

МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

НАУКОВИЙ ВІСНИК
МІЖНАРОДНОГО
ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія:
ЮРИСПРУДЕНЦІЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 70

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

Відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України від 24 вересня 2020 р. № 1188 Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція» було включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») за спеціальностями 081. Право, 293. Міжнародне право.

Серію засновано у 2010 р.

Засновник – Міжнародний гуманітарний університет

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Міжнародного гуманітарного університету
протокол № 12 від 17.07.2024 р.

Видавнича рада:

С. В. Ківалов, акад. АПН і НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. – голова ради; **С. А. Андронаті**, акад. НАН України; **О. М. Головченко**, д-р екон. наук, проф.; **М. З. Згуровський**, акад. НАН України, д-р техн. наук, проф.; **М. П. Коваленко**, д-р фіз.-мат. наук, проф.; **В. А. Кухаренко**, д-р філол. наук, проф.; **Я. В. Лупій**, народний артист України; **Г. П. Пекліна**, д-р мед. наук, проф.

Головний редактор – д-р юрид. наук, проф. **Т. О. Губанова**

Голова редакційної ради – д-р юрид. наук, проф., член-кореспондент НАПрН України, заслужений діяч науки і техніки України **А. Ф. Крижановський**

Редакційна колегія серії «Юриспруденція»:

С. С. Андрейченко, д-р юрид. наук, доц.; **Х. Н. Бехруз**, д-р юрид. наук, проф.; **К. В. Громовенко**, д-р юрид. наук, проф.; **Л. В. Діденко**, д-р юрид. наук, доц.; **О. С. Кізлова**, д-р юрид. наук, проф.; **Н. М. Крестовська**, д-р юрид. наук, проф.; **Д. Г. Манько**, д-р юрид. наук, доц.; **Я. В. Петруненко**, д-р юрид. наук, проф.; **В. П. Пилипенко**, д-р юрид. наук; **О. О. Подобний**, д-р юрид. наук, проф.; **А. М. Тимчишин**, д-р юрид. наук, доц.; **Я. О. Тицька**, канд. юрид. наук, доц.; **Є. М. Цибуленко**, проф. (Естонія).

Партнер журналу
Фінансово-правовий коледж

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Повне або часткове передрукування матеріалів, виданих у збірнику «Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету», допускається лише з письмового дозволу редакції.

У разі передрукування матеріалів посилання на «Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету» обов'язкове.

Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1551 від 09.05.2024 року

Адреса редакції:
Міжнародний гуманітарний університет
вул. Фонтанська дорога 33, каб. 402, м. Одеса, 65009, Україна.
Телефон: +38 099 269 70 67, www.vestnik-pravo.mgu.od.ua

КОНСТИТУЦІЙНЕ
ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

*Афанасьєва М. В.,**доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ПРОСТА МОВА ЮРИДИЧНИХ ДОКУМЕНТІВ ЯК ВИМОГА ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА: МІЖНАРОДНИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ ДОСВІД

Анотація. Стаття присвячена дослідженню руху за просту мову юридичних документів у світі, зокрема ретроспективі нормативно-правового регулювання вимог чіткості та зрозумілості актів суб'єктів владних повноважень в англомовних країнах, інших державах та Україні.

Автор статті виходить з тези, що юридична діяльність тісно пов'язана з використанням мови і її професійне застосування нерідко викликає складності для пересічних громадян. Це обумовлено використанням: бюрократичного стилю викладення тексту; складних вербальних конструкцій, довгих речень та заплутаних абзаців; штампів, кліше, спеціальних термінів та латинських висловів, без пояснення їх значення тощо. При комунікації держави із суспільством і людиною така мова нерідко призводить до непорозуміння, ускладнює належну реалізацію прав та виконання обов'язків адресатами юридичних документів.

Основна мета застосування простої мови – написати юридичний документ таким чином, щоб цільовій аудиторії, зацікавленим особам легко було зрозуміти його зміст та використати отриману інформацію.

Стаття починається з огляду теоретичних рамок, що лежать в основі визначення простої мови, та короткої історії ініціатив простої мови у світі. Описуються напрями, в яких проста мова мала вплив на юридичну діяльність у Великобританії, США, Канаді, Австралії й інших країнах світу, особливо в розробці законодавчих актів. Також досліджуються інші області, в яких проста мова мала вплив, такі як контрактне право та мова судових рішень.

Окремо досліджується стан нормативно-правового регулювання застосування зрозумілої мови в Україні стосовно правотворчої, правозастосовної та судової діяльності. Розглянуті чинні нормативні акти, що встановлюють вимоги до суб'єктів владних повноважень в цій сфері. Стаття прагне також розкрити актуальні області впровадження в Україні простої мови, включаючи питання дизайну та візуалізації в цифровій сфері.

Робиться висновок, що впровадження простої мови в юридичних документах при комунікації держави з людиною є вимогою демократичного суспільства та реалізацією принципу верховенства права. Наголошується на необхідності законодавчого закріплення імперативних вимог для всіх органів публічної влади та їх посадових осіб, щодо застосування у спілкуванні з суспільством чіткої, зрозумілої та простої мови.

Ключові слова: проста мова, юридичні документи, адміністративні акти, верховенство права, демократичне суспільство, інформація, комунікаційна політика.

Постановка проблеми. Практична діяльність юристів пов'язана з обміном інформацією, її аналізом, з підготовкою, написанням і оформленням юридичних документів. Можна

припустити, що за своє професійне життя юристи пишуть не менше, ніж письменники. Слово є основним професійним інструментом юриста. Саме тому важливо знати, як використовувати слово, щоб досягти бажаного результату [7].

«Юридична спільнота як практиків, так і науковців, уважають, що мають висловлюватися малозрозумілою мовою... Це не примха – писати ясно, – це вимога сучасного демократичного суспільства» (суддя Верховного Суду А. Бущенко) [8]. Слід погодитися з конструктивною критикою судді, юридичні тексти нерідко відрізняються зайвою складністю, сплутаністю побудови тексту, багатослівністю, незрозумілістю спеціальних термінів для адресата.

Проста мова, це «мова, яка є ясною, короткою, добре організованою і відповідає іншим передовим практикам, які дотичні предмету чи області та цільовій аудиторії» [32]. «Матеріал написаний простою мовою, якщо ваша аудиторія може знайти те, що їй потрібно, зрозуміти те, що вона знаходить, і використовувати те, що вона знаходить, для задоволення своїх потреб» [38]. Тобто проста мова сприяє комунікації між владою та людиною, забезпечуючи владні повідомлення такими характеристиками як доступність, зрозумілість, прогнозованість.

Проста мова використовується не для того, щоб «спростувати» інформацію, а, швидше, для того, щоб зробити її більш доступною та простою для сприйняття. «Проста мова важлива в умовах демократії, тому що кожен має право розуміти свої права» [11]. Застосування простої мови в юридичному документі – це прояв поваги до людини. Ніхто ніколи не скаржився, що просто знайшов корисну інформацію, і їй було надто легко прочитати чи зрозуміти.

Мета статті дослідити розвиток руху простої мови та впровадження вимог щодо зрозумілої мови на законодавчому рівні у світі та в Україні в аспекті верховенства права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні питання застосування мови у вітчизняній юриспруденції досліджувалися у дисертації С. Кравченка «Мова як фактор правоутворення та законотворення» (2000); у монографії М. Любченко «Юридична термінологія: поняття, особливості, види» (2015); у науковій статті В. Лазарева «Поняття «юридична мова»: сучасні наукові інтерпретації» (2021). Практичні аспекти застосування мови у юридичних документах висвітлювали юристи-практики, зокрема судді Верховного Суду: О. Кібенко у статті «Проста мова юридичних документів – що це і навіщо?» (2020); А. Бущенко у статті «Обов'язок влади спілкуватися з суспільством мовою, зрозумілою для суспільства» (2020).

Представлена стаття звертає увагу на міжнародний досвід виникнення та розвитку руху за просту мову в юридичних документах та національну практику нормативно-правового регулювання застосування зрозумілої мови в аспекті верховенства права.

Виклад основного матеріалу. Однією з тенденцій останніх років у вітчизняній юридичній практиці є вимога застосування простої мови, зокрема у викладенні інформації суб'єктами владних повноважень. Хоча міжнародний досвід складає більш ніж півстоліття.

Важливим каталізатором розвитку руху за просту юридичну мову стала поява у 1963 році книги Д. Мелінкова «Мова закону» [28], зростання споживчого руху з вимогою більш зрозумілих умов контракту, а також спроб груп суспільних інтересів у США посилити підзвітність державних службовців та агенцій перед звичайними громадянами [22]. У 1968 році Адміністративна конференція Сполучених Штатів (Administrative Conference of the United States) запропонувала створити «Бюлетень для споживачів», який «повинен перефразувати в популярних термінах суть дій федерального агентства, що становлять значний інтерес для споживачів» [34]. Адміністративний комітет Федерального реєстру наслідував цей приклад у 1976 році, прийнявши правило, що «кожне агентство, що подає запропонований або остаточний документ для публікації, має підготувати преамбулу, яка інформуватиме читача, який не є експертом у предметній галузі, про основу та мету правила чи пропозиції» [21].

Зародження руху за просту мову у Великій Британії розпочалося з англійської активістки К. Махер, яка на початку 70-х років минулого століття лобювала у британському уряді реформу формулювань складних форм та офіційно запустила кампанію Plain English. У 1981 році уряд відреагував на цю кампанію, за допомогою якої було переписано 58000 форм, що дозволило заощадити 15 мільйонів фунтів [26]. А у 1983 році кампанія Plain English опублікувала документ «Маленький шрифт» – звіт про тарабарщину, що використовується в контрактах. Цей звіт містив вказівки про те, як переписувати контракти простою англійською мовою [12].

В Австралії основною працею, що розкриває принципи простої англійської мови стосовно нормативних актів, є праця «Чітка розробка законодавства: нові підходи в Австралії» (1990), написана М. Тернбуллом, який на той час очолював Управління парламентської ради Австралійської Співдружності. Він описав три основні елементи розроблення законопроектів: 1) дотримуватися «правил простої мови», наприклад, «використовувати коротші та краще побудовані речення»; 2) «уникати традиційних форм вираження, які є надмірно довгими та неясними»; 3) «використовувати засоби розуміння, які пов'язані не лише з мовою» [37].

У США президентський виконавчий указ про регуляторне планування та нагляд №12866, прийнятий у 1993 році, передбачав, що «вся інформація має бути надана агентством громадськості простою та зрозумілою мовою» [36]. Законодавчий акт про просту мову (Plain Writing Act), прийнятий у США 13 жовтня 2010 року, цей день став Міжнародним днем простої мови. Акт вимагає, щоб федеральний уряд США видавав публічні документи «чіткими, короткими та добре організованими». Він також вимагає, щоб агентства призначали посадових осіб для нагляду за дотриманням вимог простої мови, про-

ведення тренінгів, підтримки розділів простою мовою на своїх вебсайтах та випуску звітів про дотримання вимог [32].

У 2006 році в Канаді прийнята державна комунікативна політика Communications Policy of the Government of Canada [15] (втратила чинність і з 2016 року чинний документ Policy on Communications and Federal Identity [33]). Відповідно до визначеної Політики урядові повідомлення мають бути об'єктивними, заснованими на фактах, неупередженими, ясними та написаними простою мовою. Використання простої мови є також вимогою Директиви з управління комунікаціями Канади (2016), яка встановлює, що комунікаційні продукти та заходи мають бути викладені ясно, своєчасно, точно, доступно та написані простою мовою [18]. Підхід, застосований у Канаді, ширше розглядає це питання, оскільки мова йде про комунікаційну політику держави, як двосторонній процес, діалог між владою та суспільством, а не лише про певні правила написання текстів.

Новозеландський «Біль про просту мову» (2022) спрямований на боротьбу з юридичним і бюрократичним жаргоном, зайвими аббревіатурами. Він передбачає, що офіційні документи мають складатися доступною, зрозумілою, «простою» мовою, що, своєю чергою, означає мову, яка: (а) відповідає цільовій аудиторії; (б) ясна, лаконічна, добре організована [31].

Як бачимо, рух за просту юридичну мову зародився в англійських країнах (Велика Британія, США, Австралія, Канада), але за останні декілька десятиліть набув поширення також в Латинській Америці та європейських країнах, таких як Швеція (Klarspråkgruppen), Італія (Progetto Chiaro!), Нідерланди (Klare Taal Beweging) і в цілому на рівні Європейського Союзу.

Так, у 2004 році президент Мексики започаткував ініціативу Lenguaje Ciudadano (Громадська мова), щоб спростити мову державних органів та уникнути труднощів і незрозумілості у комунікації між народом та державою [25].

В Італії рух впровадження простої мови (Progetto Chiaro!) реалізувався в межах діяльності Департаменту державного управління через Проект спрощення адміністративної мови. Джерелом натхнення реформи стала праця «Інструменти для спрощення мови державного управління» під редакцією А. Фіоріто, вперше опублікована у 1997 році [24]. У посібнику представлені практичні консультації щодо складання адміністративних документів, правил, контрактів тощо. У 2002 році в Італії було запроваджено так звану «директиву Фраттіні», яка передбачала десять правил написання текстів [19]. Щоб допомогти у застосуванні директиви було створено онлайн консультативну службу для державних службовців та посадових осіб, яким потрібні рекомендації щодо складання документів відповідно до директиви.

У Нідерландах рух за зрозумілу мову (Klare Taal Beweging) протягом кількох років вручав нагороду за найкраще судові рішення написане простою мовою. На конференції, присвяченій мові юристів, які ведуть судові справи, Голова Верховного Суду Нідерландів М. Фетеріс закликав юристів уникати довгих та складних виступів: «Намагайтеся зробити складні питання доступними для судді, а не ускладнюйте прості справи» [29]. Це близько до того, що сказав суддя Верховного Суду США А. Скаліа: «Не ускладнюйте просту справу. Зробіть складну справу простою» [23].

Заради правди слід сказати, що у Швеції Король Карл XII видав розпорядження Королівській канцелярії складати доку-

менти, написані зрозумілою, простою шведською мовою ще понад 300 років тому [10], ще задовго до ХХ століття. Але перші керівні принципи використання мови у законах та постановах опубліковані канцелярією прем'єр-міністра Швеції у 1967 році. На початку 1980-х років Уряд створив Комісію з мовної підтримки (Språkvårdsutredningen) для перевірки діяльності державних органів. Правове підґрунтя застосування простої мови у Швеції започатковане Постановою щодо обов'язків урядових установ 1982 року, яка визначає, що Головне управління з правових питань Уряду має гарантувати, що мова законів та інших рішень є чіткою та простою наскільки це можливо [20]. З 1986 року діє Закон про адміністративну процедуру, який вимагає, щоб державні органи прагнули висловлюватися в доступній формі. З 2009 року діє Закон про мову, який підкреслює, що мова державного сектора має бути культурною, простою і зрозумілою (стаття 11) [35].

У 1993 році Європейська Рада ухвалила резолюцію щодо якості розроблення законодавства Європейського Союзу [16], мета якої – зробити законодавство доступним, завдяки застосуванню принципів побудови тексту. У 2002 році Європейська Комісія представила План дій щодо «спрощення і поліпшення регуляторного середовища» [9]. У 2010 році Європейська Комісія запровадила кампанію за ясність написання (Clear Writing Campaign) [27], спонукаючи установи Європейського Союзу застосовувати зрозумілу мову у публікаціях, звітах, на вебсайтах. Було підготовлено низку роз'яснень, керівництв щодо простої мови, в яких пояснюється важливість її використання в офіційних документах, пропонується план спрощення лексики, наводяться приклади успішного застосування тощо [14].

Популяризацію простої мови займаються і міжнародні організації. Асоціація PLAIN (Plain Language Association International) об'єднує прихильників та фахівців у галузі простої мови більш ніж із 30 країн [30]. Міжнародне об'єднання CLARITY спеціалізується на адаптації мови у правовій сфері. Мета об'єднання – зробити мову юридичних документів доступною та зрозумілою для широкого кола осіб. До об'єднання входять представники майже 50 країн. Двічі на рік випускається журнал (The Clarity Journal), проводяться міжнародні конференції [13].

Українське законодавство не містить окремого законодавчого акту, присвяченого простій мові в діяльності суб'єктів владних повноважень та в спілкуванні із суспільством. Однак шлях нормативно-правового закріплення вимог щодо зрозумілості положень юридичних документів розпочато.

Так, Закон України «Про правотворчу діяльність» (2023) передбачає, що для формулювання норм права у нормативно-правових актах використовується офіційно-діловий стиль. Терміни повинні бути короткими, лексично правильно сформульованими, однозначними, зрозумілими. Перевага надається загальноживаній та (або) спеціальній термінології державної мови. Обмеженому використанню при формулюванні норм права підлягають: запозичені іншомовні слова; терміни, що позначають вузькоспеціальні поняття; застарілі терміни; іменники та займенники, що акцентують на гендерних відмінностях осіб; прислівникові та дієприслівникові звороти (стаття 35) [1].

Закон України «Про адміністративну процедуру» (2022) передбачає, що адміністративні акти також складаються із застосуванням офіційно-ділового стилю (стаття 71); мотивування (обґрунтування) адміністративних актів має забезпечу-

вати особі можливість правильно його зрозуміти та реалізувати своє право на оскарження такого акту (стаття 72) [2]. Звернення законодавця до питань стилю викладення актів правозастосування та їх зрозумілості для особи свідчить про людиноорієнтований підхід, що сприяє належній реалізації адресатами як прав, так і обов'язків.

Більш того, в продовження теми простої мови в діяльність суб'єктів владних повноважень Кабінетом Міністрів України схвалені рекомендації щодо викладення інформації у форматах, що забезпечують доступність її сприйняття (2023) [3]. Рекомендації містять конкретні способи, які допомагають викладенню тексту у форматі легкого читання та із застосуванням методу спрощеної мови. Однак цей документ має рекомендаційний характер і не покладає прямих зобов'язань на виконавців. З урахуванням світових тенденцій та європейської практики, слід забезпечити імперативний характер таких вимог.

Окремо слід звернути увагу на впровадження простої та зрозумілої мови в цифровій сфері. Урядом України розроблені «Вимоги щодо створення (модернізації) офіційних веб-сайтів (веб-порталів) органів виконавчої влади» (2019). Серед іншого встановлено, що вміст вебсайту повинен бути структурованим, логічним, зрозумілим та легким для читання. Текст повинен бути простим і коротким. Текст необхідно розбивати на розділи із заголовками, абзацами, уникати довгих речень, складних слів і фраз, спеціальних термінів, а також не загальноживаних аббревіатур [4].

Процесуальні кодекси не містять положень про просту, зрозумілу мову, доступну для розуміння кожного стосовно судових рішень та інших процесуальних документів. Хоча європейські акти м'якого права передбачають такі характеристики. Наприклад, Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи №(94)12 «Незалежність, дієвість та роль суддів» (1994) передбачає, що судді, зокрема, зобов'язані: чітко та повністю вмотивувати своє рішення, користуючись легкозрозумілою термінологією (Принцип V, пункт 3, f) [5]. Своєю чергою Висновок №11(2008) Консультативної ради європейських суддів щодо якості судових рішень встановлює, що усі судові рішення повинні бути зрозумілими, викладеними чітко і простою мовою – це необхідна передумова розуміння рішення сторонами та громадськістю. Для цього потрібно логічно структурувати рішення і викласти його в чіткому стилі, доступному для кожного. Будь-який припис, що міститься в судовому рішенні або виданий на його підставі, повинен бути викладений чітко й недвозначною мовою (пункти 32, 53) [6]. Слід пам'ятати, що рішення суддів стосуються не тільки безпосередньо залучених до справи сторін, вони також адресовані суспільству загалом, юридичній спільноті та суб'єктам владних повноважень, які зобов'язані їх виконувати. Тому законодавче закріплення вимог простої мови у процесуальних кодексах є необхідністю для демократичного суспільства та правової держави.

Проста мова юридичних документів служить суспільним інтересам: вона зміцнює верховенство права; сприяє захисту прав особистості, дозволяючи громадськості, зацікавленим особам, які не є експертами, зрозуміти юридичні приписи і, таким чином, застосовувати правила поведінки.

Висновки. Спілкування держави з людиною має відбуватися зрозумілою мовою, це витікає з принципу верховенства права, який вимагає якісного законодавства та правової визначеності, щоб особа мала ясність стосовно свого правового

становища. Це стосується як чіткості нормативних положень, зрозумілості актів правозастосування, так і простої мови судових рішень. Проста мова юридичних документів сприяє зрозумілості й ефективності комунікації між владою та особою, покликана зміцнювати довіру людини до суб'єктів владних повноважень.

Юридичні документи, що написані простою мовою: орієнтовані на людину, підтримують рівність, доступність та інклюзивність; зміцнюють довіру до владних інституцій та легітимність їх рішень; підвищують ефективність комунікації людини, суспільства та держави; зберігають час, який не буде витрачено на розплутування складної інформації та на додаткові роз'яснення; сприяють вільному демократичному обміну думками та побудові діалогу; посилюють контроль над владою з боку громадськості та ЗМІ; підвищують ефективність управління.

Література:

1. Про правотворчу діяльність: Закон України 24.08.2023 № 3354-IX. *Верховна Рада України*. Офіційний сайт. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text>
2. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17.02.2022. № 2073-IX *Верховна Рада України*. Офіційний сайт. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text>
3. Про схвалення рекомендацій щодо викладення інформації суб'єктами владних повноважень у форматах, що забезпечують доступність її сприйняття : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.11. 2023. № 1046 р. *Верховна Рада України*. Офіційний сайт. *Законодавство України*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/pro-skhvalennia-rekomendatsii-shchodo-vykkladennia-informatsii-subiektamy-vladnykh-povnovazhen-s1046-171123>
4. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо функціонування офіційних веб-сайтів органів виконавчої влади : Постанова Кабінету міністрів України від 12.06.2019. № 493. *Верховна Рада України*. Офіційний сайт. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/493-2019-%D0%BF#Text>
5. Рекомендація №(94) 12 «Незалежність, дієвість та роль суддів» (ухвалена Комітетом Міністрів Ради Європи на 518 засіданні заступників міністрів 13.10.94. *Верховна Рада України*. Офіційний сайт. *Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_323#Text
6. Висновок № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо якості судових рішень. Судова влада України. Офіційний сайт. URL: https://court.gov.ua/userfiles/visn_11_2008.pdf
7. Афанасьєва М.В. *Правова аргументація та юридичне письмо: монографія*. Одеса: Видавництво «Юридика», 2023. 124 с.
8. Обов'язок влади спілкуватися з суспільством мовою, зрозумілою для суспільства. Інтерв'ю з Аркадієм Бущенком, суддею Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду. *Loyer*. 28.10.2020. URL: <https://loyer.com.ua/uk/obovязok-vlady-splukuvatysya-z-suspilstvom-movoyuzrozumiloyu-dlya-suspilstva/>
9. Action plan «Simplifying and improving the regulatory environment» Comission of the European Communities. 05.06.2002. COM(2002)278. European Parliament. URL: <https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/committees/juri/20040218/020278EN.pdf>
10. An idea as old as language (or almost!). CLARITY. Plain Legal Language. URL: <https://www.clarity-international.org/plain-legal-language/>
11. Carlquist J. Everyone has the right to understand their rights. Umeå universitet. 2023-10-10. URL: https://www.umu.se/en/news/everyone-has-the-right-to-understand-their-rights_11840796
12. Carmoby D. Chrissie Maher's war on gobbledygook. Dotted and crossed. 07.12.2020. URL: <https://dottedandcrossed.eu/chrissie-mahers-war-on-gobbledygook/>
13. Clarity. *Clarity International*. URL: <https://www.clarity-international.org/about-clarity/>
14. Clear Writing. European Commission, 2010. URL: https://commission.europa.eu/about-european-commission/departments-and-executive-agencies-old/translation/clear-writing-europe_en#:~:text=Clear%20writing%20for%20Europe%20is,simpler%2C%20jargon%2Dfree%20texts.
15. Communications Policy of the Government of Canada. 01.08.2006. CAID URL: <https://caid.ca/ComPolFedGov2006.pdf>
16. Council Resolution of 8 June 1993 on the quality of drafting of Community legislation // Official Journal of the European Communities. 1993. URL: [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31993Y0617\(01\)](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31993Y0617(01))
17. Dirección General de Simplificación Regulatoria. México 2006. URL: http://web.inmujeres.gob.mx/dgaf/normateca/Otros/Guia_lenguaje_cotidiano.pdf
18. Directive on the Management of Communications Canada. 11.05.2016. Government of Canada. URL: <https://www.tbs-sct.canada.ca/pol/doc-eng.aspx?id=30682>
19. Direttiva sulla semplificazione del linguaggio dei testi amministrativi. Ministro per la Pubblica Amministrazione. Dipartimento della Funzione pubblica. URL: <https://www.funzionepubblica.gov.it/sites/funzionepubblica.gov.it/files/16872.pdf>
20. Ehrenberg-Sundin B. Plain Language in Sweden, the Results After 30 Years. *Plainlanguage.gov*. URL: <https://www.plainlanguage.gov/resources/articles/plain-language-in-sweden/>
21. Electronic Code of Federal Regulations (e-CFR). Cornell Law School. Legal Information Institute. URL: <https://www.law.cornell.edu/cfr/text/1/18.12>
22. Emerson B. Administrative conference of the United States. ACUS. URL: <https://www.acus.gov/newsroom/administrative-fix-blog/using-plain-language-draft-regulations>
23. Ernde L. Scalia illustrates the art of judicial persuasion. *California Bar Journal*. The State Bar of California. URL: <https://www.calbarjournal.com/February2014/TopHeadlines/TH6.aspx>
24. Fioritto A. Un bilancio del progetto «Semplificazione del linguaggio amministrativo». Università di Foggia. URL: https://www.unifg.it/sites/default/files/2021-06/qdrmi_sempl_0.pdf
25. Guía para Escribir Documentos en Lenguaje Ciudadano. Secretaría de la Función Pública.
26. History of Plain English. URL: <https://stc.uws.edu.au/pwe/Assets/historyofPE.html#:~:text=In%201983%20Plain%20English%20Campaign,first%20published%20collection%20of%20waffle.>
27. Impey J. Jargon-busting. *Deutsche Welle*. 18.09.2012. URL: <http://www.dw.com/en/eu-targets-jargon-with-clearwriting-campaign/a-16248889>
28. Mellinkoff D. *The Language of the Law*. Little, Brown and Co. 1963. P.454.
29. Merckelbach H. Redactioneel Klare Taal: Wie kan daar nu tegen zijn? Uitgeverij Paris. URL: <https://www.uitgeverijparis.nl/nl/reader/206165/1001449576>
30. Plain Language Association International. PLAIN. URL: <https://plainlanguagenetwork.org/about/>
31. Plain Language Bill. Parliamentary counsel office. New Zealand legislation. 2022. URL: <https://www.legislation.govt.nz/bill/member/2021/0070/latest/DLM4357602.html?src=qs>
32. Plain Writing Act of 2010. Public Law 111–274. 13.10.2010. Govinfo. URL: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/PLAW-111publ274/pdf/PLAW-111publ274.pdf>
33. Policy on Communications and Federal Identity. 11.05.2016. Government of Canada. URL: <https://www.tbs-sct.canada.ca/pol/doc-eng.aspx?id=30683>

34. Recommendation 68-4. Consumer Bulletin. Adopted 10–11.12.1968. ACUS. URL: <https://www.acus.gov/sites/default/files/documents/68-4.no-FR.pdf>
35. The Language Act. 28.05.2009. № 2009:600. Ministry of Culture. Government Sweden. URL: <https://www.government.se/contentassets/s/16ba706f40854a87b910941caf3891d1/language-act-in-english.pdf>
36. The President Executive Order №12866. 30.09.1993. Regulatory Planning and Review. URL: <https://www.archives.gov/files/federal-register/executive-orders/pdf/12866.pdf>
37. Turnbull I. M. L. Clear Legislative Drafting: New Approaches in Australia. Statute Law Review, Volume 11, Issue 3, 01.12.1990. P.161–183. URL: <https://academic.oup.com/slr/article-abstract/11/3/161/1611158?redirectedFrom=fulltext>
38. What is plain language? International Plain Language Federation. PLAIN. URL: <https://plainlanguagenetwork.org/plain-language/what-is-plain-language/>

Afanasieva M. The plain language of legal documents as the Rule of Law requires: international and national experience

Summary. The article is devoted to studying the movement of the plain language of legal documents in the world, particularly, a retrospective of the legal regulation of the requirements for the clarity and comprehensibility of the acts of authority in English-speaking countries, other states and Ukraine.

The article's author proceeds from the thesis that legal activity is closely related to the use of language and its professional use often causes difficulties for ordinary citizens. This is due to the use of special terms and Latin expressions, without explaining their meaning; bureaucratic style of text presentation; complex verbal constructions, long sentences and confusing paragraphs; stamps, clichés, etc. When the state communicates with society and persons, such language often

leads to misunderstandings and complicates the proper realization of rights and fulfilment of duties by the addressees of legal documents.

The main purpose of using plain language is to write a legal document in such a way that it is easy for the target audience and interested parties to understand its content and use the information received.

The article begins with an overview of the theoretical framework underlying the definition of plain language and a brief history of plain language initiatives around the world. The directions in which plain language had an impact on legal activity in Great Britain, the USA, Canada, Australia and other countries of the world, especially in the development of legislative acts, are described. Other areas where plain language has had an impact are also explored, such as contract law and the language of judicial decisions.

The state of normative and legal regulation of the use of understandable language in Ukraine about law-making, law enforcement and judicial activities is separately investigated. Current regulatory acts establishing requirements for authority in this area are considered. The article also seeks to reveal actual areas of implementation of plain language in Ukraine, including issues of design and visualization in the digital sphere.

It is concluded that the implementation of plain language in legal documents when communicating between the state and a person is a requirement of a democratic society and the implementation of the principle of the rule of law. It is emphasized the need to legislate mandatory requirements for all public authorities and their officials, regarding the use of clear, understandable and simple language in communication with society.

Key words: plain language, legal documents, administrative acts, rule of law, democratic society, information, communication policy.

*Нестеров Г. Г.,**молодший науковий співробітник**відділу проблем міжрегіонального співробітництва**Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень**імені В.К. Макутова Національної академії наук України»,**здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії*

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ УКРАЇНИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Анотація. У статті відзначається, що ратифікація Верховною Радою України міжнародно-правових актів, накладає на державу Україна певні зобов'язання, що, як правило, передбачає вжиття певних заходів, спрямованих на приведення у відповідність із такими актами національного законодавства з метою запобігання випадкам виникнення колізій у правовому регулюванні відповідних груп суспільних відносин. Акцентовано увагу на тому, що імплементація Європейської хартії місцевого самоврядування потребує впровадження у національну правову систему інституту адміністративного нагляду за дотриманням законності у діяльності органів місцевого самоврядування. Досліджено тенденції у правотворчій діяльності, які відбивають візію правових реформ щодо методів та засобів забезпечення здійснення нагляду за дотриманням законності у діяльності органів місцевого самоврядування та встановлено, що перспективи впровадження механізму такого нагляду пов'язуються із законопроектом № 4298, положення якого відзначаються суперечливим характером у частині визначення підходів щодо забезпечення законності у діяльності органів місцевого самоврядування. Встановлено, що у законодавстві України наразі отримав закріплення попередній (апріорний) нагляд, що продемонстровано на прикладі здійснення нагляду за регуляторною діяльністю органів місцевого самоврядування, який не отримав належного відтворення у законопроекті № 4298 та в основу якого покладено модель апостеріорного (постфактум) нагляду за законністю актів органів місцевого самоврядування з боку місцевої державної адміністрації. Доводиться, що реалізація моделі попереднього (апріорного) нагляду, принаймні щодо нормативних актів органів місцевого самоврядування, не обмежуючись лише регуляторними актами, з боку уповноважених органів державної влади, узгоджується з принципами правотворчої діяльності та сприяє якісній реалізації техніки нормопроекування. У зв'язку з цим запропоновано віднести до повноважень територіальних органів Міністерства юстиції України попередній (апріорний) нагляд щодо нормативних актів нерегуляторного характеру, оскільки регуляторні акти є предметом нагляду Державної регуляторної служби України. Обґрунтовано положення про доцільність включення попереднього (апріорного) нагляду за дотриманням законності у діяльності органів місцевого самоврядування до складу механізму нагляду, пропонованого законопроектом № 4298, що узгоджується із практикою деяких країн-членів ЄС у частині включення попереднього (апріорного) нагляду до системи правових засобів нагляду за діяльністю органів місцевого самоврядування.

Ключові слова: міжнародно-правові зобов'язання, місцеве самоврядування, адміністративний нагляд за дотриманням законності у діяльності органів місцевого самоврядування, попередній (апріорний) нагляд, апостеріорний (постфактум) нагляд, ЄС.

Постановка проблеми. Ратифікація Верховною Радою України міжнародно-правових актів, накладає на державу Україна певні зобов'язання, що, як правило, передбачає вжиття певних заходів, спрямованих на приведення у відповідність із такими актами національного законодавства з метою запобігання випадкам виникнення колізій у правовому регулюванні відповідних груп суспільних відносин.

Одним з ключових міжнародно-правових актів, що визначає засади організації та здійснення місцевого самоврядування, справедливо у наукових та експертних колах визнають Європейську хартію місцевого самоврядування від 15.10.1985, яка з боку України була ратифікована Законом від 15.07.97 № 452/97-ВР [1]. Зазначеним документом встановлюються засадничі положення, які слугують надійним дороговказом на шляху побудови державами ефективної системи місцевого самоврядування із використанням узгоджених із демократичним режимом організації та поділу влади правових заходів, спрямованих на забезпечення дотримання принципу верховенства права, утвердження законності, недопущення порушення публічних інтересів тощо.

Одним із правових засобів, який сприяє забезпеченню законності та правопорядку на всіх рівнях системи місцевого самоврядування, Європейською хартією місцевого самоврядування визнається адміністративний нагляд за діяльністю органів місцевого самоврядування. Наголошується, що будь-який адміністративний нагляд за органами місцевого самоврядування може здійснюватися тільки згідно з процедурами та у випадках, передбачених конституцією або законом. Будь-який адміністративний нагляд за діяльністю органів місцевого самоврядування, як правило, має на меті тільки забезпечення дотримання закону та конституційних принципів. Однак вищі інстанції можуть здійснювати адміністративний нагляд за належністю виконання завдань, доручених органам місцевого самоврядування (п.п. 1–2 ст. 8).

Питання організації та здійснення адміністративного нагляду за дотриманням законності у діяльності органів місцевого самоврядування набуло особливого значення у контексті виконання Україною зобов'язань у контексті євроінтеграції.

Зокрема, у межах пп. 2.1.1 «Демократія» п. 2 «Функціонування демократичних інститутів та реформа державного управління» Кластеру 1 «Основи процесу вступу» Звіту про прогрес України в рамках Пакета розширення ЄС 2023 року наголошується на тому, що правила нагляду за діяльністю місцевих органів влади, відповідно до Європейської хартії місцевого самоврядування, досі не встановлені [2, с. 14].

З метою забезпечення здійснення реформ, які зумовлюються євроінтеграційним процесом на системних засадах, розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18.03.2024 № 244-р було схвалено План України, яким, в межах запланованих змін, задекларовано перегляд законодавства про місцеві державні адміністрації відповідно до стандартів Ради Європи щодо встановлення пропорційної системи адміністративного нагляду за законністю актів органів місцевого самоврядування з боку держави. Зазначається, що реформа відповідає Кластеру 1, представленому у Звіті про прогрес України в рамках Пакета розширення ЄС 2023 року [3, с. 212–213].

Варто відзначити і те, що Державна стратегія регіонального розвитку на 2021–2027 роки, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 № 695 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 13.08.2024 № 940) у кореляції з вищенаведеними ініціативами щодо напрямів розвитку законодавства України у частині визначення засад нагляду за законністю актів органів місцевого самоврядування передбачає за напрямом «Розбудова потенціалу суб'єктів державної регіональної політики» Стратегічної цілі «Розбудова ефективного багаторівневого врядування» у межах Оперативної цілі 1 «Розвиток інституційної спроможності органів публічної влади з урахування кращих практик ЄС» реалізацію наступного завдання: «15. Запровадження системи здійснення нагляду за дотриманням законності актів органів місцевого самоврядування відповідно до принципів, закладених у Європейській хартії місцевого самоврядування» [4].

Впровадження у правову систему України механізму здійснення нагляду за дотриманням законності у діяльності органів місцевого самоврядування на принципах, визначених Європейською хартією місцевого самоврядування, неодмінно зумовлюватиме вжиття з боку держави комплексних заходів, які справлятимуть вплив на конституційно-правову модель функціонування місцевого самоврядування в Україні із подальшим втіленням змін до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 та інших актів законодавства України. Відтак вбачається за доцільне дослідити тенденції у правотворчій діяльності, які відбивають візію правових реформ щодо методів та засобів забезпечення здійснення нагляду за дотриманням законності у діяльності органів місцевого самоврядування.

Зазначеним обумовлюється актуальність представленого дослідження.

Стан дослідження. У юридичних наукових джерелах отримали висвітлення питання, що визначають правові засади організації та діяльності органів та посадових осіб місцевого самоврядування з урахуванням взятих Україною міжнародно-правових зобов'язань, що знайшло вияв у працях К.І. Апанасенко, О.М. Вінник, О.П. Віхрова, Р.А. Джабраїлова, К.І. Наумової, К.В. Полякової, В.А. Устименка, В.С. Щербини та ін.

Водночас у правових дослідженнях у недостатній мірі опрацьовано питання, пов'язані із актуалізацією завдань щодо виконання Україною міжнародно-правових зобов'язань,

зокрема тих, що закріплені Європейською хартією місцевого самоврядування, політико-правова вага яких набула особливого значення у контексті виконання Україною зобов'язань у контексті євроінтеграції.

Метою статті є науково-правова оцінка ступеня виконання Україною міжнародно-правових зобов'язань, зокрема тих, що закріплені Європейською хартією місцевого самоврядування, та їх врахування у визначенні перспектив розвитку законодавства у сфері місцевого самоврядування.

Виклад основного матеріалу. Насамперед, слід зазначити, що ідея впровадження адміністративного нагляду за дотриманням законності у діяльності органів місцевого самоврядування набула формалізації у тексті Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 № 333-р.

Зокрема, для оптимального розподілу повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади на різних рівнях адміністративно-територіального устрою наголошувалося на необхідності забезпечення ефективного державного контролю за дотриманням органами місцевого самоврядування вимог Конституції та законів України. Своєю чергою створення належних матеріальних, фінансових та організаційних умов та формування кадрового складу для забезпечення виконання органами місцевого самоврядування власних і делегованих повноважень мало б здійснюватися з дотриманням низки принципів, у тому числі, шляхом «запровадження механізму здійснення місцевими держадміністраціями державного контролю за відповідністю Конституції та законам України рішень органів місцевого самоврядування та якістю надання населенню публічних послуг». Реалізація Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні мала б сприяти зміні статусу місцевих держадміністрацій з органів загальної компетенції на контрольно-наглядові органи у системі виконавчої влади з функцією координації діяльності територіальних органів центральних органів виконавчої влади на відповідній території [5].

Планом заходів щодо реалізації Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, затвердженим розпорядженням Кабінету Міністрів України від 22.09.2016 № 688-р, передбачалося розробити низку законопроектів і окремо було згадано проєкт Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності органів місцевого самоврядування за прийняття рішень, що порушують Конституцію та закони України». Додатково було наголошено на необхідності забезпечення супроводження у Верховній Раді України проєкту Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади)», а також інших пріоритетних законопроектів [6].

Розробка згаданих вище законопроектів набула значної актуальності у зв'язку із внесенням змін до Конституції України на підставі Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02.06.2016. Адже істотних змін зазнав інститут прокуратури, який було позбавлено функції здійснення нагляду за додержанням прав і свобод людини і громадянина, додержанням законів з цих питань органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами [7].

Втім, значного прогресу у обговоренні законопроектів «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності органів місцевого самоврядування за прийняття рішень, що порушують Конституцію та закони України» та «Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади)» не відбулося через відкликання останніх розробниками. Так, перший законопроект із дещо редакційно зміненою назвою, а саме «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо здійснення державного контролю за відповідністю рішень органів місцевого самоврядування Конституції та законам України», був відкликаний у вересні 2017 року Міністерством розвитку громад та територій України [8]. Проект Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади)» (№ 2598 від 13.12.2019), яким передбачалося, з-поміж іншого, впровадження інституту префекта та наділення його повноваженнями щодо здійснення адміністративного нагляду за додержанням Конституції і законів України органами місцевого самоврядування у випадках та порядку, визначених Конституцією та законами України (зміни до ст. 119 Конституції України), призупинення дії актів органів і посадових осіб місцевого самоврядування з мотивів їх невідповідності Конституції чи законам України з одночасним зверненням до суду (зміни до ст. 144 Конституції України) також було відкликано у січні 2020 року. Зазначена інформація представлена у картці законопроекту [9].

Водночас, перспективи впровадження механізму адміністративного нагляду за дотриманням законності у діяльності органів місцевого самоврядування пов'язуються із законопроектом «Про внесення змін до Закону України «Про місцеві державні адміністрації» та деяких інших законодавчих актів України щодо реформування територіальної організації виконавчої влади в Україні» (№ 4298 від 30.10.2020) (далі – законопроект № 4298) [10], який наразі перебуває на стадії другого читання та неодноразово проходив експертування фахівцями Центру експертизи доброго врядування, що функціонує в межах Секретаріату Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи (далі – Центр експертизи доброго врядування).

Як випливає зі змісту таблиці реформ та інвестицій в рамках Компоненту I Плану України, реформа 1 «Просування реформи децентралізації» передбачає, що саме із прийняттям законопроекту № 4298 у якості чинного Закону, буде досягнуто заплановані мету та результат реформи, які, відповідно, полягають:

– у створенні правових основ для забезпечення законності в діяльності органів місцевого самоврядування в Україні відповідно до принципів адміністративного нагляду, закладеного у Європейській хартії місцевого самоврядування;

– у переформатуванні місцевих державних адміністрацій в органи префектурного типу з метою організації домірної системи забезпечення законності в діяльності органів місцевого самоврядування, забезпечення координації територіальних органів центральних органів виконавчої влади при реалізації державної політики на місцях [3, с. 218].

Втім, доступні для ознайомлення зауваження Головного юридичного управління Апарату Верховної Ради України (лист від 28.06.2024 № 07/2-2024/144226) та висновки фахівців Центру експертизи доброго врядування (м. Страсбург, 21.02.2024, CEGG/LEX(2024)1 (далі – висновок від 21.02.2024)) [11] засвід-

чують суперечливий характер положень законопроекту № 4298 у частині визначення підходів щодо забезпечення законності в діяльності органів місцевого самоврядування. Протиріччя спостерігаються навіть із конституційно-правовими приписами та принципами, встановленими Європейською хартією місцевого самоврядування.

Так, у висновку Головного юридичного управління Апарату Верховної Ради України зазначається, що згідно з ч. 3 ст. 18 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» (у редакції законопроекту № 4298) «до повноважень місцевих державних адміністрацій із забезпечення законності, належать повноваження із забезпечення законності і правопорядку, додержання прав і свобод людини і громадянина, додержання Конституції та законів України, виконання актів Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів виконавчої влади територіальними органами центральних органів виконавчої влади, що здійснюють свої повноваження на території відповідних адміністративно-територіальних одиниць, додержання Конституції та законів України сільськими, селищними, міськими, районними в місті радами, їх виконавчими органами, сільськими, селищними, міськими головами, обласними, районними радами, а також здійснення державного контролю на відповідних територіях».

Однак, на слушну думку фахівців Головного юридичного управління Апарату Верховної Ради України, відповідно до ст. 119 Конституції України як самостійні (а не складові іншого повноваження) визначені повноваження щодо забезпечення: 1) виконання Конституції та законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів виконавчої влади (п. 1); 2) законності і правопорядку; додержання прав і свобод громадян (п. 2); 3) взаємодії з органами місцевого самоврядування (п. 6). Відтак, як резюмує Головне юридичне управління Апарату Верховної Ради України, Конституція України не уповноважувала місцеві державні адміністрації «забезпечувати додержання Конституції та законів України сільськими, селищними, міськими, районними в місті радами, їх виконавчими органами, сільськими, селищними, міськими головами, обласними, районними радами».

Крім того, Головне юридичне управління Апарату Верховної Ради України наводить цитування п. 29 висновку від 27.11.2020 до законопроекту № 4298, підготовленого Центром експертизи доброго врядування, яким зверталася увага на те, що «згідно з Рекомендацією Rec(1998)12 Комітету міністрів, обов'язковий адміністративний нагляд, який здійснюється в силу посадових обов'язків, украй важливо обмежити актами, що мають певне значення. Це також прямий наслідок принципу домірності, закріпленого пунктом 3 статті 8 Хартії. Саме тому, як зазначалося вище, на зустрічі у «страсбурзькому форматі» в квітні 2018 року було погоджено, що нагляд за законністю має здійснюватися систематично лише щодо актів певної важливості (наприклад, актів, що можуть мати дуже великий вплив; украй високі економічні та/або фінансові наслідки чи здатні більшою мірою сприяти зловживанням), тоді як інші акти слід перевіряти на законність лише вибірково».

Втім, в цій частині законопроект № 4298 не зазнав змін, оскільки ч. 1 ст. 59-2 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (в редакції законопроекту № 4298) до предмета забезпечення законності у діяльності органів місцевого самоврядування відносить:

1) нормативно-правові акти органів місцевого самоврядування;

2) індивідуальні акти, що приймаються органами місцевого самоврядування з питань відчуження об'єктів цивільних прав територіальної громади або спільної власності територіальних громад відповідного району, області, якщо таке відчуження здійснюється без застосування публічних конкурсних процедур, передбачених законом;

3) індивідуальні акти, що містять ознаки прийняття органом місцевого самоврядування рішення не на підставі, не в межах повноважень або не у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України;

4) індивідуальні акти органів місцевого самоврядування, що стосуються конституційних прав, свобод та обов'язків людини і громадянина та містять ознаки будь-якої дискримінації окремої особи чи групи осіб.

Відповідно, зауваження Центру експертиз доброго врядування, висловлені у висновку від 27.11.2020 та які залишилися не врахованими, сутнісно відтворено у п. 61 висновку від 21.02.2024, який сформульовано наступним чином:

«61. Законопроект передбачає нагляд за всіма актами місцевого самоврядування, таким чином дозволяючи МДА досить широко втручатися в діяльність місцевого самоврядування. Рекомендується передбачити застосування ризик-орієнтованого підходу та інших критеріїв (наприклад, значущість чи потенційний вплив), які б уточнювали пріоритетність актів для нагляду за законністю та відповідали б стандартам Ради Європи. Це не обов'язково означає виключення деяких актів зі сфери нагляду за законністю з боку держави, а радше адаптує частоту та глибину нагляду за кожною категорією актів до відповідних критеріїв, таким чином реалізуючи дуже важливий принцип домірності нагляду, який передбачено ч. 3 ст. 8 Хартії» [11].

Думки, висловлені у п. 61 висновку від 21.02.2024, у певній мірі отримали деталізацію у п.п. 45–47 [11]. Зокрема, зроблено наголос на тому, що розширено сферу нагляду і нова редакція законопроекту № 4298 встановлює, що предметом нагляду можуть бути індивідуальні акти, що містять ознаки прийняття органом місцевого самоврядування рішень не на підставі, не в межах повноважень або не у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України або містять ознаки будь-якої дискримінації окремої особи та/або групи осіб (п. 4 ч. 1 ст. 59-2). Як стверджується у п. 45 висновку від 21.02.2024, таке дуже широке формулювання може не відповідати принципу законності та домірності, закладеному в додатку до рекомендації Комітету міністрів СМ/Rec(2019)3, адже місцева державна адміністрація отримає не чітко визначені повноваження щодо втручання у діяльність місцевого самоврядування.

У п. 46 висновку від 21.02.2024 висловлено певні сумніви щодо спроможності будь-якого державного органу ефективно здійснювати такий обсяг завдань, адже, зважаючи на такий розлогий предмет нагляду, у місцевої державної адміністрації може виникати необхідність проводити глибокий аналіз усіх індивідуальних актів місцевого самоврядування, включаючи відстеження процедури їх прийняття. При цьому уточнюється, що жодних умов щодо застосування ризик-орієнтованого підходу та інших критеріїв (наприклад, значущості), які б уточнювали пріоритетність актів нагляду та відповідали стандартам Ради Європи, законопроект № 4298 не містить.

У зв'язку з цим, у п. 47 висновку від 21.02.2024 підкреслюється, що можливість такого широкого втручання у акти індивідуального характеру за власною ініціативою місцевої державної адміністрації несе ризики і для осіб, щодо яких такі акти приймаються. Зазначене, на думку фахівців Центру експертиз доброго врядування, може суперечити загальній процедурі представництва інтересів держави та приватних фізичних та юридичних осіб, а також може створювати істотні корупційні ризики.

Солідаризуючись з думкою фахівців Головного юридичного управління Апарату Верховної Ради України та Центру експертизи доброго врядування у доцільності подальшого доопрацювання законопроекту № 4298 з метою приведення у відповідність до Конституції України та втілення принципів Європейської хартії місцевого самоврядування у пропонуванні у цьому законопроекті нормативні конструкції щодо забезпечення законності у діяльності органів місцевого самоврядування, вбачається за доцільне звернути увагу, що у певній мірі на сучасному етапі вже впроваджено в окремих сегментах правового поля нагляд з боку уповноважених органів державної влади за дотриманням законності у діяльності органів місцевого самоврядування.

Зокрема, достатньо буде згадати особливості регуляторної діяльності органів та посадових осіб місцевого самоврядування, які знайшли вияв у Законі України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» від 11.09.2003. Серед таких особливостей можна виділити нагляд за регуляторною діяльністю органів місцевого самоврядування, який хоч і має дещо обмежений характер за переліком регуляторних актів, а саме предметом нагляду виступають регуляторні акти представницьких органів місцевого самоврядування – сільських, селищних, міських, районних у містах, районних та обласних рад.

Так, відповідно до ч. 2 ст. 34 Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності», відповідальна постійна комісія забезпечує підготовку експертного висновку щодо регуляторного впливу внесеного проекту регуляторного акта, який разом з цим проектом та підписаним аналізом регуляторного впливу *подається до уповноваженого органу для підготовки у встановленому Кабінетом Міністрів України порядку пропозицій щодо удосконалення проекту відповідно до принципів державної регуляторної політики* [12].

Постанова Кабінету Міністрів України «Про порядок підготовки пропозицій щодо удосконалення проектів регуляторних актів, які розробляються органами місцевого самоврядування» від 23.09.2014 № 634 [13] встановлює наступне:

пропозиції щодо удосконалення проекту регуляторного акта, який розробляється сільськими, селищними, міськими, районними у містах, районними та обласними радами і поданий Державній регуляторній службі (далі – пропозиції), готуються зазначеною Службою на підставі підготовлених відповідно до вимог, визначених Законом України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» (далі – Закон), експертного висновку відповідальної постійної комісії, утвореної відповідною радою, щодо регуляторного впливу проекту регуляторного акта та аналізу регуляторного впливу (у разі його підготовки);

у разі подання документів у неповному обсязі та/або їх оформлення з порушенням вимог, визначених Законом, Державна регуляторна служба не пізніше наступного робочого дня

з дня їх одержання повідомляє про відмову в підготовці пропозицій з обґрунтуванням причин такої відмови та посиланням на відповідні нормативно-правові акти;

Державна регуляторна служба проводить аналіз поданих документів на відповідність вимогам статті 4 Закону та готує пропозиції з обґрунтованими зауваженнями та висновками (у разі їх наявності);

строк підготовки пропозицій не може бути більш як 20 робочих днів з дня одержання відповідних документів.

У даному випадку відбувається попередній (апріорний) нагляд за регуляторною діяльністю органу місцевого самоврядування, що дозволяє запобігти виникненню ситуацій прийняття та застосування регуляторних актів, які суперечать ст. 4 «Принципи державної регуляторної політики» Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності».

На відміну від підходу, закладеного в основу Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» у частині забезпечення законності у діяльності органів місцевого самоврядування на етапі розробки та прийняття регуляторних актів, законопроект № 4298 використовує модель апостеріорного (постфактум) нагляду за законністю актів органів місцевого самоврядування з боку місцевої державної адміністрації, на що окремо звертається увага у п. 43 висновку від 21.02.2024 [11].

Реалізація моделі попереднього (апріорного) нагляду, принаймні щодо нормативних актів органів місцевого самоврядування, не обмежуючись лише регуляторними актами, з боку уповноважених органів державної влади, напевно мала б значно більший корисний для суспільства ефект, дозволяючи мінімізувати, якщо не виключити повністю, ще на етапах розробки та прийняття нормативного акта фактори, що можуть ускладнити або унеможливити досягнення мети регулювання такого акта. Вбачається, що в такому контексті попередній (апріорний) нагляд узгоджується з принципами правотворчої діяльності та сприяє якісній реалізації техніки нормопроекування. Адже, згідно з ч. 1 ст. 34 Закону України «Про правотворчу діяльність» від 24.08.2023, норми права, що містяться у нормативно-правовому акті, мають відповідати таким вимогам: 1) однозначності їх розуміння (ясність, точність, доступність для розуміння та реалізації); 2) передбачуваності (прогнозованості) результатів їх реалізації; 3) їх відповідності нормативно-правовим актам вищої юридичної сили та узгодженості з нормативно-правовими актами рівної юридичної сили; 4) уніфікованості вжитої в них термінології; 5) спорідненості та логічної послідовності їх викладення [14].

Попередній (апріорний) нагляд щодо нормативних актів нерегуляторного характеру, окрім регуляторних, які є предметом нагляду Державної регуляторної служби України, можна було б віднести до повноважень територіальних органів Міністерства юстиції України. При цьому не мається на увазі державна реєстрація таких актів, як це відбувається щодо підзаконних нормативно-правових актів органів державної виконавчої влади. Хоч у наукових джерелах висловлювалася думка про доцільність створення на регіональному рівні Реєстрів правових актів місцевого самоврядування для подальшого їх включення до Єдиного реєстру нормативних актів в Україні [15, с. 117–118].

У даному випадку територіальні органи Міністерства юстиції України могли б застосувати механізм, який би викону-

вав завдання та функції, аналогічні тим, що закладені в основу підготовки пропозицій щодо удосконалення проєктів регуляторних актів, які розробляються органами місцевого самоврядування. Адже головна мета такої процедури полягатиме у встановленні ступеня відповідності вказаних вище нормативних актів вимогам Конституції та законів України.

Попередній (апріорний) нагляд за дотриманням законності у діяльності органів місцевого самоврядування вбачається за доцільне передбачити як складову механізму нагляду, запропонованого законопроектом № 4298, що також знаходить відтворення у практиці здійснення нагляду за діяльністю органів місцевого самоврядування в окремих країнах-членах ЄС.

Так, законодавством Королівства Нідерландів закріплено заходи, які можуть бути доступні наглядовим органам щодо муніципалітетів: 1) попередня перевірка, що регулюється ст.ст. 256–260 Закону про муніципалітети; 2) скасування рішень, що регулюються ст.ст. 265–278 Закону про муніципалітети. Підстави для попередньої перевірки встановлюються актом парламенту або провінційним розпорядженням відповідно до акта парламенту. Заходи, доступні Короні щодо провінцій, такі ж, як і щодо муніципалітетів. Однак у випадку з провінціями загальний адміністративний нагляд здійснює виключно Корона. Попередня перевірка регулюється ст.ст. 257–264 Закону про провінції; скасування рішень регулюється ст.ст. 265–278 Закону про провінції [16, с. 24].

У Королівстві Бельгія на підставі Указу від 01.04.1999 встановлено порядок здійснення нагляду у регіоні Валлонія (одній з трьох земель), який поряд із загальним наглядом також передбачає спеціальний погоджувальний та примусовий нагляд. Зокрема, у межах спеціального погоджувального нагляду перш ніж деякі рішення можуть набути чинності, вони повинні отримати схвалення від постійної делегації (муніципалітети), уряду Валлонії (провінції та міжмуніципальні об'єднання) або губернатора (поліцейські зони) [17, с. 46–47].

Відтак, зазначене дає підстави стверджувати про узгодженість пропозиції щодо впровадження попереднього (апріорного) нагляду у національну модель нагляду за дотриманням законності у діяльності органів місцевого самоврядування із практикою деяких країн-членів ЄС у частині включення попереднього (апріорного) нагляду до системи правових засобів нагляду за діяльністю органів місцевого самоврядування.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє дійти низки узагальнюючих висновків, а саме:

відзначається, що ратифікація Верховною Радою України міжнародно-правових актів, накладає на державу Україна певні зобов'язання, що, як правило, передбачає вжиття певних заходів, спрямованих на приведення у відповідність із такими актами національного законодавства з метою запобігання випадкам виникнення колізій у правовому регулюванні відповідних груп суспільних відносин. Акцентовано увагу на тому, що імплементація Європейської хартії місцевого самоврядування потребує впровадження у національну правову систему інституту адміністративного нагляду за дотриманням законності у діяльності органів місцевого самоврядування;

досліджено тенденції у правотворчій діяльності, які відбуваються візію правових реформ щодо методів та засобів забезпечення здійснення нагляду за дотриманням законності у діяльності органів місцевого самоврядування та встановлено, що перспективи впровадження механізму такого нагляду

пов'язуються із законопроектом № 4298, положення якого відзначаються суперечливим характером у частині визначення підходів щодо забезпечення законності в діяльності органів місцевого самоврядування. Підтримуючи доцільність подальшого доопрацювання законопроекту № 4298 з метою приведення у відповідність до Конституції України та втілення принципів Європейської хартії місцевого самоврядування у пропонуванні у цьому законопроекті нормативні конструкції щодо забезпечення законності у діяльності органів місцевого самоврядування, звертається увага на те, що у певній мірі на сучасному етапі вже впроваджено в окремих сегментах правового поля нагляд з боку уповноважених органів державної влади за дотриманням законності в діяльності органів місцевого самоврядування;

встановлено, що у законодавстві України наразі отримав закріплення попередній (апріорний) нагляд, що продемонстровано на прикладі здійснення нагляду за регуляторною діяльністю органів місцевого самоврядування, який не отримав належного відтворення у законопроекті № 4298 та в основу якого покладено модель апостеріорного (постфактум) нагляду за законністю актів органів місцевого самоврядування з боку місцевої державної адміністрації;

доводиться, що реалізація моделі попереднього (апріорного) нагляду, принаймні щодо нормативних актів органів місцевого самоврядування, не обмежуючись лише регуляторними актами, з боку уповноважених органів державної влади, узгоджується з принципами правотворчої діяльності та сприяє якісній реалізації техніки нормопроєктування. У зв'язку з цим запропоновано віднести до повноважень територіальних органів Міністерства юстиції України попередній (апріорний) нагляд щодо нормативних актів нерегуляторного характеру, оскільки регуляторні акти є предметом нагляду Державної регуляторної служби України. При цьому не відстоюється думка про державну реєстрацію таких актів, як це відбувається щодо підзаконних нормативно-правових актів органів державної виконавчої влади. Аргументовано, що у даному випадку територіальні органи Міністерства юстиції України могли б застосувати механізм, який би виконував завдання та функції, аналогічні тим, що закладені в основу підготовки пропозицій щодо удосконалення проєктів регуляторних актів, які розробляються органами місцевого самоврядування. Наголошується на тому, що головна мета такої процедури полягатиме у встановленні ступеня відповідності вказаних вище нормативних актів вимогам Конституції та законів України;

обґрунтовано положення про доцільність включення попереднього (апріорного) нагляду за дотриманням законності у діяльності органів місцевого самоврядування до складу механізму нагляду, пропонуваного законопроектом № 4298, що узгоджується із практикою деяких країн-членів ЄС у частині включення попереднього (апріорного) нагляду до системи правових засобів нагляду за діяльністю органів місцевого самоврядування.

Література:

1. Європейська хартія місцевого самоврядування від 15.10.1985, ратифікована Законом України № 452/97-ВР від 15.07.97. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text.
2. Commission staff working document Ukraine 2023 Report Accompanying the document Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions 2023 Communication on EU Enlargement policy. Brussels, 8.11.2023. SWD(2023) 699 final. *European Commission website*. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-11/SWD_2023_699%20Ukraine%20report.pdf.
3. Про схвалення Плану України: розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.03.2024 № 244-р. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/244-2024-%D1%80#Text>.
4. Державна стратегія регіонального розвитку на 2021-2027 роки, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 № 695 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 13.08.2024 № 940). *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>.
5. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 № 333-р. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text>.
6. План заходів щодо реалізації Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 22.09.2016 № 688-р. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2016-%D1%80#Text>.
7. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 02.06.2016 № 1401-VIII. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#Text>.
8. Законопроект про державний контроль за рішеннями органів місцевого самоврядування відкликаний. *Асоціація міст України*. URL: <https://www.auc.org.ua/novyna/zakonoproekt-pro-derzhavnyy-kontrol-za-rishennyamy-organiv-miscevogo-samovryaduvannya>.
9. Проект Закону про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади) № 2598 від 13.12.2019. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67644.
10. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про місцеві державні адміністрації» та деяких інших законодавчих актів України щодо реформування територіальної організації виконавчої влади в Україні № 4298 від 30.10.2020. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/4479>.
11. Висновок щодо проєкту Закону «Про внесення змін до Закону України «Про місцеві державні адміністрації» та деяких інших законодавчих актів України щодо реформування територіальної організації виконавчої влади в Україні» (#4298), м. Страсбург, 21.02.2024, CEGG/LEX(2024)1. *Рада Європи*. URL: <https://rm.coe.int/cegg-lex-2024-1-local-state-administrations-draft-law-4298-as-of-21-fe/1680aea85f>.
12. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності: Закон України від 11.09.2003 № 1160-IV. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-15#Text>.
13. Про порядок підготовки пропозицій щодо удосконалення проєктів регуляторних актів, які розробляються органами місцевого самоврядування: постанова Кабінету Міністрів України від 23.09.2014 № 634. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/634-2014-%D0%BF#Text>.
14. Про правотворчу діяльність: Закон України від 24.08.2023 № 3354-IX. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text>.
15. Наумова К.І. Правові акти органів і посадових осіб місцевого самоврядування в системі джерел муніципального права в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне

право; муніципальне право». Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого МОН України. Харків, 2017. 165 с.

16. Structure and operation of local and regional democracy. The Netherlands. *Council of Europe*. URL: <https://rm.coe.int/09000016809de4ad>.
17. Structure and operation of local and regional democracy. Belgium. *Council of Europe*. URL: <https://rm.coe.int/090000168093bea>.

Nesterov H. International legal obligations of Ukraine and their impact on the development of legislation in the sphere of local self-government

Summary. The article highlights that the ratification of international legal acts by the Verkhovna Rada of Ukraine imposes certain obligations on the state of Ukraine, which typically requires taking specific measures to align national legislation with such acts in order to prevent conflicts in the legal regulation of relevant social relations. The focus is on the fact that the implementation of the European Charter of Local Self-Government necessitates the introduction of the institution of administrative supervision to ensure legality in the activities of local self-government bodies into the national legal system. The article explores trends in legislative activities that reflect the vision of legal reforms regarding the methods and means of ensuring supervision over the legality of local self-government activities. It is established that the prospects for implementing such supervision mechanisms are linked to draft law No. 4298, which exhibits controversial elements,

particularly in the approaches to ensuring legality in local self-government. It is noted that Ukrainian legislation currently provides for preliminary (a priori) supervision, as demonstrated by the supervision of regulatory activities of local self-government bodies, which is not adequately reflected in draft law No. 4298. This draft law is based on a model of posterior (ex post facto) supervision of the legality of local self-government acts by local state administrations. The article argues that the implementation of preliminary (a priori) supervision, at least with regard to normative acts of local self-government, beyond just regulatory acts, by authorized state bodies aligns with legislative principles and contributes to the effective use of legislative drafting techniques. In this regard, it is proposed to assign the preliminary (a priori) supervision of non-regulatory normative acts to the territorial bodies of the Ministry of Justice of Ukraine, as regulatory acts fall under the purview of the State Regulatory Service of Ukraine. It is also argued that incorporating preliminary (a priori) supervision of local self-government activities into the proposed supervision mechanism in draft law No. 4298 would align with the practices of certain EU member states, where such supervision is part of the legal tools for supervising local self-government activities.

Key words: international legal obligations, local self-government, administrative supervision of legality in local self-government activities, preliminary (a priori) supervision, posterior (ex post facto) supervision, EU.

*Бобожко Ю. Б.,**аспірант**Державного податкового університету
Міністерства фінансів України*

АДМІНІСТРАТИВНА ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ НОТАРІУСА ЯК ЕЛЕМЕНТ ЙОГО ПРАВОВОГО СТАТУСУ У ВІДНОСИНАХ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ: ПРОБЛЕМАТИКА НАУКОВОГО ПІДХОДУ ДО ВИЗНАЧЕННЯ

Анотація. Стаття присвячена визначенню наукового підходу щодо поняття адміністративної правосуб'єктності нотаріуса як елемента його правового статусу у відносинах державної реєстрації, визначення на цій основі перспективних напрямів розвитку чинного законодавства. Наголошено, що передумовою участі нотаріуса у правовідносинах в тому числі, що стосуються державної реєстрації, є правосуб'єктність. Констатовано, що до цього часу не визначені ключові елементи адміністративної правосуб'єктності нотаріуса як суб'єкта державної реєстрації, які у сукупності дозволяють охопити усі аспекти адміністративного статусу нотаріуса та його участі в адміністративно-правових відносинах. Вказано про важливість вирішення вказаної проблеми і з суто практичного аспекту – у зв'язку із важливістю чіткої реалізації нотаріусом повноважень, усунення суперечностей у визначенні підстав здійснення перевірок нотаріуса та притягнення його до відповідальності як суб'єкта державної реєстрації. Із зазначеною метою опрацьовано роботи, присвячені проблематиці правосуб'єктності у різні часи: В. Авер'янов, В. Галуцько, С. Колосовський, А. Чуб, Т. Мацелик та інші. Обґрунтовано, що проблематика визначення сутності адміністративної правосуб'єктності нотаріуса як елемента його правового статусу у відносинах державної реєстрації не дістала належної уваги. Обрано науковий підхід, за яким адміністративну правосуб'єктність нотаріуса варто розглядати як сукупність трьох елементів: правоздатності, дієздатності та деліктоздатності. Ці елементи є самостійними, що складають структуру правосуб'єктності. Обґрунтовано доцільність законодавчого розширення повноваження приватних нотаріусів у сфері державної реєстрації юридичних осіб, зокрема надання можливості реєструвати політичні партії та інші громадські формування, громадські об'єднання, що дозволить зменшити корупцію, державні видатки на утримання державних реєстраторів та сприятиме економії бюджетних коштів.

Ключові слова: адміністративна правосуб'єктність, нотаріус, правовий статус, адміністративні правовідносини, державна реєстрація, дієздатність.

Постановка проблеми. На сьогодні нотаріус є кваліфікованим спеціалістом та важливим публічним суб'єктом, оскільки виконує делеговані державою функції, ефективно надає адміністративні послуги, зокрема послуги щодо реєстрації та виступає ключовим суб'єктом в реалізації принципу законності. Передумовою участі нотаріуса у правовідносинах в тому числі, що стосуються державної реєстрації, є правосуб'єктність. Разом з тим, до цього часу не визначені

ключові елементи адміністративної правосуб'єктності нотаріуса як суб'єкта державної реєстрації, які у сукупності дозволяють охопити усі аспекти адміністративного статусу нотаріуса та його участі в адміністративно-правових відносинах. Вирішення виділеної проблеми важливе і з суто практичного аспекту – у зв'язку із важливістю чіткої реалізації нотаріусом повноважень, усунення суперечностей у визначенні підстав здійснення перевірок нотаріуса та притягнення його до відповідальності як суб'єкта державної реєстрації.

Стан дослідження. Проблематиці правосуб'єктності у різні часи приділяли уваги такі вчені, як: В. Авер'янов, В. Галуцько, С. Колосовський, А. Чуб, Т. Мацелик та інші. Водночас, проблематика визначення сутності адміністративної правосуб'єктності нотаріуса як елемента його правового статусу у відносинах державної реєстрації не дістала належної уваги.

Мета статті полягає у визначенні наукового підходу щодо поняття адміністративної правосуб'єктності нотаріуса як елемента його правового статусу у відносинах державної реєстрації, визначення на цій основі перспективних напрямів розвитку чинного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Поняття правосуб'єктності належить до числа визначальних у правовій доктрині. Оскільки на сьогодні є велика кількість концепцій щодо категорії «правосуб'єктність» розуміння даного поняття певним чином ускладнюється.

На думку О. Зубрицької правосуб'єктність – це абстрагована та визначальна особливість конкретного учасника тих чи інших правовідносин, а її обов'язковими складовими елементами є правоздатність, дієздатність та деліктоздатність. Співвідношення правосуб'єктності та правового статусу необхідно розуміти як конкретне у загальному, а саме – правосуб'єктність є комплексом прав, обов'язків і відповідальності конкретного учасника правовідносин. Тільки за наявності правосуб'єктності суб'єкт права стає учасником правовідносин. Окрім цього, правосуб'єктність пов'язує учасника із конкретною галуззю правовідносин [1, с. 100].

В науковій монографії за редакцією П. М. Рабіновича та інших науковців виділяється найпоширеніші три підходи до розуміння правосуб'єктності:

- 1) отожднення правосуб'єктності та правоздатності;
- 2) правосуб'єктність як праводієздатність;
- 3) широке розуміння правосуб'єктності (включення до змісту поняття «правосуб'єктність» трьох елементів: «правоздатність», «дієздатність» та «правовий статус» або «права та

обов'язки з правового статусу», або «права і обов'язки, надані законом» у різних комбінаціях [2, с. 8]. Та виводять так звану формулу правосуб'єктності: правосуб'єктність = (здатність мати + здатність здійснювати) х права та обов'язки [2, с. 16].

В теорії держави і права правосуб'єктність – це передбачена нормами права юридична властивість учасників правових відносин, яка складається з двох елементів – правоздатності та дієздатності. Правоздатність – це визнана державою загальна (абстрактна) можливість мати передбачені законом права і обов'язки, здатність бути їх носієм. Це не є фактична здатність реалізовувати права і обов'язки на практиці, це – принципова потенційна здатність суб'єкта мати їх (в цей момент або в майбутньому) [3, с. 158]. Але замало просто володіти правами та обов'язками. Важливо бути здатним свідомо здійснювати ці права, виконувати обов'язки, проводити необхідні для їх набуття дії з прийняттям на себе відповідальності за їх наслідки. Така здатність називається дієздатністю, тобто юридичною здатністю громадянина своїми власними діями набувати права і обов'язки, самостійно реалізовувати їх, нести відповідальність за свої дії та керувати своїми вчинками. Дієздатність передбачає здатність розпоряджатись правами та виконувати обов'язки. Наявність дієздатності свідчить про те, що громадянин здатний чинити дії, які породжують юридичні наслідки [3, с. 159]. Крім цього, до елементів «правосуб'єктності» деякі науковці включають і деліктоздатність [4, с. 141–142]. [5, с. 192]. Так, вчена О. Ф. Скакун зазначає, що правосуб'єктність складають елементи: правоздатність, дієздатність, деліктоздатність [6, с. 396–398].

Т. Є. Кагановська, Є. І. Григоренко вважають, що правоздатність – це здатність суб'єкта правовідносин мати суб'єктивні права та юридичні обов'язки [7, с. 71]. Правосуб'єктність як властивість бути суб'єктом права не виникає стихійно [8, с. 60].

О. В. Зайчук та Н. М. Оніщенко правосуб'єктність розглядають як одну з обов'язкових юридичних передумов правовідносин, можливість чи здатність особи бути суб'єктом права з усіма відповідними наслідками. Структуру правосуб'єктності науковцями розглянуто як: 1) правоздатність; 2) дієздатність; 3) деліктоздатність, як здатність відповідати за цивільні правопорушення; 4) осудність як умова притягнення до кримінальної відповідальності [9, с. 444–445].

В юридичній літературі адміністративну правосуб'єктність науковці також трактують по-різному.

Так, на думку В. Б. Авер'янова, поняття адміністративної правосуб'єктності, містить два елементи:

- 1) здатність мати суб'єктивні права і обов'язки – адміністративна правоздатність;
- 2) здатність реалізовувати надані права і обов'язки – адміністративна дієздатність [10, с. 186].

У різних суб'єктів адміністративного права адміністративна дієздатність виникає по-різному: у фізичних осіб з моменту народження, а у юридичних – з моменту створення. До її елементів відноситься: 1) здатність особи самостійно здійснювати, реалізовувати належні їй права; 2) реалізовувати належну їй компетенцію та приймати правові акти управління; 3) застосовувати заходи адміністративного примусу; 4) визнавати, гарантувати та захищати права і свободи громадян; 5) нести юридичну відповідальність за заподіяну шкоду [11, с. 67].

На відміну від адміністративної правоздатності, яка визначає потенційну здатність суб'єкта мати публічні права та юридичні

обов'язки у сфері юридичного управління, адміністративна дієздатність – це здатність особи (громадянина) своїми діями набувати та здійснювати права, виконувати покладені обов'язки та нести юридичну відповідальність. Адміністративна правоздатність становить підґрунтя адміністративної дієздатності особи (громадянина), оскільки визначає умови, за яких реалізуються суб'єктивні публічні права й обов'язки. Поєднання адміністративної правоздатності та дієздатності створює умови, за яких суб'єкт адміністративного права стає учасником (стороною) адміністративно-правових відносин [12, с. 122–123].

Тобто прихильники адміністративного права основною ознакою суб'єктів виділяють правосуб'єктність, що охоплює правоздатність (наявність прав і обов'язків) і дієздатність (здатність реалізовувати права й обов'язки) [13, с. 136]. В свою чергу деліктоздатність виділяють окремою, специфічною, але все ж частиною дієздатності. Деліктоздатність – це здатність особи нести юридичну відповідальність за шкоду, заподіяну їй протиправними діями. Полягає вона в здатності суб'єкта самостійно усвідомлювати свій вчинок і його шкідливі результати, відповідати за свої протиправні дії й нести за них юридичну відповідальність [14, с. 114].

А. В. Чуб пропонує дефініцію адміністративної правосуб'єктності як юридично закріплений правовий стан суб'єкта, що потенційно дозволяє йому вступати в адміністративні правовідносини як носію певних прав та обов'язків. При цьому, що важливо, безпосередньо права та обов'язки, як впливає з дефініції, не є складовими частинами правосуб'єктності; її елементами є правоздатність, дієздатність та деліктоздатність як характеристики суб'єкта, що відображують його можливості мати права та обов'язки [15, с. 64–65]. На думку вченої Т. О. Мацелик, адміністративна правосуб'єктність, виявляється як здатність суб'єкта адміністративного права мати адміністративні права та нести відповідні обов'язки. Потенційна здатність мати права і обов'язки у сфері адміністративно-правового регулювання (адміністративна правоздатність), реалізовувати надані права і обов'язки у цій сфері державного управління (адміністративна дієздатність), наявність суб'єктивних прав та обов'язків у сфері державного управління, формують адміністративно-правовий статус суб'єкта, а саме адміністративну правоздатність та адміністративну дієздатність, які є складовими адміністративної правосуб'єктності [16, с. 267]. На її думку адміністративна правоздатність – це здатність суб'єкта мати права та обов'язки у сфері державного управління. Правоздатність з'являється з моменту виникнення суб'єкта. Якщо йдеться про фізичну особу, то з моменту народження громадянина; про юридичну – з моменту державної реєстрації підприємства, закладу, організації. Припиняється правоздатність з моменту зникнення суб'єкта. Адміністративна дієздатність, це здатність суб'єкта самостійно, свідомими діями реалізовувати надані йому права і виконувати покладені на нього обов'язки у сфері державного управління. Складовою дієздатності є адміністративна деліктоздатність, тобто здатність суб'єкта нести юридичну відповідальність, за порушення адміністративно-правових норм [16, с. 267].

Є. Ю. Колосовський вважає, що адміністративна деліктоздатність визначається як особлива юридична властивість або стан суб'єкта, що включає здатність (спроможність) взяти на себе відповідальність за вчинений адміністративний проступок [17, с. 83].

Варто наголосити, що категорія «правосуб'єктність» на сьогодні застосовується в чинному законодавстві також. Так в Кодексі адміністративного судочинства України закріплена категорія «Адміністративна процесуальна правосуб'єктність» (ст. 43). Що стосується категорії «адміністративної правосуб'єктності нотаріуса», яка безпосередньо пов'язана з предметом дослідження то адміністративне законодавство не визначає норм, що розкривають це поняття.

Таким чином виділяють такі групи поглядів щодо адміністративної правосуб'єктності:

– правосуб'єктність, яка включає правоздатність (наявність прав, обов'язків) і дієздатність (здатність реалізовувати права, обов'язки) (В. Б. Авер'янов; В. Галуцько);

– правосуб'єктність, яка включає правоздатність (наявність прав, обов'язків), дієздатність (здатність реалізовувати права, обов'язки) та деліктоздатність (здатність взяти на себе відповідальність за вчинений адміністративний проступок) (С. Ю. Колосовський, А. В. Чуб);

– правосуб'єктність, яка включає правоздатність, дієздатність, а складовою дієздатності є адміністративна деліктоздатність (Т. О. Мацелик).

Досліджуючи дану проблематику слід також звернути увагу на особливості адміністративно-правових відносин у сфері регулювання нотаріальної діяльності. Так, О.В. Красногор в своєму науковому дослідженні «Адміністративно-правовий захист прав і законних інтересів нотаріусів в Україні» виділяє наступні особливості адміністративно-правових відносин у сфері регулювання нотаріальної діяльності: 1) нерозривно пов'язані з адміністративно-правовими нормами, які регулюють нотаріальну діяльність, виникають та здійснюються виключно на їх основі; 2) основною їх метою є забезпечення прав і законних інтересів нотаріусів, інших осіб, що з ними пов'язані, та нормального функціонування публічних інститутів держави і громадянського суспільства; 3) вони врегульовують коло публічних відносин між публічною адміністрацією (насамперед Міністерством юстиції України і підпорядкованими йому органами) та об'єктами публічного управління (приватними і державними нотаріусами, а в деяких випадках – особами, які до них звертаються); 4) адміністративно-правові відносини є головним чином управлінськими (владно-розпорядчими): у вузькому розумінні органи державного управління наділені владною компетенцією, а нотаріуси зобов'язані виконувати їх законні вимоги; поряд із цим в умовах широкого підходу сторони адміністративно-правових відносин завжди мають суб'єктивні права та несуть юридичні обов'язки, які взаємопов'язані між собою: кожному суб'єктивному праву однієї сторони відповідає юридичний обов'язок іншої, і навпаки; 5) мають свідомо-вольовий характер, адже держава через видання відповідних адміністративно-правових норм виражає свою волю для нотаріусів і посадових осіб суб'єктів публічної адміністрації, які здійснюють своє волевиявлення, усвідомлюють значення своїх дій та можуть нести за них відповідальність; 6) адміністративно-правові відносини охороняються державою, яка сприяє здійсненню суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, а в разі правопорушення притягує винну особу до адміністративної чи іншої юридичної відповідальності. Та доходить до висновку, що адміністративно-правові відносини у сфері нотаріальної діяльності – це форма соціальної взаємодії публічної адміністрації (Міністерства юстиції України і підпо-

рядкованих йому органів на місцях) та об'єктами публічного управління (приватними і державними нотаріусами, а в деяких випадках – особами, які до них звертаються), що виникають на підставі адміністративно-правових норм, з метою забезпечення прав і законних інтересів нотаріусів, інших осіб, що з ними пов'язані, та нормального функціонування публічних інститутів держави і громадянського суспільства [18, с. 27–28].

Тобто адміністративна правосуб'єктність нотаріуса виражає його спеціальну рису, яка займає особливе місце в системі адміністративно-правових відносин, що надає нотаріусу можливість виступати учасником адміністративно-правових відносин та мати відповідно права та обов'язки.

Висновки. Таким чином, адміністративну правосуб'єктність нотаріуса варто розглядати як сукупність трьох елементів: правоздатності, дієздатності та деліктоздатності. Ці елементи є самостійними, що складають структуру правосуб'єктності.

Доцільно законодавчо розширити повноваження приватних нотаріусів у сфері державної реєстрації юридичних осіб, зокрема надати можливість реєструвати політичні партії та інші громадські формування, громадські об'єднання, що дозволить зменшити корупцію, державні видатки на утримання державних реєстраторів та сприятиме економії бюджетних коштів.

Література:

1. Зубрицька О. Адміністративна правоздатність як елемент правосуб'єктності індивідуальних суб'єктів адміністративного права. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2015. № 3. С. 99–104. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnapu_2015_3_17 (дата звернення: 26.09.2024 р.).
2. Антоноук Н., Верба-Сидор О., Пашук Т., Рабінович С. Незалежність і дисциплінарна відповідальність суддів: міжнародні стандарти й національна практика: монографія. Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України. Редкол.: П. М. Рабінович (голов. ред.) та ін. Львів: Видавництво БФ «Медицина і право», 2020. 249 с.
3. Волинка К. Г. Теорія держави і права : навч. посіб. Київ : МАУП, 2003. 240 с.
4. Колодій А.М., Копейчиков В.В. Теорія держави і права. К. : Юрінформ, 1995. 356 с.
5. Копейчиков В.В. Загальна теорія держави і права: Навч. посібник. К.: Юрінком, 1997. 317 с.
6. Скакун О.Ф. Теорія права і держави: Підручник / О.Ф. Скакун. К. : Алеута; КНТ; ЦУЛ, 2010. 520 с.
7. Кагановська Т. С., Григоренко С. І. Основи загальної теорії права : навч. посіб. Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2015. 144 с.
8. Пундор Ю. О. Про визначення змісту категорії «правосуб'єктність» у теорії права та галузевих теоріях цивільного й господарського права (порівняльно-правовий аспект). *Часопис Київського університету права*. 2013. № 1. С. 60–63.
9. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник. Ред. О.В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. К.: Юрінком Інтер, 2006. 688 с.
10. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник у двох томах. Т. 2. Загальна частина. Ред. колегія : В.Б. Авер'янов (голова) та ін. К. : Юридична думка, 2007. 592 с.
11. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник: у 2-х томах: Том 1. Загальна частина / ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова). К. : Юридична думка, 2004. 584 с..
12. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / Галуцько В., Діхтєвський П., Кузьменко О., Стеценко С. та ін. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.

13. Адміністративне право України. Повний курс: підручник. Ред. В. Галуцька, О. Правоторової. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 656 с.
14. Адміністративне право України. Повний курс: підручник / за ред. В. Галуцька, О. Правоторової. Видання третє. Київ : Академія адміністративно-правових наук, 2020. 466 с.
15. Чуб А. Суб'єктивні публічні права як складник адміністративної правосуб'єктності приватної особи. *Знання європейського права*, 2020. № 2. С. 60–65. <https://doi.org/10.32837/chem.v0i2.76> (дата звернення: 26.09.2024 р.).
16. Мацелик Т.О. Суб'єкти адміністративного права: поняття та система. Ірпінь : Вид-во Нац. ун-ту ДПС України, 2013. 341 с.
17. Колосовський С.Ю. Адміністративна відповідальність неповнолітніх: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Національний університет ДПС України. Ірпінь, 2014. 235 с.
18. Красногор О.В. Адміністративно-правовий захист прав і законних інтересів нотаріусів в Україні : дис. ... к.ю.н. : 12.00.07 / Науково-дослідний інститут публічного права. Київ, 2018. 212 с. <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0418U000601/> (дата звернення: 26.09.2024 р.).

Bobozhko Yu. The administrative legal personality of a notary as an element of his legal status in relation to state registration: issues of a scientific approach to the definition

Summary. The article is devoted to the definition of a scientific approach to the concept of the administrative legal personality of a notary as an element of his legal status in relation to state registration, the determination of prospective directions for the development of current legislation on this basis. It was emphasized that the prerequisite for the notary's

participation in legal relations, including those related to state registration, is legal personality. It has been established that until now the key elements of the administrative legal personality of a notary as a subject of state registration, which together allow covering all aspects of the notary's administrative status and his participation in administrative-legal relations, have not been defined. The importance of solving the specified problem and from a purely practical aspect is indicated – in connection with the importance of a clear exercise of powers by a notary, elimination of contradictions in determining the grounds for carrying out inspections of a notary and holding him accountable as a subject of state registration. For this purpose, works devoted to the issue of legal personality at different times were elaborated: V. Averyanov, V. Galunko, E. Kolosovskiy, A. Chub, T. Matselyk and others. It is justified that the problem of determining the essence of the administrative legal personality of a notary as an element of his legal status in relation to state registration has not received due attention. A scientific approach was chosen, according to which the administrative legal personality of a notary should be considered as a set of three elements: legal capacity, legal capacity and tortious capacity. These elements are independent, making up the structure of legal personality. The expediency of the legislative expansion of the powers of private notaries in the field of state registration of legal entities is substantiated, in particular, the provision of the opportunity to register political parties and other public formations, public associations, which will reduce corruption, state expenses for the maintenance of state registrars and contribute to the saving of budget funds.

Key words: administrative legal entity, notary, legal status, administrative legal relations, state registration, legal capacity.

*Воронюк Н. П.,
доктор філософії,
старший науковий співробітник групи захисту
інтелектуальної власності відділу організації наукової роботи
Національної академії внутрішніх справ*

ПРАВОВИЙ СТАТУС КЛАСИФІКАЦІЙНИХ ТОВАРИСТВ ЗГІДНО ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ВНУТРІШНІЙ ВОДНИЙ ТРАНСПОРТ»

Анотація. Стаття присвячена дослідженню питання правового статусу класифікаційних товариств згідно Закону України «Про внутрішній водний транспорт».

Авторкою, враховуючи діяльність класифікаційних товариств у світовій практиці, в якій така діяльність пов'язана із забезпеченням безпеки судноплавства, в частині, яка стосується забезпечення безпеки плавзасобів, норми Директиви ЄС 2016/1629, якими передбачено, що функцією визнаних класифікаційних товариств у забезпеченні безпеки судноплавства є перевірка технічного стану плавучих засобів, зроблено висновок, що діяльність класифікаційних товариств у сфері забезпечення безпеки судноплавства полягає саме у встановленні та перевірці виконання технічних вимог щодо будівництва та утримання піднаглядних суден, дотримання яких забезпечує безпечну їх експлуатацію.

Аналізуючи дефініцію «класифікаційне товариство», що наведена у Законі України «Про внутрішній водний транспорт», було встановлено, що Законом надано такі повноваження класифікаційному товариству: видавати, застосовувати, підтримувати і регулярно оновлювати власні правила класифікації. Такі правила можуть бути встановлені щодо проектування, конструкції і огляду суден. Класифікаційне товариство оприлюднює реєстр (реєстр) суден, які класифіковано.

З набранням чинності Закону України «Про внутрішній водний транспорт» змінились підходи до обрання судовласником класифікаційного товариства. Втратила чинність норма Закону України «Про транспорт», на підставі якої Постановою Кабінету Міністрів України «Про вдосконалення технічного, класифікаційного і судноплавного нагляду на морському і внутрішньому водному транспорті» фактично було запроваджено діяльність єдиного класифікаційного товариства у сфері внутрішнього водного транспорту – державного підприємства «Класифікаційне товариство Регістр судноплавства України». Норми Закону України «Про внутрішній водний транспорт» надали можливість вільного обрання судовласником класифікаційного товариства серед тих, які пройшли передбачену Законом та Директивою ЄС 2016/1629, процедуру визнання.

Аналіз інформації з офіційних веб-ресурсів вказав на те, що на даний час Адміністрацією судноплавства, як уповноваженим органом, не підписано відповідно до Закону України «Про внутрішній водний транспорт» з жодним класифікаційним товариством угоди, яка укласться за наслідками визнання класифікаційного товариства.

Процедура визнання класифікаційного товариства є фактом, з яким Директива ЄС 2016/1629 та Закон України «Про внутрішній водний транспорт» пов'язує можливість покладання повноважень держави щодо перевірки технічного стану суден та видання документів на право плавання

на класифікаційне товариство. Вказане обумовлене необхідністю забезпечення допуску до діяльності лише тих класифікаційних товариств, які відповідають критеріям, виконання яких забезпечить належний рівень контролю за технічним станом плавзасобів, що в свою чергу буде забезпечувати належний рівень безпеки судноплавства.

Авторка приходить до висновку, що відсутність затвердженого порядку визнання, припинення такого визнання, критерії відбору класифікаційних товариств, що здійснюють технічний нагляд за суднами внутрішнього плавання та проводять їх технічні огляди, та відсутність підписаних Адміністрацією судноплавства з визнаними класифікаційними товариствами угод, має своїм наслідком фактичне використання суден внутрішнього плавання, малих суден та водних мотоциклів з документами, які не є законною підставою для плавання, оскільки видані неуповноваженим суб'єктом – класифікаційним товариством, яке не має визнання. Крім того, як вважає авторка, в зв'язку з наведеними обставинами, Адміністрація судноплавства не здійснює свої повноваження в частині забезпечення безпеки судноплавства шляхом контролю за діяльністю класифікаційних товариств.

Ключові слова: безпека судноплавства, класифікаційне товариство, визнання класифікаційного товариства, повноваження класифікаційних товариств, внутрішній водний транспорт.

Постановка проблеми. Внутрішній водний транспорт у світовій практиці вважається одним із самих дешевих видів транспорту. В Україні, не зважаючи на розвинену річкову мережу, впродовж значного періоду часу судноплавство внутрішніми водними шляхами не просто не розвивалось, занепали перевезення навіть тими шляхами, які ще функціонували наприкінці минулого століття. Поступово переставали функціонувати як судноплавні, шляхи, які були такими протягом багатьох десятиліть, чи навіть століть.

Прийняття Закону України «Про внутрішній водний транспорт» [1] мало стати поштовхом для відновлення судноплавства та суднобудування у державі.

Повномасштабне вторгнення російської федерації, захоплення лівобережної частини придніпров'я, руйнування Каховської ГЕС та блокування транспортно-логістичного річкового кластеру в нижній частині Південного Бугу, ставить перед державою нові виклики. Вказані обставини викликали необхідність не лише відновлення судноплавства існуючими внутрішніми шляхами (річки Стир, Горинь, Дністер та інші), а й освоєння нових, що забезпечить сполучення з європейською мережею водних шляхів.

При таких вихідних даних одним із ключових чинників розвитку судноплавства внутрішніми водними шляхами стане питання будівництва та експлуатації нового флоту, який врахуватиме специфіку плавання відповідними шляхами, відповідатиме вимогам екологічної безпеки та вимогам щодо перевезення маломобільних груп населення.

Технічний стан плавзасобів – один із чинників, які впливають на безпеку судноплавства. Запровадження дієвого механізму забезпечення контролю за технічним станом суден є завданням держави у системі заходів щодо забезпечення безпеки судноплавства.

Світова практика свідчить, що ефективним механізмом контролю технічного стану суден є покладення такої функції на класифікаційні товариства – незалежні авторитетні суб'єкти, які встановлюють власні правила побудови та експлуатації суден, та контролюють їх виконання.

Враховуючи викладене, з'ясування правового статусу класифікаційних товариств згідно Закону України «Про внутрішній водний транспорт» є важливим засобом для визначення напрямів державної політики в сфері забезпечення безпеки судноплавства, відновлення та розвитку плавання внутрішніми водними шляхами та національної суднобудівної галузі.

Стан дослідження. Вивченням проблемних питань безпеки судноплавства, які стосуються різних аспектів цього явища займалися велика кількість вітчизняних науковців. Значну увагу у питанні забезпеченні безпеки судноплавства науковцями приділяється впливу людського фактора та підвищенню професійних здібностей фахівців. Вказаній проблематиці присвячені роботи Т. Аверочкіної, С. Волошинова, О. Даниленко, Д. Дукова, М. Коротченко, В. Малева, М. Мусоріна К. Ткаченка та інших. О. Даниленко, В. Чимшир, Ю. Шульга дослідили питання безпеки судноплавства на морському та внутрішньому водному транспорті як об'єкт наукових досліджень. Серед науковців, які займаються загальними засадами вивчення такого явища як безпека судноплавства, доцільно виділити дослідження А. Собакаря щодо безпеки судноплавства як складової національної безпеки України, оскільки науковець враховує комплексний підхід щодо проблем безпеки руху, так як має значні наукові здобутки в проблематиці безпеки дорожнього руху.

Як складову забезпечення безпеки судноплавства питання діяльності класифікаційних товариств вивчали В. Сергійчик та Т. Плачкова. Авторами досліджено питання діяльності державного підприємства «Класифікаційне товариство Регістр судноплавства України» [2; 3].

Разом з тим, вивчаючи питання діяльності державного підприємства «Класифікаційне товариство Регістр судноплавства України» не було досліджено світові напрацювання в питанні діяльності класифікаційних товариств, їх ролі у забезпеченні безпеки судноплавства, повноваження, які мають класифікаційні товариства.

На даний час залишається не дослідженим питання діяльності класифікаційних товариств в Україні в умовах зміни правового регулювання у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внутрішній водний транспорт».

Мета статті полягає у визначенні засад діяльності, функцій та повноважень класифікаційних товариств згідно Закону України «Про внутрішній водний транспорт».

Виклад основного матеріалу. Враховуючи Закон України «Про внутрішній водний транспорт», яким вперше на законодавчому рівні було здійснено спробу врегулювати питання діяльності класифікаційних товариств з урахуванням світової практики, що передбачає можливість вільного вибору судовласником класифікаційного товариства серед уповноважених та визначено компетенцію класифікаційних товариств у сфері внутрішнього судноплавства [1].

До набуття чинності вказаного Закону, діяла норма статті 29 Закону України «Про транспорт», якою передбачалось, що технічний та класифікаційний нагляд за річковими суднами здійснюється класифікаційним товариством у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України [3, с. 119].

Вказана норма була підставою для покладення Постановою Кабінету Міністрів України від 8 червня 1998 р. № 814 «Про вдосконалення технічного, класифікаційного і судноплавного нагляду на морському і річковому транспорті» на державне підприємство «Класифікаційне товариство Регістр судноплавства України» повноважень щодо здійснення технічного нагляду і проведення класифікації річкових торговельних суден, та визначила вказане підприємство фактично єдиним класифікаційним товариством, яке діяло у сфері річкового судноплавства [4].

В світовій практиці діяльність класифікаційних товариств базується на вільному виборі судовласником класифікаційного товариства, на авторитетності товариств, стабільності їх практики та постійному напрацюванні ними нових підходів для підвищення безпеки плавзасобів [2, с. 14].

Для розуміння ролі класифікаційних товариств у забезпеченні безпеки судноплавства доцільно розглянути засади діяльності IACS. IACS заснували 11 вересня 1968 на зборах у офісі Germanischer Lloyd у Гамбурзі. До складу її увійшли такі авторитетні класифікаційні товариства як Американське бюро судноплавства, Bureau Veritas, Det Norske Veritas, Germanischer Lloyd, Lloyd's Register of Shipping, Nippon Kaiji Kyokai, Registro Italiano Navale [5, с. 393].

IACS – це асоціація класифікаційних товариств, яка: встановлює, переглядає, просуває та розробляє мінімальні технічні вимоги щодо проектування, будівництва, технічного обслуговування та огляду суден та інших морських об'єктів; діє як каталізатор для надання допомоги міжнародним регулюючим органам і стандартним організаціям у розробці, зміні та тлумаченні правил і галузевих стандартів у проектуванні, будівництві та управлінні суднами з метою підвищення безпеки на морі та запобігання забрудненню моря; надає Схему сертифікації системи якості (QSCS), якої повинні дотримуватися її члени, як гарантію професійної чесності та підтримки високих професійних стандартів [6].

На думку дослідників у сфері безпеки судноплавства з 2019 року профілактичне обслуговування суден є найпоширенішою стратегією в судноплавній галузі; графіки технічного обслуговування плануються заздалегідь відповідно до рекомендацій виробника та вимог класифікаційного товариства, що дозволяє скоротити неоперативний час і передбачити наявність ресурсів, тобто: запасні частини, площадки, доки, людські ресурси [7].

Визначаючи роль класифікаційних товариств у сфері забезпечення безпеки судноплавства необхідно виходити з того, що метою класифікаційного товариства є розробка та застосування

своїх правил будівництва та технічного обслуговування суден (конструктивні, інженерні та механічні системи), а також проведення статутної сертифікації як визнаної організації (RO), яка діє від імені Адміністрації прапора. Класифікаційні товариства беруть участь у роботі судна протягом усього його життєвого циклу, включаючи затвердження проекту, обстеження під час будівництва та експлуатації, видачу класифікаційних сертифікатів тощо [8].

Отже, можна говорити, що діяльність класифікаційних товариств у сфері забезпечення безпеки судноплавства полягає саме у встановленні перевірок виконання технічних вимог щодо будівництва та утримання піднаглядних суден, дотримання яких забезпечує безпечну їх експлуатацію.

Відповідно до Директиви Європейського парламенту і Ради (ЄС) № 2016/1629 від 14 вересня 2016 року про встановлення технічних вимог до суден внутрішнього плавання, про внесення змін до Директиви 2009/100/ЄС і про скасування Директиви 2006/87/ЄС [9], яка визначає технічні вимоги, необхідні для забезпечення безпеки плавучих засобів, що плавають внутрішніми водними шляхами, встановила, що держави-члени повинні забезпечити компетентні органи проводили первинні, періодичні, спеціальні та добровільні перевірки, зазначені у цій Директиві. Такі компетентні органи можуть не піддавати плавучий засіб повній або частковій технічній перевірці, якщо дійсне свідоцтво, видане визнаним класифікаційним товариством підтверджує, що плавучий засіб повністю або частково задовольняє технічні вимоги [9].

Таким чином, положеннями Директиви передбачено, що функцією визнаних класифікаційних товариств у забезпеченні безпеки судноплавства є перевірка технічного стану плавучих засобів.

Для визначення правового статусу класифікаційних товариств згідно Закону «Про внутрішній водний транспорт», доцільно в першу чергу проаналізувати понятійний апарат Закону.

Вищеведений Закон дефініцію «класифікаційне товариство» як юридичну особу, яка видає, застосовує, підтримує і регулярно оновлює власні правила класифікації (включаючи технічні вимоги) щодо проектування, конструкції і огляду суден, оприлюднює реєстр (ресстр) суден, які класифіковано [1].

Отже, Законом надано такі повноваження класифікаційному товариству: видавати, застосовувати, підтримувати і регулярно оновлювати власні правила класифікації. Такі правила можуть бути встановлені щодо проектування, конструкції і огляду суден. Також, класифікаційне товариство оприлюднює реєстр (ресстр) суден, які класифіковано.

Статтею 33 Закону «Про внутрішній водний транспорт» на класифікаційні товариства покладено функції щодо класифікації суден та технічного нагляду за виконанням на судах внутрішнього плавання технічних вимог до суден внутрішнього плавання, вимог, що встановлені міжнародними договорами України [1].

Також Закон визначає, що класифікацію та технічний нагляд за суднами внутрішнього водного плавання здійснює класифікаційне товариство, що обране судовласником.

Однак, судовласник обмежений у виборі класифікаційних товариств, оскільки так ж 33 стаття Закону вказує, що обирати він має серед класифікаційних товариств, з яким центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику

у сфері внутрішнього водного транспорту, уклав відповідну угоду. Перелік таких класифікаційних товариств оприлюднює на своєму офіційному веб-сайті центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері внутрішнього водного транспорту [1].

Відповідно до Положення про Державну службу морського і внутрішнього водного транспорту та судноплавства України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 06 березня 2022 року № 212 Державна служба морського і внутрішнього водного транспорту та судноплавства України (Адміністрація судноплавства) є центральним органом виконавчої влади який реалізує державну політику у сферах морського і внутрішнього водного транспорту та судноплавства [10].

Аналізом інформації, викладеної на офіційному веб-сайті Адміністрації судноплавства [11], встановлено відсутність Переліку класифікаційних товариств, з якими Державна служба морського і внутрішнього водного транспорту та судноплавства України уклала відповідну угоду.

Можна припустити, що вказане пов'язано з такими обставинами, про те, що Закон «Про внутрішній водний транспорт» визначив, що порядок визнання, припинення такого визнання, критерії відбору класифікаційних товариств, що здійснюють технічний нагляд за суднами внутрішнього плавання та проводять їх технічні огляди, затверджується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах внутрішнього водного транспорту, з урахуванням міжнародних договорів України та беручи до уваги законодавство Європейського Союзу [1].

Згідно Положення про Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 30.06.2015 № 460 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 17.12.2022 № 1400) Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України (Мінінфраструктури) є центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері морського та внутрішнього водного транспорту [12].

Пошук інформації на офіційному веб-сайті Мінінфраструктури [13] та офіційному веб-порталі парламенту України [14] інформації про затвердження порядку визнання, припинення такого визнання, критерії відбору класифікаційних товариств, що здійснюють технічний нагляд за суднами внутрішнього плавання та проводять їх технічні огляди результатів не дав. Вказане свідчить про те, що на даний час такий порядок не затверджений.

Виходячи з принципу, закладеного у статті 19 Конституції України, відповідно до якого органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [15], Адміністрація судноплавства не має повноважень на даний час підписувати угоду відповідно до статті 33 Закону «Про внутрішній водний транспорт» з будь-яким класифікаційним товариством [1].

Стаття 33 Закону «Про внутрішній водний транспорт» поклала на класифікаційні товариства ряд повноважень. З метою перевірки відповідності технічного стану суден внутрішнього плавання встановленим законодавством вимогам для плавання на внутрішніх водних шляхах визнане класифікаційне товариство проводить первісні, періодичні, спеці-

альні та добровільні технічні огляди суден. За результатами первісних і періодичних технічних оглядів суднам видаються (поновлюються) свідоцтва судна внутрішнього плавання. Плавання судна внутрішнього плавання, технічний стан якого не відповідає зазначеному у свідоцтві судна внутрішнього плавання, забороняється [1]. Відповідно до статті 31 Закону «Про внутрішній водний транспорт» класифікаційне свідоцтво видається класифікаційним товариством, обраним судновласником, за формою, що встановлюється правилами цього класифікаційного товариства. Свідоцтво судна внутрішнього плавання або тимчасове свідоцтво судна внутрішнього плавання, додаткове свідоцтво судна внутрішнього плавання видаються визнаним класифікаційним товариством, обраним судновласником, від імені держави за результатами технічного огляду [1].

Таким чином, законодавець надав повноваження щодо огляду суден з метою їх допуску до плавання та видання документів, що надають право плавання від імені держави, класифікаційним товариствам. При цьому, Закон визначає ознаку класифікаційного товариства, яким надано такі повноваження – «визнане». Таке класифікаційне товариство має бути визнане у встановленому законодавством порядку уповноваженим державним органом.

Стаття 33 передбачає підстави для позбавлення класифікаційного товариства вказаних повноважень видання документів від імені держави: «Визнання класифікаційного товариства може бути припинено центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері внутрішнього водного транспорту, зокрема у разі невідповідності класифікаційного товариства вимогам, встановленим законодавством» [1].

Вимоги до визнання класифікаційних товариств, як основна підвалина для забезпечення безпеки судноплавства, встановлені Директивою ЄС 2016/1629. Стаття 21 Директиви присвячена процедурі визнання та додаток VI визначає критерії, яким має відповідати класифікаційне товариство для його визнання [9].

Одним із критеріїв, для визнання класифікаційного товариства відповідно до статті 21 Директива вказує: класифікаційне товариство повинне бути здатним документально підтвердити значний досвід у сфері оцінки проектування та побудови суден внутрішнього плавання. Класифікаційне товариство повинне мати докладні правила та регламенти щодо проектування, побудови та періодичних перевірок суден внутрішнього плавання, зокрема для розрахунку остійності. Такі правила та регламенти повинні бути опубліковані принаймні голландською, англійською, французькою або німецькою мовою та постійно оновлюватися і вдосконалюватися у ході науково-дослідних програм. Вказані правила та регламенти не повинні суперечити положенням законодавства Союзу або чинним міжнародним угодам [9].

Таким чином, Директива ЄС 2016/1629, регулюючи питання компетенції класифікаційних товариств, встановила, що держави-члени повинні забезпечити компетентні органи, які проводили первинні, періодичні, спеціальні та добровільні перевірки. Відповідно такі компетентні органи можуть не піддавати плаваючий засіб повній або частковій технічній перевірці, якщо дійсне свідоцтво, видане визнаним класифікаційним товариством.

Отже, процедура визнання класифікаційного товариства є фактом, з яким Директива ЄС 2016/1629 пов'язує можливість покладання повноважень держави щодо перевірки технічного стану суден на класифікаційне товариство. Вказане обумовлене

необхідністю забезпечення допуску до діяльності лише таких класифікаційних товариств, які відповідають критеріям, виконання яких забезпечить належний рівень контролю за технічним станом плавзасобів, що в свою чергу буде забезпечувати належний рівень безпеки судноплавства.

З урахуванням відсутності інформації про визнання класифікаційних товариств та на добровільність вибору класифікаційного товариства судновласником, необхідно розглянути наслідки діяльності невизнаного класифікаційного товариства. Очевидно, що добровільне виконання судновласником правил класифікаційного товариства, яке не визнане у встановленому законодавством порядку державним органом, не буде мати наслідком порушення таким судновласником законодавства України.

Однак, документи, які видаються «невизнаним» класифікаційним товариством не будуть підставою для здійснення судноплавства суднами внутрішнього водного плавання. А відповідно, у випадку якщо класифікаційне товариство, з яким співпрацює судновласник не є визнаним, судновласнику доведеться укласти договір ще й визнаним класифікаційним товариством для отримання документів, які надають право плавання суднам та дотримуватися правил ще й такого визнаного класифікаційного товариства.

Необхідно звернути увагу на ту обставину, що Закон «Про внутрішній водний транспорт» [1] не передбачив можливості автоматичного визнання класифікаційного товариства, яке діяло відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 8 червня 1998 р. № 814 «Про вдосконалення технічного, класифікаційного і судноплавного нагляду на морському і річковому транспорті» [4]. Прикінцеві та перехідні положення Закону містять лише норми, що на українських суднах внутрішнього плавання, зареєстрованих у Державному судовому реєстрі України до набрання чинності цим Законом, до 31 грудня 2035 року допускається відсутність свідоцтва судна внутрішнього плавання, за умови наявності чинного класифікаційного свідоцтва [1].

За таких обставин, документи класифікаційних товариств, виданні після набрання чинності Закону «Про внутрішній водний транспорт», не можуть бути підставою для здійснення судноплавства суднами внутрішнього плавання.

Аналогічно є ситуація й з малими суднами та водними мотоциклами. Відповідно до статті 38 Закону «Про внутрішній водний транспорт» малі судна, що підлягають обов'язковій реєстрації в Судовій книзі України, підлягають технічному нагляду, що здійснюється відповідно до порядку здійснення технічного нагляду за суднами [1].

Малі судна та водні мотоцикли з метою здійснення технічного нагляду підлягають таким оглядам, що проводяться визнаним класифікаційним товариством: первісному огляду, за результатами якого судну або водному мотоциклу за рішенням визнаного класифікаційного товариства видається свідоцтво про придатність судна до плавання; черговому огляду після закінчення строку дії свідоцтва про придатність судна до плавання, за результатами якого судну або водному мотоциклу видається нове свідоцтво; позачерговому огляду, за результатами якого судну або водному мотоциклу видається нове свідоцтво про придатність до плавання, який здійснюється: після переобладнання судна із заміною двигуна або істотною зміною конструкції корпусу судна; після аварійних подій, внаслідок яких пошкоджено корпус судна [1].

Відсутність затвердженого порядку визнання, припинення такого визнання, критерії відбору класифікаційних товариств, що здійснюють технічний нагляд за суднами внутрішнього плавання та проводять їх технічні огляди, має своїм наслідком фактичне використання суден внутрішнього плавання, малих суден та водних мотоциклів з документами, які не є законною підставою для плавання, оскільки видані неуповноваженим суб'єктом – класифікаційним товариством, яке не має визнання.

Окрім того, відсутність вказаного порядку має своїм наслідком й загрозу безпеці судноплавства, оскільки вказаний порядок мав би містити важелі впливу на класифікаційні товариства, які порушують вимоги, що можуть загрожувати безпеці судноплавства, адже відповідно до статті 16-3 Закону України «Про транспорт» [16] на центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері внутрішнього водного транспорту покладено обов'язок не лише укладати договори з визнаними класифікаційними товариствами, уповноваженими видавати українським суднам внутрішнього плавання судові документи, надавати цим суднам і судноплавним компаніям послуги від імені держави прапора відповідно до міжнародних договорів України і з урахуванням вимог законодавства Європейського Союзу, але й контролювати виконання цими організаціями обов'язкових вимог, встановлених такими договорами; здійснення нагляду за здійсненням визнаними класифікаційними товариствами технічного нагляду за виконанням на українських суднах внутрішнього плавання вимог, встановлених законодавством і міжнародними договорами України та законодавством Європейського Союзу, за видачею ними відповідних судових документів і наданням ними відповідних послуг судовласникам і суднам [16].

Висновки. Отже, Законом України «Про внутрішній водний транспорт» визначено функції класифікаційних товариств у сфері внутрішнього водного транспорту, а також класифікація та технічний нагляд за суднами.

Здійснюючи вказані функції класифікаційні товариства уповноважені видавати, застосовувати, підтримувати і регулярно оновлювати власні правила класифікації суден. Правила класифікаційних товариств можуть бути встановлені щодо проектування, конструкції і огляду суден. На підставі класифікації суден, класифікаційне товариство оприлюднює реєстр (реєстр) суден, які класифіковано.

Класифікаційні товариства мають повноваження видавати судові документи. Надання повноважень щодо видачі таких документів пов'язано з визнанням у встановленому порядку класифікаційного товариства.

Наслідком визнання має бути підписана відповідно до порядку визнання, припинення такого визнання, критерії відбору класифікаційних товариств, що здійснюють технічний нагляд за суднами внутрішнього плавання та проводять їх технічні огляди угода між класифікаційним товариством та Адміністрацією судноплавства.

На даний час порядок визнання, припинення такого визнання, критерії відбору класифікаційних товариств, що здійснюють технічний нагляд за суднами внутрішнього плавання та проводять їх технічні огляди не затверджений. Жодне класифікаційне товариство не визнано у встановленому відповідно до статті 33 Закону «Про внутрішній водний транспорт» порядку.

Це має наслідком нелегітимність документів, які видаються класифікаційними товариствами як документи, що надають

право на плавання внутрішніми водними шляхами. Крім того, Адміністрація судноплавства не здійснює свої повноваження в частині забезпечення безпеки судноплавства шляхом контролю за діяльністю класифікаційних товариств.

Закон «Про внутрішній водний транспорт» не передбачив можливості автоматичного визнання класифікаційного товариства, яке діяло відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 8 червня 1998 р. № 814 «Про вдосконалення технічного, класифікаційного і судноплавного нагляду на морському і річковому транспорті». Вказана постанова підлягає визнанню такою, що втратила чинність, у зв'язку з невідповідністю нормам Закону України «Про внутрішній водний транспорт», який передбачає вільний вибір судовласником класифікаційного товариства.

Враховуючи викладене, з метою відновлення суднобудівної та судноплавної галузей держави, забезпечення будівництва та подальшого утримання суден згідно вимог, що забезпечують безпеку судноплавства, уповноваженим державним органам доцільно прискорити приведення у відповідність до вимог Закону України «Про внутрішній водний транспорт» власних нормативно-правових актів та прийняття актів на виконання вимог Закону.

Література:

1. Про внутрішній водний транспорт: Закон України від 03.12.2020 № 1054-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1054-20/ed20240528#n504>
2. Сергійчик В. О. Адміністративно-правові засади виконання Україною обов'язків держави прапора щодо контролю технічного стану морських суден : автореферат. ... канд. юрид. наук, спец. : 12.00.07. Одеса, 2010. 20 с.
3. Плячкова Т.М. Інституціоналізація системи органів управління безпекою мореплавства в Україні. *LEX PORTUS*. № 1 (9) 2018. С. 115–126.
4. Про вдосконалення технічного, класифікаційного і судноплавного нагляду на морському і внутрішньому водному транспорті: Постанова Кабінету Міністрів України; Положення від 08.06.1998 № 814. *Офіційний вісник України*. 1998. № 23. Ст. 829.
5. Сергійчик В. О. IACS: організаційно-правові засади діяльності. *Актуальні проблеми держави і права*. 2007. С. 391–395.
6. IACS – the International Association of Classification Societies. URL : <https://iacs.org.uk/membership/role-of-class>
7. Veronica Jaramillo Jimenez, Noureddine Bouhmala, Anne Haugen Gausdal. Developing a predictive maintenance model for vessel machinery. *Journal of Ocean Engineering and Science*, Volume 5, Issue 4, 2020. Pages 358-386, ISSN 2468-0133, URL: <https://doi.org/10.1016/j.joes.2020.03.003> (дата звернення 19.08.2024).
8. Безлуцька О. П. Конспект лекцій з дисципліни «Історія мореплавства» для студентів усіх спеціальностей. Херсон : ХДМА, 2014. 71 с. URL: http://www.kma.ks.ua/ua/images/2_library/methodical/sudovod/department/humanities/maritime_history/maritime1.pdf
9. Директива Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 2016/1629 від 14 вересня 2016 року про встановлення технічних вимог до суден внутрішнього плавання, про внесення змін до Директиви 2009/100/ЄС і про скасування Директиви 2006/87/ЄС, Європейський Союз; Директива, Міжнародний документ від 14.09.2016 № 2016/1629. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_012-16#top
10. Деякі питання оптимізації функціонування центральних органів виконавчої влади у сферах морського і внутрішнього водного тран-

- спорту та судноплавства : Постанова Кабінету Міністрів України; Положення, Перелік, Зміни до документа від 06.03.2022 № 212. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/212-2022-%D0%BF#Text>
11. Офіційна сторінка Державної служби морського і внутрішнього водного транспорту та судноплавства України. URL : <https://marad.gov.ua/>
 12. Про затвердження Положення про Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України : Постанова Кабінету Міністрів України від 30.06.2015 № 460. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/460-2015-%D0%BF#Text>
 13. Офіційний веб-сайт Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури України. URL : <https://mtu.gov.ua>
 14. Офіційний веб-портал Верховної ради України. URL : Офіційний портал Верховної Ради України (rada.gov.ua)
 15. Конституція України: Основний Закон України від 28.06.1996 (дата звернення 16.09.2024). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
 16. Про транспорт: Закон України від 10 лист. 1994 р. № 232/94-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/232/94-%D0%B2%D1%80#Text>

Voronyuk N. The legal status of classification societies under the Law of Ukraine "On Inland Water Transport"

Summary. The article is dedicated to the study of the legal status of classification societies under the Law of Ukraine "On Inland Water Transport." The author, considering the activities of classification societies in global practice, where such activities are related to ensuring navigation safety, specifically in relation to the safety of vessels, and based on the provisions of EU Directive 2016/1629, which stipulates that the function of recognized classification societies in ensuring navigation safety involves checking the technical condition of vessels, concludes that the activity of classification societies in the field of navigation safety consists of establishing and verifying compliance with technical requirements for the construction and maintenance of supervised vessels, compliance with which ensures their safe operation.

Analyzing the definition of "classification society" as provided in the Law of Ukraine "On Inland Water Transport," it was established that the Law grants the following powers to classification societies: issuing, applying, maintaining, and regularly updating their own classification rules. These rules may pertain to the design, construction, and inspection of vessels. The classification society publishes a registry of classified vessels.

With the entry into force of the Law of Ukraine "On Inland Water Transport," the approach to the shipowner's selection of a classification society has changed. The provision of the Law of Ukraine "On Transport," under which the Cabinet of Ministers of Ukraine issued a Resolution "On the Improvement of Technical, Classification, and Navigation Supervision in Maritime and Inland Water Transport" that effectively introduced the operation of a single classification society in the field of inland water transport – the state enterprise "Shipping Register of Ukraine" – has ceased to be effective. The provisions of the Law of Ukraine "On Inland Water Transport" provide the shipowner with the opportunity to freely choose a classification society from those that have undergone the recognition procedure as prescribed by the Law and EU Directive 2016/1629.

An analysis of information from official websites indicated that, to date, the Shipping Administration, as the authorized body, has not signed any agreements with classification societies in accordance with the Law of Ukraine "On Inland Water Transport," which are concluded following the recognition of the classification society.

The recognition procedure for a classification society is a fact linked by EU Directive 2016/1629 and the Law of Ukraine "On Inland Water Transport" to the possibility of delegating the state's authority regarding the inspection of vessels' technical conditions and issuing documents for the right to navigation to classification societies. This is driven by the need to allow only those classification societies that meet the criteria to operate, ensuring a proper level of control over the technical condition of vessels, which in turn ensures a high level of navigation safety.

The author concludes that the absence of an approved procedure for recognition, termination of such recognition, criteria for the selection of classification societies overseeing the technical supervision of inland vessels and conducting their technical inspections, and the lack of agreements signed by the Shipping Administration with recognized classification societies results in the actual use of inland vessels, small vessels, and jet skis with documents that are not a legitimate basis for navigation, as they are issued by an unauthorized entity – a classification society that lacks recognition. Furthermore, the author believes that due to these circumstances, the Shipping Administration does not fulfill its responsibilities regarding the provision of navigation safety by controlling the activities of classification societies.

Key words: navigation safety, classification society, recognition of classification society, powers of classification societies, inland water transport.

Коваленко В. В.,*кандидат юридичних наук,**докторант відділу проблем державного управління та адміністративного права
Інституту держави і права імені В. М. Корецького
Національної академії наук України*

ГРОШОВО-КРЕДИТНІ ВІДНОСИНИ ПРИ СТАЛОМУ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ: КРИТЕРІЇ ТА ПРИНЦИПИ РЕГУЛЮВАННЯ

Анотація. В статті здійснено аналіз грошово-кредитних відносин при сталому розвитку економіки, а також критерії та принципи регулювання. Актуальність вибору теми наукової статті у першу чергу обумовлюється безпрецедентним зростанням ролі і значення грошово-кредитних відносин у формуванні ринкової складової суспільства. Регулювання економічних процесів відбувається з використанням різноманітних інструментів, зокрема, бюджетних, податкових, інституційних та грошово-кредитних. Окреслено, що грошово-кредитне регулювання – це сукупність заходів у галузі грошового обігу та кредиту, що спрямовані на підтримку економічного зростання, забезпечення зайнятості, стримування негативних процесів в економіці та вирівнювання платіжного балансу. Грошові та кредитні ресурси тісно пов'язані між собою, різниця між ними має потенційно функціональний характер. Зазначено, що грошово-кредитні відносини реалізуються через відповідний правовий механізм, до якого належить й певна сукупність принципів, організаційних форм, методів і правил, які базуються на чинному законодавстві, які забезпечують необхідні умови сталого розвитку економіки країни. У сучасних умовах завдяки змінам їх масштабів та змісту виникла потреба визначитися щодо меж грошово-кредитних відносин у фінансово-правовій системі при сталому розвитку економіки України в контексті прийняття стратегічних нормативно-правових рішень.

В статті здійснено аналіз законодавчої бази грошово-кредитного регулювання в Україні та становлено, що вона є недостатньо ефективною, оскільки адміністративне регулювання в умовах ринкової економіки є неприйнятним. Важливо впроваджувати ринкові інструменти та методи регулювання. У сфері грошово-кредитної політики, як і в інших секторах економіки, виникають певні ризики, зумовлені як об'єктивними, так і суб'єктивними факторами, які суттєво впливають на очікувану ефективність. Визначення ризиків у функціонуванні грошово-кредитної сфери стає особливо важливим у контексті посилення макроекономічної нестабільності та необхідності вдосконалення сучасної грошово-кредитної політики України з метою зміцнення фінансової безпеки держави.

Ключові слова: грошово-кредитні відносини, фінанси, сталий розвиток, фінансово-правова система, фінансова безпека, грошово-кредитне регулювання, економіка, кредит.

Постановка проблеми. Провідне місце в якійсь трансформації української економіки займає використання грошово-кредитних засобів, спрямованих на підвищення ефективності формування та реалізації загальнодержавної економічної політики. Грошово-кредитна та фінансова підтримка, активізація економічної діяльності на основі удосконалення існуючих

грошово-кредитних інструментів, методів і важелів, а також розробка ефективного механізму грошово-кредитного регулювання національної економіки повинні бути пріоритетами загальнодержавної стратегії економічного розвитку.

Грошово-кредитні та фінансові відносини, складають зміст практично усіх сфер прибуткової діяльності і поза правовою формою не існують. Правова форма, домінуюча у фінансовій діяльності держави, передбачає аби ця діяльність здійснювалась за допомогою правових норм і водночас в рамках певної системи правовідносин. Останнє дуже важливо, оскільки означає, що грошово-кредитна сфера здійснюється в рамках не лише імперативних чи регулятивних, але й правоохоронних правовідносин.

Стан дослідження. Безпосередньо питання грошово-кредитних відносин у фінансово-правовій системі вивчали такі науковці, як: В. М. Боголюбов, М. О. Клименко, А. Т. Ковальчук, І. І. Комарницька, Л. Г. Мельник, В. М. Прасюк, В. А. Прилипка, Т. В. Процик, В. М. Процюк, О. О. Ракоїд, Л. А. Савченко, Л. І. Соломенко, О. В. Тихонова, Л. Г. Уртаєва, А. В. Хмельков та інші.

Здобутки цих науковців містять низку системних положень і висновків, які прямо або опосередковано стосуються предмету статті, водночас потребує поглибленого осмислення саме грошово-кредитні відносини у фінансово-правовій системі в рамках цілей сталого розвитку України в умовах сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Серед суспільних інституцій, що впорядковують політичну надбудову і матеріальний базис – економічну життєдіяльність, головною, найбільш дієвою і ефективною є право. Правова ідеологія, правознавство і правологія формують відповідний юридичний каркас держави і суспільства, з наступним впливом на усі складові економічного базису. Особливої уваги у цьому сенсі заслуговує ядро економіки, а саме грошово-кредитна або фінансова сфера. Грошово-кредитна діяльність держави, як різновид фінансових правовідносин, демонструє такі ознаки, як цілеспрямованість, предметність та упорядкованість [1, с. 215–216].

Нова світоглядна парадигма, на якій ґрунтується Стратегія сталого розвитку України, є політичною та практичною моделлю такого розвитку всіх країн світу, який задовольняє потреби нинішнього покоління без шкоди для можливості майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби. Ця модель орієнтована на досягнення оптимального балансу між трьома складовими розвитку – економічною, соціальною та екологічною. Вона орієнтована на такі вектори, а саме: вектор розвитку (забезпечення сталого розвитку країни, проведення структурних реформ, забезпечення економічного зростання

екологічно невиснажливим способом, створення сприятливих умов для ведення господарської діяльності), вектор безпеки (забезпечення безпеки держави, бізнесу та громадян, захищеності інвестицій та приватної власності, забезпечення миру і захисту кордонів, чесного та неупередженого правосуддя, невідкладне проведення очищення влади на всіх рівнях та забезпечення впровадження ефективних механізмів протидії корупції). Пріоритетом є безпека життя та здоров'я людини, що неможливо без ефективної системи охорони громадського здоров'я, надання належних медичних послуг, захищеності соціально вразливих верств населення, безпечного стану довкілля і доступу до якісної питної води й санітарії, безпечних і якісних харчових продуктів та промислових товарів), вектор відповідальності (забезпечення гарантій кожному громадянину, незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак, мати доступ до високоякісної освіти, системи охорони здоров'я та інших послуг в державному та приватному секторах), вектор гордості (забезпечення взаємної поваги та толерантності в суспільстві, гордості за власну державу, її історію, культуру, науку, спорт) [2].

Повертаючись до нашої проблематики, можна сказати, що грошові та кредитні ресурси тісно пов'язані між собою, різниця між ними має потенційно функціональний характер. Всякий грошовий ресурс може бути перетворений на кредитний, але останній сам по собі таким не є. Гроші потрапляють в обіг через кредитування. В окремих випадках використовується також канал прямого кредитування уряду. Але і в першому, і другому випадках йдеться про формування фінансових ресурсів [3, с. 312–313].

У силу взаємозв'язку і взаємовпливу грошових і кредитних ресурсів для їх загальної характеристики доцільно використовувати поняття «грошово-кредитні ресурси», а відносини, що виникають, є «грошово-кредитними відносинами». Як системний блок, грошово-кредитні ресурси і пов'язані з ними відносини є особливим предметом правової опіки і водночас об'єктом правового регулювання. Грошово-кредитні відносини у своїй взаємодії з правовими нормами породжують фінансове правовідношення [4, с. 114–115].

Предмет правового регулювання грошово-кредитних відносин – це сукупність якісно однорідних економічних відносин, урегульованих нормами фінансового права. Дана правова категорія вказує, на яку групу відносин спрямований вплив норм фінансового права. Сутнісними ознаками фінансово-правового регулювання, як правило, визнаються: юридична рівність учасників грошово-кредитних відносин, незалежний організаційно-майновий статус суб'єктів даних відносин, ініціативно-диспозитивний характер норм фінансового права, відновлювально-компенсаційний зміст захисних заходів порушеного права.

Власне кредитні відносини можна визначати як оформлені правом взаємини між кредитором і позичальником. Як відомо, термін «кредит» походить від латинського «*credere*» – «*вірити*». Довіра є невід'ємною властивістю кредитних відносин, якщо їй передують серйозна правова апробація. Структурними елементами кредитних відносин є насамперед їх суб'єкти – кредитор (сторона, що надає позику) і позичальник. Ключовою інституціональною ланкою грошово-кредитної системи є фінан-

сові ринки, банки та законодавчо встановлені елементи ринку фінансових послуг [5, с. 217–218].

Грошово-кредитні відносини реалізуються через відповідний правовий механізм. Грошово-кредитний креатив у правовому вимірі це певна сукупність принципів, організаційних форм, методів і правил, які базуються на чинному законодавстві, забезпечують необхідні умови для реалізації та розвитку грошово-кредитної сфери. При цьому грошово-кредитні відносини не можуть бути намертво закріплені в системі однозначно визначених юридичних форм.

До важливих чинників грошово-кредитної сфери належать правове супроводження динаміки ринкової ставки позичкового процента, коливання потреби позичальника в основному й оборотному капіталах, забезпеченості позичальника власним капіталом та ефективність його використання, окупності проектів, на реалізацію яких позичаються кошти. Грошово-кредитні та фінансові відносини є основою практично всіх сфер прибуткової діяльності і не можуть існувати без правової форми. Правова структура, що переважає у фінансовій діяльності держави, передбачає, що ця діяльність повинна здійснюватися відповідно до правових норм і в межах певної системи правовідносин. Це є надзвичайно важливим, оскільки свідчить про те, що грошово-кредитна сфера функціонує не лише в рамках імперативних чи регулятивних, але й правоохоронних правовідносин [12, с. 238].

Наприклад, А.Т. Ковальчук вважає, що далеко не всі грошові відносини можуть визнаватися фінансовими, не фінансовим буде любе грошове відношення, не пов'язане з державною власністю. Таким чином автор чітко і однозначно стоїть на позиції, що фінансові відносини можуть виникнути тільки в процесі фінансової діяльності держави. Оскільки і гроші, і кредит об'єктивно є вартісними категоріями, і саме в цій суті виступають органічним елементом фінансових відносин, то за всіма правилами наукової коректності грошово-кредитні відносини можливо віднести до сфери впливу фінансового права. Доктринально фінансово-правові регулятори у переважній більшості правових систем виокремлюються законодавством й підтверджуються юридичною практикою як самостійна правова категорія [7, с. 93–94].

Якщо говорити про аналіз предмета фінансового регулювання, то необхідно мати на увазі, що після системних ринкових трансформацій, що відбулися в Україні останнім часом, відбулися якісні зрушення в першу чергу в структурі та змісті грошово-кредитних відносин. Тобто йдеться про те, що грошово-кредитні відносини сьогодні обумовлені не лише рухом публічних коштів, а й ринковою компонентою обсягових фінансових ресурсів, бо саме цей момент потребує налагодження правового контролю у рамках так званого інформентного режиму. Сфера грошово-кредитних правовідносин – досить динамічне явище. У сучасних умовах завдяки змінам їх масштабів та змісту виникла потреба знову визначитися щодо меж фінансового правовідношення. Зокрема, принципово важливо визначитись, чи всі аспекти відносин, що виникають й утверджуються в процесі фінансової діяльності, є предметом окремої галузі права – фінансового права [8, с. 124–125].

Зокрема, необхідно звернути особливу увагу на такі системні категорії, як фінансовий ринок та ринок фінансових послуг, система комерційних банків, які великою мірою знаходяться у приватному секторі і функціонують водночас

у правовому режимі. Однак при цьому важливо підкреслити, що не лише диспозитивні, але й імперативні елементи правового регулювання тією чи іншою мірою використовуються і в приватному секторі грошово-кредитної сфери. Тому навряд чи можна погодитися з деякими юристами-аналітиками, котрі не вважають приватний фінансовий сектор прерогативою фінансового права і фінансово-правової науки [9, с. 63].

Грошово-кредитні відносини як предмет правового регулювання, виокремлюються в двох площинах: з одного боку, йдеться про встановлені державою загальнообов'язкові правила кредитування, правові регулятори, завдяки яким грошово-кредитні відносини функціонують й утримуються в прийнятному для суспільства правовому режимі, а з іншого – про ті конкретні можливості та повноваження, на основі і в рамках яких юридичні особи (суб'єкти фінансових відносин) можуть підприємливо діяти. Поліваріантність використання фінансових можливостей у рамках єдиного правового поля стає атрибутивною ознакою ринкових умов господарювання [7]. Ці відносини мають об'єктивну природу і зберігають свої сутнісні властивості, які в економічному сенсі фактично підтверджують нерозривні «родинні зв'язки» з фінансовими відносинами. Однак з точки зору правовідносин зазначена взаємообумовленість вимагає чіткого дотримання принципів і правил, узгоджених і з координованих відповідними організаційними рамками [10, с. 104–105]. Можливість різноманітного використання фінансових ресурсів у межах єдиного правового поля стає характерною рисою ринкових умов господарювання [13, с. 72].

Якщо, скажімо в процесі кредитних відносин порушується принцип цільового використання, і особливо, повернення позичених коштів з відповідними відсотками, то за таких умов кредитні відносини перетворюються в процес фінансування. Мають місце й інші прецеденти. Необхідно визнати, що підприємствам, підприємцям іноді приходится брати кредити не для розвитку виробництва чи свого діла, а на сплату боргів, податків чи поповнення поточних обігових коштів. Тому дехто з юридичних осіб вимушено переводить свої кредитні стосунки з банківської сфери на ринок фінансових послуг, зокрема інвестиційно-фінансових компаній. Останні є досить гнучкою фінансовою інституцією, яка в залежності від ситуації може виступати і позичальником і кредитором або ж використовувати такий фінансовий інструмент, як торгівлю трансакціями.

На даний час грошово-кредитні відносини в Україні – це сфера переважно банківської діяльності, на яку розповсюджується, відповідно до наукової доктрини, регуляторний вплив фінансового права з врахуванням важелів, що знаходяться під відповідною юрисдикцією. Ті чи інші виробничі відносини створюють відповідне суспільне замовлення, формують загально значиму потребу у відповідному правовому регуляторі. Останній, знаходячись в рамках об'єктивної необхідності, волею законодавця впливає на відповідну сферу економіки [11, с. 166–167].

Важливу роль у врегулюванні кредитної діяльності відіграють принципи, як висхідні положення, на які спирається теорія і практика законодавчого процесу і на яких базується правове регулювання грошово-кредитних відносин як таких. Підпринципами традиційно розуміється нормативно закріплені концентровані вирази сутності законодавчо-правового процесу. Принципам права притаманні, принаймні три групи ознак: по-перше, ознаки, властиві для права як регулятора суспільних відносин;

по-друге, ознаки, властиві фінансово-правовим регуляторам як особливому юридичному явищу; по-третє, специфічні ознаки, завдяки яким відбувається так званий галузевий поділ права.

Отже, це загальнозначимі вектори правової поведінки. На принципах правового регулювання базується механізм використання юридичної норми чи їх сукупності. І в цьому сенсі вони є узагальненим, фундаментальним правилом, на яке орієнтується практична юриспруденція. Принципи правового регулювання виступають гарантом об'єктивності правотворчої діяльності. Скажімо, принцип «невідворотності відповідальності» є досить ефективним важелем впливу на всю сферу економічних відносин і підприємницьку діяльність, зокрема. І відносини, що складаються в кредитній сфері, не є і не можуть бути якимось виключенням від регулюючого впливу зазначеного принципу [4, с. 193–194].

Такою ж юридичною силою наділені інші принципи, що немов би похідним чином врегульовують кредитну діяльність, а саме: добровільності надання, забезпеченості, цільової спрямованості, платності, ефективності використання, строковості, зворотності. Порушення, а тим паче ігнорування принципів кредитування здатне вимити потенціал грошово-кредитних відносин. Певна вина тут і за діючим законодавством, і, особливо, за правничою наукою, що покликана освітлювати шлях для практики. Принципи визначають не лише загальні підходи щодо регулюючого впливу на відповідний об'єкт, а й окреслюють «коридор свободи», в межах якого цей об'єкт стверджується, тобто наділяється відповідними правами і обов'язками.

Слід підкреслити, що законодавча база грошово-кредитного регулювання в Україні є недостатньо ефективною, оскільки адміністративне регулювання в умовах ринкової економіки є неприйнятним. Важливо впроваджувати ринкові інструменти та методи регулювання. Наприклад, для оптимального розподілу кредитних ресурсів у різних галузях на прийнятних для позичальників умовах необхідно створити відповідні умови. У цьому контексті тимчасові податкові пільги можуть стати важливим інструментом для стимулювання кредитування та інвестування в пріоритетні сектори. Адміністративне регулювання валютного курсу є неефективним і не може слугувати основою для стабілізації валютного курсу, тому фінансово-кредитним органам слід активніше використовувати ринкові механізми, такі як регулювання грошової маси та ставки рефінансування.

Отже, варто підтримати вчених-економістів й зробити висновок, що середовище для реалізації сучасної грошово-кредитної політики формується під впливом багатьох факторів, які в сукупності створюють складні умови та знижують ефективність цієї політики у досягненні поставлених цілей. Найбільш суттєвим чинником є поширення світової фінансової кризи, для подолання якої Україні необхідно вдосконалити законодавчу базу грошово-кредитного регулювання та впроваджувати ринкові механізми в регулювання кредитної системи [14]. Як стверджує О. О. Гудзовата, встановлення цільового рівня фінансової безпеки є одним із ключових стратегічних пріоритетів у системі національних інтересів будь-якої країни. Ефективність досягнення цього пріоритету, насамперед, залежить від функціональних параметрів державної політики, що реалізує практичні методи, інструменти та засоби на різних ієрархічних рівнях управління грошово-кредитною сферою. Одночасно ускладнення економічних процесів і посилення взаємозв'яз-

ків між товарними та грошовими ринками привертає увагу до формування теоретичних основ і розробки конкретних важелів впливу на грошово-кредитні відносини. Це враховує як досвід, накопичений у практиці грошово-кредитного регулювання розвинутих країн, так і складність трансформаційних процесів у країнах, що розвиваються [15, с. 75].

Варто констатувати, що у сфері грошово-кредитної політики, як і в інших секторах економіки, виникають певні ризики, зумовлені як об'єктивними, так і суб'єктивними факторами, які суттєво впливають на очікувану ефективність. Визначення ризиків у функціонуванні грошово-кредитної сфери стає особливо важливим у контексті посилення макроекономічної нестабільності та необхідності вдосконалення сучасної грошово-кредитної політики України з метою зміцнення фінансової безпеки держави.

Висновки. Таким чином, грошово-кредитне регулювання – це сукупність заходів у галузі грошового обігу та кредиту, що спрямовані на підтримку економічного зростання, забезпечення зайнятості, стримування негативних процесів в економіці та вирівнювання платіжного балансу. Предметом правового регулювання грошово-кредитних відносин є сукупність якісно однорідних економічних відносин, урегульованих нормами фінансового права. Можна виокремити такі ознаки фінансово-правового регулювання, а саме: юридична рівність учасників грошово-кредитних відносин, незалежний організаційно-майновий статус суб'єктів даних відносин, ініціативно-диспозитивний характер норм фінансового права, відновлювально-компенсаційний зміст захисних заходів порушеного права.

Грошово-кредитні відносини як предмет правового регулювання, виокремлюються в двох площинах: з одного боку, йдеться про встановлені державою загальнообов'язкові правила кредитування, правові регулятори, завдяки яким грошово-кредитні відносини функціонують й утримуються в прийнятному для суспільства правовому режимі, а з іншого – про ті конкретні можливості та повноваження, на основі і в рамках яких юридичні особи можуть підприємливо діяти.

На даний час грошово-кредитні відносини в Україні – переважно сфера банківської діяльності, на яку розповсюджується, відповідно до наукової доктрини, регуляторний вплив фінансового права з врахуванням важелів, що знаходяться під відповідною юрисдикцією. Ті чи інші виробничі відносини створюють відповідне суспільне замовлення, формують загально значиму потребу у відповідному правовому регуляторі.

Нова світоглядна парадигма, на якій ґрунтується Стратегія сталого розвитку України, є політичною та практичною моделлю такого розвитку всіх країн світу, який задовольняє потреби нинішнього покоління без шкоди для можливості майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби. Ця модель орієнтована на досягнення оптимального балансу між трьома складовими розвитку – економічною, соціальною та екологічною. Вона орієнтована на такі вектори, а саме: вектор розвитку, вектор безпеки, вектор відповідальності та вектор гордості. Відповідно до цих векторів забезпечується сталий розвиток країни, проведуться структурні реформи, забезпечується безпека держави, бізнесу та громадян, захищеності інвестицій та приватної власності, забезпечення миру і захисту кордонів, чесного та неупередженого правосуддя, невідкладне проведення очищення влади на всіх рівнях та забезпечення впровадження ефективних механізмів протидії корупції.

Література:

1. Комарницька І. І. Профілактика правопорушень у фінансово-економічній сфері засобами адміністративного права : дис... доктр. юрид. наук : 12.00.07. Львів, 2021. 512 с.
2. Про Стратегію сталого розвитку України до 2030 року : проект Закону України від 07.08.2018 р. № 9015. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JH6YF00A>
3. Савченко Л. А. Правові проблеми фінансового контролю в Україні : дис. ... доктр. юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь, 2002. 454 с.
4. Процик Т.В. Грошово-кредитні засоби регулювання національної економіки : дис... канд. економ. наук : 08.00.08. Суми : 2007. 207 с.
5. Тихонова О. В. Фінансова безпека України: кримінально-правові та кримінологічні основи : монографія. Київ, 2015. 482 с.
6. Працюк В. М. Адміністративно – правове регулювання державного фінансового контролю в Україні : дис... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2020. 227 с.
7. Ковальчук А. Т. Фінансово-правове регулювання грошово-кредитних відносин: дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2003. 196 с.
8. Уртаєва Л. Г. Теоретико-правові засади фінансовим правопорушенням: дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя: 2021. 198 с.
9. Прасюк В. М. Проблеми нормативно-правового регулювання державного фінансового контролю в Україні та напрями його удосконалення. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 4. Т. 1. С. 60–64.
10. Хмельков А. В. Державний фінансовий контроль : підручник Х. : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2017. 228 с.
11. Стратегія сталого розвитку : підручник / Боголюбов В. М., Клименко М. О., Мельник Л. Г., Ракоїд О. О., Соломенко Л. І., Прилипко В. А. Київ : ВЦ НУБІПУ, 2019. 328 с.
12. Гуторова Н. О. Кримінально-правова охорона державних фінансів України. Харків, 2001. 383 с.
13. Буга Г. С. Небанківська фінансова установа України як суб'єкт грошово-кредитних відносин. *Правовий часопис Донбасу*. 2021. № 3 (76). С. 69–76.
14. Колеватова А. В., Пашенко О. В. Теоретико-методологічні засади регулювання грошово-кредитної політики держави. Ефективна економіка. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7714>
15. Гудзювата О. О. Механізми реалізації грошово-кредитної політики в системі зміцнення фінансової безпеки України : дис. ... докт. юрид. наук : 21.04.01. Київ, 2019. 421 с.

Kovalenko V. Money and credit relations with sustainable development of the economy: criteria and principles of regulation

Summary. Regulation of economic processes takes place with the use of various instruments, in particular, budgetary, tax, institutional and monetary instruments. The relevance of choosing the topic of the scientific article is primarily determined by the unprecedented growth of the role and importance of monetary relations in the formation of the market component of society. It was found that monetary and credit regulation is a set of measures in the field of monetary circulation and credit aimed at supporting economic growth, ensuring employment, curbing negative processes in the economy, and equalizing the balance of payments. Money and credit resources are closely related, the difference between them is potentially functional. It is proven that monetary and credit relations are implemented through the appropriate legal mechanism, which also includes a certain set of principles, organizational forms, methods and rules based on current legislation, which provide the necessary conditions for the sustainable development of the country's economy. In modern conditions, due to changes in their scope and content, there was a need to determine the limits of monetary and credit relations in

the financial and legal system with the sustainable development of the economy of Ukraine in the context of making strategic regulatory and legal decisions.

It was established that the legislative framework of monetary and credit regulation in Ukraine is insufficiently effective, since administrative regulation in the conditions of a market economy is unacceptable. It is important to implement market instruments and regulatory methods. In the field of monetary policy, as well as in other sectors of the economy, there are certain risks caused by both objective

and subjective factors that significantly affect the expected efficiency. The identification of risks in the functioning of the monetary and credit sphere becomes especially important in the context of increasing macroeconomic instability and the need to improve the modern monetary policy of Ukraine in order to strengthen the financial security of the state.

Key words: monetary and credit relations, finance, sustainable development, financial and legal system, financial security, monetary and credit regulation, economy, credit.

*Козін А. О.,
доктор філософії в галузі права,
старший науковий співробітник відділу
актуальних питань філософії права та юридичної лінгвістики
Науково-дослідного інституту публічного права*

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Анотація. Наукова стаття присвячена визначенню особливостей функціонування органів місцевого самоврядування у сфері земельних відносин, зокрема, під час правового режиму воєнного стану. Визначено проблеми прийняття рішень органами місцевого самоврядування у сфері земельних відносин, а також законодавчого забезпечення розширення земельних повноважень органів місцевого самоврядування в Україні. Досліджено, що забезпечення раціонального використання та управління земельними ресурсами, безумовно, передбачає наявність налагодженого функціонування місцевого самоврядування. Підсумовано, що органи місцевого самоврядування можуть швидко та ефективно реалізувати державну земельну політику на місцевому рівні для забезпечення ефективного та раціонального використання земельних ресурсів усіма суб'єктами землекористувальних відносин на основі їх рівного доступу до здійснення відповідні права. Наведено основні напрямки організації земельних відносин на місцях. Визначено, що політика органів місцевого самоврядування щодо землеустрою має забезпечувати відкритість, прозорість, зрозумілість, об'єктивність і справедливість землекористування. Зазначено про необхідність забезпечити передачу земельних повноважень органам місцевого самоврядування з метою забезпечення реалізації одного із основних принципів місцевого самоврядування – принципу субсидіарності, відповідно до якого органам місцевого самоврядування не передаються лише ті повноваження, які на місцевому рівні просто не можуть бути вирішеними. Досліджено, що управління земельними ресурсами органами місцевого самоврядування може посилити механізм підвищення ефективності використання останніх, адже основною метою управління земельними ресурсами є задоволення потреб громадян. Підсумовано, що діяльність органів місцевого самоврядування у сфері земельних відносин має сприяти збереженню земельних ресурсів, корисних властивостей земель, запобіганню ї забруднення, виснаження землі, руйнування тощо.

Ключові слова: земельні відносини, місцеве самоврядування, органи місцевого самоврядування, розширення земельних повноважень органів місцевого самоврядування, принцип субсидіарності, принцип децентралізації влади.

Постановка проблеми. Земля є одним із головних надбань, що забезпечує життєдіяльність населення. Територія України надає можливість вважати її однією із найбільш у Європі територіально країн, а українські чорноземи надають змогу прокормити не тільки українців, адже сільськогосподарські угіддя сягають близько 41,4 млн. га, а кількість землі на одну особу в Україні становить 0,9 га. [1]. Земельні правовідносини є сфе-

рою діяльності центральних органів виконавчої влади, що відповідно формують політику у цій сфері, законодавчого органу, що законодавчо врегулює реалізацію таких правовідносин та сферою діяльності органів місцевого самоврядування. Важливо зазначити, що в рамках забезпечення одного із основних принципів місцевого самоврядування – децентралізації влади, саме вирішення земельних питань має бути передане органам місцевого самоврядування. Визначене питання є актуальним та потребує дослідження.

Стан дослідження. Дослідженням питань нормативного закріплення та реалізації повноважень органів місцевого самоврядування у сфері земельних відносин присвятили свої наукові роботи такі науковці як Кириченко Ю., Кравченко Т., Строкань В., Шульга М., Мірошніченко А., Марусенко Р. та інші науковці.

Метою наукової статті є дослідження практичного досвіду функціонування органів місцевого самоврядування в Україні у сфері земельних відносин; визначення проблем функціонування та надання пропозицій для удосконалення функціонування органів місцевого самоврядування у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. У межах повноважень, наданих законом, органи місцевого самоврядування здійснюють організаційно-розпорядчу діяльність, яка вимагає послідовних, узгоджених правових окремих дій – адміністративних процедур, що супроводжуються різноманітними правовими засобами законодавчого, адміністративного та юрисдикційного (правоохоронного) характеру у сфері земельних відносин [1, с. 134–139].

Проблема прийняття рішень органами місцевого самоврядування у сфері земельних відносин, а також законодавчого забезпечення розширення земельних повноважень органів місцевого самоврядування в Україні є актуальною в умовах реформування в контексті децентралізації влади в Україні. Крім того, на міжнародному рівні децентралізація публічної влади розглядається як один із ключових елементів реформування системи державного управління та є пріоритетним напрямком діяльності міжнародних та національних організацій. При цьому одним із найважливіших завдань на сьогодні є підтримка місцевого самоврядування та створення умов для сталого незалежного розвитку територіальних громад.

Враховуючи вищезазначене, забезпечення раціонального використання та управління земельними ресурсами, безумовно, передбачає наявність налагодженого функціонування місцевого самоврядування.

Науковці вважають, що органи місцевого самоврядування можуть швидко та ефективно реалізувати державну земельну

політику на місцевому рівні для забезпечення ефективного та раціонального використання земельних ресурсів усіма суб'єктами землекористувальних відносин на основі їх рівного доступу до здійснення відповідні права [2].

При цьому до основних напрямів організації земельних відносин на місцях слід віднести:

- узгодженість інтересів приватних, громадських і державних суб'єктів;
- прозорість у використанні та розподілі землі;
- гарантії прав на землю;
- достовірність обмежень у використанні земельних ділянок;
- стабільність типів землекористування;
- уміння визначати найбільш доцільне використання землі власником або користувачем земельної ділянки [3].

Земля та земельні відносини завжди були визначальними факторами соціально-економічного розвитку країни. Тому політика органів місцевого самоврядування щодо землеустрою має забезпечувати відкритість, прозорість, зрозумілість, об'єктивність і справедливість землекористування.

Угода про асоціацію між Україною та Європейським співтовариством з атомної енергії та їх державами-членами, з іншої сторони [4] закріплює обов'язок за державами-членами розширити земельні повноважень органів місцевого самоврядування.

В рамках євроінтеграційних процесів Україна має забезпечити передачу повноважень органам місцевого самоврядування, зокрема земельних повноважень, з метою забезпечення реалізації місцевого самоврядування, та надання можливості органам місцевого самоврядування приймати рішення щодо земельних питань, з метою забезпечення реалізації одного із основних принципів місцевого самоврядування – принципу субсидіарності, відповідно до якого органам місцевого самоврядування не передаються лише ті повноваження, які на місцевому рівні просто не можуть бути вирішеними.

Передача земельних повноважень органам місцевого самоврядування не лише наблизить громади до ідеального вигляду місцевого самоврядування європейської країни, а і посилить конкурентоспроможність регіонів, а значить і конкурентоспроможність держави на міжнародній арені. Передача земельних повноважень органам місцевого самоврядування означає надання можливості органам місцевого самоврядування володіти, користуватися і розпоряджатися муніципальними землями та іншими природними ресурсами з метою розвитку громади та реалізації інтересів громадян.

Земельні відносини в Україні регулюються Конституцією України, Земельним кодексом України, Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» та іншими законодавчими актами, де визначається, що основними суб'єктами управління земельними відносинами є органи місцевого самоврядування [5].

Статтею 12 Земельного кодексу України визначено, що органи місцевого самоврядування можуть:

- розпоряджатися землями територіальної громади;
- передавати комунальні землі у приватну власність;
- вилучати ділянки із земель комунальної власності;
- викупати земельні ділянки територіальних громад;
- здійснювати землеустрій;
- здійснювати контроль за дотриманням земельного законодавства.

За недотримання земельного законодавства органи місцевого самоврядування можуть:

- обмежити використання земель або ж ввести тимчасову заборону на використання земель громадянами та юридичними особами;
- підготувати висновки про вилучення земельних ділянок;
- встановлювати та змінювати межі населених пунктів;
- вносити пропозиції до районної ради щодо встановлення та зміни меж сіл, селищ, міст;
- вирішувати земельні спори;
- вирішувати інші питання у сфері земельних відносин [6].

Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» [7] закріплює повноваження та компетенцію органів місцевого самоврядування у сфері земельних відносин та зазначає, що виконавчі органи місцевого самоврядування здійснюють контроль за додержанням законодавства у сфері використання та охорони земель; здійснюють реєстрацію суб'єктів права власності чи користування землею, укладають договори; вирішують в межах компетенції земельні спори тощо [8].

Органи місцевого самоврядування під час здійснення повноважень у сфері земельних відносин мають забезпечити баланс інтересів зацікавлених осіб зараз, інтересів сьогоденного та майбутніх поколінь, баланс наявних ресурсів та очікуваних результатів, баланс ефективного управління та відповідальності тощо, адже земля є основним ресурсом забезпечення життєдіяльності населення.

Управління земельними ресурсами органами місцевого самоврядування може посилити механізм підвищення ефективності використання останніх, адже основною метою управління земельними ресурсами є задоволення потреб громадян: високий рівень умов життя суспільства; розвиток підприємницької діяльності; збереження земельних властивостей; формування обґрунтованої плати за земельні ресурси. У цьому контексті вважається, що на ефективність реалізації компетенції органів місцевого самоврядування у сфері земельних відносин впливає повнота земельних повноважень; ефективне нормативне регулювання повноважень у сфері земельних відносин та ефективне їх застосування на практиці тощо.

Науковці зазначають, що діяльність органів місцевого самоврядування у сфері земельних відносин має сприяти збереженню земельних ресурсів, корисних властивостей земель, запобіганню їй забруднення, виснаження землі, руйнування тощо [9].

Органи місцевого самоврядування мають повноваження та компетенцію, визначену, зокрема, Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» у сфері земельних відносин, однак одночасно позбавлені повноважень, що дають можливість розпоряджатися землями, які територіально знаходяться у певній громаді, адже не мають повної влади.

Діяльність органів місцевого самоврядування у сфері земельних відносин суттєво обмежена повноваженнями органів державної влади, що суперечить основним принципам місцевого самоврядування – принципам субсидіарності та децентралізації влади.

Відповідний стан речей потребує виправлення на законодавчому рівні шляхом закріплення за органами місцевого самоврядування повноважень для більшої самостійності управління земельними відносинами як органів, що є найбільш наближеними до громади.

Висновки. Адміністративна реформа, яка покликана, у тому числі, наблизити українське місцеве самоврядування до європейських стандартів та забезпечити реалізацію основних принципів місцевого самоврядування – принципу субсидіарності та децентралізації влади, має також передбачити удосконалення реалізації земельних повноважень органами місцевого самоврядування шляхом розширення таких повноважень.

Необхідно внести до чинного законодавства зміни з метою спрощення адміністративних процедур та мінімізації суперечностей у питаннях управління територіями; та надання можливості органам місцевого самоврядування приймати рішення у сфері земельних відносин як органам, що є найбільш наближеними до громади. При цьому центральні органи виконавчої влади залишать за собою повноваження щодо формування політики та здійснення контролю у сфері земельних відносин, передавши права її реалізації у частині розпорядження землями органам місцевого самоврядування.

Література:

- Кириченко Ю. М. Повноваження органів місцевого самоврядування у сфері земельних відносин. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Сер.: *Юридичні науки*. 2020. Т. 31 (70), № 4. С. 134-139.
- Кравченко Т. А. Самоврядний контроль у сфері земельних відносин в Україні: сучасний стан і шляхи вдосконалення. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. 2015. № 1. С. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2015_1_16
- Строкань В. Управління земельними відносинами в системі місцевого самоврядування: методологічний аспект. Державне управління та місцеве самоврядування Збірник наукових праць. Вип. 1 (1). 2009. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Dums/2009-01/Strokan.pdf
- Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої [...]
- Україна, Європейський Союз, Євратом [...]; Угода, Список, Міжнародний документ від 27.06.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text
- Строкань В. Правові засади регулювання земельних відносин місцевими радами. URL: <http://www.dbuapa.dp.ua/zbirnik/2010-02/10svipzv.pdf>.
- Земельний кодекс України/ Кодекс України; Кодекс, Закон від 25.10.2001 № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>
- Про місцеве самоврядування в Україні. Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр#Text>
- Шульга М. В. Організаційно-правове забезпечення управління землями у межах населених пунктів. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Острог, 2016. № 2. URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n2/16smvmnp.pdf>
- Мірошниченко А. М., Марусенко Р. І. Науково-практичний коментар Земельного кодексу України, 5-те видання, змінене і доповнене. К.: Алерта, 2013. 544 с.

Kozin A. Problem aspects of local government functioning in the sphere of land legal relations

Summary. The scientific article is devoted to determining the peculiarities of the functioning of local self-government bodies in the field of land relations, in particular, during the legal regime of martial law. The problems of decision-making by local self-government bodies in the field of land relations, as well as legislative support for the expansion of land powers of local self-government bodies in Ukraine are identified. It has been studied that ensuring the rational use and management of land resources definitely requires the presence of well-functioning local self-government. It is concluded that local self-government bodies can quickly and effectively implement state land policy at the local level to ensure effective and rational use of land resources by all subjects of land use relations based on their equal access to the exercise of relevant rights. The main directions of the organization of land relations on the ground are given. It was determined that the policy of local self-government bodies regarding land management should ensure openness, transparency, comprehensibility, objectivity and fairness of land use. It is noted that it is necessary to ensure the transfer of land powers to local self-government bodies in order to ensure the implementation of one of the main principles of local self-government – the principle of subsidiarity, according to which only those powers that simply cannot be resolved at the local level are not transferred to local self-government bodies. It has been studied that the management of land resources by local self-government bodies can strengthen the mechanism of increasing the efficiency of the latter's use, because the main goal of land resource management is to meet the needs of citizens. It is summarized that the activity of local self-government bodies in the field of land relations should contribute to the preservation of land resources, useful properties of land, prevention of its pollution, depletion of land, destruction, etc.

Key words: land relations, local self-government, local self-government bodies, expansion of land powers of local self-government bodies, the principle of subsidiarity, the principle of decentralization of power.

*Рябченко В. В.,
аспірант*

Національного авіаційного університету

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД У СПРАВАХ ПРО ЗАХИСТ ПРАВА НА ПІДПРИЄМНИЦТВО В АДМІНІСТРАТИВНИХ СУДАХ (НА ОСНОВІ ВРАХУВАННЯ ПРАВОВИХ ПОЗИЦІЙ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ)

Анотація. Стаття присвячена розкриттю проблемних питань забезпечення права на справедливий суд у справах про захист права на підприємництво в адміністративних судах на основі врахування правових позицій Європейського суду з прав людини, формулюванню пропозицій щодо вдосконалення законодавства про адміністративне судочинство. Із цією метою опрацьовано роботи з суміжної проблематики: реалізація права на справедливий суд у адміністративному судочинстві; окремі аспекти захисту прав суб'єктів підприємництва у адміністративних судах. Наголошено про недостатню дослідженість проблематики забезпечення реалізації права на справедливий суд саме у справах про захист прав суб'єктів підприємництва залишилась поза безпосередньою увагою науковців. Визначено, що поширеною проблемою забезпечення права на справедливий суд у справах про захист права на підприємництво в адміністративних судах є надмірний формалізм адміністративних судів при вирішенні процесуальних питань, що знижує доступ до адміністративного суду. Вказане актуальне для розгляду адміністративних позовів не тільки за зверненням приватних суб'єктів, але й за зверненням суб'єктів владних повноважень. Вирішувати вказане проблемне питання запропоновано через закріплення у законодавстві про адміністративне судочинство обов'язку адміністративного суду сприяти використанню учасниками судового процесу своїх процесуальних прав та виконанню ними своїх обов'язків. Із вказаною метою запропоновано внести зміни до частини 1 статті 6 Кодексу адміністративного судочинства України, доповнити її реченням такого змісту: «Суд сприяє учаснику судового процесу у використанні ним своїх процесуальних прав та виконанні своїх процесуальних обов'язків». Перспективним напрямом подальших досліджень визначено вдосконалення законодавства про адміністративне судочинство в напрямі забезпечення інших складових права на справедливий суд у розумінні пункту 1 статті 6 Європейської конвенції з прав людини, зокрема – щодо оперативності здійснення правосуддя у досліджуваній категорії адміністративних справ.

Ключові слова: право на справедливий суд, право на підприємництво, судовий захист, адміністративний суд, Європейський суд з прав людини, Європейська конвенція з прав людини.

Постановка проблеми. Створення умов для здійснення підприємницької діяльності є запорукою належного економічного розвитку держави. Однією з таких умов є ефективний захист прав, свобод та законних інтересів суб'єктів підпри-

ємництва. Зазначена проблематика особливо актуальна щодо захисту від порушень з боку суб'єктів владних повноважень, рішення яких мають владний характер, а отже невиконання таких рішень спричиняє застосування до правопорушника спеціальних правових засобів, передбачених законодавством (притягнення до зокрема, адміністративної та кримінальної відповідальності). Попри наведене, сьогодні захист прав, свобод та законних інтересів суб'єктів підприємництва характеризується як загальними проблемами (характерними для розгляду усіх адміністративних справ), так і певними специфічними. Так, серед загальних проблем вказується на проблемність визначення у Кодексі адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV (далі – КАС України) [1] засобів реалізації права на справедливе судочинство у розумінні п. 1 ст. 6 Європейської конвенції з прав людини (далі – ЄКПЛ) від 04.11.1950 р. [2], а також на активізацію наукових досліджень у цьому напрямі протягом останніх років [3, с. 482]. Спеціальні ж проблеми, притаманні саме розгляду справ про захист прав суб'єктів підприємництва, стосуються таких аспектів права на справедливий суд, як доступ до суду (в аспекті апеляційного провадження), а також надання сторонам можливості ефективно представляти свою правову позицію у адміністративному суді.

Стан дослідження. Проблема реалізації права на справедливий суд у адміністративному судочинстві протягом останніх років досліджувалась такими вченими, як: М. Гімон [4] О. Соколенко [3], Ю. Цвіркун [5] та деякими іншими. Окремою групою варто виділити роботи, що стосуються різних аспектів захисту прав суб'єктів підприємництва у адміністративних судах: О. Луніна [6], А. Красовська [7], О. Щербакова [8] та деякі інші. Водночас, проблематика забезпечення реалізації права на справедливий суд саме у справах про захист прав суб'єктів підприємництва залишилась поза безпосередньою увагою науковців.

Метою статті є розкриття проблемних питань забезпечення права на справедливий суд у справах про захист права на підприємництво в адміністративних судах на основі врахування правових позицій Європейського суду з прав людини, формулювання пропозицій щодо вдосконалення законодавства про адміністративне судочинство.

Виклад основного матеріалу. Однією із складових права на справедливий суд є право на доступ до суду [9, р. 30], що визнається умовою реального забезпечення верховенства права

[10, §§ 76 і далі]. Важливим аспектом доступу до суду є доступ до засобів оскарження судового рішення. У зв'язку із наведеним варто підкреслити наявність певних проблемних питань у судовій практиці.

Так, Другий апеляційний адміністративний суд своєю ухвалою від 22.08.2022 р. у справі № 520/19305/21 повернув апеляційну скаргу на підставі несплати скажником судового збору. Скасовуючи зазначене рішення та приймаючи рішення про необхідність направлення справи до Другого апеляційного адміністративного суду, Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду вказав на безпідставність неврахування апеляційним судом того факту, що судовий збір був дійсно сплаченим, а суд апеляційної інстанції, всупереч вимогам закону, не перевіряв надходження судового збору до спеціального фонду Державного бюджету України [11; 12]. У іншій справі, скасовуючи ухвалу суду апеляційної інстанції та приймаючи рішення про направлення справи до подальшого розгляду до апеляційного суду, Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду вказав про неправильність застосування апеляційним судом норм процесуального права, необхідність прийняття рішення про повернення апеляційної скарги, а не про відмову у відкритті апеляційного провадження, що унеможливило подальше звернення до апеляційного суду із тождою скаргою. У зазначеній справі мало місце звернення до апеляційного суду із апеляційною скаргою із пропуском встановленого ст. 295 КАС України строку (строк на апеляційне оскарження) та відсутністю клопотання про поновлення цього строку [13].

Як у першому, так і у другому випадках практика апеляційного суду призвела до неможливості реалізації права на апеляційне оскарження без звернення до суду касаційної інстанції.

Необхідно погодитись із висловлюваною К.В. Кравченком позицією, що апеляційне провадження як інститут адміністративного судочинства: є важливим засобом охорони та захисту суб'єктивних прав у публічних правовідносинах засобами адміністративного судочинства; сприяє реалізації соціальних цінностей за допомогою здійснення правосуддя в адміністративних справах; виступає показником дієвості та ступеня реалізації гарантій судового захисту особи [14, с. 192]. Таким чином, інститут апеляційного провадження виступає невідемним елементом національної системи адміністративного судочинства і важливою гарантією реалізації права особи на суд у адміністративному судочинстві.

Зазначені випадки свідчать про, передусім, формалістичне ставлення суддів апеляційних судів до вимог законодавства про адміністративне судочинство. Так, у першому випадку, хоча сторона й мала надати підтверджуючий документ щодо сплати судового збору, але й сам апеляційний суд мав перевірити надходження відповідних коштів до спеціалізованого фонду Державного бюджету України.

У другому випадку апеляційний суд мотивував своє рішення щодо відмови у відкритті провадження у справі відсутністю поважних причин пропуску строку на апеляційне оскарження (п. 4 ч. 1 ст. 299 КАС України), не звернувши уваги на приписи ч. 3 ст. 298 КАС України, відповідно до яких у зазначеному випадку, якщо особа не порушує питання про поновлення процесуального строку, апеляційна скарга підлягає поверненню.

Отже, внаслідок певних недоліків законодавчої техніки, у поєднанні із значним навантаженням, апеляційні суди у окре-

мих випадках, приймають рішення, що сприяють їх розвантаженню за рахунок зменшення кількості апеляційних скарг, що перебувають у їх провадженні. Водночас, подібна практика не відповідає ролі суду у сучасному змагальному процесі, за якою суд має сприяти реалізації сторонами їх процесуальних прав. Зокрема, у справі *Nideröst-Huber v. Switzerland* Європейським судом з прав людини (далі – ЄСПЛ) висловлено позицію про необхідність забезпечення судом інтересів сторін, забезпечення належного відправлення правосуддя [15, § 30].

У частині 1 статті 6 КАС України закріплено обов'язок адміністративного суду керуватись принципом верховенства права при вирішенні справи. Висвітлено керівне положення зазначеного принципу щодо визнання людини та її прав і свобод найвищою цінністю, що має системоутворюючий характер для діяльності держави. У частині 2 зазначеної статті закріплено обов'язок суд застосовувати вказаний принцип з урахуванням судової практики ЄСПЛ. Таким чином, положення, викладені у справі *Nideröst-Huber v. Switzerland* актуальні щодо вирішення процесуальних питань, в тому числі й питань, пов'язаних із відкриттям провадження у суді апеляційної інстанції. Водночас, окреслена судова практика свідчить формалізований характер використання практики ЄСПЛ.

У юридичній науці питання обов'язку адміністративного суду сприяти сторонам у реалізації їх процесуальних прав не отримало широкої уваги науковців. Окремими дослідниками висловлюються позиції щодо забезпечення державою права на звернення до адміністративного суду, таке забезпечення розглядається як обов'язок держави [16, с. 367]. Водночас, автором не приділяється увага щодо зазначеного обов'язку адміністративного суду стосовно процесуальних прав сторони у адміністративній справі.

Право на звернення до адміністративного суду втрачає сенс без можливості отримати судовий захист, а реалізація стороною своїх процесуальних прав може бути охарактеризована як умова такого судового захисту. Тому адміністративний суд як суб'єкт реалізації державної влади має створити умови для належної реалізації сторонами й своїх процесуальних прав, а не тільки права звернення до адміністративного суду. З огляду на викладене, надмірний формалізм з боку адміністративного суду при вирішенні процесуальних питань переходить у поле протиправної діяльності. Водночас, КАС України не містить норми, якою б безпосередньо закріплювався вказаний обов'язок суду. Таким чином, з метою безпосереднього закріплення обов'язку адміністративного суду щодо сприяння учасникам судового процесу у реалізації їх процесуальних прав доцільно внести зміни до ч. 1 ст. 6 КАС України, доповнивши її реченням такого змісту: «Суд сприяє учаснику судового процесу у використанні ним своїх процесуальних прав та виконанні своїх процесуальних обов'язків».

У науковій літературі протягом достатньо тривалого часу виділяють такий вид звернень до адміністративного суду, як звернення суб'єктів владних повноважень на виконання своїх повноважень. Такі звернення мають бути охоплені цим дослідженням, оскільки адміністративний суд при здійсненні судочинства здійснює захист обох сторін, не тільки позивача, але й відповідача, що виявляється у його обов'язку відмовити у задоволенні адміністративного позову, якщо для його задоволення немає підстав.

А.В. Красовська ще у 2013 році розкрила особливості здійснення адміністративного судочинства у адміністративних

справах про припинення юридичних осіб за адміністративними позовами суб'єктів владних повноважень. Зокрема, під таким позовом вчена розуміє вимогу компетентного органу влади, що висувається у визначених законом випадках, про припинення юридичної особи у разі вчинення нею правопорушення. Вимога висувається з метою припинення правопорушення та запобігання його скоєнню у майбутньому. Субjekтами, уповноваженими на пред'явлення такого позову вчена визначає: органи державної податкової служби, державного реєстратора, Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку, Міністерство юстиції України та його уповноважені органи та деяких інших суб'єктів. Характеризуючи правовий статус вказаних суб'єктів як суб'єктів звернення до адміністративного суду, А.В. Красовська вказує про їх звернення на підставі повноважень [7, с. 76, 186, 187], а не прав.

Чинним КАС України передбачено значний перелік адміністративних позовів, що можуть заявлятися суб'єктом владних повноважень та задоволення яких може істотним чином вплинути на здійснення особою права на підприємницьку діяльність: про примусове відчуження земельної ділянки, інших об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщені, з мотивів суспільної необхідності (ст. 267); справи за зверненнями податкових та митних органів (ст. 283); про застосування санкцій (ст. 283-1); щодо включення фізичних осіб, юридичних осіб та організацій до переліку осіб, пов'язаних з провадженням терористичної діяльності або стосовно яких застосовано міжнародні санкції (ст. 284) та деякі інші. Актуальна судова практика свідчить про наявні випадки застосування адміністративними судами формалістичних підходів до вирішення процесуальних питань за позовами вказаних суб'єктів.

Розгляд адміністративних позовів та звернень суб'єктів владних повноважень спрямований на прийняття адміністративним судом обґрунтованого рішення у справі. Суб'єкт владних повноважень, попри своє специфічне становище порівняно із приватною особою, має у адміністративному судочинстві правовий статус сторони, а отже наділяється процесуальними правами та обов'язками аналогічно до приватної особи. З огляду на викладене, вважаємо, що адміністративний суд має обов'язок щодо сприяння реалізації стороною своїх процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків незалежно від природи такої сторони – приватна особа чи суб'єкт владних повноважень. Тому окреслені висновки актуальні і щодо розгляда адміністративних справ за зверненнями суб'єкта владних повноважень.

Проведене дослідження надає можливість зробити такі **висновки**.

1. Поширеною проблемою забезпечення права на справедливий суд у справах про захист права на підприємництво в адміністративних судах є надмірний формалізм адміністративних судів при вирішенні процесуальних питань, що знижує доступ до адміністративного суду. Вказане актуальне для розгляду адміністративних позовів не тільки за зверненням приватних суб'єктів, але й за зверненням суб'єктів владних повноважень.

2. Вирішувати вказане проблемне питання доцільно через закріплення у законодавстві про адміністративне судочинство обов'язку адміністративного суду сприяти використанню учасниками судового процесу своїх процесуальних прав та виконанню ними своїх обов'язків. Із вказаною метою доцільно внести зміни до ч. 1 ст. 6 КАС України, доповнивши її реченням такого змісту: «Суд сприяє учаснику судового про-

цесу у використанні ним своїх процесуальних прав та виконанні своїх процесуальних обов'язків».

3. Перспективним напрямом подальших досліджень є вдосконалення законодавства про адміністративне судочинство в напрямі забезпечення інших складових права на справедливий суд у розумінні п. 1 ст. 6 ЄКПЛ, зокрема – щодо оперативності здійснення правосуддя у досліджуваній категорії адміністративних справ.

Література:

1. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України* офіційне видання від 09.09.2005 – 2005 р., № 35, / 35-36, 37 /, стор. 1358, стаття 446.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 04.11.1950 р. Урядовий кур'єр офіційне видання від 17.11.2010 – № 215.
3. Соколенко О.Л. Правове регулювання права на справедливе судочинство в Кодексі адміністративного судочинства України та Європейському суду з прав людини. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 5. С. 482–485. URL: http://lsej.org.ua/5_2023/120.pdf (дата звернення: 13.09.2024 р.).
4. Гімон М.М. Реалізація права на справедливий суд в адміністративному судочинстві України: дис. ... к.ю.н. : 12.00.07 / Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2018. 240 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0418U002586/> (дата звернення: 13.09.2024 р.).
5. Цвіркун Ю. Європейські стандарти справедливого суду та їх застосування під час вирішення публічно-правових спорів. Актуальні проблеми правознавства. 2022. № 3 (31). С. 76–83. URL: <https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/1438> (дата звернення: 13.09.2024 р.).
6. Луніна О.С. Публічно-правові спори у сфері державної реєстрації як предмет адміністративного судочинства: дис. ... к.ю.н. : 12.00.07 / Національний авіаційний університет. Київ, 2015. 208 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0415U005935/> (дата звернення: 13.09.2024 р.).
7. Красовська А.В. Особливості адміністративного судочинства у справах про припинення юридичних осіб за позовами суб'єктів владних повноважень: дис. ... к.ю.н.: 12.00.07 / Приватний вищий навчальний заклад «Львівський університет бізнесу та права». Львів, 2012. 208 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0413U000773/> (дата звернення: 13.09.2024 р.).
8. Щербакова О.Ю. Предмет доказування в податкових спорах: дис. ... к.ю.н. : 12.00.07 / Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2015. 134 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0415U006279/> (дата звернення: 13.09.2024 р.).
9. Guide on Article 6 of the European Convention on Human Rights Right to a fair trial (civil limb). Updated to 31 August 2023. URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_6_civil_eng (дата звернення: 13.09.24 р.).
10. Case of Zubac v. Croatia, 40160/12, 05/04/2018. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-181821> (дата звернення: 13.09.24 р.).
11. Ухвала Другого апеляційного адміністративного суду від 22.08.2022 р. у справі № 520/19305/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105850461> (дата звернення: 13.09.24 р.).
12. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 27.09.2023 р. у справі № 520/19305/21 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113768116> (дата звернення: 13.09.24 р.).
13. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 06.02.2024 р. у справі № 420/17411/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116810027> (дата звернення: 13.09.24 р.).

14. Кравченко К.В. Процесуальний порядок апеляційного оскарження в адміністративному судочинстві: дис. ... доктор філософії: 081 – Право. Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. Одеса, 2021. 250 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0822U100485/> (дата звернення: 13.09.2024 р.).
15. Case of Nideröst-Huber v. Switzerland, 18990/91, 18/02/1997. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58199> (дата звернення: 13.09.24 р.).
16. Осіпов Ю.В. Правова природа права на звернення до адміністративного суду в контексті співвідношення його з конституційним правом на судовий захист. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 364–368. URL: (дата звернення: 16.09.2024 р.).

Riabchenko V. Ensuring the right to a fair trial in cases of protection of the right to entrepreneurship in administrative courts (based on taking into account the legal positions of the European Court of Human Rights)

Summary. The article is devoted to the disclosure of problematic issues of ensuring the right to a fair trial in cases on the protection of the right to entrepreneurship in administrative courts based on taking into account the legal positions of the European Court of Human Rights, formulating proposals for improving the legislation on administrative proceedings. For this purpose, works on related issues were elaborated: implementation of the right to a fair trial in administrative proceedings; certain aspects of the protection of the rights of business entities in administrative courts. It was emphasized that the problems of ensuring the realization

of the right to a fair trial were insufficiently researched, especially in cases about the protection of the rights of business entities, which remained out of the direct attention of scientists. It was determined that a common problem of ensuring the right to a fair trial in cases of protection of the right to entrepreneurship in administrative courts is the excessive formalism of administrative courts in resolving procedural issues, which reduces access to the administrative court. This is relevant for consideration of administrative lawsuits not only by private subjects, but also by subjects of authority. It is proposed to solve this problematic issue by enshrining in the legislation on administrative proceedings the duty of the administrative court to facilitate the use of procedural rights by the participants in the judicial process and the performance of their duties by them. For this purpose, it is proposed to amend Part 1 of Article 6 of the Code of Administrative Procedure of Ukraine, to supplement it with the following sentence: "The court assists the participant in the legal process in using his procedural rights and fulfilling his procedural obligations." The improvement of the legislation on administrative proceedings in the direction of ensuring other components of the right to a fair trial in the sense of paragraph 1 of Article 6 of the European Convention on Human Rights is defined as a promising direction for further research, in particular, regarding the efficiency of the administration of justice in the studied category of administrative cases.

Key words: the right to a fair trial, the right to entrepreneurship, judicial protection, administrative court, the European Court of Human Rights, the European Convention on Human Rights.

Серебро М. В.,
докторант

Ужгородського національного університету

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Анотація. Наукова публікація присвячена дослідженню питання адміністративно-правового регулювання використання технології штучного інтелекту в Україні та зарубіжних країнах.

Зазначається, що технологія штучного інтелекту використовується у багатьох сферах суспільних відносин і викликає значну кількість проблемних питань, що обумовлює потребу його правового врегулювання на рівні законів та підзаконних нормативно-правових актів. Зокрема, виникає питання щодо авторських прав на твори штучного інтелекту; питання використання інструментів штучного інтелекту в науково-дослідній діяльності; питання використання технології штучного інтелекту для відслідковування діяльності конкретної людини в Інтернет, що передбачає втручання в особисте життя та спілкування особи; питання використання штучного інтелекту у сфері охорони правопорядку та у військових цілях, що включає здійснення контролю за його діяльністю (обмеження застосування зброї щодо цивільних осіб) тощо.

З метою правового врегулювання використання технології штучного інтелекту пропонується прийняти окремий Закон України «Про штучний інтелект та правила його використання», яким регламентувати основні напрями та способи використання технології штучного інтелекту, правові наслідки використання засобів штучного інтелекту, включаючи відповідальність осіб, які використовують технологію штучного інтелекту із протиправною метою.

Формулюється висновок про те, що адміністративно-правове регулювання використання технології штучного інтелекту і в Україні і в зарубіжних країнах знаходиться на стадії проектування, за виключенням деяких держав, зокрема, Китайської Народної Республіки.

Підкреслюється важливість міжнародної взаємодії (співпраці) органів публічної адміністрації щодо вирішення ключових питань використання технології штучного інтелекту з метою напрацювання основних принципів та правил застосування інструментів штучного інтелекту, а також порядку вирішення спорів у даній сфері суспільних відносин.

Ключові слова: інформаційні технології, штучний інтелект, адміністрування, інтеграція, авторські права, удосконалення законодавства, підготовка спеціалістів, міжнародна співпраця.

Постановка проблеми. Технологія штучного інтелекту вже є звичним явищем у сучасному інформаційному суспільстві і активно використовується студентами, науковцями, журналістами, соціологами та політиками. Суб'єкти владних повноважень також звертаються за допомогою до фахівців у сфері використання інструментів штучного інтелекту, що є особливо актуальним в умовах збройної агресії російської федерації та

необхідності протистояння інформаційним загрозам, зокрема, шляхом виявлення дезінформації, фактів поширення інформації, що дискредитує національні органи публічної адміністрації, Збройні Сили України тощо.

Водночас використання технологій штучного інтелекту ще не врегульовано в національному законодавстві, а також у законодавстві більшості зарубіжних країн, які тільки напрацьовують підходи щодо правового врегулювання вказаних технологій.

Таким чином, дослідження питання адміністративно-правового регулювання використання технології штучного інтелекту в Україні та зарубіжних країнах має як теоретичне, так і практичне значення з метою розробки перспективного законодавства у даній сфері суспільних відносин.

Стан дослідження. Різні аспекти правового регулювання використання та розвитку інформаційних технологій, частиною яких є технологія штучного інтелекту, завжди були в центрі уваги науковців. Із останніх наукових праць слід виділити роботи Д. Біленької «Адміністративно-правове регулювання інформаційних відносин в Україні» [1], О. Берназюка «Цифрові технології у праві: сучасний погляд у майбутнє» [2], Т. Ковальової та О. Гунбіної «Правові проблеми надання адміністративних послуг з використанням інтернет-технологій» [3], О. Комарова «Адміністративно-правовий статус суб'єктів здійснення цифрової трансформації регіону» [4], А. Краковської та М. Бабик «Цифровізація адміністративних послуг в Україні: проблеми та перспективи розвитку» [5], А. Омельченка «Суспільні відносини у сфері цифровізації як предмет правового регулювання» [6], Р. Стефанчука «Інформаційні технології та право: quo vadis?» [7], І. Тищенкою «Адміністративні процедури надання електронних публічних послуг публічною адміністрацією в Україні» [8].

Окрему публікацію правовому регулюванню запровадження та використання штучного інтелекту присвятили О. Кузьменко, В. Чорна та С. Островський [9].

Проте, особливості адміністративно-правового регулювання використання технології штучного інтелекту ще не були предметом окремого наукового аналізу, що актуалізує підготовку даної публікації.

Постановка завдання. Метою наукової публікації є дослідження особливостей адміністративно-правового регулювання використання технології штучного інтелекту в Україні та зарубіжних країнах.

Методологія даної публікації включає філософські (закони та прийоми діалектики: єдності та боротьби протилежностей, переходу кількісних змін у якісні), загальнонаукові (систем-

ний та структурно-функціональний методи, прийоми логічного методу: аналіз, синтез, дедукція та індукція) та спеціально-юридичні методи дослідження (формально-юридичний метод як похідний від аксіоматичного методу дослідження, метод юридичного моделювання). Також в процесі дослідження використовуються такі загальновідомі наукові підходи як цивілізаційний, антропоцентричний, телеологічний та синергетичний.

Виклад основного матеріалу. Штучний інтелект часто асоціюють із цифровим аналогом людської свідомості, що є кардинально неправильним поглядом на його сутність. Штучний інтелект на відміну від свідомості людини не має самоусвідомлення, позбавлений емоцій та почуттів. По суті штучний інтелект є систематизатором інформації, сукупністю заданих людиною алгоритмів збору, аналізу, систематизації інформації, а також її обробки, включаючи створення нової, синтезованої інформації (текстів, зображень, аудіо та відеофайлів). Саме з цього необхідно виходити приступаючи до питання правового регулювання використання технологій штучного інтелекту – повну відповідальність за створену, синтезовану штучним інтелектом нову інформацію несе розробник алгоритмів певної технології штучного інтелекту.

О. Кузьменко, В. Чорна та С. Островський справедливо зазначають, що питання правового регулювання діяльності штучного інтелекту вимагає комплексного підходу, який би забезпечував не тільки захист прав людини та суспільних інтересів, але й сприяв подальшому розвитку та інтеграції інноваційних технологій. Розробка та впровадження ефективного правового механізму, здатного адаптуватися до швидких технологічних змін, стане ключовим завданням для юристів, законодавців та всього міжнародного співтовариства. Впровадження правового регулювання штучного інтелекту є критично важливим для забезпечення його безпечного та етичного використання. Міжнародна співпраця та гармонізація нормативних рамок можуть сприяти створенню ефективної системи регулювання, що враховує інтереси всіх сторін і сприяє розвитку інновацій, одночасно захищаючи права та свободи людини [9, с. 177].

Крім того науковці зазначають, що незважаючи на усвідомлення потенційних викликів, пов'язаних із ризиками штучного інтелекту, а також розуміння необхідності глобального регулювання, зважаючи на глобальний характер таких викликів, ключові актори – Європейський Союз та США – визнають, що поки що не можуть знайти однакові підходи для регулювання використання штучного інтелекту. Лондонський саміт з безпеки штучного інтелекту став платформою для обговорення та підписання Декларації Блетчлі країнами учасницями. Цей документ закликав до гарантування поваги до прав людини, захисту даних, етичності та безпеки при розробці штучного інтелекту, а також наголошує на важливості людського контролю над цими системами [9, с. 174].

О. Кузьменко, В. Чорна та С. Островський також зазначають, що у липні 2022 року Китай вперше опублікував проект правил для регулювання генеративних сервісів штучного інтелекту, що стало одним із перших випадків комплексного регулювання у цій сфері на національному рівні. Оновлені правила набули чинності 15 серпня 2022 року і вони розроблені на основі чинних законів про кібербезпеку, безпеку даних та захист персональних даних. Згідно з новими правилами, всі провайдери штучного інтелекту – сервісів, що пропонують послуги з гене-

рації тексту, зображень, аудіо та відео, мають пройти оцінку безпеки та отримати адміністративні дозволи, якщо це вимагає законодавство. При цьому інструменти штучного інтелекту повинні дотримуватися соціалістичних цінностей і забезпечувати захист прав користувачів, а також запобігати можливим зловживанням і залежності від штучного інтелекту [9, с. 175].

В Україні розпорядженням КМУ від 2 грудня 2020 р. № 1556-р схвалено Концепцію розвитку штучного інтелекту в Україні. Як зазначено в самій Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні, впровадження інформаційних технологій, частиною яких є технології штучного інтелекту, є невід'ємною складовою розвитку соціально-економічної, науково-технічної, оборонної, правової та іншої діяльності у сферах загальнодержавного значення [10].

Штучний інтелект в Концепції визначено як організовану сукупність інформаційних технологій, із застосуванням якої можливо виконувати складні комплексні завдання шляхом використання системи наукових методів досліджень і алгоритмів обробки інформації, отриманої або самостійно створеної під час роботи, а також створювати та використовувати власні бази знань, моделі прийняття рішень, алгоритми роботи з інформацією та визначати способи досягнення поставлених завдань [10].

Метою Концепції є визначення пріоритетних напрямів і основних завдань розвитку технологій штучного інтелекту для задоволення прав та законних інтересів фізичних та юридичних осіб, побудови конкурентоспроможної національної економіки, вдосконалення системи публічного управління [10].

Україна, яка є членом Спеціального комітету із штучного інтелекту при Раді Європи, у жовтні 2019 року приєдналася до Рекомендацій Організації економічного співробітництва і розвитку з питань штучного інтелекту (Organisation for Economic Co-operation and Development, Recommendation of the Council on Artificial Intelligence, OECD/LEGAL/0449).

Пріоритетними сферами, в яких реалізуються завдання державної політики розвитку галузі штучного інтелекту, є: освіта і професійне навчання, наука, економіка, кібербезпека, інформаційна безпека, оборона, публічне управління, правове регулювання та етика, правосуддя.

Так, застосування технологій штучного інтелекту в забезпеченні інформаційної безпеки є одним із факторів, що сприятиме забезпеченню національних інтересів. Зокрема, моніторинг соціальних мереж та інтернет-ресурсів електронних медіа з використанням технологій штучного інтелекту дає можливість виявляти системні тренди і проблематику, діяти на випередження, аналізувати цільову аудиторію [10].

Як приклад – Український стартап Osavul, що займається медіаналітикою з використанням штучного інтелекту, залучив три мільйони доларів в межах раунду late seed від трьох європейських фондів [11]. AI-стартап «Osavul» засновано українськими підприємцями. Він допомагає РНБО й Міністерству оборони знаходити недостовірну інформацію (ІІСО) у Telegram та Facebook за допомогою штучного інтелекту. Як зазначено на офіційному сайті компанії: «Osavul надає програмну платформу на основі штучного інтелекту аналітикам і особам, які приймають рішення в компаніях, урядах і організаціях громадянського суспільства, щоб покращити медіарозвідку та аналітику з відкритим кодом, а також захистити від дезінформації та репуатаційних ризиків» [12].

Для досягнення мети Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні у сфері публічного управління слід забезпечити виконання таких завдань:

- формування переліку адміністративних послуг, рішення за якими приймаються автоматично, за мінімальної участі державних службовців та/або співробітників державних та/або комунальних підприємств, установ, організацій;
- дослідження та застосування технологій штучного інтелекту у сфері охорони здоров'я, зокрема щодо протидії епідеміям та пандеміям, а також прогнозування та попередження потенційних епідемічних спалахів у майбутньому;
- запровадження діалогового інтерфейсу для електронних адміністративних послуг із застосуванням технологій штучного інтелекту;
- розвиток технологій штучного інтелекту для цифрової ідентифікації та верифікації осіб, у тому числі для надання державних послуг;
- застосування технологій штучного інтелекту для проведення аналізу, прогнозування та моделювання розвитку показників ефективності системи публічного управління, окремих галузей економіки під час планування, технічного регулювання та стандартизації;
- оптимізація процесів аналізу та оцінки міжнародних інформаційних, політичних, економічних та оборонних трендів для використання таких результатів під час прийняття управлінських рішень у зовнішній та внутрішній політиці України;
- застосування технологій штучного інтелекту з метою виявлення випадків неправомірного втручання у діяльність електронної системи державних публічних закупівель та інших державних електронних систем;
- застосування технологій штучного інтелекту для виявлення недобросовісної практики в діяльності посадових осіб та державних службовців за різними напрямками шляхом проведення аналізу текстів управлінських рішень та інших даних, які формуються в комп'ютеризованих системах/реєстрах під час провадження такої діяльності [10].

Таким чином, впровадження технології штучного інтелекту у сферу публічного управління дозволить мінімізувати участь людини в процесі прийняття багатьох управлінських рішень. Відповідно, буде усунуто корупційний фактор, зумовлений недобросовісною поведінкою суб'єктів владних повноважень в процесі надання адміністративних послуг, оформлення (видачі) дозвільних документів тощо.

Крім того, для розв'язання проблем, пов'язаних із функціонуванням державних реєстрів, кадастрів, баз даних, архівів, власником яких є держава, необхідне:

- визначення напрямів конвертації даних в електронну форму, створення (у разі відсутності) або актуалізація та очищення наявних державних електронних інформаційних ресурсів;
- забезпечення у рамках розвитку відкритих даних пріоритетності оприлюднення динамічних даних; оприлюднення таких даних у режимі реального часу через прикладний програмний інтерфейс (API);
- визначення переліку тематичних категорій наборів даних високої суспільної цінності, розпорядниками яких є органи державної влади. Розроблення та затвердження вимог щодо оприлюднення та періодичності оновлення таких наборів;
- розроблення механізмів анонімізації персональних та інших даних під час обробки у системах штучного інтелекту, що унеможливить ідентифікацію осіб [10].

Отже, технологія штучного інтелекту дозволить значною мірою оптимізувати функціонування державних реєстрів, кадастрів, баз даних, архівів, власником яких є держава.

Основним завданням державної політики у сфері правового регулювання галузі штучного інтелекту є забезпечення захисту прав та свобод учасників відносин у галузі штучного інтелекту, розроблення та використання технологій штучного інтелекту з дотриманням етичних стандартів [10].

Для досягнення мети Концепції у зазначеній сфері слід забезпечити виконання таких завдань:

- імплементація норм, закріплених у «Рекомендаціях щодо штучного інтелекту», що прийняті у червні 2019 року Організацією економічного співробітництва та розвитку (OECD/LEGAL/0449), за умови дотримання етичних стандартів, передбачених в Рекомендаціях CM/Rec(2020)1, схвалених 8 квітня 2020 р. Комітетом міністрів Ради Європи для держав-членів щодо впливу алгоритмічних систем на права людини, у законодавство України;
 - опрацювання питання відповідності законодавства України керівним принципам, установленим Радою Європи, щодо розроблення та використання технологій штучного інтелекту та гармонізація його з європейським;
 - проведення оцінки можливості та визначення меж (етичних, правових) застосування систем штучного інтелекту для цілей надання професійної правничої допомоги;
 - забезпечення функціонування та діяльності технічних комітетів стандартизації відповідно до вимог 7.1.5 ДСТУ 1.14:2015 «Національна стандартизація. Процедури створення, діяльності та припинення діяльності технічних комітетів стандартизації» за напрямом штучного інтелекту;
 - забезпечення взаємодії між відповідними Технічними комітетами України та міжнародними підкомітетами стандартизації ISO/IEC JTC 1/SC 42 Artificial Intelligence щодо спільного розроблення стандартів у галузі штучного інтелекту;
 - підтримка ініціатив створення організаційних форм співробітництва заінтересованих юридичних та фізичних осіб у галузі штучного інтелекту;
 - розроблення Етичного кодексу штучного інтелекту за участю широкого кола заінтересованих сторін;
 - опрацювання питання щодо необхідності врегулювання суспільних відносин у сфері розвитку штучного інтелекту на законодавчому рівні [10].
- Таким чином, правове врегулювання використання технології штучного інтелекту необхідно здійснити як на рівні законів, так і підзаконних нормативно-правових актів з урахуванням рекомендацій та керівних принципів, установлених Радою Європи, а також необхідності гармонізації національного права із правом ЄС у даній сфері суспільних відносин.
- Для досягнення мети Концепції у сфері правосуддя слід забезпечити виконання таких завдань:
- подальший розвиток вже існуючих технологій у сфері правосуддя (Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система, Електронний суд, Єдиний реєстр досудових розслідувань тощо);
 - впровадження консультативних програм на основі штучного інтелекту, які відкриють доступ до юридичної консультації широким верствам населення;
 - попередження суспільно небезпечних явищ шляхом аналізу наявних даних за допомогою штучного інтелекту;

– визначення необхідних заходів ресоціалізації засуджених шляхом проведення аналізу наявних даних за допомогою технологій штучного інтелекту;

– винесення судових рішень у справах незначної складності (за взаємною згодою сторін) на основі результатів аналізу, здійсненого з використанням технологій штучного інтелекту, стану дотримання законодавства та судової практики [10].

Таким чином, Концепцією розвитку штучного інтелекту в Україні передбачена можливість впровадження в національну юридичну практику використання технологій штучного інтелекту для винесення судових рішень у справах незначної складності за наявності взаємної згоди сторін. Внесення відповідних змін в Закон України «Про судоустрій і статус суддів» та процесуальні кодекси України дозволить значно розвантажити судову систему та скоротити час розгляду вказаних справ для учасників судового розгляду.

В Концепції також зазначено, що розвиток та впровадження технологій штучного інтелекту у судові системи провідних країн світу сприяли виникненню необхідності виробити єдині принципи і правила їх використання. У грудні 2018 року Європейська комісія з питань ефективності правосуддя прийняла Етичну хартію про використання штучного інтелекту в судових системах та їх середовищі, що стало першим кроком Європейської комісії з питань ефективності правосуддя до сприяння відповідальному використанню штучного інтелекту в Європейській судовій системі відповідно до цінностей Ради Європи [10].

До очікуваних результатів реалізації Концепції віднесено, у тому числі, суттєве підвищення якості управлінських рішень, поліпшення якості адміністративних послуг, які надаються громадянам та бізнесу, зменшення корупційного впливу, становлення сервісно орієнтованої державної політики, а також нормативно-правове регулювання діяльності у галузі штучного інтелекту [10].

Вице-прем'єр із інновацій, розвитку освіти, науки й технологій – міністр цифрової трансформації М. Федоров на форумі «Диригенти змін» повідомив, що Міністерство цифрової трансформації України напрацьовує політику для впровадження штучного інтелекту в роботу держави. Він зокрема зазначив, що «у кожному напрямі є свої проекти, які потрібно формувати. А окремий напрям, який узагалі зараз стане фундаментальним, наскрізним для кожної галузі, про який ми дбаємо, де формуємо політику, це буде, звісно, штучний інтелект». М. Федоров також підкреслив, що Україна має не пропустити цей тренд у світі, а стати центром. Таким чином з'явиться можливість «обігнати» інші цифрові уряди [11].

7 жовтня 2023 року Міністерство цифрової трансформації України представило дорожню карту з регулювання штучного інтелекту в Україні. Дорожня карта передбачає два етапи:

– на першому, який, як очікується, триватиме 2–3 роки (2023–2025 рр.), бізнесу буде надано можливість для підготовки до регулювання;

– на другому – почнеться регуляторний процес, який передбачає імплементацію закону ЄС про штучний інтелект (AI Act) та розробку національного закону із врахуванням напрацьованого на першому етапі досвіду [13]. В основі впровадження регулювання штучного інтелекту лежить bottom-up підхід, який передбачає рух від меншого до більшого: спочатку ми надамо бізнесу інструменти для підготовки до майбутніх вимог, а після

цього буде ухвалено закон. Підхід враховує інтереси всіх ключових стейкхолдерів і дає змогу знайти баланс між інтересами бізнесу та захистом прав громадян [9, с. 176].

Слід відзначити, що адміністративно-правове врегулювання потребує цілий ряд питань, пов'язаних із використанням технологій штучного інтелекту. Це, зокрема, питання щодо авторських прав на твори штучного інтелекту; питання використання інструментів штучного інтелекту в науково-дослідній діяльності; питання використання технологій штучного інтелекту для відслідковування діяльності конкретної людини в Інтернет, що передбачає втручання в особисте життя та спілкування особи; питання використання штучного інтелекту у сфері охорони правопорядку та у військових цілях, що включає здійснення контролю за його діяльністю (обмеження застосування зброї щодо цивільних осіб) тощо.

Висновки. Проведене дослідження питання адміністративно-правового регулювання використання технологій штучного інтелекту в Україні та зарубіжних країнах дає підстави зробити висновок про те, що правове регулювання даної сфери суспільних відносин знаходиться на проектній стадії – і в Україні, і в державах-членах ЄС тільки розробляються проекти законів та підзаконних нормативно-правових актів, якими буде врегульовано всі аспекти використання технологій штучного інтелекту.

Враховуючи вищевикладене, з метою правового врегулювання використання технологій штучного інтелекту доцільно прийняти окремий Закон України «Про штучний інтелект та правила його використання», яким регламентувати основні напрями та способи використання технологій штучного інтелекту, правові наслідки використання засобів штучного інтелекту, включаючи відповідальність осіб, які розробляли алгоритми певної технології штучного інтелекту або використовують технологію штучного інтелекту із протиправною метою.

Важливою є міжнародна взаємодія (співпраця) суб'єктів владних повноважень національних органів публічної адміністрації із зарубіжними колегами щодо вирішення ключових питань використання технологій штучного інтелекту з метою напрацювання основних міжнародних принципів та правил застосування інструментів штучного інтелекту, а також порядку вирішення спорів у даній сфері суспільних відносин.

Наведений перелік пропозицій щодо удосконалення адміністративно-правового регулювання використання технологій штучного інтелекту не є вичерпним, що обумовлює перспективність подальшого дослідження даної теми.

Література:

1. Біленська Д.О. Адміністративно-правове регулювання інформаційних відносин в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 «адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2016. 20 с.
2. Берназюк О.О. Цифрові технології у праві: сучасний погляд у майбутнє : монографія. Ужгород: Гельветика, 2020. 525 с.
3. Ковальова Т.В., Гунбіна О.В. Правові проблеми надання адміністративних послуг з використанням інтернет-технологій. *Наукові перспективи. Серія «Право»*. 2021. № 9 (15). С. 260–271. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/download/483/486>.
4. Комаров О.В. Адміністративно-правовий статус суб'єктів здійснення цифрової трансформації регіону. *Юридична наука*. 2020. № 12 (114). С. 122–128.

5. Краковська А.С., Бабик М.К. Цифровізація адміністративних послуг в Україні: проблеми та перспективи розвитку. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2022. Випуск 70. С. 329–334.
6. Омельченко А.В. Суспільні відносини у сфері цифровізації як предмет правового регулювання. *Юридична Україна*. 26.12.2023. DOI 10.37749/2308-9639-2023-10(250)-5
7. Стефанчук Р. Інформаційні технології та право: quo vadis? *Право України*. 2018. № 1. С. 30–50.
8. Тищенко І.О. Адміністративні процедури надання електронних публічних послуг публічною адміністрацією в Україні. *Форум права*. Юридичний форум. 2017. № 2. С. 124–129.
9. Кузьменко О.В., Чорна В.Г., Островський С.О. Правове регулювання запровадження та використання штучного інтелекту. *Київський часопис права*. 2024. № 1. С. 173–177.
10. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні: розпорядження КМУ від 2 грудня 2020 р. № 1556-р. Дата оновлення: 29.12.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 01.06.2024).
11. Волокіта В. Федоров розповів про впровадження штучного інтелекту в роботу держави. *Економічна правда*. 25.09.2024. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2024/09/25/719812/> (дата звернення: 27.09.2024).
12. Osavul. Advanced AI-Driven platform for information assessment and narrative impact assessment. URL: <https://www.osavul.cloud/about-us> (дата звернення: 01.06.2024).
13. Регулювання штучного інтелекту в Україні: Мінцифри презентувало дорожню карту. *Урядовий портал* : офіційний веб-сайт. 07.10.2023. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/rehulivannia-shtuchnoho-intelektu-v-ukraini-mintsyfry-prezentovalo-dorozhniu-kartu> (дата звернення: 01.06.2024).

Serebro M. Administrative and legal regulation of the use of artificial intelligence technology: national and foreign experience

Summary. The scientific publication is devoted to the study of the issue of administrative and legal regulation of the use

of artificial intelligence technology in Ukraine and foreign countries.

It is noted that the technology of artificial intelligence is used in many spheres of social relations and raises a significant number of problematic issues, which determines the need for its legal regulation at the level of laws and bylaws. In particular, there is a question regarding copyrights for works of artificial intelligence; the issue of using artificial intelligence tools in research activities; the issue of the use of artificial intelligence technology to monitor the activity of a specific person on the Internet, which involves interference in a person's personal life and communication; the issue of the use of artificial intelligence in the sphere of law enforcement and military purposes, which includes control over its activities (restriction of the use of weapons against civilians), etc.

In order to legally regulate the use of artificial intelligence technology, it is proposed to adopt a separate Law of Ukraine «On artificial intelligence and rules for its use», which will regulate the main directions and methods of using artificial intelligence technology, the legal consequences of using artificial intelligence tools, including the responsibility of persons who use artificial intelligence technology with an illegal purpose.

The conclusion is formulated that the administrative and legal regulation of the use of artificial intelligence technology both in Ukraine and in foreign countries is at the design stage, with the exception of some states, in particular, the People's Republic of China.

The importance of international interaction (cooperation) of public administration bodies in solving key issues of the use of artificial intelligence technology in order to develop basic principles and rules for the use of artificial intelligence tools, as well as the procedure for resolving disputes in this field of public relations is emphasized.

Key words: information technologies, artificial intelligence, administration, integration, copyright, improvement of legislation, training of specialists, international cooperation.

*Стефанчишен Р. В.,
доктор філософії в галузі права*

РОЛЬ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ ПІД ЧАС ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. В статті досліджено роль Президента України під час дії правового режиму воєнного стану. Виокремлено положення Конституції України, які характеризують компетенцію Президента України в сфері національної безпеки та оборони як в мирний час, так і під час дії правового режиму воєнного стану. Акцентовано увагу на тому, що Президент України, з одного боку має виконувати повноваження, які не залежать від наявності чи відсутності правового режиму воєнного стану, а з другого боку – може застосовувати правомочності, які надаються при дії правового режиму воєнного стану.

Встановлено, що Президент України є суб'єктом цивільного демократичного контролю за сектором безпеки і оборони. Розмежовано рішення, які приймаються Президентом України в сфері оборони в цілому (укази і розпорядження) та рішення, які приймаються ним як Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України (накази і директиви з питань оборони).

Зазначено, що в період воєнного стану Президент України не припиняє надані йому повноваження. Це спрямовано на те, щоб максимально забезпечити належне виконання функціонального призначення Глави держави в безперервному порядку в умовах, які потребують максимального залучення до вирішення питань державного значення та забезпечення національної безпеки держави.

Зроблено висновок, що становище Президента України в період дії правового режиму воєнного стану характеризується таким: 1) він наділений широким спектром повноважень, які можуть застосуватись в період дії воєнного стану; 2) усі повноваження, що можуть реалізовуватись Главою держави в особливий період визначено Конституцією України та деталізовано у законодавстві в сфері національної безпеки, оборони, а також упорядкування суспільних відносин в період дії правового режиму воєнного стану; 3) діяльність Президента України як в мирний час, так і під час дії правового режиму воєнного стану має функціонально спрямовуватись на забезпечення єдності державної влади і державної політики, цілісності державного механізму; 4) можливо виокремити повноваження, які не залежать від наявності чи відсутності правового режиму воєнного стану та правомочності, які надаються Президенту України при дії правового режиму воєнного стану; 5) у період воєнного стану Президент України реалізує повноваження як суб'єкт демократичного цивільного контролю та Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України.

Ключові слова: Президент України, повноваження, воєнний стан, особливий період, суб'єкт демократичного цивільного контролю.

Постановка проблеми. Правовий статус будь-якого суб'єкта, що наділений певним набором повноважень впливає на детермінацію його участі в різних правовідносинах публічно-правового характеру. На тлі зміни концепту побудови системи суб'єктів публічної адміністрації залишаються від-

критими питання можливості зарахування до таких суб'єктів окремих уповноважених суб'єктів. Не виключенням є Президент України. Одночасно, особливість його правового статусу актуалізовано в умовах впровадження правового режиму воєнного стану. Відповідно, актуалізується проблематика систематизації його повноважень та порядку їх застосування. В умовах наявної практичної потреби та нормативно встановлених можливостей, актуальність доктринального аналізу правового статусу Президента України є безумовною.

Стан дослідження. Дослідженням питань, пов'язаних з визначенням правового статусу Президента України займалися такі вчені, як: Л.Р. Біла-Тюріна, Т.І. Білоус-Осінь, С.В. Ківалов, Т.О. Коломоєць, О.А. Костюченко, Р.В. Негара, О.П. Хамходера та інші. При цьому, питання визначення компетенції Президента України в період дії воєнного стану опрацьовано не в повній мірі.

Метою дослідження є формування наукового підходу до виокремлення ролі Президента України під час дії правового режиму воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Президента України не віднесено до органів державної виконавчої влади та місцевого самоврядування, але його наділено сукупністю повноважень як політичного характеру, так забезпечувально-кадрового характеру. Особливий статус та неналежність Президента України не означає відсутність вказівки на визначеність його юридичного становища. Тобто, Президент України, враховуючи його повноваження та комплексний характер взаємодії з іншими гілками влади, є сполучною ланкою між усіма гілками влади як центр, що налагоджує спільні взаємні зусилля. Президента України наділено широкими повноваженнями у сфері взаємовідносин із законодавчою, виконавчою та судовою гілками влади, він є своєрідним арбітром та забезпечує існування в державі системи стримувань та протигав з метою недопущення абсолютизації влади окремого державного органу.

У Конституції України передбачено основоположні характеристики, що визначають правовий статус Президента України в період дії правового режиму воєнного стану, серед яких:

1) Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина (ст. 102 Конституції України);

2) Президент України забезпечує державну незалежність, національну безпеку і правонаступництво держави (п. 1 ст. 106 Конституції України);

3) Президент України є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України; призначає на посади та звільняє з посад вище командування Збройних Сил України, інших військових формувань; здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони держави (п. 17 ст. 106 Конституції України);

4) Президент України очолює Раду національної безпеки і оборони України (п. 18 ст. 106 Конституції України);

5) Президент України вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни та у разі збройної агресії проти України приймає рішення про використання Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань (п. 19 ст. 106 Конституції України);

6) Президент України приймає рішення про загальну або часткову мобілізацію та введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях у разі загрози нападу, небезпеки державній незалежності України (п. 20 ст. 106 Конституції України);

7) Президент України є головою Ради національної безпеки і оборони України, що координує і контролює діяльність органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони (ст. 107 Конституції України) тощо [1].

Вказані положення деталізуються та набувають практичного застосування в період дії правового режиму воєнного стану. Отже, Президент України, з одного боку має виконувати повноваження, які не залежать від наявності чи відсутності правового режиму воєнного стану, а з другого боку – може застосовувати правомочності, які надаються при дії правового режиму воєнного стану.

Компетенція Президента України у цілому має прояв у таких повноваженнях: 1) статусних повноваженнях щодо: а) формування виконавчої влади; б) визначення змісту і спрямування її функціонування; в) забезпечення законності; 2) повноваженнях у сфері публічного адміністрування з: а) кадрових питань (наприклад, внесення подання про призначення Верховною Радою України Прем'єр-міністра України, подання про призначення Міністра оборони України, Міністра закордонних справ України; призначення на посади та звільнення з посад половини складу Ради НБУ); б) забезпечувальної діяльності (наприклад, створення консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів і служб; ухвалення рішень про введення в Україні або в окремих її місцевостях надзвичайного стану, а також оголошення у разі потреби окремих місцевостей України зонами надзвичайної екологічної ситуації з подальшим затвердженням цих рішень Верховною Радою України); в) контрольної діяльності (наприклад, зупинення дії актів Кабінету Міністрів України з мотивів їх невідповідності Конституції з одночасним зверненням до Конституційного Суду України щодо їх конституційності; призначення всеукраїнського референдуму щодо змін Конституції, проголошення всеукраїнського референдуму за народної ініціативи) [2, с. 180].

Щодо правомочностей, які надаються Президентові України при дії правового режиму воєнного стану, зазначимо наступне. Первинно йдеться про те, що Президент України є суб'єктом цивільного демократичного контролю за сектором безпеки і оборони. Вказаний статус підтверджується можливістю прийняття рішень юридичного характеру як безпосередньо Президентом України, так і через очолювану Президентом України Раду національної безпеки і оборони України чи інші створювані при потребі консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби [3].

Статус Президента України деталізується через наявність у нього статусу Верховного Головнокомандувача у відносинах, що складаються в сфері оборони. Так, Голова Держави затверджує структуру плану оборони України та військово-територі-

альний поділ України, а в випадку збройної агресії – вирішує питання щодо загальної або часткової мобілізації, введення воєнного стану, застосування Збройних Сил України, інших військових формувань, а також вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни. Алгоритм застосування вказаних повноважень міститься в Законі України «Про оборону» [4]. Крім того, можливим є розмежування виду рішень, які приймаються Президентом України в сфері оборони в цілому та тих рішень, які приймаються ним як Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України. В першому випадку йдеться про укази і розпорядження, а в другому – про накази і директиви з питань оборони, у тому числі з питань оперативного доукомплектування в особливий період Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань.

Під час дії правового режиму воєнного стану в Україні дії особливий період, який є умовою для утворення Президентом особливого консультативного органу – Ставки Верховного Головнокомандувача. Положення про цей орган прийнято та його зміст не підлягає оприлюдненню [5].

Специфіка статусу Президента України найбільш чітко проглядається в положеннях Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [6]. Так, Президент України як Верховний Головнокомандувач відноситься до військового командування, тому він може запроваджувати та здійснювати заходи правового режиму воєнного стану. Вагомою є роль Глави держави і при введенні правового режиму воєнного стану, адже саме його указом ініціюється та юридично оформлюється вказаний особливий правовий режим. Так, первинно було введено правовий режим саме Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» [7]. Згодом, з моменту введення в дію правового режиму воєнного стану в 2022 році, цей правовий режим було фактично продовжено декілька разів відповідними указами (14 березня 2022 року [8], 18 квітня 2022 року [9], 17 травня 2022 року [10], 12 серпня 2022 року [11], 7 листопада 2022 року [12], 6 лютого 2023 року [13], 1 травня 2023 року [14], 26 липня 2023 року [15], 6 листопада 2023 року [16], 5 лютого 2024 року [17]). Аналіз вказаних законів, дозволяє стверджувати, що ними затверджуються рішення Президента України у формі указу, в назві якого використано формулювання «продовження воєнного стану».

На особливу роль Президента України вказує і можливість утворення ним військових адміністрацій як спеціальних тимчасових органів реалізації управлінських функцій в період дії правового режиму воєнного стану. Щодо утворення військових адміністрацій, то лише за наявності фактичних підстав, що передбачені в законодавстві Президент України може створити відповідну військову адміністрацію. Залежно від адміністративно-територіальної одиниці, де утворюються військові адміністрації, Закон України «Про правовий режим воєнного стану» виокремлює такі їх види: а) військові адміністрації населених пунктів (утворюються в одному або декількох населених пунктах). Серед них виділяється Київська міська військова адміністрація, оскільки місто Київ має спеціальний статус як столиця України; б) районні військові адміністрації (утворюються в районах); в) обласні військові адміністрації (утворюються в областях) [6].

Окремо зазначимо, що зайняття посади Президента України в період правового режиму воєнного стану має особли-

вості. Так, ст. 10 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»: «... у період дії воєнного стану не можуть бути припинені повноваження Президента України» [6]. Вказане положення спрямовано на те, щоб максимально забезпечити належне виконання функціонального призначення Глави держави в безперервному порядку в умовах, які потребують максимального залучення Президента України до вирішення питань державного значення та забезпечення національної безпеки держави.

Висновки. Підсумовуючи зазначимо, що становище Президента України в період дії правового режиму воєнного стану характеризується таким: 1) він наділений широким спектром повноважень, які можуть застосуватись в період дії воєнного стану; 2) усі повноваження, що можуть реалізовуватись Главою держави в особливий період визначено Конституцією України та деталізовано у законодавстві в сфері національної безпеки, оборони, а також упорядкування суспільних відносин в період дії правового режиму воєнного стану; 3) діяльність Президента України як в мирний час, так і під час дії правового режиму воєнного стану має функціонально спрямовуватись на забезпечення єдності державної влади і державної політики, цілісність державного механізму; 4) можливо виокремити повноваження, які не залежать від наявності чи відсутності правового режиму воєнного стану та правомочності, які надаються Президенту України при дії правового режиму воєнного стану; 5) у період воєнного стану Президент України реалізує повноваження як суб'єкт демократичного цивільного контролю та Верховний Говнокомандувач Збройних Сил України. Актуальним є подальше удосконалення механізмів реалізації повноважень Президентом України.

Література:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80/conv#Text>
2. Загальне адміністративне право України : підручник за заг. ред.: акад. С. Ківалова і проф. Л. Білої-Тіунової ; Нац. ун-т «Одеська юрид. академія». Одеса: Фенікс, 2023. 792 с. URL: <https://doi.org/10.32837/11300.25545>
3. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
4. Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 року № 1932. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
5. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 вересня 2017 року «Про Ставку Верховного Головнокомандувача»: Указ Президента України від 10.11.2017 р. № 313. URL: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Ukazy/455.html>
6. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.
7. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>.
8. Про затвердження Указу Президента України «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні»: Закон України від 15 березня 2022 року № 2119-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2119-20#Text>
9. Про затвердження Указу Президента України «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні»: Закон України від 21 квітня 2022 року № 2212-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2212-20#Text>

10. Про затвердження Указу Президента України «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні»: Закон України від 22 травня 2022 року № 2263-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2263-20#Text>
11. Про затвердження Указу Президента України «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні»: Закон України від 15 серпня 2022 року № 2500-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2500-20#Text>
12. Про затвердження Указу Президента України «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні»: Закон України від 16 листопада 2022 року № 2738-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2738-20#Text>
13. Про затвердження Указу Президента України «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні»: Закон України від 7 лютого 2023 року № 2915-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2915-20#Text>
14. Про затвердження Указу Президента України «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні»: Закон України від 2 травня 2023 року № 3057-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3057-20#Text>
15. Про затвердження Указу Президента України «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні»: Закон України від 27 липня 2023 року № 3275-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3275-20#Text>
16. Про затвердження Указу Президента України «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні»: Закон України від 8 листопада 2023 року № 3429-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3429-IX#Text>
17. Про затвердження Указу Президента України «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні»: Закон України від 6 лютого 2024 року № 3564-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3564-20#Text>

Stefanchishen R. The role of the President of Ukraine during the legal regime of martial law

Summary. The article examines the role of the President of Ukraine during the legal regime of martial law. The provisions of the Constitution of Ukraine, which characterize the competence of the President of Ukraine in the field of national security and defense both in peacetime and during the operation of the legal regime of martial law, are highlighted. Attention is focused on the fact that the President of Ukraine, on the one hand, must exercise powers that do not depend on the presence or absence of the legal regime of martial law, and on the other hand, he can apply the powers that are granted when the legal regime of martial law is in effect.

It has been established that the President of Ukraine is subject to civilian democratic control over the security and defense sector. A distinction is made between decisions made by the President of Ukraine in the field of defense in general (decrees and orders) and decisions made by him as the Supreme Commander of the Armed Forces of Ukraine (orders and directives on defense issues).

It is noted that during the period of martial law, the President of Ukraine does not terminate the powers granted to him. This is aimed at ensuring as much as possible the proper performance of the functional appointment of the Head of State in an uninterrupted manner in conditions that require maximum involvement in solving issues of state importance and ensuring the national security of the state.

It was concluded that the position of the President of Ukraine during the legal regime of martial law is characterized by the following: 1) he is endowed with a wide range of powers that can be applied during the period of martial law;

2) all the powers that can be exercised by the Head of State during a special period are defined by the Constitution of Ukraine and detailed in the legislation in the field of national security, defense, as well as the regulation of social relations during the period of the legal regime of martial law; 3) the activities of the President of Ukraine, both in peacetime and during the legal regime of martial law, should be functionally aimed at ensuring the unity of state power and state policy, the integrity of the state mechanism; 4) it is possible to single out the powers

that do not depend on the presence or absence of the legal regime of martial law and the powers granted to the President of Ukraine in the event of the legal regime of martial law; 5) during the period of martial law, the President of Ukraine exercises his powers as a subject of democratic civilian control and the Supreme Commander-in-Chief of the Armed Forces of Ukraine.

Key words: President of Ukraine, powers, martial law, special period, subject of democratic civil control.

Трофіменко О. В.,
кандидат юридичних наук,
слухач факультету професійної освіти та лідерства

Ляшук Р. М.,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри теорії права
та кримінально-процесуальної діяльності
Національної академії Державної прикордонної
служби України імені Богдана Хмельницького

Вичавка В. І.,
доктор філософії за спеціальністю 081 – право,
старший викладач кафедри теорії права
та кримінально-процесуальної діяльності
Національної академії Державної прикордонної
служби України імені Богдана Хмельницького

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ ТА СУБ'ЄКТІВ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ

Анотація. У науковій статті вивчено та розтлумачено зміст правових підстав взаємодії Державної прикордонної служби України та суб'єктів сектору безпеки і оборони. Дана проблема є малодослідженою.

За допомогою загальних та спеціальних методів наукового пізнання авторами досліджено закони України, чинні підзаконні нормативно-правові акти та наукові джерела що врегульовують взаємодію Державної прикордонної служби України та суб'єктів сектору безпеки і оборони.

Дослідниками з'ясовано поняття, зміст та особливості правового забезпечення взаємодії Державної прикордонної служби України та суб'єктів сектору безпеки і оборони.

На основі наукових поглядів зроблено висновок, що взаємодія Державної прикордонної служби України з суб'єктами сектору безпеки і оборони – це врегульована законодавством, погоджена за метою, часом і місцем діяльність Державної прикордонної служби України та інших суб'єктів з метою захисту національних інтересів України від загроз та виконання завдань із забезпечення недоторканності державного кордону та охорони суверенних прав України шляхом найбільш ефективного поєднання сил, засобів і методів, що притаманні вказаним суб'єктам.

Зазначається, що взаємодія Державної прикордонної служби України з суб'єктами сектору безпеки і оборони може бути різних видів: за характером зав'язків (безпосередня або опосередкована); за кількістю учасників (двостороння або багатостороння); за способом вирішення завдань (спільне або самостійне функціонування діючих служб); за підставами виникнення (регламентована вказівкою керівництва, ініціативна); за часом і тривалістю спільних дій (постійна або тимчасова); за ступенями конспірації або конфіденційності (гласна або негласна); за напрямками (стратегічна, оперативна, тактична); за організаційно-правовою формою (координаційна, субординаційна).

Встановлено, що правове регулювання взаємодії Державної прикордонної служби України з суб'єктами сек-

тору безпеки і оборони спрямоване на визначення загальних підстав та порядку спільних дій зазначених органів.

Автори розкривають основний зміст взаємодії Державної прикордонної служби України з частиною суб'єктів сектору безпеки і оборони, зокрема: органами Національної поліції України, Національної гвардії України, Служби безпеки України та Державної митної служби України.

Автори приходять до висновку, що до форм взаємодії Державної прикордонної служби України з суб'єктами сектору безпеки і оборони варто віднести: проведення спільних заходів (спеціальних операцій, пошукових, оперативних, патрульних, режимних та інших заходів); обмін інформацією; проведення спільних нарад; проведення спільних навчань та заходів з профілактики порушень законодавства та правового виховання населення прикордоння.

Ключові слова: взаємодія, сектор безпеки і оборони, суб'єкти сектору безпеки і оборони, Державна прикордонна служба України, правове регулювання, органи охорони державного кордону.

Постановка проблеми. Концепцією розвитку сектору безпеки і оборони України визначено, що рівень забезпечення національної безпеки України залежить насамперед від ефективності функціонування відповідних органів державної влади, чіткого розподілу відповідальності й повноважень у визначених сферах діяльності та налагодженої взаємодії між ними [1]. Серед шляхів розвитку сектору безпеки і оборони України є підвищення рівня міжвідомчої координації і взаємодії, налагодження та підтримання взаємодії з авторитетними міжнародними організаціями та державами.

Як складова частина сектору безпеки і оборони України Державна прикордонна служба України (далі – ДПСУ) має здійснювати взаємодію з іншими органами державної влади чим й досягати високого узгодженості спільної діяльності.

Стан дослідження цієї проблематики є недостатнім. Питання правового регулювання взаємодії ДПСУ були предметом наукових досліджень таких вчених як: О. М. Бандурка, А. І. Берlach, О. П. Бойко, Я. С. Галанюк, С. В. Гронський, С. К. Гречанюк, В. А. Завгородній, Д. Г. Забрoда, І. Д. Казанчук, Р. А. Калужний, В. Г. Комзюк, О. В. Кузьменко, С. О. Кузніченко, І. П. Кушнір, М. В. Лошицький, В. П. Ліпкан, М. М. Литвин, А. Ф. Мота, Л. Д. Полішкевич, В. В. Рогальська, Є. В. Сергієнко та інших. Все ж, зважаючи на зміни та доповнення законодавства, дослідження правового регулювання взаємодії ДПСУ та суб'єктів сектору безпеки і оборони є недостатніми.

Мета статті є розгляд правового регулювання взаємодії ДПСУ та суб'єктів сектору безпеки і оборони.

Виклад основного матеріалу. Загалом, поняття «взаємодія» розуміють як взаємний зв'язок між предметами у дії, а також погоджену дію між ким-, чим-небудь [2, с. 125]. У філософії «взаємодія» – це категорія, яка відображає особливий тип відношення між об'єктами, при якому кожний з об'єктів діє (впливає) на інші об'єкти, приводячи до їх зміни, і водночас зазнає дії (впливу) з боку кожного з цих об'єктів, що, в свою чергу, зумовлює зміну його стану [3, с. 77].

В. А. Завгородній зазначає, що у військовій термінології суть взаємодії розглядається як спільні за метою, завданням, місцем, часом і способом виконання дії для досягнення мети операції. Тут взаємодія трактується як об'єднання в одне ціле процесів планування, прийняття рішення і ведення військових дій [4, с. 10].

В теорії управління, взаємодію розглядають як функцію управління, яка створює умови для успішного функціонування всієї системи загалом [5, с. 111].

Щодо взаємодії ДПСУ з іншими правоохоронними органами, то на думку С. В. Гронського, її сутність полягає в узгоджених в просторі та часі спільних діях двох або більше суб'єктів, які вирішують загальне завдання та надають допомогу один одному в процесі захисту державного кордону [6, с. 317].

На думку Я. С. Галанюка, у процесі організації взаємодії підрозділи ДПСУ систематично координують та синхронізують свою діяльність із підрозділами міністерств та служб, органами державної виконавчої влади та органами місцевого самоврядування. Вона зазначає, що механізм взаємодії ДПСУ з органами державної влади та органами місцевого самоврядування в сфері охорони та захисту державного кордону – це функціональна система здійснення спільної узгодженої діяльності національних, регіональних і місцевих органів на основі існуючої правової бази щодо організації та здійснення взаємодії з метою створення необхідних умов для охорони державного кордону [7, с. 53].

На думку І. М. Савенко, принцип взаємодії сил та засобів у діяльності прикордонної служби полягає в узгоджених за метою, завданнями, місцем, часом і способами виконання завдань діях сил та засобів для забезпечення недоторканності державного кордону України [8].

На основі існуючих наукових поглядів можна зробити висновок, що взаємодія ДПСУ з суб'єктами сектору безпеки і оборони – це врегульована законодавством, погоджена за метою, часом і місцем діяльність ДПСУ та інших суб'єктів з метою захисту національних інтересів України від загроз та виконання завдань із забезпечення недоторканності державного кордону та охорони суверенних прав України шляхом най-

більш ефективного поєднання сил, засобів і методів, що притаманні вказаним суб'єктам.

Щодо видів взаємодії, то їх класифікацію розкриває Д. Г. Забрoда. Вчений робить висновок, що залежно від характеру відносин суб'єктів відокремлюється декілька видів взаємодії, кожний з яких має свої особливості. Зокрема, класифікація може бути проведена наступним чином: за характером зав'язків (безпосередня або опосередкована); за метою; за кількістю учасників (двостороння або багатостороння); за способом вирішення завдань (спільне або самостійне функціонування діючих служб); за підставами виникнення (регламентована вказівкою керівництва, ініціативна); за часом і тривалістю спільних дій (постійна або тимчасова); за ступенями конспірації або конфіденційності (гласна або негласна); за напрямками (стратегічна, оперативна, тактична); за організаційно-правовою формою (координаційна, субординаційна, реординаційна) тощо [9].

Для визначення та класифікації видів взаємодії ДПСУ як суб'єкта сектору безпеки і оборони необхідною умовою є аналіз характеру та змісту відносин з іншими суб'єктами.

В Законі України «Про Національну безпеку України» [10] визначено, що органи сектору безпеки і оборони здійснюють свої функції із забезпечення національної безпеки що у взаємодії з іншими державними органами та органами місцевого самоврядування. ДПСУ як складова сектору безпеки і оборони України також здійснює взаємодію із зазначеними суб'єктами.

Відповідно до норм Закону України «Про ДПСУ» організація та реалізація взаємодії її полягає у:

- здійсненні у взаємодії з відповідними правоохоронними органами припинення збройних конфліктів та інших провокацій на державному кордоні України;

- участі у взаємодії із Збройними Силами України та іншими військовими формуваннями у відбитті вторгнення або нападу на територію України збройних сил іншої держави або групи держав;

- участі у взаємодії з органами Служби безпеки України, органами Національної поліції та іншими правоохоронними органами у боротьбі з тероризмом і виконанні інших покладених на них завдань;

- здійсненні разом із спеціально уповноваженими на те органами виконавчої влади і посадовими особами контролю за збереженням природних ресурсів і підводної культурної та археологічної спадщини, тощо;

- взаємодії під час охорони державного кордону України з відповідними органами іноземних держав у порядку, який установлюється міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;

- співпраці з іноземними дипломатичними і консульськими установами в питаннях, що належать до компетенції ДПСУ і стосуються обмеження чи поновлення прав іноземців та осіб без громадянства;

- взаємодії з питань охорони державного кордону України, протидії незаконній міграції, транскордонній злочинності, контрабандній діяльності з компетентними органами та військовими формуваннями іноземних держав, міжнародними організаціями в порядку і на засадах, установлених законодавством, тощо [11].

Відповідно до Положення про орган охорони державного кордону (далі – ООДК) ДПСУ, взаємодія ООДК ДПСУ, які

є основними у загальній структурі ДПСУ полягає у виконанні спільних дій з наступними суб'єктами:

- з'єднаннями, військовими частинами (підрозділами) Збройних Сил України, Національної гвардії України, інших військових формувань, що утворюються відповідно до законів України, підрозділами правоохоронних органів, державних органів, що здійснюють різні види контролю при перетинанні державного кордону України, тощо;

- органами державної влади та місцевого самоврядування, що здійснюють виконавчі функції та повноваження на ділянці відповідальності органу охорони державного кордону, громадськими формуваннями з охорони громадського порядку і державного кордону;

- іншими ООДК та загонами морської охорони;

- органами (підрозділами) прикордонної охорони суміжних держав [12].

Окремими нормативно-правовими актами визначається також:

- порядок взаємодії органів ДПСУ та Національної поліції України під час виконання завдань у межах зони відчуження та зони безумовного (обов'язкового) відселення [13]. Метою взаємодії органів (підрозділів) ДПСУ та Національної поліції України в даному випадку визначається, зокрема, виявлення та припинення порушень на державному кордоні, припинення збройних конфліктів та інших провокацій на державному кордоні, у контрольованих прикордонних районах; контроль за дотриманням прикордонного режиму; участь у боротьбі з організованою злочинністю та незаконною міграцією; участь у межах компетенції в боротьбі з тероризмом, тощо [13];

- порядок організації взаємодії ДПСУ та Національної гвардії України під час забезпечення захисту державного кордону України в мирний час [14]. Така взаємодія здійснюється з метою виконання наступних завдань:

- а) припинення збройних конфліктів та провокацій на державному кордоні України;

- б) припинення дій, не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань (груп), що незаконно перетнули державний кордон України та намагаються просунути вглиб території України;

- в) здійснення заходів із недопущення масового переходу державного кордону України з території суміжних держав;

- г) відбиття вторгнення або нападу на територію України збройних сил інших держав або групи держав [14];

- порядок взаємодії ООДК з митними органами у разі виявлення ознак порушень митних правил [15];

- порядок дій посадових осіб ДПСУ та взаємодії з територіальними органами Державної міграційної служби України під час звернення іноземців чи осіб без громадянства із заявами про визнання біженцями або особами, які потребують додаткового захисту [16];

- порядок взаємодії між посадовими особами підрозділів ДПСУ та територіальних органів Національної поліції України у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху перед пунктами пропуску через державний кордон України [17];

- порядок взаємодії підрозділів митної варті Державної митної служби України та підрозділів ДПСУ [18].

Здійснивши аналіз наукових поглядів щодо класифікації видів взаємодії, а також нормативно-правової бази, що регламентує спільну діяльність ДПСУ з іншими суб'єктами можемо

дійти висновку, що таку взаємодію можна класифікувати за видами наступним чином:

- за рівнем здійснення (державний (стратегічний) рівень, регіональний (оперативний) рівень, місцевий (тактичний) рівень).

На державному рівні взаємодія може здійснюватися на рівні центральних органів виконавчої влади. На регіональному рівні між територіальними органами центрального органу виконавчої влади. Прикладом взаємодії на місцевому рівні є взаємодія між підрозділами охорони державного кордону ДПСУ та органами (підрозділами) Національної поліції України;

- за тривалістю у часі (постійна, тимчасова).

Тривалість взаємодії визначається в залежності від мети взаємодії та складності поставлених завдань, які необхідно виконати для досягнення цієї мети;

- за кількістю суб'єктів (двостороння, багатостороння).

Кількість суб'єктів взаємодії також залежить від мети взаємодії та відповідних завдань. Так, наприклад, контроль за дотриманням іноземцями та особами без громадянства, а також біженцями, особами, які потребують додаткового захисту, та особами, яким надано притулок в Україні, установлених правил перебування на її території може здійснюватися ДПСУ у взаємодії з органами Національної поліції України і органами Служби безпеки України;

- за ступенем конфіденційності (гласна, негласна).

- за організаційно-правовою формою (координаційна, субординаційна, реординаційна).

Так координаційна взаємодія має місце у випадку коли є суб'єкт який з метою ефективного вирішення спільних завдань координує діяльність інших суб'єктів взаємодії. Субординаційна взаємодія характеризується наявністю субординаційних зв'язків (підпорядкування) між суб'єктами взаємодії.

Реординація, як різновид взаємодії характеризується вертикальним упорядкуванням від підпорядкованого до керуючого. Так, наприклад, ООДК ДПСУ розробляє й подає до вищого органу управління пропозиції щодо організаційно-штатних структур підпорядкованих підрозділів та їх штатної чисельності.

Наступним ретельного вивчення потребує питання форм взаємодії ДПСУ як суб'єкта сектору безпеки і оборони, формування визначення цього поняття та аналіз їх різновидів.

Форми взаємодії досить часто стають предметом наукових досліджень вчених у різних галузях науки. С. К. Гречанюк поняття форм взаємодії у своєму дослідженні розкриває як передбачену нормативними актами або домовленостями між суб'єктами систему заходів, часові рамки їх проведення, їх способи і специфіку [19, с. 3].

О. П. Бойко на підставі вивчення ознак діяльності досліджуваного суб'єкта визначають поняття форм взаємодії як способи організації узгоджених за низкою суттєвих аспектів урегульованих нормами відповідного законодавства та відомчими нормативно-правовими актами і обумовлених функціональним призначенням суб'єктів взаємодії спрямованих на виконання визначених завдань [20, с. 47]. Різних форм взаємодії суб'єктів може набувати, залежно від цілей і виду виконуваної роботи та обсягу повноважень суб'єктів [21, с. 286].

Розглянуті наукові погляди, дозволяють надати власне визначення форм взаємодії ДПСУ як суб'єкта сектору безпеки і оборони, де це зовнішній прояв, урегульованих нормами зако-

нодавства узгоджених дій ДПСУ з іншими суб'єктами взаємодії, що вчиняються в рамках визначених функціональних повноважень і покладених на них завдань для досягнення конкретної мети.

Щодо класифікації форм взаємодії, то наприклад, Є. В. Сергієнко вважає, що вони можуть бути безпосередніми (що передбачають безпосередню взаємодію суб'єктів) та опосередкованими, інституціонізованими (засади яких закріплені чинними нормативно-правовими актами) або не інституціонізовані [22, с. 283–284].

Як зазначає Д. Г. Заброта, у теорії управління основні форми взаємодії групують в такі блоки: обмін інформацією; спільна розробка управлінських рішень; реалізація розроблених управлінських рішень; проведення інших погоджених заходів. Але автор пропонує класифікувати форми взаємодії за напрямками взаємодії. На його думку визначення конкретних форм взаємодії потребує встановлення співвідношення з головними напрямками спільної діяльності суб'єктів, оскільки таке співставлення дозволяє глибше дослідити їх зміст та визначити ефективність [9].

Для визначення основних форм взаємодії органів ДПСУ з іншими суб'єктами потрібно здійснити аналіз нормативно-правових актів у цій сфері.

Так, взаємодія органів ДПСУ та Національної поліції України під час виконання завдань у межах зони відчуження та зони безумовного (обов'язкового) відселення проводиться у наступних формах:

обмін інформацією (у тому числі оперативною) про обстановку в межах зони відчуження та зони безумовного (обов'язкового) відселення;

проведення спільних операцій та інших заходів;

спільне розташування прикордонних нарядів та нарядів Національної поліції;

проведення спільних нарад з питань запобігання та протидії порушенням законодавства на державному кордоні та в межах контрольованих прикордонних районів [13].

Взаємодія підрозділів Державної митної служби України та підрозділів ДПСУ здійснюється у таких формах:

розташування спільних митних і прикордонних нарядів на окремих ділянках державного кордону згідно з планом спільних дій;

проведення спільних оперативних нарад керівного складу регіональних митниць, митниць Державної митної служби України та їх підрозділів митної варті з керівним складом ДПСУ та їх структурних підрозділів;

проведення спільних спеціальних операцій за єдиним планом та інших узгоджених оперативних заходів;

обмін інформацією про наміри й спроби порушень громадянами державного кордону поза місцем розташування митниці, тощо;

узагальнення підсумків спільних операцій та розроблення нових способів взаємодії [18].

Основа спільних дій органів ДПСУ та військових частин Національної гвардії України для забезпечення захисту державного кордону України становлять патрульні, режимні, демонстраційні, охоронні, пошукові та ізоляційно-обмежувальні заходи [14].

Висновки. Аналіз розглянутих наукових джерел та положень нормативно-правових актів дозволяє зробити висновок,

що правове регулювання взаємодії ДПСУ з суб'єктами сектору безпеки і оборони спрямоване на встановлення загальних підстав та порядку спільних дій зазначених органів. До форм взаємодії ДПСУ з суб'єктами сектору безпеки і оборони варто віднести: проведення спільних заходів (спеціальних операцій, пошукових, оперативних, патрульних, режимних, охоронних та інших заходів); обмін інформацією; проведення спільних нарад; проведення спільних навчань та заходів з профілактики порушень законодавства та правового виховання населення прикордоння.

У подальших наукових дослідженнях у цій сфері варто зосередити увагу на удосконаленні правових механізмів взаємодії ДПСУ з суб'єктами сектору безпеки і оборони.

Література:

1. Концепція розвитку сектору безпеки і оборони України: Указ Президента України від 14.03.2016 № 92/2016. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/92/2016#Text>. (дата звернення: 22.09.2024).
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250 000, уклад. та голов. ред. В.Т. Бусел. Київ : Ірпінь, Перун. 2005. 1728 с. Філософський енциклопедичний словник, за ред. В.І. Шинкарук та ін. Київ, 2002. 751 с.
3. Загородній В. А. Правове регулювання взаємодії органів Національної поліції та громадських організацій у протидії корупції: навч. посіб. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2016. 168 с.
4. Казанчук І. Д. Розвиток та зміцнення взаємодії Національної поліції України та населення на засадах партнерства – основа ефективного реалізації природоохоронної функції держави. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 4/2. С. 109–115.
5. Гронський С. В. Сутність взаємодії Державної прикордонної служби України з правоохоронними органами інших держав. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2013. Вип. 11. С. 315–318.
6. Галанюк Я. С. Удосконалення механізмів взаємодії ДПСУ з органами державної влади та місцевого самоврядування. *Вчені записки ТНУ ім. В.І. Вернадського*. Серія: Державне управління. 2018. № 1. Том 29 (68). С. 47–54.
7. Савенко І. Принципи та функції Державної прикордонної служби України. *Науковий вісник*. 2015. Вип. 15 «Демократичне врядування». URL: http://lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnyk15/fail/Savenko.pdf
8. Заброта Д. Г. Взаємодія суб'єктів боротьби з корупцією : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2005. 198 с.
9. Про Національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/2469-19>. (дата звернення: 25.09.2024).
10. Про Державну прикордонну службу України: закон України // *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2003 р. № 661-IV // ВВР. 2003. № 27. Ст. 208.
11. Про затвердження Положення про орган охорони державного кордону Державної прикордонної служби України: наказ МВС України від 30.11.2018 р. № 971. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1468-18#Text> (дата звернення: 22.08.2024).
12. Про затвердження Інструкції про порядок взаємодії органів Державної прикордонної служби України та Національної поліції України під час виконання завдань у межах зони відчуження та зони безумовного (обов'язкового) відселення : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 05.04.2019 № 251. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0421-19#Text>. (дата звернення: 25.09.2024).
13. Про затвердження Порядку організації взаємодії Державної прикордонної служби України та Національної гвардії України під час забезпечення захисту державного кордону України в мирний час :

- наказ МВС України від 01.10.2018 № 802. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/z1188-18>.
15. Про затвердження Порядку взаємодії інформаційних систем Державної фіскальної служби України та Державної прикордонної служби України щодо обміну інформацією, необхідною для забезпечення контролю при переміщенні осіб та транспортних засобів через державний (митний) кордон України та адміністративний кордон вільної економічної зони «Крим» : наказ Мінфін України, МВС України від 07.09.2017 № 746/759. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/z1207-17>. (дата звернення: 25.09.2024).
 16. Про затвердження Інструкції про порядок дій посадових осіб Державної прикордонної служби України та взаємодії з територіальними органами Державної міграційної служби України під час звернення іноземців чи осіб без громадянства із заявами про визнання біженцями або особами, які потребують додаткового захисту : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 10.08.2016 № 772 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1212-16#Text>.
 17. Про затвердження Інструкції про порядок взаємодії між посадовими особами підрозділів Державної прикордонної служби України та територіальних органів Національної поліції України у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху в місця значного скупчення транспортних засобів перед пунктами пропуску через державний кордон України : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 16.02.2017 № 128 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0346-17#Text>. (дата звернення: 25.09.2024).
 18. Про затвердження Інструкції про порядок взаємодії підрозділів митної варті Державної митної служби України та підрозділів Державної прикордонної служби України : наказ Державної митної служби України від 08.09.2003 № 597/65. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0803-03#Text>. (дата звернення: 25.09.2024).
 19. Гречанюк С. К. Поняття, ознаки й особливості взаємодії органів та установ Державної кримінально-виконавчої служби України з державними й неурядовими інституціями. *Наука і правоохорона*. 2010. № 3. С. 144–148.
 20. Бойко О. П., Рогольська В. В. Взаємодія слідчих Національної поліції України з підрозділами карного розшуку на досудовому провадженні: монографія. Дніпро : Біла К.О. 2018, 180 с.
 21. Полішкевич Л. Д. Теоретичні засади взаємодії органів місцевого самоврядування з громадськістю. *Ефективність державного управління*. 2016. Вип. 4 (49). Ч. 1. С. 282–289. URL : http://www.lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/edu_49/fail/34.pdf.
 22. Сергієнко Є. В. Структура та класифікація механізмів взаємодії суб'єктів місцевого самоврядування. *Науковий вісник Академії муніципального управління* : зб. наук. праць. 2012. Вип. 2. С. 278–290.

Trofimenko O., Liashuk R., Vychavka V. Legal regulation of interaction between the State Border Guard Service of Ukraine and subjects of the security and defense sector

Summary. The scientific article studied and explained the content of the legal grounds for the interaction of the State Border Guard Service of Ukraine and subjects of the security and defense sector. This problem is understudied.

With the help of general and special methods of scientific knowledge, the authors researched the laws of Ukraine, current subordinate legal acts and scientific sources that regulate the interaction of the State Border Guard Service of Ukraine and subjects of the security and defense sector.

The researchers clarified the concept, content and features of legal support for the interaction of the State Border Guard Service of Ukraine and subjects of the security and defense sector.

On the basis of scientific views, it was concluded that the interaction of the State Border Guard Service of Ukraine with subjects of the security and defense sector is regulated by legislation, agreed on the purpose, time and place of the activity of the State Border Guard Service of Ukraine and other subjects with the aim of protecting the national interests of Ukraine from threats and the implementation of tasks to ensure the inviolability of the state border and the protection of the sovereign rights of Ukraine through the most effective combination of forces, means and methods inherent to the specified entities.

It is noted that the interaction of the State Border Guard Service of Ukraine with subjects of the security and defense sector can be of different types: according to the nature of obligations (direct or indirect); by the number of participants (bilateral or multilateral); according to the method of solving tasks (joint or independent functioning of existing services); according to the reasons for its occurrence (regulated by the direction of the management, proactive); by time and duration of joint actions (permanent or temporary); by degrees of conspiracy or confidentiality (public or private); by directions (strategic, operational, tactical); by organizational and legal form (coordinative, subordinate).

It has been established that the legal regulation of the interaction of the State Border Guard Service of Ukraine with subjects of the security and defense sector is aimed at determining the general grounds and order of joint actions of the said bodies.

The authors reveal the main content of the interaction of the State Border Guard Service of Ukraine with some of the subjects of the security and defense sector, in particular: the bodies of the National Police of Ukraine, the National Guard of Ukraine, the Security Service of Ukraine and the State Customs Service of Ukraine.

The authors come to the conclusion that the forms of interaction of the State Border Guard Service of Ukraine with subjects of the security and defense sector should include: conducting joint activities (special operations, search, operational, patrol, regime and other activities); exchange of information; joint meetings; conducting joint exercises and measures to prevent violations of legislation and legal education of the border population.

Key words: interaction, security and defense sector, subjects of the security and defense sector, State Border Guard Service of Ukraine, legal regulation, state border protection bodies.

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ
ПРАВО І ПРОЦЕС

*Ковалишин О. Р.,**старший дослідник, кандидат юридичних наук,**старший науковий співробітник**Лабораторії корпоративного права імені академіка Володимира Луця**Науково дослідного інституту приватного права і підприємництва**імені академіка Ф.Г. Бурчака**Національної академії правових наук України**Шподар Ю. Ф.,**аспірант**Науково дослідного інституту приватного права і підприємництва**імені академіка Ф.Г. Бурчака**Національної академії правових наук України*

АСТРЕНТ В СУДОЧИНСТВІ: УКРАЇНСЬКИЙ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Анотація. Одним з актуальних питань сучасної судової практики є ефективність обраного позивачем способу захисту. Ця ефективність часто залежить від наявності примусового механізму виконання судового рішення, в якому застосований відповідний спосіб захисту. Для стимулювання боржника до реального виконання судового рішення, доцільно запровадити в законодавство України інститут астренту, запозичений з європейського права.

У статті аналізується природа астренту, порівнюється його з іншими подібними поняттями, визначаються механізми, які можуть бути застосовані в рамках чинного законодавства (цивільного та законодавства про виконавче провадження) у випадках, коли судові рішення, що набуло законної сили, не виконується відповідачем, а також оцінюється ефективність таких механізмів.

Автори статті висвітлюють значення інституту астренту в контексті обрання ефективного способу захисту цивільних прав та інтересів у судовому порядку. Робиться висновок, що найважливішим є запровадження інституту астренту у справах, де виконання судового рішення залежить від волі боржника: коли відповідач зобов'язується вчинити дії фактичного або юридичного характеру, не пов'язані з виконанням грошового зобов'язання. Такий обов'язок може існувати в межах речових, зобов'язальних, корпоративних, інформаційних правовідносин, правовідносин інтелектуальної власності та інших.

Також розглядаються питання, які потребують вирішення при запровадженні інституту астренту в законодавство України, зокрема: можливість встановлення астренту за клопотанням позивача незалежно від того, передбачений він договором між сторонами чи ні; наслідки відмови від астренту в договорі; за які порушення може присуджуватися астрент і в якій формі; порядок сплати астренту; звільнення від сплати астренту; принципи призначення астренту; максимальна та мінімальна межа астренту.

На підставі аналізу робиться висновок про те, що розмір астренту визначається як одноразовий платіж або як платіж, що періодично збільшується з плином часу. Після присудження астренту особа може бути звільнена від його сплати за наявності згоди стягувача, оформленої мировою угодою, або у разі об'єктивної неможливості виконання судового рішення. Розмір астренту має визначатися судом

на основі принципів справедливості, співрозмірності, недопустимості отримання вигоди від неправомірної чи недобросовісної поведінки у визначених межах (максимальних і мінімальних), встановлених законом.

Ключові слова: астрент, судові рішення, судова процедура, європейське право, виконання судового рішення.

Постановка проблеми. Наприкінці 2017 року вступили в силу значні зміни як до процесуальних кодексів, так і до статті 16 Цивільного кодексу України (далі – ЦК) щодо судових способів захисту (абзац 13 частини 2). Внаслідок цього, у судовій практиці позивачі почали активно перевіряти свої способи захисту на відповідність критерію ефективності [3].

Однак зміни, внесені до ЦК, мають суто технічний та фрагментарний характер і потребують подальшого вдосконалення. Це стосується, зокрема, критеріїв, якими слід керуватися позивачу при виборі способу судового захисту, оскільки вони представляють матеріально-правовий аспект захисту і мають бути закріплені на рівні ЦК. Одним із таких критеріїв є ефективність.

Стан дослідження. Дослідження окремих аспектів інституту астренту в судочинстві проводили А. Раєцький, М.В. Ус, С.О. Глотов, Ю.В. Носік, О.О. Воронько, С.В. Грищай та інші. Однак крізь призму його ефективності для судочинства в цілому відповідного аналізу не здійснювалося.

Мета статті – дослідити інститут астренту та його впровадження в судочинстві України, проаналізувати механізми його застосування, а також оцінити ефективність стимулювання боржників до виконання судових рішень за допомогою астренту.

Вклад основного матеріалу. Ефективність способу захисту є важливим аспектом, що входить до принципу цивільного права – захищеності суб'єктивних цивільних прав. Цей принцип знаходить своє відображення у основних засадах цивільного законодавства, зокрема, у статті 3 ЦК України, де закріплено судовий захист цивільного права та інтересу. Принцип захищеності цивільних прав реалізується у всіх видах цивільних правовідносин – як майнових, так і немайнових, включаючи інформаційні відносини та відносини інтелектуальної власності [3].

Ефективним способом захисту вважається той, який призводить до реального відновлення порушеного права (забезпечує припинення його невизнання чи оспорювання) або припиняє неможливість задоволення інтересу, а у разі неможливості цього – забезпечує отримання відповідного відшкодування. У практиці Верховного Суду ефективність часто пов'язується з наявністю механізму примусового виконання судового рішення.

З одного боку, такий підхід є правильним, оскільки ухвалення судами рішень, які не можуть бути виконані, створює ситуацію правової невизначеності і не забезпечує реального захисту прав та інтересів осіб, які звертаються до суду. Однак, з іншого боку, така позиція не враховує того, що у деяких категоріях справ (наприклад, стягнення моральної шкоди) справедливою компенсацією для позивача може бути саме судові рішення, яке визнає протиправність поведінки відповідача, а також встановлення кримінальної відповідальності за умисне невиконання судового рішення (стаття 382 Кримінального кодексу України). Проте, на сьогодні кримінальна караність відповідного діяння рідко стимулює порушника до виконання судових рішень через складність доведення умислу боржника щодо ухилення від виконання.

Окремо варто зазначити, що при розгляді грошових вимог питання про ефективність заявленого способу захисту не виникає, оскільки в законодавстві України про виконавче провадження чітко встановлений механізм виконання таких судових рішень, що починається з накладення арешту на майно боржника (частина 7 статті 26, стаття 56 Закону України «Про виконавче провадження»). Більше проблем виникає при виконанні рішень немайнового характеру (розділ VIII Закону України «Про виконавче провадження»), коли боржник особисто зобов'язаний вчинити певні дії або утриматися від їх вчинення [8]. У таких випадках на боржника покладається обов'язок здійснення дій майнового, але не грошового характеру (наприклад, виконання обов'язку, що становить зміст негрошового зобов'язання, в натурі), або ж дій немайнового характеру (наприклад, спростування недостовірної інформації, надання інформації, припинення використання об'єкта права інтелектуальної власності тощо).

Саме для таких ситуацій і призначений інститут астренту.

З огляду на важливість дотримання критерію ефективності способу захисту в судовій практиці, дослідження інституту астренту як матеріального стимулу для виконання судових рішень є надзвичайно актуальним. Це дослідження сприяє посиленню реального захисту прав та інтересів позивача. У Концепції оновлення Цивільного кодексу України також пропонується закріпити інститут астренту на рівні Цивільного кодексу України (загальні положення про зобов'язання).

О. О. Воронько зазначає, що історично астрент виник у Франції в XIX столітті. Його основною ідеєю було стимулювання боржника до своєчасного виконання судових рішень через ризик застосування до нього обтяжуючих санкцій, що стягуються на користь кредитора. Варто зазначити, що астрент спочатку з'явився та розвивався виключно в судовій практиці, тоді як його законодавче закріплення у французькому праві відбулося значно пізніше, лише в першій половині XX століття [1, с. 83].

Згодом, завдяки своїй простоті та ефективності, концепція астренту була закріплена в законодавствах багатьох євро-

пейських країн і продовжує успішно застосовуватися в Італії, Португалії, Бельгії, Фінляндії, Люксембурзі та інших державах.

Крім того, астрент передбачений у деяких актах уніфікації приватного права. Так, положення про астрент міститься в Принципах УНІДРУА (ст. 7.2.4), відповідно до яких суд може зобов'язати сторону сплатити штраф у разі невиконання його рішення. Принципи УНІДРУА дозволяють застосування астренту до будь-яких зобов'язань – як грошових, так і тих, що виконуються в натурі. Астрент може бути присуджений за ініціативою суду або позивача та може бути сплачений на користь держави чи позивача, залежно від правової системи конкретної країни.

Також у п. 3 ст. 111 Кодексу європейського договірної права 2015 р. встановлено правило, згідно з яким, для спонукання боржника до виконання судового рішення, що вимагає виконання зобов'язання в натурі, суд може накласти штраф, розмір якого не перевищує трикратну вартість належного виконання.

Загальновизнано, що метою накладення астренту є заохочення боржника до виконання судового рішення. Відповідач повинен виконати це рішення, щоб уникнути негативних матеріальних наслідків. Інститут астренту має різну правову природу в різних країнах. Існують дві основні моделі: французька (приватно-правова) і німецька (публічно-правова). У французькій моделі астрент стягується на користь позивача, тоді як у німецькій – на користь держави. Важливо зазначити, що у Франції норми про астрент містяться в процесуальному законодавстві, що вказує на його публічно-правову природу [1, с. 84]. Однак стягнення на користь позивача свідчить про його приватно-правовий характер. У Португалії сума астренту розподіляється порівну між стягувачем і державою, а в Кодексі європейського договірної права зазначено, що сума астренту розподіляється між кредитором і державою у співвідношенні 70 і 30 відсотків відповідно.

М.В. Ус вказує, що з огляду на правові реалії України, доцільно стягувати астрент на користь позивача. Це обґрунтовується чинним законодавством про виконавче провадження (ст. 27 Закону України «Про виконавче провадження»), яке передбачає сплату виконавчого збору. Проблема в тому, що виконавчий збір стягується незалежно від дій боржника після відкриття виконавчого провадження і часто не пов'язаний із його добросовісністю, що не є ефективним стимулом для виконання судового рішення. Виконавчий збір фактично є прихованим штрафом, який сплачується на користь держави і додає тягар на боржника, який може бути добросовісним [8, с. 664].

Попри різноманітність підходів до спрямування астренту, він у будь-якому випадку накладається за невиконання відповідачем приватно-правового обов'язку перед позивачем, підтвердженого судовим рішенням, а не за невиконання публічного обов'язку. Таким чином, астрент завжди захищає приватний інтерес позивача, а не публічний інтерес держави. Враховуючи це, астрент має накладатися саме за ініціативою позивача.

Варто також зазначити, що астрент виконує і публічно-правову функцію. Це полягає в перекладенні на позивача тягара контролю за виконанням судового рішення та створенні для нього відповідного матеріального стимулу, що допомагає розвантажити державну систему примусового виконання судових актів. Таким чином, астрент має матеріально-процесуальну природу: з одного боку, він захищає приватний інтерес і стя-

гується на користь позивача за наявності відповідних підстав, з іншого – сплачується за невиконання судового рішення. Це відрізняє астрент від неустойки, яка є засобом захисту цивільних прав та інтересів і водночас мірою цивільно-правової відповідальності.

Ця подвійна природа астренту відмежує його також від суто процесуальної категорії – судового штрафу, який завжди стягується за ініціативою суду. Розмір судового штрафу чітко визначений законодавством, тоді як розмір астренту зазвичай не встановлюється на законодавчому рівні і визначається судом з урахуванням принципів справедливості, співрозмірності та недопущення отримання вигоди від незаконної чи недобросовісної поведінки.

Отже, астрент не є тотожним жодному з вищеперерахованих інститутів, а являє собою самостійний правовий інститут. Щодо категорій справ, у яких застосовується астрент, найспірнішим питанням залишається можливість його застосування до грошових зобов'язань.

Спори щодо цього питання беруть початок у французькій судовій практиці. Показовим є рішення Касаційного Суду Франції від 17 квітня 1956 року, в якому місто Марсель було зобов'язано виплатити компенсацію власникам експропрійованого майна. Оскільки вимоги судового рішення не виконувалися належним чином, суд застосував астрент на випадок подальшої затримки виплат. Касаційний суд підтримав це рішення і визнав правомірність призначення астренту за невиконання грошових зобов'язань у випадку, коли кредитор не має ефективного засобу поновлення свого порушеного права [1, с. 85].

Вивчаючи це питання в контексті правових реалій України, необхідно детальніше проаналізувати механізми, які можуть бути застосовані у разі невиконання відповідачем судового рішення, яке набуло законної сили, з урахуванням чинного законодавства (як цивільного, так і законодавства про виконавче провадження).

Чинне цивільне законодавство України дозволяє після набуття законної сили рішенням суду про присудження грошових коштів застосувати положення ч. 2 ст. 625 ЦК про стягнення пені, трьох відсотків річних та інфляційних витрат. Судова практика свідчить про те, що це положення застосовується до будь-яких грошових вимог, що випливають з цивільних правовідносин. Після винесення судового рішення (про стягнення боргу тощо) зобов'язання не припиняється, і наявність судового рішення про задоволення вимог кредитора не звільняє боржника від відповідальності за невиконання грошового зобов'язання та не позбавляє кредитора права на отримання сум, передбачених ч. 2 ст. 625 ЦК [3].

Що стосується положень законодавства про виконавче провадження, вони забезпечують стимулювання боржника до виконання судового рішення про стягнення грошових коштів. Грошові вимоги підкріплені виконавчим механізмом, передбаченим ч. 7 ст. 26 і ст. 56 Закону України «Про виконавче провадження»: державний виконавець має право накласти арешт на майно боржника для забезпечення примусового виконання судового акту.

Отже, ключовим питанням у контексті застосування астренту до грошових зобов'язань є те, чи не є цей захід надмірним, враховуючи вже існуючі законодавчі положення. Законодавство передбачає інструментарій, який запобігає недобросовісним діям боржника щодо відчуження майна, на яке може бути звернено стягнення за грошовим зобов'язанням. Задово-

лення вимог кредитора не повністю залежить від волі боржника. Накладення арешту стимулює боржника і захищає інтереси кредитора. У разі невиконання грошового зобов'язання, підтвердженого рішенням суду, боржник ризикує понести додаткові грошові втрати.

Таким чином, своєчасне виконання судових актів за грошовими зобов'язаннями досягається завдяки використанню механізмів, передбачених у ст. 625 ЦК України та ч. 7 ст. 26 і ст. 56 Закону України «Про виконавче провадження». Виключення грошових зобов'язань із сфери дії астренту не впливає критично на ефективний захист інтересів позивача, оскільки державний виконавець активно залучений до реалізації судових рішень щодо грошових вимог та донарахувань за ст. 625 ЦК.

Однак, у випадках із негрошовими зобов'язаннями інтереси позивача, які полягають у досягненні результату в натуральній формі, залишаються незахищеними. Законодавство про виконавче провадження та матеріальне право не забезпечують належного захисту таких інтересів. Згідно з Концепцією, право на застосування астренту має суд, якщо подано позов про виконання зобов'язання в натурі (п. 5.3). Це обмеження передбачає застосування астренту лише для примусового виконання обов'язку в натурі, що становить зміст зобов'язального правовідношення. Проте, таке обмеження є необґрунтованим.

Речово-правові вимоги, які спрямовані на отримання виконання в негрошовій формі, пов'язані з обов'язком передати річ (віндикаційний позов) або з конкретною поведінкою, очікуваною від відповідача (негативний позов, позов про встановлення обмеженого речового права). Немає підстав, що перешкоджають застосуванню до них компенсації за очікування виконання судового акту, якщо виконання не може бути здійснене через дії державного виконавця [7].

Такий підхід є виправданим у ситуаціях, коли витребується рухома річ, а відповідач чинить опір її передачі. Виключення становлять позови про визнання права (правопідтверджуючі та правопороджуючі) та позови про визнання відсутності права. Хоча ці вимоги мають негрошовий характер, вони не передбачають активних дій або утримання від них з боку відповідача. У випадках, коли необхідно зломити волю боржника, яка заважає виконанню судового акту, застосування астренту до речово-правових вимог є цілком виправданим.

Крім речових правовідносин, доцільно використовувати інститут астренту у інших цивільно-правових відносинах, зокрема: у вимогах, що виникають з корпоративних правовідносин (ненадання документів, інформації учасникам про діяльність товариства); у захисті прав інтелектуальної власності (заборона використання чужих об'єктів інтелектуальної власності); у справах про банкрутство (витребування новопризначеним арбітражним керуючим у колишнього керівника чи арбітражного керуючого документів, печаток); у захисті особистих немайнових прав (спростування недостовірної інформації, що ганьбить репутацію); у захисті прав в інформаційних відносинах (надання інформації, нерозголошення інформації з обмеженим доступом) [2, с. 314–315].

Отже, найважливішим є впровадження інституту астренту в категоріях справ, де виконання судового рішення залежить від волі боржника. Це стосується ситуацій, коли судові рішення зобов'язує відповідача до дій фактичного чи юридичного характеру, які не пов'язані з грошовими зобов'язаннями. Такий обов'язок може виникати в рамках речових, зобов'язальних,

корпоративних, інформаційних правовідносин, правовідносин інтелектуальної власності чи інших правовідносин.

Часто позивачі звертаються з вимогами про примушення до укладення договору, коли інша сторона ухиляється від цього. Можливість зобов'язання до укладення договору за рішенням суду існує як виняток із принципу свободи договору і може бути застосована лише у випадках, прямо передбачених законом. Після набуття законної сили відповідного рішення суду від боржника вимагається вчинення додаткових дій для досягнення бажаного для позивача результату. Отже, за таких умов існують підстави для присудження астренту.

У справі № 757/45133/15-ц місцеві та апеляційні суди задовольнили позов позивача до ПАТ «Київенерго», зобов'язавши укласти договір постачання електричної енергії до майнового комплексу позивача. Велика Палата Верховного суду (ВП ВС) підтвердила ці рішення, зазначивши, що укладення такого договору є обов'язком постачальника і що запропонований договір відповідає типовому договору. Відмова від укладення договору суперечить вимогам статей 6, 627, 630 Цивільного кодексу (ЦК) та Правилам користування електричною енергією. У разі невиконання зобов'язання з укладення договору, яке відповідає типовому договору, право позивача на захист може бути реалізоване через суд відповідно до п. 1 ч. 2 ст. 16 ЦК шляхом зобов'язання укласти цей договір [4].

Часто постачальник стикається з ситуацією, коли його продукція не приймається замовником, що порушує права та інтереси постачальника, який вже доклав зусиль і витрат для виконання зобов'язання. У цьому контексті ВП ВС у Постанові від 11.09.2018 у справі № 905/1926/16 висловила позицію, що акт приймання-передачі є лише доказом виконання обов'язків за договором, а підписання акту не є окремим обов'язком. Тому предметом позову має бути не вимога підписання актів, а вимога прийняття продукції. Відповідно, правильніше формулювати позов як «зобов'язати відповідача прийняти продукцію», а не «зобов'язати відповідача прийняти продукцію шляхом підписання актів приймання-передачі» [5].

Разом з тим, така аргументація не є прийнятною, якщо зобов'язання виконується лише шляхом вчинення юридичних дій. Наприклад, у договорах лізингу, де зазначено, що предмет лізингу переходить у власність лізингодержувача після сплати лізингових платежів і підписання акту приймання-передачі, ухилення від підписання акту може бути підставою для позову.

У справі № 910/1607/17 апеляційний суд, і з ним погодився Комерційний господарський суд у складі Верховного Суду (Постанова від 08.05.2018), зазначив, що вимога ТОВ «Київлайн» до ТОВ «Український лізинговий фонд» про підписання акту передачі права власності на предмет лізингу не відновить порушене право позивача і не може бути примусово виконана через відсутність відповідного механізму. КГС ВС погодився з висновком апеляційного суду про відмову в позові ТОВ «Київлайн» з огляду на неправильно обраний спосіб захисту, який виявився неефективним і не привів до відновлення порушеного права позивача [6].

За твердженням М.В. Уса, запровадження інституту астрента, ймовірно, суттєво змінить уявлення про ефективність способів захисту у вигляді виконання обов'язку в натурі, зокрема шляхом зобов'язання вчинити дії фактичного або юридичного характеру (наприклад, укласти договір чи підписати акт) [8, с. 669].

Окремого розгляду потребує питання про підстави для припинення права на астрент після його призначення. На сьогодні єдиною підставою для звільнення боржника від сплати астрента при невиконанні судового акту у встановлений строк має бути об'єктивна неможливість виконання, яка настала після винесення судового рішення і призвела до припинення зобов'язання відповідно до ст. 607 Цивільного кодексу. Під об'єктивною неможливістю слід розуміти, зокрема, загибель індивідуально визначеної речі, яку боржник зобов'язаний був передати кредитор, або прийняття органом державної влади чи місцевого самоврядування акта, що суперечить виконанню зобов'язання.

Висновки. Підсумовуючи, варто підкреслити, що впровадження інституту астренту в законодавство України та практику його застосування є важливим кроком для забезпечення судового захисту цивільних прав. Це сприятиме реалізації принципу захищеності цивільних прав у різних видах цивільних правовідносин, включаючи інформаційні відносини та відносини інтелектуальної власності. З огляду на це, пропонується наступне:

1. Астрент може бути встановлений судом за клопотанням позивача незалежно від того, передбачений він договором між сторонами чи ні; відмова від астренту в договорі є нікчемною.
2. Астрент присуджується у грошовій формі за невиконання відповідачем судового рішення, яке зобов'язує боржника вчинити дії негрошового характеру, коли виконання повністю залежить від волі боржника.
3. Розмір астренту визначається як одноразовий платіж або як платіж, що періодично збільшується з плином часу.
4. Після присудження астренту особа може бути звільнена від його сплати за наявності згоди стягувача, оформленої мировою угодою, або у разі об'єктивної неможливості виконання судового рішення.
5. Розмір астренту має визначитися судом на основі принципів справедливості, співрозмірності, недопустимості отримання вигоди від неправомірної чи недобросовісної поведінки у визначених межах (максимальних і мінімальних), встановлених законом.

Подальші дослідження повинні охопити низку процесуальних питань, адже впровадження інституту астренту на рівні ЦК потребує внесення відповідних змін до процесуального законодавства та законодавства про виконавче провадження, зокрема:

1. Оформлення астренту через виконавчі документи.
2. Ви рішення питання про астрент одночасно з винесенням судового рішення або після цього; визначення процесуальної форми вимоги про астрент у другому випадку.
3. Встановлення у судовому рішенні розумного строку на виконання конкретного рішення чи застосування строків виконання, передбачених законодавством про виконавче провадження, при визначенні астренту.

Література:

1. Воронько О. О. Астрент як спосіб примусу до виконання зобов'язання за законодавством Франції. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право.* № 7(19), 2019. С. 82–88.
2. Грицай С. В. Поняттєвий ряд-віртуальні активи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2022. № 70. С. 313–317. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.70.49>
3. Концепція оновлення Цивільного кодексу України. URL: <https://drive.google.com/file/d/1ExwdnngsmvpAZJtWi836Rr6-x1quaZJQ/view> (дата звернення: 25.07.2024)

4. Постанова ВП ВС від 08.05.2018 р. у справі № 757/45133/15-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень України. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74218787> (дата звернення: 25.07.2024)
5. Постанова ВП ВС від 11.09.2018 р. у справі № 905/1926/16. Єдиний державний реєстр судових рішень України. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/76596894> (дата звернення: 25.07.2024)
6. Постанова ВП ВС від 22.05.2018 р. у справі № 922/3065/17. Єдиний державний реєстр судових рішень України. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73469613> (дата звернення: 25.07.2024)
7. Раєцький А. Астрент по-українськи. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/civilne-pravo/astrent-po-ukrayinski.html> (дата звернення: 25.07.2024)
8. Ус М. В., Глотов С. О., Носік Ю.В. Астрент як засіб забезпечення ефективного захисту цивільних прав та інтересів. *Наукові перспективи*. 2023. № 10 (40). С. 664–677.

Kovalyshyn O., Shpodar Yu. Astrent in court procedure: European and Ukrainian context

Summary. One of the core issues of modern court practice is the effectiveness of the defense method chosen by the plaintiff. This effectiveness often depends on the existence of a coercive enforcement mechanism in which the appropriate method of protection is applied. In order to encourage the debtor to actually comply with the court decision, it is advisable to introduce the institution of astrent, borrowed from European law, into the legislation of Ukraine.

The article analyzes the nature of astrent, compares it with other similar concepts, defines the mechanisms that can be applied within the framework of current legislation (civil and enforcement legislation) in cases where the court decision that has become legally binding is not executed by the defendant, as well as the effectiveness of such mechanisms is evaluated.

The authors of the article highlight the importance of the institution of the astrent in the context of choosing an effective way to protect civil rights and interests in court. It is concluded that the most important thing is the introduction of the institution of astrent in cases where the execution of the court decision depends on the will of the debtor: when the defendant undertakes to perform actions of a factual or legal nature that are not related to the fulfillment of a monetary obligation. Such an obligation may exist within the limits of property, obligation, corporate, informational legal relations, intellectual property legal relations and others. Also considered are the issues that need to be resolved when introducing the institution of adjournment into the legislation of Ukraine, in particular: the possibility of establishing an adjournment at the request of the plaintiff, regardless of whether it is stipulated by the contract between the parties or not; the consequences of refusing an astrent in the contract; for which violations an astrent may be awarded and in what form; order of payment of astrent; exemption from payment of arrears; principles of astrent appointment; maximum and minimum astrent limits.

Based on the analysis, it is concluded that the amount of the astrent is determined as a one-time payment or as a payment that periodically increases over time. After the award of an astrent, a person can be exempted from its payment if the debt collector consents, formalized in a settlement agreement, or in the case of the objective impossibility of executing the court decision. The size of the astrent must be determined by the court on the basis of the principles of justice, proportionality, inadmissibility of receiving benefits from unlawful or dishonest behavior within the specified limits (maximum and minimum) established by law.

Key words: astrent, court judgment, court procedure, european law, enforcement of judgment.

Харитонова Т. Є.,

*доктор юридичних наук, професор,
завідувачка кафедри аграрного, земельного та екологічного права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

Григор'єва Х. А.,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри аграрного, земельного та екологічного права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

МЕДІАБЕЛЬНІСТЬ ЗЕМЕЛЬНИХ СПОРІВ НА ПРИКЛАДІ СПОРІВ ЩОДО ВІДНОВЛЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ

Анотація. Стаття присвячена науково-практичним проблемам медіації в земельних спорах. Альтернативне вирішення земельних спорів як позаюрисдикційна форма захисту прав на землю представлене значною кількістю варіантів, серед яких найбільш теоретично та практично розробленою є медіація. Наразі сформовано лише фундамент доктрини медіації в земельних спорах, оскільки розкрито здебільшого тільки загальні засади таких відносин, без подальшої деталізації та заглиблення у спеціально-правові питання. Цим пояснюється той факт, що: а) переважна більшість наявних досліджень є досить абстрактними (в них йде мова узагальнено про «всі» земельні спори); б) дослідницький акцент зроблено, передусім, на перевагах медіації, а також можливостях і необхідності її застосування до земельних спорів. При цьому земельно-правова спеціалізація обмежується лише коротким невичерпним переліком найбільш зручних для медіації категорій земельних спорів. В умовах сьогодення вкрай актуально визначити не абстрактну медіабельність земельних спорів, а проаналізувати застосовність цієї позаюрисдикційної форми до вирішення конкретних видів таких спорів. З огляду на загострення екологічних умов та необхідність сталого розвитку сільського господарства України, своєчасним є науково-практичне дослідження медіабельності земельних спорів на прикладі спорів щодо відновлення земель сільськогосподарського призначення. У результаті проведеного дослідження зроблено деякі висновки. По-перше, реально медіабельними є далеко не усі земельні спори. Зокрема, найбільший потенціал до ефективного вирішення в рамках медіації мають ті земельні спори, в яких переважає приватноправова складова. Реальну медіабельність публічно-правових земельних спорів суттєво знижує синергетична дія кількох складних аспектів, а саме: загроза порушення антикорупційного законодавства та вимушена деформація основоположних принципів медіації (добровільності, конфіденційності, самовизначення) в силу участі в процедурі органу державної влади. По-друге, не зовсім коректним є популярне в літературі узагальнення про те, що доречно застосовувати медіацію до певних категорій спорів, які здебільшого «прив'язуються» до цілих земельно-правових інститутів. На прикладі правового інституту відновлення земель сільськогосподарського призначення продемонстровано існування в його межах як цілком медіабельних земельних спорів, так і зовсім немедіабельних. Проведене дослідження доводить необхідність подаль-

шого науково-теоретичного опрацювання проблем медіації в земельних спорах, особливо в тих, що мають еколого-правовий складник (як у спорах про відновлення земель).

Ключові слова: медіація, медіабельність, земельні спори, земельні конфлікти, відновлення сільськогосподарських земель, земельні правовідносини, охорона земель.

Постановка проблеми. Незважаючи на постійні зусилля нормотворця в напрямі удосконалення земельного законодавства, кількість та складність земельних спорів щороку зростає. Напряму в цій сфері посилюється також з огляду на загострення економічних, соціальних та продовольчих кризових явищ, які прогресують на тлі воєнних дій. У зв'язку з цим не дивно, що існує потреба в системному вирішенні проблеми накопичення та вирішення земельних спорів. Це стало потужним чинником для активізації науково-практичних пошуків альтернативних способів врегулювання земельних конфліктів.

Разом із цим, важливо зрозуміти, які саме земельні спори доведеться вирішувати у найближчому та перспективному майбутньому. Необхідно наголосити на тому, що використання земель сільськогосподарського призначення як території для ведення воєнних дій та специфіка сучасного інтенсивного землеробства посилюють навантаження на земельні ресурси і наполегливо виносять на порядок денний питання щодо їх відновлення. Водночас спори щодо відновлення сільськогосподарських земель характеризуються власними особливостями та вимагають більш ґрунтовного аналізу, оскільки поєднують в собі екологічні та майнові питання. Ураховуючи складний контекст сьогодення, стає очевидним, наскільки перспективним може бути медіаційне подолання земельних конфліктів у такій чутливій сфері як відновлення земель. Застосування медіації дозволило би скористатися усіма перевагами цього альтернативного способу вирішення спорів: швидкість, компромісність, низька ресурсозатратність, зниження ризику рецидивів тощо. Проте законодавство про медіацію не відповідає однозначно на питання щодо застосування цієї процедури до певних категорій земельних спорів. Навіть ст. 158¹ ЗК України «Врегулювання земельних спорів шляхом медіації» має на меті лише створити загальну нормативно-правову основу для медіації в земельних спорах, а не детально окреслити коло таких спорів чи виявити особливості їх медіабельності.

Таким чином, в умовах сьогодення вкрай актуально визначити не абстрактну медіабельність земельних спорів, а проаналізувати застосовність цієї позаюрисдикційної форми до вирішення конкретних видів таких спорів. З огляду на загострення екологічних умов та необхідність сталого розвитку сільського господарства України, своєчасним і перспективним є науково-практичне дослідження медіабельності земельних спорів на прикладі спорів щодо відновлення земель сільськогосподарського призначення.

Стан дослідження. Традиційно проблеми вирішення земельних спорів привертають увагу багатьох вітчизняних учених (зокрема, найбільш активно ці питання вивчалися А. О. Арсенюк, О. В. Бурцевим, В. М. Єрмоленком, О. І. Заєць, І. І. Каракашем, Т. О. Коваленко, П. Ф. Кулиничем, Л. В. Лейбою, А. М. Мірошніченком, В. В. Носіком, В. Ю. Уркевичем, Ю. С. Шемшученком, М. В. Шульгою, З. В. Яремак та іншими науковцями). Однак, незважаючи на глибоке опрацювання цих науково-практичних питань у значній кількості досліджень, слід визнати, що проблема не тільки не вирішена – вона з роками лише загострюється. У зв'язку з цим не дивно стала активізація доктринального пошуку нових дієвих способів для ефективного вирішення земельних спорів та переведення цих відносин на інший, більш якісний рівень.

Альтернативне вирішення земельних спорів як позаюрисдикційна форма захисту прав на землю представлено значною кількістю варіантів, серед яких найбільш теоретично та практично розробленою є медіація. Вивчення медіації в окремих категоріях спорів неможливе без загальної науково-теоретичної основи, яка закладена в працях Л. І. Бурової, Н. М. Грень, Н. А. Мазаракі, Л. Д. Романадзе та інших учених. При цьому сучасна доктрина володіє уже досить об'ємними теоретичними напрацюваннями щодо медіації в земельних спорах. Зокрема, цим юридичним питанням приділили увагу Д. В. Бусуйок [1], Т. П. Валянська [2], Л. А. Канівець [3], Н. В. Карпінська [4], К. А. Козмуляк [5], М. Кучерова [6], О. І. Настіна [7], Д. В. Федчишин [8], М. А. Хлистік [9] та інші. Разом із тим на сьогодні сформовано лише фундамент доктрини медіації в земельних спорах, оскільки розкрито здебільшого тільки загальні засади таких відносин, без подальшої деталізації та заглиблення у спеціально-правові питання. Зокрема, цим пояснюється той факт, що: а) переважна більшість наявних досліджень є досить абстрактними (в них йде мова узагальнено про «всі» земельні спори); б) дослідницький акцент зроблено, передусім, на перевагах медіації, а також можливостях і необхідності її застосування до земельних спорів. При цьому земельно-правова спеціалізація обмежується лише коротким невичерпним переліком найбільш зручних для медіації категорій земельних спорів (наприклад, традиційно до таких відносять спори щодо земельних сервітутів, визначення меж земельної ділянки, спори з відносин добросусідства, визначення порядку користування земельною ділянкою тощо).

Метою статті є визначення медіабельності земельних спорів на прикладі спорів щодо відновлення земель сільськогосподарського призначення.

Виклад основного матеріалу. Аналіз існуючої правової доктрини демонструє виключно позитивне ставлення до медіабельності земельних спорів, тобто «сукупності ознак, які потенційно дають можливість розпочати медіаційну процедуру та досягти мирного і взаємовигідного вирішення правового

спору» [10]. Разом із тим, учені схильні обмежуватися лише вказівкою деяких найбільш медіабельних категорій земельних спорів, стверджуючи про можливість та доречність застосування цієї позаюрисдикційної форми до усього масиву різноманітних земельних спорів. Однак при більш уважному вивченні цього питання стає очевидним, наскільки умовною є подібна узагальненість та наскільки важко однозначно сформулювати висновок щодо медіабельності земельних спорів, коли є потреба перейти з абстрактного рівня на конкретний – тобто аналізувати конкретну категорію спорів на предмет її медіабельності. На нашу думку, наріжний камінь полягає в різній юридичній природі земельних відносин та спорів, які витікають із них.

Складність цього питання зумовлена, передусім, особливостями самої галузі. По-перше, земельне право є публічно-правовою галуззю вітчизняного права, тобто в ній органічно сплетені відносини різної (протилежної) природи. По-друге, поділ на публічні та приватні відносини в предметі земельного права не є механічним: переважна більшість інститутів представляють собою міцно переплетені публічні та приватні засади. Це надзвичайно важливо, оскільки ідея медіації як добровільного взаємного пошуку компромісного рішення задля уникнення чи вирішення спору, безумовно, тяжіє до приватно-правової площини, позаяк базується на рівноправності сторін та їхньому вільному волевиявленню. У зв'язку з цим питання щодо медіабельності земельних спорів не таке однозначне, як може здатися на перший погляд.

Для ілюстрації своїх міркувань ми розглянемо спори щодо відновлення земель сільськогосподарського призначення. Правовим питанням відновлення земель була присвячена фундаментальна дисертаційна праця Т. В. Лісової, в якій учена визначає відновлення земель як «законодавчо забезпечену систему заходів, спрямованих на повернення землям їх первісного якісного стану, погіршеного через дію антропогенних або природних (стихійних) чинників, втраченої здатності виконувати ними певні функції, що впливають з їх основного цільового призначення, належного стану порушених земель шляхом здійснення їх рекультивациі, консервації земель деградованих і малопродуктивних, меліорації земель та інших заходів, передбачених законодавством» [11].

Незважаючи на свою цілком чітко визначену спільну мету, відносини в рамках цього правового інституту є неоднорідними. *По-перше*, заходи відновлення диференціюються на основні (рекультивациа, консервація, меліорація) та попередні (внесення мінеральних добрив, промивання ґрунтів у випадках їх засолення, застосування відповідних режимів зрошення, запровадження сівозмін) [11]. Правові вимоги, суб'єктний склад та методи правового регулювання цих двох груп заходів відновлення земель суттєво різняться. Наприклад, здійснення заходів з рекультивациі порушених земель, зняття та перенесення родючого шару ґрунту, консервації деградованих та малопродуктивних угідь, поліпшення сільськогосподарських і лісгосподарських угідь відбувається на основі розроблених робочих проектів землеустрою [12]. Організація попередніх заходів відновлення земель не є такою формалізованою та вирішується здебільшого на внутрішньогосподарському рівні. *По-друге*, потреба в проведенні заходів відновлення може виникати внаслідок вчинення як правомірних, так і неправомірних дій. Це зумовлює появу або відсутність додаткового фактору публічно-правового втручання, примусу, відповідаль-

ності тощо. Наприклад, під час здійснення заходів державного нагляду (контролю) за використанням та охороною земель територіальні органи Держгеокадастру та/або територіальні органи Держекоінспекції в разі виявлення порушень вимог законодавства щодо консервації земель з питань, що належать до їх компетенції, видають власникам земельних ділянок та/або землекористувачам відповідні приписи про усунення виявлених порушень та/або вносять подання уповноваженим органам з метою прийняття ними рішень про консервацію земель [13]. По-третє, відновлення земель сільськогосподарського призначення може поєднувати різні інтереси: приватний інтерес – оскільки земельна ділянка в цивілістичному розумінні є майном, а зниження її родючості є пошкодженням та збитками; публічний інтерес – оскільки земля одночасно залишається природним ресурсом, національним надбанням, власністю Українського народу. Такий нерозривний комплекс відносин щодо відновлення земель сільськогосподарського призначення ускладнює медіабельну характеристику спорів у цій сфері.

Незважаючи на активну науково-дослідницьку роботу в напрямі застосування медіації в публічно-правових спорах за участю органів державної влади (дисертації А. Г. Бортнікової [14], Н. В. Боженко [15], З. В. Красіловської [16], Т. І. Шинкар [17], статті М. Бліхар [18], І. Верби [19], О. Горецького [20], К. В. Ростовської, Н. В. Гришиної [21] тощо), реальні можливості такої форми вирішення спорів в Україні є дуже сумнівними. Передусім, це зумовлюється складнощами узгодження питань компетенції, антикорупційності, недискримінації тощо. Свої аргументи більш розгорнуто ми представимо у вигляді кількох основних перешкод.

Антикорупційна проблема. За одним із наукових визначень, публічно-правовим спором є «спір з приводу рішень (нормативно-правових актів чи індивідуальних актів), дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень, під час здійснення ними публічно-владних управлінських функцій або надання адміністративних послуг, якими порушуються права, свободи та інтереси інших суб'єктів публічно-правових відносин» [14]. Обов'язковим учасником такого спору виступає орган державної влади чи орган місцевого самоврядування. За офіційним визначенням, медіація – це «позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів» [22]. Тобто медіація передбачає переговорний процес, віднайдіння компромісу, взаємні поступки сторін для формування певного прийняттого для них рішення. Однак, якщо розглянути ці особливості медіації більш детально, то проявляється своєрідна можливість інституціоналізації корупції. Чиннику легально надається право йти на поступки конкретній особі, право приймати певне компромісне рішення, яке априорі відрізняється від умовно типового – адже в протилежному випадку в медіації просто немає сенсу. У результаті ця ситуація цілком передбачувано «вмикає» увесь масив вітчизняного антикорупційного законодавства, і звичайно, є величезним та майже непереборним бар'єром для реального впровадження медіації в земельні спори за участю органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

1) *Проблема добровільності.* Закон України «Про медіацію» є в цілому рамковим, і це пояснює його максимально абстрактний зміст. Він встановлює здебільшого основні прин-

ципові засади медіації та вимоги до особи-медіатора. Серед таких фундаментальних принципів медіації, що закріплені та розкриті в Законі, слід виокремити те, що «участь у медіації є добровільним волевиявленням учасників медіації» [22]. Добровільність є одним із головних принципів медіації, а його зміст полягає у тому, що «ніхто не може бути примушений до врегулювання конфлікту (спору) шляхом проведення медіації» [22]. Більше того, така норма цілком відповідає ідеї медіації. Однак цей принцип об'єктивно важно реалізовувати в земельних спорах із органом державної влади або органом місцевого самоврядування. Якщо дотримуватися цього принципу, тоді виникає питання: а як буде вирішуватися, в яких спорах такий публічний орган йтиме назустріч, а в яких – ні. Звичайно, можна йти іншим шляхом та визначити якісь категорії земельних спорів такими, що підлягають обов'язковому медіаційному врегулюванню. Однак така норма, незважаючи на свої «благородні» мотиви, підриватиме саму ідею медіації та може перетворитися в законодавчу пастку, а не альтернативне вирішення земельних спорів, нівелюючи саму ідею добровільного врегулювання конфлікту.

2) *Проблема балансу однастайності та гнучкості.* Складність полягає в тому, що медіація за своєю суттю передбачає гнучкий та індивідуальний підхід до вирішення кожної конкретної справи. Однак при цьому побічним результатом такого підходу є формування різнорідної практики щодо подібних спірних ситуацій. В цьому аспекті корисним є порівняння із судовим розглядом земельних спорів. Так, за чинним законодавством суд є самостійним та неупередженим, а суддя у своїй діяльності щодо здійснення правосуддя є незалежним від будь-якого незаконного впливу, тиску або втручання. Однак навіть урахувавши це, судова система постійно прагне до уніфікації – зокрема, законом створені навіть інституційні механізми для цього (наприклад, однією з функцій Великої палати Верховного Суду є перегляд судових рішень у касаційному порядку з метою забезпечення однакового застосування судами норм права). Насправді, єдність підходів до однотипних справ має безліч переваг, зокрема, формує сталість і передбачуваність розвитку тих чи інших земельних відносин. При цьому слід усвідомлювати, що вирішення публічно-правових земельних спорів у порядку медіації неодмінно створить неоднорідну практику щодо подібних спорів – при цьому така неоднорідність може бути в рамках однієї інституції. Як наслідок, цілком закономірно можуть виникати питання про зловживання повноваженнями в одних випадках та, навпаки, про саботаж медіації – в інших.

3) *Проблема самовизначення.* Це також один із ключових принципів, який полягає в тому, що «сторони медіації визначають перелік питань, які обговорюватимуться, варіанти врегулювання конфлікту (спору), зміст угоди за результатами медіації, строки та способи її виконання, інші питання щодо конфлікту (спору) та проведення медіації» [22]. У межах цієї принципової проблеми можна виокремити дві складові. По-перше, орган державної влади чи орган місцевого самоврядування діє через посадових осіб – у них власні повноваження та обов'язки, якими досить жорстко регламентується поведінка цих осіб та обмежуються їхні ініціативи. Таким відносинам притаманне імперативне правове регулювання на засадах «дозволено лише те, що передбачено законом» [23]. При цьому важливо, що «медіація розрахована на свідомих та добросовісних учасників врегулювання спору, які психологічно готові до компромісу»

[15]. Однак формально учасником спору є знеособлений орган публічної влади, а не конкретна особа, щодо якої застосовні терміни «свідомість» та «добросовісність». Конкретна людина – чиновник як учасник медіаційної процедури впливає на неї через призму власної особистості, хоча головним фактором має бути суспільний інтерес. Так, можна простежити формування довгого ланцюга: суспільні інтереси відстоюються органом публічної адміністрації, який, в свою чергу, представлений в медіаційній процедурі посадовою особою. Через таку полісуб'єктність суттєво ускладнюється виконання принципу самовизначення у випадку участі публічних органів.

По-друге, як бачимо, суспільні інтереси в медіаційній процедурі переломлюються крізь подвійну призму: бачення публічного органу як інституції та бачення окремої посадової особи. Це створює підвищений ризик спотворення таких суспільних інтересів. Узагалі, розуміння обсягу та змісту суспільного інтересу – це окреме складне питання, на яке немає однозначної відповіді. У цьому напрямі багато і плідно працює Г. І. Мороз, яка опирається на те, що на наявність суспільного інтересу вказує важливість справи для суспільства [24]. Однак знову ж таки поняття є неоднозначним та в багатьох випадках дискусійним. Крім того, занадто вільне розуміння суспільного інтересу здатне призвести до нівелювання законодавчих вимог та розмивання компетенції публічних органів.

4) *Проблема конфіденційності.* Закон України «Про медіацію» за загальним правилом вимагає від медіатора та сторін медіації не розголошувати конфіденційну інформацію, зокрема «про пропозицію та готовність сторін конфлікту (спору) до участі у медіації, факти та обставини, висловлені судження та пропозиції сторін медіації щодо врегулювання конфлікту (спору), зміст угоди за результатами медіації» [22]. Однак участь органу влади в публічно-правових спорах формує яскраво виражений суспільний інтерес. У зв'язку з цим, конфіденційність медіації може розцінюватися як приховування важливої інформації та порушення прав громадян на доступ до неї. Такі особливості є характерними для медіації у публічно-правових спорах та суттєво змінюють її основну ідею. Досить м'яко про це висловлюються деякі науковці, зазначаючи, що «принципи конфіденційності та добровільності в процедурі адміністративної медіації, на відміну від інших видів медіації, носять відносний характер» [25].

Тим не менш, усі вказані проблеми у своїй сукупній дії створюють серйозний бар'єр для поширення медіації в земельних спорах за участю органів публічної влади. Натомість приватноправові земельні спори дійсно набагато легше піддаються врегулюванню та вирішенню в порядку медіації. Водночас слід нагадати про небезпеку зайвого абстрагування земельно-правових інститутів та спрощеної їх ідентифікації як публічних чи приватних. Так, у рамках відносин відновлення земель значна частина відносин має публічно-правовий характер, як справедливо зазначає Т. В. Лісова. Однак є й такі, що мають домінуючу приватноправову природу. Наприклад, до таких можна віднести спір між приватними особами щодо відновлення родючості земель сільськогосподарського призначення внаслідок порушення користувачем сівозмін. Як відомо, збереження показників родючості ґрунтів прямо залежить від агротехнологічної дисципліни, зокрема в частині обґрунтованого чередування сільськогосподарських культур. Ігнорування таких вимог призводить до швидкої деградації земель і стрімкого зниження

якісних показників ґрунтів. Хоча дотримання правил сівозмін не винесене законодавством в прямі обов'язки землекористувача, часто власники земельних ділянок справедливо вважають, що їхньому майну наноситься шкода внаслідок неналежного чергування сільськогосподарських культур на полі. Найчастіше способом захисту своїх порушених прав землевласники обирають дострокове розірвання договору користування земельною ділянкою. Однак все не так просто. Аналіз судових рішень останнього десятиріччя вказує на домінування підходу, за якого порушення сівозміни не є самодостатньою підставою для ідентифікації правопорушення – має доводитися факт нанесення шкоди власнику чи землекористувачу внаслідок зниження родючості земельної ділянки, спричиненого порушенням сівозміни. На практиці довести таку шкоду та її обсяг досить важко, зокрема через відсутність зафіксованих початкових показників родючості ґрунтів на конкретній земельній ділянці. Саме тому майже в усіх подібних спорах землевласники не можуть захистити свої права за законом. Однак конфлікт при цьому не зникає, не врегульовується і залишається – зазвичай, це безповоротно псує відносини між власником та користувачем земельної ділянки. Насправді, це не відповідає інтересам обох сторін, і тому для вирішення такого земельного спору цілком доречним є застосування медіації. Використання її можливостей допоможе реально дійти консенсусу щодо відновлення родючості земельної ділянки, запобігання рецидивам таких ситуацій та забезпечить основу для довгострокового співробітництва, яке є взаємовигідним та корисним у земельних відносинах.

Висновки. Отже, в результаті проведеного дослідження можемо зробити деякі висновки. По-перше, реально медіабельними є далеко не усі земельні спори. Зокрема, найбільший потенціал до ефективного вирішення в рамках медіації мають ті земельні спори, в яких переважає приватноправова складова. Реальну медіабельність публічно-правових земельних спорів суттєво знижує синергетична дія кількох складних аспектів, а саме: загроза порушення антикорупційного законодавства та вимушена деформація основоположних принципів медіації (добровільності, конфіденційності, самовизначення) в силу участі в процедурі органу державної влади або органу місцевого самоврядування. По-друге, не зовсім коректним є популярне в літературі узагальнення про те, що доречно застосовувати медіацію до певних категорій спорів, які здебільшого «прив'язуються» до цілих земельно-правових інститутів. На прикладі правового інституту відновлення земель сільськогосподарського призначення продемонстровано існування в його межах як цілком медіабельних земельних спорів, так і зовсім немедіабельних. Проведене дослідження доводить необхідність подальшого науково-теоретичного опрацювання проблем медіації в земельних спорах, особливо в тих, що мають еколого-правовий складник (як у спорах про відновлення земель).

Література:

1. Бусуйок Д. В. Законодавче регулювання вирішення земельних спорів у порядку медіації. *Часопис Київського університету права*. 2019. Вип. 2. С. 147–150.
2. Валянська Т. П. Альтернативне вирішення конфліктів у сфері земельних відносин: правові аспекти: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Одеса, 2024. 20 с.
3. Канівцев Л. А. Щодо ефективності застосування медіації у земельних спорах. *Право і суспільство*. 2024. № 1. Т. 2. С. 337–343.

4. Karpinska N. V., Sushyk N. S. Mediation in the system of social services provision in Ukraine. Innovative technologies in training and education: collective monograph /A.O. Bessarab, O.I. Ivanytsky, A.V. Sushchenko, L.O. Sushchenko, etc. Lviv-Torun: Liha-Pres, 2019. P. 153–174.
5. Козмуляк К. А. Медіація як спосіб врегулювання екологічних конфліктів. *Екологічне право*. 2021. Вип. 1–4. С. 44–48.
6. Кучерова М. Медіаційна та мирова угода при врегулюванні земельних спорів. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 9. С. 83–87.
7. Настіна О. І. Медіація як альтернативний та ефективний спосіб вирішення межових земельних спорів. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 3. С. 129–134.
8. Федчишин Д. В. Практика медіації за законодавством зарубіжних країн як спосіб захисту прав на землю. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2018. Вип. 51. Т. 1. С. 170–173.
9. Хлистік М. А. Ознаки медіабельності земельних спорів. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2024. Вип. 3 (56). С. 149–154.
10. Мазаракі Н. А. Теоретико-правові засади запровадження медіації в Україні : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2019. 40 с.
11. Лісова Т. В. Теоретичні проблеми правового забезпечення відновлення земель: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2021. 40 с.
12. Про землеустрій: Закон України від 22.05.2003 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 36. Ст. 282.
13. Про затвердження Порядку консервації земель: постанова Кабінету Міністрів України від 19 січня 2022 року № 35. *Урядовий кур'єр*. 2022. № 13.
14. Бортнікова А. Г. Правові засади застосування медіації як способу вирішення публічно-правових спорів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2019. 19 с.
15. Боженко Н. В. Адміністративно-правове забезпечення медіації як способу вирішення адміністративних спорів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2018. 15 с.
16. Красіловська З. В. Становлення інституту медіації в системі публічного управління: теоретико-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.01. Одеса, 2017. 20 с.
17. Шинкар Т. І. Застосування медіації в адміністративному судочинстві: вітчизняний та зарубіжний досвід : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2018. 24 с.
18. Бліхар М. Медіація як спосіб вирішення адміністративних спорів. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 10. С. 78–82.
19. Верба І. Медіація в адміністративному судочинстві: проблеми теорії та практики. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 3. С. 186–190.
20. Горєцький О. Медіація в адмінсудочинстві – неможливе можливо? *Юридична газета online*. 2019. № 16 (670). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/mediaciya-vadminsudochinstvi-nemozhlive-mozhlivo.html> (дата звернення: 01.09.2024 року)
21. Ростовська К. В., Гришина Н. В. Медіація в адміністративному судочинстві: міф чи реалії сьогодення. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Право*. 2020. № 29. С. 182–188.
22. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 року. *Відомості Верховної Ради*. 2022. № 7. Ст. 51.
23. Бусуйок Д. В. Види медіації як форми вирішення земельних спорів. *Часопис Київського університету права*. 2020. Вип. 3. С. 268–272.
24. Мороз Г. В. Захист екологічних прав та інтересів у судовому порядку. *Міжнародний журнал «Право і суспільство»*. 2019. Вип. 9. С. 65–73.
25. Меленко О. В., Стратій О. В., Гриндей Л. М. Адміністративна медіація у світлі інституційних перетворень в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2021. Вип. 68. С. 180–185.

Kharytonova T., Hryhorieva K. The mediability of land disputes as an example of disputes regarding restoration of agricultural lands

Summary. The article is devoted to scientific and practical problems of mediation in land disputes. Alternative resolution of land disputes as an extra-jurisdictional form of protection of land rights is represented by a significant number of options, among which the most theoretically and practically developed is mediation. Currently, only the foundation of the doctrine of mediation in land disputes has been formed, since mostly only the general principles of such relations have been disclosed, without further detailing and delving into special legal issues. This explains the fact that: a) the vast majority of existing studies are quite abstract (they speak in general about “all” land disputes); b) research emphasis is placed, first of all, on the advantages of mediation, as well as the possibilities and necessity of its application to land disputes. At the same time, land law specialization is limited to a short, non-exhaustive list of the most convenient categories of land disputes for mediation. In today's conditions, it is extremely important to determine not the abstract mediability of land disputes, but to analyze the applicability of this extrajudicial form to the resolution of their specific types. Given the aggravation of environmental conditions and the need for sustainable development of agriculture in Ukraine, it is timely to conduct a scientific and practical study of the mediability of land disputes using the example of disputes regarding the restoration of agricultural land. As a result of the conducted research, we can draw some conclusions. First, not all land disputes are actually mediatable. In particular, those land disputes in which the private law component prevails have the greatest potential for an effective resolution within the framework of mediation. The real mediability of public-law land disputes is significantly reduced by the synergistic effect of several complex aspects, namely: the threat of violation of anti-corruption legislation and the forced deformation of the fundamental principles of mediation (voluntariness, confidentiality, self-determination) due to participation in the procedure of the state authority. Secondly, the generalization popular in the literature that it is appropriate to apply mediation to certain categories of disputes, which are mostly "attached" to entire land legal institutions, is not entirely correct. Using the example of the legal institute for the restoration of agricultural land, the existence of both completely mediatable land disputes and completely non-mediatable land disputes within its boundaries is demonstrated. The conducted research proves the need for further scientific and theoretical study of the problems of mediation in land disputes, especially in those with an environmental and legal component (as in land restoration disputes).

Key words: mediation, mediability, land disputes, land conflicts, restoration of agricultural land, land legal relations, land protection.

Малетова О. С.,

*доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінально-правових
дисциплін та судочинства
Сумського державного університету*

Уткіна М. С.,

*доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових
дисциплін та судочинства
Сумського державного університету*

Крамаренко О. А.,

*аспірантка кафедри управління,
керівник центру забезпечення якості науки
Сумського державного університету*

СПРИЯННЯ ПРОЗОРОСТІ: РОЛЬ ВІДКРИТОЇ НАУКИ У ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В АКАДЕМІЧНИХ І НАУКОВО-ДОСЛІДНИХ УСТАНОВАХ¹

Анотація. У цій статті досліджується потенціал відкритої науки як інструменту протидії корупції в академічних і науково-дослідних установах. Автори представляють відкриту науку як комплексний підхід до наукової діяльності, заснований на принципах прозорості, доступності та співпраці. Актуальність цього дослідження підкреслюється глобальними трансформаціями, що відбуваються в науковому ландшафті, і зростаючою потребою забезпечити цілісність академічних процесів.

У статті розглядаються різні визначення відкритої науки, її ключові елементи та роль у світовій спільноті, зокрема під час кризових ситуацій. Автори наголошують на важливості відкритого доступу до наукових даних та швидкого обміну знаннями для вирішення глобальних викликів. Особливу увагу приділено потенціалу відкритої науки для відродження наукової системи України. У цьому контексті відкрита наука розглядається як рушійна сила для розвитку нової наукової культури, заснованої на академічній доброчесності та співпраці, яка є важливою для подолання викликів, з якими стикається українська дослідницька спільнота.

Наукова корупція розглядається як серйозна загроза інтелектуальному потенціалу нації та соціальному порядку. Автори підкреслюють відсутність статистичних даних про корупцію в науковому секторі України та наголошують на необхідності інтеграції принципів відкритої науки в антикорупційні заходи країни. Стаття висвітлює різні форми наукової корупції, включаючи плагіат, фальсифікацію даних та купівлю авторства в наукових публікаціях.

У статті пропонується п'ять ключових стратегій інтеграції принципів відкритої науки в антикорупційні практи-

тики: створення прозорої методології дослідження, що включає публікацію детальних описів методів та розміщення первинних даних у відкритих репозиторіях; посилення нагляду через відкриту експертну перевірку, включаючи публікацію рецензій разом зі статтями та залучення широкого кола експертів; демократизація знань через відкритий доступ, що передбачає публікацію в журналах відкритого доступу та створення інституційних репозитаріїв; підвищення відтворюваності та перевірки результатів досліджень, що є особливо важливим в контексті використання великих баз даних та штучного інтелекту; сприяння етичним дослідницьким практикам, включаючи розробку етичних кодексів та механізмів для повідомлення про неетичні практики.

Кожна з цих стратегій детально проаналізована з акцентом на їхній потенціал для зменшення наукової корупції та покращення якості досліджень. Автори також розглядають проблеми впровадження цих стратегій, зокрема, складнощі з забезпеченням якісного рецензування та необхідність зміни усталених практик в науковому середовищі.

Робиться висновок, що наукова корупція, яка проявляється в псевдонаукових роботах і сумнівному авторстві, становить серйозну загрозу інтелектуальному потенціалу нації та суспільному ладу. Впровадження принципів відкритої науки може значно модернізувати наукову систему України, сприяючи розвитку нової культури, заснованої на академічній доброчесності та співпраці. Ці заходи створюють середовище, де наукова корупція стає менш можливою та більш ризикованою, підвищуючи загальну якість досліджень та довіру до наукового процесу.

Ключові слова: відкрита наука, корупція, академічна доброчесність, Україна, антикорупційні стратегії, прозорість, наукова етика.

Постановка проблеми. У контексті глобальних трансформацій у науковому ландшафті та зростаючої потреби забезпечити цілісність академічних процесів парадигма відкритої

¹ Робота виконана в рамках проєктів 101126485 – PIPRRRIBEUP – ERASMUS-JMO-2023-HEI-TCH-RSCH «Захист прав інтелектуальної власності дослідників та наукових установ в Україні: найкращі практики ЄС» «Корупція в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови: оптимальна модель протидії» (номер державної реєстрації 0124U000556).

науки постає як потенційно потужним інструментом у протидії корупції в освітніх та дослідницьких установах. Ця парадигма сприяє прозорості, підзвітності та доступності наукових знань, тим самим допомагаючи пом'якшити ризики неетичної поведінки, наприклад маніпуляції даними або конфлікту інтересів, які можуть відбуватися за зачиненими дверима. Актуальність дослідження цього питання зумовлена не лише гострою потребою подолання корупції в академічному середовищі, а й необхідністю переосмислення традиційних підходів до організації наукової роботи в епоху цифровізації та глобалізації.

Оскільки наукові кола стають все більш взаємопов'язаними та залежними від цифрових інструментів, відкрита наука сприяє тіснішій співпраці, експертній оцінці та обміну даними через кордони, що ускладнює непомітне процвітанню корупції. Крім того, саме відкрита наука заохочує прийняття етичних стандартів і найкращих практик, які виходять за межі національних кордонів, створюючи більш єдину та прозору глобальну наукову спільноту. У цьому сенсі відкрита наука є не лише основою для підвищення ефективності досліджень та інновацій, але й стратегічним антикорупційним компонентом, що сприяє розвитку культури відкритості та підзвітності, які можуть значно покращити управління академічними та дослідницькими установами.

Стан дослідження. Питання відкритої науки досліджували такі вчені як А. Медче, К. Мартінес-Фуентес, К. Багбі, Е. Ельшан, К. Мерфі, О. Сербін, Р. Рамачандран, Р. Вісенте-Саез, Т. Ярошенко, О. Ярошенко, Ю. Г. Носенко. А протидія корупції в цілому та протидія академічній корупції були предметом наукового інтересу таких вчених, як В. Гура, Р. Лейтхарт, А. Селіванов, Г. Камачо та інші. Водночас дослідження яке б вивчало саме перспективу імплементації принципів відкритої науки для протидії корупції здійснено не було.

Мета статті є дослідити, як практики відкритої науки можуть бути використані як ефективні інструменти для протидії корупції в академічних і дослідницьких установах. Вона спрямована на аналіз потенціалу відкритої науки для сприяння прозорості, підзвітності та доброчесності в наукових дослідженнях і академічних процесах, тим самим сприяючи антикорупційним зусиллям.

Виклад основного матеріалу. Базисом наукового дослідження є глибоке вивчення понятійно-категоріального апарату. Термін «відкрита наука» почав з'являтися на початку 2000-х років під різними назвами, такими як «цифрова наука», «наука 2.0», «е-наука». Однак саме «відкрита наука» поступово закріпила свої позиції у документах програми ЄС «Горизонт 2020», починаючи з 2015 року, як узагальнюючий термін, що використовується для позначення різних змін у доступності, поширенні та відтворенні наукових знань [1, с. 279].

Не зважаючи на те, що відкрита наука, як концепція, так і термін, стає все більш популярною та вживаною. Однак визначення, інтерпретації та уявлення про те, що означає термін «відкрита наука», відрізняються. Деякі визначення є досить вузькими і зосереджуються лише на забезпеченні більш відкритого доступу до науки як сукупності знань. Ці вузькі визначення наголошують на відкритому обміні науковими знаннями якомога раніше в процесі дослідження [2]. Загалом відкрита наука – це рух за більшу прозорість і відкритість науки, що все більше впливає на повсякденну наукову роботу та життя в усіх наукових дисциплінах [3, с. 530].

На думку М. Г. Бертрам, Й. Сундін, Д. Г. Рош, А. Санчес-Тохар, Е. С. Й. Тор, Т. Бродін, термін «відкрита наука» охоплює широкий спектр методів, інструментів, платформ і практики, спрямовані на підвищення доступності, прозорості, відтворюваності та надійності наукових досліджень. Ці практики включають, наприклад, обмін кодом, даними та дослідницькими матеріалами, прийняття нових форматів публікацій, таких як зареєстровані звіти та препринти, проведення досліджень тиражування та повторного аналізу, оптимізацію статистичних методологій для покращення оцінки доказів та перегляд інституційних стимулів [4, с. 793].

На думку, Р. Вісенте-Саес та С. Мартінес-Фуентес відкрита наука приносить соціокультурні та технологічні зміни, засновані на відкритості та зв'язку, на тому, як плануються, виконуються, фіксуються та оцінюються дослідження. Кілька досліджень показують, що існує недостатня обізнаність про те, що таке відкрита наука, головним чином через те, що не існує формального визначення відкритої науки. Автори вважають, що відкрита наука – це прозорі та доступні знання, які поширюються та розвиваються через спільні мережі, вона допомагає науковому співтовариству, діловому світу, політичним акторам і громадянам мати спільне та чітке розуміння того, що таке відкрита наука, і стимулює відкриті дебати про соціальну, економічну та людську додану цінність цього явища [5, с. 430].

До елементів відкритої науки відносять: відкритий доступ до публікацій, відкриті дані та відкрите рецензування наукових досліджень, відкриту методологію, відкриту освіту, відкрите програмне забезпечення [6].

На нашу думку, відкрита наука – це комплексний підхід до наукової діяльності, що охоплює всі етапи дослідницького процесу та базується на принципах прозорості, доступності та співпраці. Вона включає широкий спектр практик, методів та інструментів, спрямованих на забезпечення вільного доступу до наукових знань, даних, методологій та результатів досліджень. Метою відкритої науки є підвищення ефективності, надійності та відтворюваності наукових досліджень, а також стимулювання інновацій та міждисциплінарної співпраці. Це динамічна концепція, що еволюціонує разом з технологічним прогресом та змінами в науковому співтоваристві, сприяючи більш тісній взаємодії між наукою, бізнесом та суспільством.

Роль відкритої науки для світової спільноти стала ще більш очевидною під час глобальної кризи, спричиненої пандемією COVID-19, коли відкритий доступ до наукових даних, швидкий обмін знаннями та співпраця між дослідниками відіграли ключову роль у боротьбі з глобальними викликами. Організація економічного співробітництва та розвитку (OECD) прямо визнала «ключове значення» відкритої науки для подолання пандемії, а такі авторитетні міжнародні інституції, як ЮНЕСКО, активно закликають до її широкого впровадження [7].

Не буде перебільшенням сказати, що швидке й ефективне впровадження відкритої науки в Україні може стати основою для оновлення національної наукової системи, яка поки що не є повністю конкурентоспроможною у світовому масштабі й страждає від рудиментарних підходів минулого. Це, зокрема, стосується розвитку нової наукової культури, заснованої на академічній доброчесності, співпраці та спрямованості на потреби суспільства [7]. Що ж до сутності поняття «корупція», то дане поняття досліджувалося багатьма вченими під різними призмами, зокрема, з точки зору економіки, політології, права,

психології, соціології та інших наук. Кожна із них наділяє його своїм специфічним значенням, описуючи різні прояви та сутності. Єдине, що об'єднує ці визначення – це визнання корупції деструктивним явищем, що деформує суспільні процеси, правові принципи, економічну рівність, особистість корупціонера та осіб, які надають неправомірну вигоду чи вчиняють інші корупційні діяння. Наприклад, В. Гура пропонує розуміти «корупцію» як складне, багатогранне системне явище, що полягає у неправомірному та аморальному використанні особами, які мають владні або управлінські повноваження, свого становища, статусу чи впливу для власної користі чи в інтересах інших осіб. Мета таких дій – отримання особистої вигоди, збагачення або інших переваг за рахунок державних ресурсів або громадян [8, с. 79].

Корупція проникає у всі сфери суспільного життя і наукова сфера, на жаль, не є виключенням. І хоча наука має говорити нам правду про світ, її відкриття за своєю суттю тимчасові, завжди підлягають фальсифікації пізнішими відкриттями та теоріями [9]. Чинником, який спотворює наукові досягнення є наукова корупція.

Наукова корупція – це руйнівний процес для інтелектуального потенціалу української нації, породжений прагненням до збагачення та академічною недобросесністю. Її слід розглядати як серйозну загрозу соціальному порядку, особливо в контексті псевдонаукової продукції та сумнівного авторства. Ми піднімаємо тему наукової корупції, оскільки раніше вона розглядалася лише частково, але сьогодні стала морально-правовою проблемою з тривожною тенденцією до зростання.

У країнах Європейського Союзу, Канаді та США наукова корупція справедливо вважається серйозним кримінальним правопорушенням. Достатньо пригадати випадок у Німеччині, коли міністр оборони подав у відставку після того, як було виявлено порушення авторських прав у його дисертації, захищеній п'ять років тому, що спричинило публічну недовіру [10].

Корупція в академічних дослідженнях має наслідки за межами академічної спільноти. Коли це відбувається в медичних дослідженнях або дослідженнях, на яких ґрунтуватимуться політичні рішення, це може мати руйнівні наслідки для всієї спільноти. Однак, навіть якщо саме дослідження може не мати впливу за межами академічної спільноти, корупція в академічних колах може підірвати основні цінності суспільства, оскільки вона порушує зв'язок між заслугами, наполегливою працею та успіхом і може зробити фаворитизм, хабарництво та шахрайство більш прийнятними для отримання результатів. Академічна культура «публікуй або загинь» стимулює неетичну поведінку, оскільки науковцям доводиться постійно створювати та публікувати дослідження, щоб просуватися в кар'єрі. У країнах з низьким і середнім доходом брак фінансування та можливостей ще більше загострює проблеми [11].

Якщо аналізувати досвід України, то наукова сфера є настільки закритою, що нині відсутні статистичні дані про корупційні прояви у науковій сфері. Зокрема, результати моніторингу та оцінки ефективності виконання державної антикорупційної програми на 2023–2025 роки містять окремі корупційні ризики, пов'язані із науковою діяльністю, однак вони завжди йдуть у сукупності з іншими сферами, наприклад, показник 2.7. Пріоритних сфер запобігання корупції має назву «2.7. Охорона здоров'я, освіта і наука та соціальний захист». Його складовим є лише показник «2.7.6. У сфері освіти і науки

наявні конфлікти інтересів під час формування та реалізації державної політики» [12].

Подекуди мають місце політичні скандали про прояви плагиату, однак, – це лише крапля у морі можливих корупційних підкупів для фальсифікації досліджень та наукових відкриттів або купівлі авторства у наукових публікаціях. Як правило, відсутність протидії обумовлена взаємовигідністю певних процесів. Саме тому, вадливим є інтеграція принципів відкритої науки у антикорупційні заходи, які вживаються в Україні.

Зокрема, ми вважаємо, що необхідними є наступні стратегічні заходи: вибудування системи прозорої методології досліджень та даних, посилений контроль через відкриту експертну перевірку, демократизація знань через відкритий доступ, покращена відтворюваність і перевірка результатів досліджень, сприяння етичним дослідницьким практикам.

По-перше, вибудування системи прозорої методології досліджень та даних. Для цього важливою є вимога до дослідників публікувати повні, детальні описи методологій, які вони використовують. Це дозволяє іншим науковцям критично оцінити підхід та відтворити дослідження. Хотіли б відмітити, що така вимога є обов'язковою для видань, що індексуються високорейтинговими базами даних. Водночас в Україні лише окремі видання передбачають обов'язкове окреслення методів та підходів, які використовували автори під час того чи іншого дослідження.

Крім того, проявом цього заходу є й зобов'язання розміщувати первинні дані досліджень у відкритих репозиторіях. Це дозволяє перевірити достовірність результатів та запобігти маніпуляціям з даними. Більше того, такий підхід дозволить уникнути фальсифікацій та викривлення даних дослідження.

Крім того, варто враховувати й розвиток міждисциплінарних досліджень, тому окремі дані можуть використовуватися фахівцями з інших галузей. Це обумовлює важливість розробки та впровадження єдиних стандартів для представлення даних, що полегшить їх аналіз та порівняння різними дослідниками.

Важливим компонентом вибудування системи прозорої методології досліджень та даних є й обов'язкове розкриття джерел фінансування досліджень для виявлення потенційних конфліктів інтересів.

Стосовно другого заходу інтеграції принципів відкритої науки у антикорупційні практики, то доцільним є:

1) відкрите рецензування, що передбачає публікацію рецензій разом зі статтями, що дозволяє оцінити якість як самої роботи, так і процесу рецензування. Або ж як це можливо публікація рецензій у своєму профілі дослідника;

2) розширене коло рецензентів має на меті залучення не лише вузьких спеціалістів, але й ширшого кола експертів, включаючи фахівців з методології та статистики;

3) прозорість процесу рецензування: відкрита інформація про критерії відбору рецензентів та процес прийняття рішень щодо публікації;

4) перевірка рецензентів на відповідність принципам академічної добросесності, їх репутації дослідника.

Реалізація цього компоненту є одним з найбільш складних, адже, як правило, фахівці до рецензування проєктів чи наукових статей, залучаються на безоплатній основі. І насправді від цього може страждати якість рецензій, адже вони можуть бути поверхневими, неякісними. Крім того, подекуди процес рецензування є імітованим. Адже, автор платить за публікацію,

а потім вона направляє на рецензування. Ключовим стимулюючим фактором подібних дій є відсутність відповідальності та усталеність подібних підходів у колишніх державах Радянського Союзу.

Третім заходом інтеграції принципів відкритої науки у антикорупційні практики є демократизація знань через відкритий доступ. Для цього важливим є публікація у журналах з відкритим доступом, створення та підтримка відкритих архівів наукових робіт в університетах та дослідницьких установах. Так, наявність репозитаріїв в закладах вищої освіти стало важливим кроком до вибудування системи відкритої науки. Також раціональним є заохочення публікації препринтів для швидкого поширення результатів та отримання зворотного зв'язку.

Четвертим заходом інтеграції принципів відкритої науки у антикорупційні практики є покращена відтворюваність і перевірка результатів досліджень. Особи, які приймають рішення, все частіше шукають докази, отримані з великих баз даних. У всьому світі для одних і тих самих понять використовується різна термінологія. Узгодження термінології та того, які параметри з великого каталогу є найбільш важливими для звіту для відтворюваних досліджень, підвищить прозорість і полегшить оцінку валідності. Як мінімум, звітність для дослідження бази даних має надавати ясність щодо операційних визначень для ключових часових прив'язок та їхнього зв'язку один з одним під час створення аналітичного набору даних, що супроводжується таблицею виснаження та діаграмою дизайну.

Суттєвого покращення відтворюваності, точності та впевненості в реальних доказах, отриманих із баз даних, можна досягти за допомогою більшої прозорості параметрів досліджень, які використовуються для створення аналітичних наборів даних із баз даних про охорону здоров'я [13, с. 1015]. Особливо гостро цей захід постав з колосальною популярністю та переконливістю результатів досліджень, зроблених штучним інтелектом. Так, якщо автори його застосовували, то можуть вказати це у подяках або методології дослідження, однак часто автори це не афішують. Так, кілька останніх досліджень показали, що багатьом науковим результатам не можна довіряти. Хоча «криза відтворюваності» була вперше визнана в психології, проблема стосується більшості, якщо не всіх галузей науки. Дослідження, представлені на провідних конференціях і опубліковані в журналах із великим впливом, показали, що дослідження штучного інтелекту не уникли проблеми відтворюваності. Без узгодженого визначення кризи не вдасться пом'якшити, і багато невідтворюваних знахідок буде опубліковано. Це зменшить довіру до науки, яка і без того занепадає. І навпаки, збільшення кількості опублікованих відтворюваних знахідок підвищить продуктивність науки і, що більш важливо, підвищить довіру до неї [14].

П'ятим заходом інтеграції принципів відкритої науки у антикорупційні практики є сприяння етичним дослідницьким практикам. Його можна втілити за допомогою: розробки та впровадження детальних етичних кодексів для різних наукових дисциплін; запровадження освітніх компонентів з дослідницької етики для здобувачів та науковців; публічне обговорення етичних аспектів досліджень та відкрите вирішення етичних дилем; створення механізмів для безпечного повідомлення про неетичні практики в науковому середовищі (за основу можна взяти систему з викривачами корупції).

Ці заходи, працюючи разом, створюють середовище, де наукова корупція стає менш можливою та більш ризикованою. Вони підвищують загальну якість досліджень, сприяють довірі до наукового процесу та забезпечують більш ефективне використання ресурсів, виділених на наукові дослідження.

Висновки. Відкрита наука виступає потужним засобом у протидії корупції в освітніх та дослідницьких установах, сприяючи прозорості, підзвітності та доступності наукових знань. Впровадження принципів відкритої науки має потенціал значно модернізувати українську наукову систему, сприяючи розвитку нової наукової культури, що базується на академічній доброчесності та співпраці. Наукова корупція, яка проявляється у вигляді псевдонаукової продукції та сумнівного авторства, є серйозною загрозою для інтелектуального потенціалу нації та соціального порядку. Інтеграція принципів відкритої науки в антикорупційні заходи України повинна включати: вибудування системи прозорої методології досліджень та даних; посилений контроль через відкриту експертну перевірку; демократизацію знань шляхом відкритого доступу до наукових результатів; підвищення відтворюваності та перевірки результатів досліджень; заохочення етичних дослідницьких практик. Реалізація цих заходів сприятиме створенню умов, у яких наукова корупція стає менш імовірною та більш ризикованою, що підвищить якість досліджень і зміцнить довіру до наукового процесу.

Література:

1. Ярошенко Т., Сербін О., Ярошенко О. Відкрита наука: роль університетів та бібліотек у сучасних змінах наукової комунікації. *Цифрова платформа: інформаційні технології в соціокультурній сфері*. 2022. № 5. С. 277–292.
2. Ramachandran R., Bugbee K., Murphy K. From Open Data to Open Science. *Earth and Space Science*. 2021. № 8. URL: <https://agupubs.onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1029/2020EA001562> (date of appeal: 20.09.2024)
3. Maedche A., Elshan E., Höhle H. et al. *Open Science*. *Bus Inf Syst Eng*. 2024. № 66. P. 517–532. <https://doi.org/10.1007/s12599-024-00858-7>
4. Bertram M. G., Sundin J., Roche D.G., Sánchez-Tójar A., Thoré E.S.J., Brodin T. *Open science*. *Curr Biol*. 2023. 33(15). P. 792–797. doi: 10.1016/j.cub.2023.05.036.
5. Vicente-Saez R., Martinez-Fuentes C. Open Science now: A systematic literature review for an integrated definition. *Journal of Business Research*. 2018. Vol. 88(C). P. 428–436.
6. Носенко Ю. Г. Відкрита наука: поступ і шляхи розвитку. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/726808/1/Nosenko%20Yu.pdf> (дата звернення: 20.09.2024).
7. Відкрита наука – другий шанс для української наукової системи? *Дзеркало тижня : вебсайт*. 2022. 20 жовтня. URL: <https://zn.ua/ukr/science/vidkrita-nauka-druhij-shans-dlja-ukrajinskoji-naukovoji-sistemi.html> (дата звернення: 20.09.2024).
8. Гура В. В. Поняття корупції як економіко-правового феномену. *Вчені записки Університету «КРОК»* : зб. наук. праць. Київ : ВНЗ «Університет економіки і права «КРОК», 2021. Вип. № 4 (64). С. 76–84
9. Leithart P. Corruption of Science. *Theopolis Institute : website*. URL: https://theopolisinstitute.com/leithart_post/corruption-of-science/ (date of appeal: 20.09.2024)
10. Селіванов А. Наукова корупція як породження плагіату та недоброчесності псевдовчених. *Голос України*. 2016. 11 листопада. URL: <http://www.golos.com.ua/article/278853> (дата звернення: 20.09.2024).

11. Camacho G. U4 Helpdesk Answer Overview of corruption in academic research. *U4 Deputy Director* : website. URL: <https://www.u4.no/publications/overview-of-corruption-in-academic-research> (date of appeal: 20.09.2024)
12. Охорона здоров'я, освіта і наука та соціальний захист. *Інформаційна система моніторингу реалізації державної антикорупційної політики : вебсайт*. . 2022. 20 жовтня. URL: <https://dap.nazk.gov.ua/direction/13/> (дата звернення: 20.09.2024).
13. Wang S. V., Schneeweiss S., Berger M. L. , Brown J. and el. Reporting to Improve Reproducibility and Facilitate Validity Assessment for Healthcare Database Studies V1.0. *Value in Health*. 2017. Volume 20, Issue 8. P. 1009–1022. <https://doi.org/10.1016/j.jval.2017.08.3018>
14. Gundersen Odd E. Artificial Intelligence in Science: Improving reproducibility of artificial intelligence research to increase trust and productivity. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/improving-reproducibility-of-artificial-intelligence-research-to-increase-trust-and-productivity_3f57323a-en.pdf?itemId=%2Fcontent%2Fcomponent%2F3f57323a-en&mimeType=pdf (date of appeal: 20.09.2024)

Maletova O., Utkina M., Kramarenko O. Promoting transparency: the role of open science in combating corruption in academic and research institutions

Summary. This article explores the potential of open science as a tool for combating corruption in academic and research institutions. The authors present open science as a comprehensive approach to scientific activities, grounded in transparency, accessibility, and collaboration. The relevance of this study is emphasised by global transformations in the scientific landscape and the growing need to ensure the integrity of academic processes.

The article examines various definitions of open science, its key elements, and its role in the global community, particularly in times of crisis. The authors highlight the importance of open access to scientific data and the rapid exchange of knowledge to address global challenges. Special attention is given to the potential of open science to revitalise Ukraine's scientific system. In this context, open science is seen as a driving force for the development of a new scientific culture based on academic integrity and cooperation, which is crucial for overcoming the challenges faced by the Ukrainian research community.

Scientific corruption is viewed as a serious threat to a nation's intellectual potential and social order. The authors emphasise the lack of statistical data on corruption in Ukraine's scientific sector and stress the need to integrate open science principles into the country's anti-corruption efforts. The article outlines various forms of scientific corruption, including plagiarism, data falsification, and the purchase of authorship in scientific publications.

The article proposes five key strategies for integrating open science principles into anti-corruption practices: creating transparent research methodologies, including the publication of detailed descriptions of methods and the placement of raw data in open repositories; strengthening oversight through open peer review, including the publication of reviews alongside articles and involving a broad range of experts; democratising knowledge through open access, which includes publishing in open-access journals and creating institutional repositories; improving the reproducibility and verification of research results, particularly in the context of large databases and artificial intelligence; and promoting ethical research practices through the development of codes of ethics and mechanisms for reporting unethical practices.

Each of these strategies is analysed in detail, with a focus on their potential to reduce scientific corruption and improve the quality of research. The authors also consider the challenges of implementing these strategies, such as ensuring high-quality peer review and the need to shift entrenched practices in the scientific community.

The article concludes that scientific corruption, manifesting in pseudoscientific work and questionable authorship, poses a serious threat to the nation's intellectual potential and social order. Implementing open science principles could significantly modernise Ukraine's scientific system, fostering a new culture based on academic integrity and collaboration. These measures create an environment where scientific corruption becomes less likely and riskier, thereby enhancing the overall quality of research and trust in the scientific process.

Key words: open science, corruption, academic integrity, Ukraine, anti-corruption strategies, transparency, scientific ethics.

*Панасюк Т. І.,**кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник**Національної академії Служби безпеки України*

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА «КОРИГУВАННЯ ВОГНЮ»: ОСНОВНІ ВИСНОВКИ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ АНАЛІЗУ СУДОВИХ ВИРОКІВ

Анотація. У статті досліджено питання виникнення в Україні з початку повномасштабного вторгнення нового злочину, який простими словами стали називати «коригування вогню», тобто фактично люди самостійно допомагали ворогу підвищити результативність його дій.

Результатом цього стало криміналізація таких діянь та доповнення КК України статтею 114-2 «Несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану».

У статті наведені результати дослідження, що станом на 27 вересня 2024 року винесено та внесено до Єдиного державного реєстру судових рішень вироки у 212 справах за статтею 114-2 Кримінального кодексу України, з них у 28 справах судові вироки не оприлюднені з підстав, передбачених пунктом чотири частини першої статті 7 Закону України «Про доступ до судових рішень».

Із загальної кількості розглянутих судом справ, за частиною 1 статті 114-2 КК України винесено 18 вироків, за частиною другою статті 114-2 КК України – 124 вироки, за частиною третьою – 43 вироки. Розгляд усіх кримінальних проваджень здійснено за участі обвинуваченої особи та судами забезпечено право на захист особи: здійснено розгляд справ за участі захисника обвинуваченого. Лише у п'яти справах захисник залучений не був.

Призначаючи покарання судом у 73 справах затверджено угоди про визнання винуватості між прокурором та обвинуваченим за вчинення кримінальних правопорушень, передбачених статтею 114-2 КК України, та призначено узгоджене сторонами покарання.

У 83 справах призначено покарання у вигляді позбавлення волі. У загальному строк призначеного судами покарання за статтею 114-2 КК України варіюється від штрафу у 51000 грн до 12 років позбавлення волі.

Належить зауважити, що злочини вчинено громадянами України, водночас тільки у шести справах злочин вчинено громадянами інших держав, три з них – громадянами рф. 39 із загальної кількості злочинів розглянутих судом вчинено жінками.

Обов'язковим атрибутом кожного злочину є використання телефонів, смартфонів, комп'ютерів, інших гаджетів, які використовуються для надсилання sms та використання різноманітних соціальних мереж: телеграм, однокласники, вконтакте, Whats App, Tick Tok, використання хмарного сховища через браузер Google Chrome тощо для пересилання фото та відео або інших дій.

Автор зауважує, що наразі соціальні мережі використовуються ворогом не тільки для отримання інформації, а й для залучення до співпраці осіб шляхом використання ідеологічних уявлень особи, шляхом шантажу, маніпуляції або бажання особи отримати легкий заробіток. Окрім цього питома вага осіб, які вчиняють злочини, передбачені частиною 3 статті 114-2 КК України, самі ініціюють контакт з проросійськими блогерами або представниками спецслужб, так звані ініціативні особи.

У статті підсумовується, що визначення даного діяння як злочину є позитивним та необхідним кроком у протидії впливу рф на населення України та отримання належного і справедливого покарання за вчинене. Активна роз'яснювальна та інформаційна робота щодо заборони фото та відеофіксації особового складу та техніки ЗСУ, а також результатів ракетних обстрілів сприятиме зменшенню співпраці населення з представниками рф.

Ключові слова: судовий вирок, коригування вогню, поширення інформації, злочин, рух, переміщення, розміщення ЗСУ, месенджер, позбавлення волі, аналіз.

Постановка проблеми. Ранком 24 лютого 2024 року кожен житель України відчув, що живе у країні, яка піддалася агресивному воєнному нападу. Не зважаючи на те, що фактично воєнні дії тривають з 2014 року, повномасштабне вторгнення змінило життя кожного. Початкова шокова реакція людей виявилася у бажанні миттєвого отримання інформації про дії агресора та знати про відповідь Збройних сил України (далі – ЗСУ) і плани керівництва держави. Це сприяло тому, що основним шляхом отримання інформації населенням стали соціальні мережі. Маючи бажання якнайшвидше отримати інформацію, люди моніторили соціальні мережі, приєднувалися до різноманітних спільнот та груп, активно спілкувалися з рідними, близькими, громадою, запитуючи інформацію про пересування ворога та надсилаючи інформацію про ситуацію у місці їх перебування, як їм здавалося з метою повідомлення органів влади та військових.

У такому стані та ситуації майже ніхто не задумувався та не усвідомлював, що соціальні мережі також використовуються ворогом з метою отримання інформації про ситуацію на території окремих громад та з метою проведення інформаційно-психологічних операцій, а також ведення інформаційної війни, маніпулювання громадською думкою та вербування агентів.

Активне висвітлення громадянами наявності або пересування військових та техніки ЗСУ, а також висвітлення шляхом опублікування фото та відео результатів ворожих обстрілів воєнних та цивільних об'єктів сприяло так званому коригу-

ванню вогню ворогом, тобто фактично люди самостійно допомагали ворогу підвищити результативність його дій.

Неконтрольовані величезні масштаби таких дій змусили представників органів державної влади, органів безпеки і оборони проводити активну попереджувальну та роз'яснювальну роботу серед населення щодо заборони таких публікацій та передачі інформації щодо розміщення та пересування ЗСУ, а також фото та відеозйомки результатів ракетних обстрілів.

Стан дослідження. З часу повномасштабного вторгнення активна увага приділяється фіксації, документуванню, розслідуванню, судовому розгляду воєнних злочинів. Офіс Генерального прокурора, Служба безпеки України, Національна поліція постійно поширюють інформацію щодо кількості зареєстрованих таких злочинів та результатів їх судового розгляду. Окрім цього, активну участь у документуванні та розслідуванні воєнних злочинів здійснюють міжнародні партнери України, інші країни та неурядові організації. Зокрема Асоціацією правників України (далі – АПУ) спільно з USAID «Права людини в дії» реалізовано проєкт «Моніторинг судових проваджень у справах про воєнні злочини», за результатами якого представлено Звіт [1].

Згідно з інформацією Офісу Генерального прокурора у період повномасштабного вторгнення РФ станом на 29.09.2024 року зареєстровано 144249 злочинів агресії та воєнних злочинів та 19304 злочини проти основ національної безпеки України [2].

Належить зазначити, що криміналізація так званого у суспільстві коригування вогню відбулася невдовзі після початку повномасштабного вторгнення. Так, Законом України від 24 березня 2024 року № 2160-IX Кримінальний кодекс України (далі – КК України) доповнено статтею 114-2 «Несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану». Обґрунтовуючи необхідність криміналізації такої діяльності народними депутатами у пояснювальній записці до проєкту закону вказувалося на необхідності встановлення справедливого покарання для осіб, які здійснюють навмисне та незаконне розповсюдження інформації про направлення, переміщення міжнародної військової допомоги в Україну, а також інформації про переміщення, рух або розташування Збройних Сил України чи інших військових формувань України [3].

Відповідно до частини другої статті 216 Кримінального процесуального кодексу України (ділі – КПК України) досудове розслідування злочину, передбаченого статтею 114-2 КК України здійснюють слідчі органів безпеки.

В умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні КК України доповнено новою статтею, саме у розділі «Злочини проти основ національної безпеки України».

Мета статті полягає у дослідженні судової практики за відсутності досвіду розгляду таких справ та за наявності інших викликів: шаленого навантаження на судову систему, розгляду справ в умовах повітряної тривоги, зміни територіальної юрисдикції суду або розгляду справ із застосуванням положень статті 615 КПК України. Аналіз напрацьованої практики дозволить сформулювати тенденції, виявити досягнення та можливі проблемні питання.

Виклад основного матеріалу. Ураховуючи можливості веб-сайту «Судова влада» проведено аналіз судових вироків відповідно до їх відображення у Єдиному державному реєстрі судових рішень (далі – ЄДРСР). Критеріями пошуку вироків визначено: у категорії «судове рішення» / «період ухвалення (постановлення)» – з 24.02.2024 по 27.09.2024; «форма судового рішення» – вирок. У категорії «судова справа»: «форма судочинства» – кримінальне; «категорія справи» – кримінальні справи (з 01.01.2019)/злочини проти основ національної безпеки/Несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану [4].

За зазначеними параметрами пошуку у ЄДРСР знайдено і відображено 443 документи, тобто вирок. Водночас дослідження кожного зі знайдених документів виявило численні невідповідності відібраних програмою судових вироків критеріям пошуку.

Проведене дослідження дозволило встановити, що станом на 27 вересня 2024 року винесено та внесено до ЄДРСР вироків у 212 справах за статтею 114-2 КК України, з них у 28 справах судові вироків не оприлюднені з підстав, передбачених пунктом чотири частини першої статті 7 Закону України «Про доступ до судових рішень» [5], тобто з метою не розголошення інформації у текстах судових рішень, для забезпечення захисту якої розгляд справи або вчинення окремих процесуальних дій відбувалися у закритому судовому засіданні. Належить зауважити, що у інших 11 справах, розгляд проведено у закритому судовому засіданні, однак судові рішення опубліковано у ЄДРСР.

Інші 223 судові рішення, які відобразилися за результатами пошуку у ЄДРСР, містили або іншу форму судового рішення, зокрема ухвали, або вирок за іншою статтею КК України розділу злочинів проти основ національної безпеки України.

Із загальної кількості розглянутих судом справ, за частиною 1 статті 114-2 КК України винесено 18 вироків, за частиною другою статті 114-2 КК України – 124 вироків, за частиною третьою – 43 вироків (належить зазначити, що у справі №521/25561/23 діяння кваліфіковано за частинами 1, 2 статті 114-2, частиною 1 статті 309 КК України, таким чином загальна кількість вироків на один менше, ніж за частинами статті).

Розгляд усіх кримінальних проваджень здійснено за участі обвинуваченої особи та судами забезпечено право на захист особи: здійснено розгляд справ за участі захисника обвинуваченого. Лише у п'яти справах захисник залучений не був (№№ 701/50/23, 744/196/23, 720/912/23, 201/10146/2023, 766/1952/24).

Десять справ розглянуто у судовому засіданні у режимі відеоконференції, шість справ розглянуто у режимі відеоконференції з використанням власних технічних засобів. Позитивні та можливі проблемні моменти використання власних технічних засобів у кримінальному процесі висвітлено у наших попередніх публікаціях [6; 7].

Призначаючи покарання судом затверджено угоди про визнання винуватості між прокурором та обвинуваченим за вчинення кримінальних правопорушень, передбачених статтею 114-2 КК України та призначено узгоджене сторонами покарання у 73 справах. У 64 справах під час призначення покарання судом використано положення статті 75 КК

України та звільнено осіб від відбування покарання з випробуванням, при цьому встановлено випробувальний термін та покладено виконання визначених обов'язків. Діапазон призначеного судами випробувального терміну варіюється від одного до трьох років.

У 83 справах призначено покарання лише у вигляді позбавлення волі. Найбільший строк позбавлення волі призначено судом у справі № 953/1070/23 – 12 років, у справах № 477/6/23, № 202/5922/23, № 638/4776/22 призначено покарання у вигляді позбавлення волі строком на 11 років.

У трьох справах (№ 351/130/23, № 130/1942/24, № 720/912/23) із застосуванням статті 69 КК України призначено покарання у вигляді штрафу в дохід держави.

У чотирьох справах (№ 953/5792/22, № 576/3421/23, № 748/2757/22, № 495/6680/23) подано апеляційні скарги на рішення суду першої інстанції, апеляційні скарги прокурорів у зазначених справах задоволено.

Особливу увагу в нашому дослідженні належить зосередити на аналізі особи злочинця у справах. Належить зауважити, що злочини вчинено громадянами України, водночас тільки у шести справах злочин вчинено громадянами інших держав.

Так, у справі № 522/10554/24 злочин, передбачений частиною 3 статті 114-2 КК України вчинено громадянином Республіки Вірменія, якому призначено покарання – 8 років позбавлення волі; у справі № 522/21401/23 злочин, передбачений частиною 2 статті 114-2 КК України, вчинено громадянином КНР, якому призначено покарання у виді позбавлення волі строком на 5 років та на підставі статті 75 КК України звільнено від відбування із випробуванням з іспитовим строком на 1 рік; у справі № 561/797/23 злочин, передбачений частиною 2 статті 114-2 КК України, вчинено громадянином республіки білорусь та призначено покарання – 6 років позбавлення волі; у справі № 578/776/23 злочин, передбачений частиною 3 статті 114-2 КК України, вчинено громадянином рф, якому призначено покарання у вигляді 10 років позбавлення волі; у справі № 638/13043/24 злочин, передбачений частиною 2 статті 114-2 КК України, вчинено громадянином рф, судом затверджено угоду про визнання винуватості та призначено узгоджене сторонами покарання, у виді позбавлення волі строком на 5 років; у справі № 569/12861/22 злочин, передбачений частиною 2 статті 114-2 КК України, вчинено громадянкою рф, якій призначено покарання у вигляді позбавлення волі на строк 5 років та на підставі статті 75 КК України звільнено від відбування призначеного покарання, встановивши іспитовий строк терміном у 2 роки.

Окремо належить зауважити, що тільки 39 із розглянутих судом злочинів вчинено жінками.

Вивчаючи та аналізуючи обставини вчинених діянь можна узагальнити, що обов'язковим атрибутом кожного злочину є використання телефонів, смартфонів, комп'ютерів, інших гаджетів, які використовуються для надсилання sms та використання різноманітних соціальних мереж: телеграм, однокласники, вконтакте, Whats App, Tick Tok, використання хмарного сховища через браузер Google Chrome тощо для пересилання фото та відео або інших дій.

Відповідно до пояснень засуджених осіб, можна зазначити, що діяння вчинені як умисно, так і необережно. Відсутність умислу особи пояснюють незнанням злочинності та караності вчинених діянь та можливості понести покарання; передачу (поширення, надсилання) інформації (фото та відео) з особою метою як особисте спілкування. Ці пояснення підтвер-

джують, що спілкування з використанням месенджерів та соціальних мереж, створює хибне уявлення про приватність та таємність поширеної інформації, а анонімність аккаунтів та власників спільнот у соціальних мережах з одного боку сприяє встановленню довірливих стосунків, а з іншого – не дозволяє перевірити свого візаві та створює уявлення про таємність та безкарність, зокрема щодо обміну інформацією.

Російсько-українська війна, наймасштабніша війна XXI століття, показала, що новою зброєю наразі є люди. Людина активно використовується як отримувач, носій та розповсюджувач інформації з метою ведення інформаційної війни у поєднанні з воєнними діями. Цю зброю активовано рф з початку повномасштабного вторгнення.

Наразі соціальні мережі використовуються ворогом не тільки для отримання інформації. Як зазначає речник СБУ, якщо на початку повномасштабного вторгнення рф активізувало та використовувало так званих сплячих агентів (яких було завербовано давно), то після двох років повномасштабного вторгнення з використанням соціальних мереж відбувається залучення осіб до співпраці [8]. Залучення до співпраці представниками рф здійснюється шляхом використання ідеологічних уявлень особи, шляхом шантажу, маніпуляції або бажання особи отримати так звані легкі гроші. Підтвердженням останнього факту є питома вага безробітних серед осіб, яких засуджено за статтею 114-2 КК України. Небажання працювати або відсутність роботи у місці проживання особи сприяє її легкому погодженню на співпрацю.

Окрім цього питома вага осіб, які вчиняють злочини, передбачені частиною 3 статті 114-2 КК України, самі ініціюють контакт з проросійськими блогерами або представниками спецслужб, так звані ініціативні особи. Метою їх діяльності є бажання матеріальної вигоди; ідеологічні уявлення; невдоволення політикою чинної влади або бажання у подальшому отримати посади у новостворених органах окупаційної влади.

Висновки. Злочин, передбачений статтею 114-1 КК України є новим для українського законодавства. Судова практика розгляду справ напрацьовується. Загальна статистична інформація за заданими критеріями пошуку у ЄДРСР не відповідає реальним даним і не може використовуватися без детальної перевірки кожного судового рішення.

Станом на 27.09.2024 винесено та внесено до ЄДРСР вирoki у 212 справах, чотири справи розглянуто в апеляційній інстанції. Судами у всіх провадженнях затверджено угоди про визнання винуватості між прокурором та обвинуваченим за вчинення кримінальних правопорушень та призначено узгоджене ними покарання. У загальному строк призначеного судами покарання за статтею 114-2 КК України варіюється від штрафу у 51000 грн до 12 років позбавлення волі.

Обов'язковим елементом або предметом для вчинення поширення інформації, передбаченого статтею 114-2 КК України, є використання телефонів, гаджетів, на яких встановлені месенджери та соціальні мережі або інші програми.

З огляду на зазначене, криміналізація даного діяння є позитивним та необхідним кроком у протидії впливу рф на населення України та отримання належного і справедливого покарання за вчинене. Активна роз'яснювальна та інформаційна робота щодо заборони фото та відеофіксації особового складу та техніки ЗСУ, а також результатів ракетних обстрілів сприятиме унеможливленню співпраці населення з представниками рф.

Література:

1. Звіт за результатами впровадження проекту «Моніторинг судових проваджень у справах про воєнні злочини». URL: https://uba.ua/documents/1PR/PR%20%26%20Communications%202023/Monitoring%20report_UKR.pdf. (дата звернення: 29.09.2024).
2. Злочини, вчинені в період повномасштабного вторгнення рф. URL: <https://www.gp.gov.ua/> (дата звернення: 29.09.2024).
3. Пояснювальна записка проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому розповсюдженню інформації про направлення, переміщення міжнародної військової допомоги в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших військових формувань України, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану. URL: <blob:https://itd.rada.gov.ua/11d75664-bfde-4316-a7b4-b747f184c311> (дата звернення: 27.09.2024).
4. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення 27.09.2024).
5. Про доступ до судових рішень: Закон України № 3262-IV від 22 грудня 2005 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3262-15#Text> (дата звернення : 29.09.2024).
6. Панасюк Т. Використання учасниками кримінального провадження власних технічних засобів відповідно до кримінального процесуального кодексу. Актуальні виклики розвитку юридичної науки і практики в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (2 травня 2024 року): ел. збірник. Київ : Видавництво Людмила, 2024. 845 с. С. 357–358.
7. Панасюк Т. Учасники кримінального провадження як суб'єкти забезпечення інформаційної безпеки. URL: <https://doi.org/10.32782/pdu.2024.1.17>.
8. Стаття за держзраду: ексклюзивні свідчення підозрюваного у шпигунстві для рф. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=XN19BVAHBz4> (дата звернення: 23.09.2024).

Panasiuk T. Responsibility for “correcting fire”: main conclusions from the results of analysis of court verdict

Summary. The article examines the issue of the emergence of a new crime in Ukraine since the beginning of the full-scale invasion, which in simple words began to be called “correcting the fire”, that is, in fact, people independently helped the enemy to increase the effectiveness of his actions.

The result of this was the criminalization of such actions and the addition of Article 114-2 of the Criminal Code of Ukraine “Unauthorized dissemination of information about the sending, movement of weapons, armaments, and military supplies to Ukraine, the movement or placement of the Armed Forces of Ukraine or other military formations formed in accordance with the laws of Ukraine, committed under conditions of war or a state of emergency”.

The article presents the results of a study that as of September 27, 2024, verdicts in 212 cases under Article 114-2 of the Criminal Code of Ukraine were issued and entered into the Unified State Register of Court Decisions, of which in 28 cases the court verdicts were not made public on

the grounds provided for in clause four of part one of Article 7 of the Law of Ukraine “On access to court decisions”.

Out of the total number of cases reviewed by the court, 18 sentences were passed under part 1 of Article 114-2 of the Criminal Code of Ukraine, 124 sentences were passed under the second part of Article 114-2 of the Criminal Code of Ukraine, and 43 sentences were passed under the third part of the Criminal Code of Ukraine.

The consideration of all criminal proceedings was carried out with the participation of the accused person and the courts ensured the right to defense of the person: the consideration of cases was carried out with the participation of the defender of the accused. Only in five cases the defense attorney was not involved. When imposing the punishment, the court approved the plea agreement between the prosecutor and the accused for the commission of criminal offenses provided for in Article 114-2 of the Criminal Code of Ukraine and imposed the punishment agreed upon by the parties in 73 cases.

In 83 cases, the punishment in the form of deprivation of liberty was imposed. The general term of the punishment imposed by the courts under Article 114-2 of the Criminal Code of Ukraine varies from a fine of UAH 51,000 to 12 years of imprisonment.

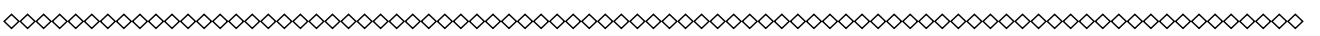
It should be noted that the crimes were committed by citizens of Ukraine, while only in six cases the crime was committed by citizens of other states, three of them by citizens Russian Federation 39 out of the total number of crimes examined by the court were committed by women.

An obligatory attribute of each crime is the use of phones, smartphones, computers, other gadgets that are used to send sms and use various social networks: Telegram, «Однокласники», V Kontakte, Whats App, Tik Tok, the use of cloud storage through the Google Chrome browser, etc. to send photos and videos or other actions.

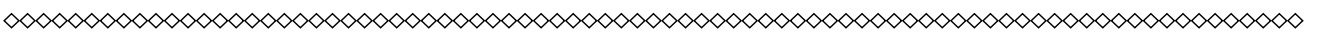
The author notes that currently social networks are used by the enemy not only to obtain information, but also to attract the cooperation of individuals by using the ideological ideas of a person, by blackmail, manipulation or a person's desire to get easy money. In addition, the specific weight of persons who commit crimes, provided for in part 3 of Article 114-2 of the Criminal Code of Ukraine, themselves initiate contact with pro-Russian bloggers or representatives of special services, the so-called initiative persons.

The article concludes that defining this act as a crime is a positive and necessary step in countering the influence of the Russian Federation on the population of Ukraine and obtaining a proper and fair punishment for what was committed. Active explanatory and informational work regarding the prohibition of photo and video recording of the personnel and equipment of the Armed Forces, as well as the results of missile attacks, will contribute to reducing the cooperation of the population with representatives of the Russian Federation.

Key words: court verdict, fire adjustment, dissemination of information, crime, movement, placement of armed forces, messenger, imprisonment, analysis.

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС,
КРИМІНАЛІСТИКА,
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

Аркуша Л. І.,

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри криміналістики,
детективної та оперативно-розшукової діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»*

Загородній В. Є.,

*кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри криміналістики,
детективної та оперативно-розшукової діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»*

Загородній І. В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри криміналістики,
детективної та оперативно-розшукової діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»*

Чітко Н. В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри криміналістики,
детективної та оперативно-розшукової діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»*

СУЧАСНІ ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ КОРУПЦІЙНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ

Анотація. Стаття присвячена питанню розслідування кримінальних правопорушень корупційної спрямованості, досліджено статистичну інформацію, яка перебуває у відкритому доступі, щодо корупційних правопорушень та правопорушень, пов'язаних із корупцією, які було виявлено протягом 2023 року, констатовано, що питома вага зазначених злочинних посягань є доволі високою, що вимагає рішучих дій та запровадження дієвих підходів до розслідування. Злочинні посягання в межах дослідження розподілено на групи: по-перше, пропозиція надання службовій особі (або особі, що надає публічні послуги тощо) неправомірної вигоди та/або обіцянка такого надання; по-друге, надання неправомірної вигоди (в будь-якому вираженні: грошовому еквіваленті, іншими матеріальними/нематеріальними цінностями, виконанням певних дій або утримання від їх виконання тощо); по-третє, отримання неправомірної вигоди; по-четверте, вимагання надання неправомірної вигоди. При цьому відмічено, що у випадку перших двох категорій суб'єктом вчинення злочину є особа, яка не є службовою особою або працівником підприємства, установи чи організації тощо (в розумінні чинного КК України). Визначено, що типовим алгоритмом дій під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, пов'язаних із корупцією, є дослідження документів, які у переважній більшості випадків є доказами у кримінальному провадженні, проте з розвитком інформаційних технологій, засобів комунікації та обміну інформацією дедалі більшого поширення набуває спілкування в месенджерах, зокрема,

завдяки алгоритмам шифрування, що ними використовуються, та тому, що набагато менших зусиль потребує «видалення» інформації, при чому деякі месенджери надають таку функцію і для видалення інформації з пристроїв співрозмовника. У такому випадку через несвоєчасну фіксацію, зокрема, за допомогою «скріншотів» або функції «запису екрану» доказова інформація може бути знищена з усіх пристроїв без можливості її відновлення. У контексті розгляду вказаної ситуації зазначено про так звані «цифрові докази», які, на сьогодні так і не отримали належного закріплення у чинному Кримінальному процесуальному кодексі України як джерело доказів. Досліджено судову практику, коли суд визнавав цифрові (електронні) докази під час судового розгляду. Водночас зазначено, що під час розслідування корупційних правопорушень та правопорушень, пов'язаних із корупцією, достатньо ефективним тактичним засобом є використання комп'ютерного поліграфа для збору доказової інформації. Визначено, що проведення дослідження за допомогою зазначеного пристрою можливе як у випадку проведення допиту підозрюваного, так і потерпілого зокрема, проте чинний КПК України не передбачає використання комп'ютерного поліграфа як засобу, результати використання якого носять в подальшому доказовий характер, а лише можуть використовуватися у сукупності з іншими допустимими доказами.

Ключові слова: корупційні правопорушення та правопорушення, пов'язані з корупцією, розслідування злочинної діяльності, цифрові (електронні) докази, тактичний засіб, поліграф.

Постановка проблеми. Відповідно до опублікованого Індексу сприйняття корупції за 2023 рік Україна отримала 36 балів зі 100 можливих та відповідно посіла 104 місце поміж 180 країн [2]. Згідно зі статистичною інформацією у 2023 році зареєстровано 13495 корупційних правопорушень та правопорушень, пов'язаних із корупцією, обліковано – 10887, з них за повідомленнями викривачів – 32, водночас загалом у 2023 році розслідувалось 25791 кримінальне правопорушення (з урахуванням правопорушень, облікованих у 2023 році та у минулі роки), а повідомлено про підозру – 5481 особу. Варто підкреслити, що відповідно до наданої інформації протягом звітного періоду розслідувалось 11069 кримінальних правопорушень, передбачених ст. 364 Кримінального кодексу України (далі – КК України), 6075 – ст. 191 КК України, 2683 – ст. 369 КК України, 2453 – ст. 368 КК України, 1070 – ст. 365 КК України, 908 – ст. 364-1 КК України, 593 – ст. 369-2 КК України, 219 – ст. 366-3 КК України, 184 – ст. 366-2 КК України, 106 – ст. 368-3 КК України, 102 – ст. 368-5 КК України, 92 – ст. 354 КК України, 78 – ст. 410 КК України, 51 – ст. 210 КК України, 44 – ст. 368-4 КК України, 33 – ст. 357 КК України, 8 – ст. 262 КК України, 2 – ст. 308 КК України, 1 – ст. 320 КК України [9]. Водночас варто підкреслити, що переважна більшість кримінальних правопорушень була зареєстрована та виявлена саме органами Національної поліції України (далі – НП України). Отже, як вбачається з наведеного, питома вага вчинюваних корупційних правопорушень та правопорушень, пов'язаних із корупцією, є доволі високою.

Неможна залишити поза увагою той факт, що зважаючи на заявлену тенденцію кількості кримінальних правопорушень корупційної спрямованості, законодавець протягом останніх років створив доволі значну кількість спеціалізованих органів, головною діяльністю яких є саме боротьба з корупційними правопорушеннями та правопорушеннями, пов'язаними із корупцією, зокрема, мова йде насамперед про Національне антикорупційне бюро України (НАБУ), Бюро економічної безпеки України (БЕБ), спеціалізовані підрозділи в інших правоохоронних структурах та відповідно спеціалізовану антикорупційну прокуратуру (САП), Вищий антикорупційний суд (ВАКС). Зазначене вказує на те, що питання боротьби з корупцією посідає важливе місце в системі протидії злочинності. Насамперед, з відкриттям переговорів з Україною щодо вступу до Європейського Союзу (ЄС), одним з ключових питань постає приведення українського законодавства до європейських стандартів та боротьба з корупцією. Розглядаючи статистику заведених оперативних розшукових справ (далі – ОРС) зазначеними вище правоохоронними органами, що перебуває у відкритому доступі, можна стверджувати, що протягом 2023 року органами НП України було заведено 147 ОРС, з яких відкрито 76 кримінальних проваджень, НАБУ заведено 86 ОРС, з яких реалізовано 15 ОРС, ДБР заведено 24 ОРС, з яких реалізовано шляхом внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань – 7 ОРС, СБУ заведено 14 ОРС, БЕБ заведено 2 ОРС [9].

Як вбачається, з боку держави було прикладено доволі багато зусиль задля формування потужного підґрунтя для боротьби з корупційними правопорушеннями та правопорушеннями, пов'язаними із корупцією, проте тенденція щодо їхнього вчинення і надалі залишається високою.

Стан дослідження. Питання розроблення ефективних методик розслідування корупційних правопорушень і правопорушень, пов'язаних із корупцією, не один рік привертало увагу з боку вітчизняних науковців, зокрема, вагомим здобутком в розрізі дослідження вказаного феномену та рекомендацій щодо протидії йому зробили такі вчені: Л. Багрій-Шахматов, В. Бахін, В. Галаган, Н. Кимлик, Н. Клименко, О. Костенко, В. Лисиченко, І. Мезенцева, М. Мельник, Д. Михайленко, С. Самойленко, П. Цимбал, В. Шепітько та інші дослідники. Водночас, незважаючи на певні напрацювання, ефективна протидія злочинній діяльності вимагає запровадження новацій в розслідуванні злочинів, зважаючи на динамічний розвиток останніх та сучасні реалії, в яких на сьогодні перебуває суспільство.

Мета статті полягає в розгляді сучасних інноваційних підходів розслідування кримінальних правопорушень корупційної спрямованості, зважаючи на виклики та умови, в яких перебуває українське суспільство.

Виклад основного матеріалу. Розпочинаючи дослідження, слід звернути увагу на вже отримані напрацювання вчених. Так, Мезенцева І., проводячи аналіз Конвенції Ради Європи (Конвенція Ради Європи проти корупції) та ООН (Конвенція ООН проти корупції), зазначає, що вони «розмежували поняття «обіцянка», «пропозиція» і «надання» хабара, що також у даний час закріплено в національному законодавстві (п. 3 примітки ст. 354 КК України). «Пропозиція» відбувається, коли хабародавець повідомляє, що він готовий дати хабар. «Обіцянка» має відношення до ситуації, в якій хабародавець домовляється з посадовою особою про дачу хабара з повідомленням про час, місце та спосіб. «Надання» відбувається тоді, коли хабародавець насправді передає неправомірну перевагу. В усіх країнах Стамбульського плану дій криміналізоване давання хабара, але у багатьох з них обіцянка хабара не кваліфікується як повний склад кримінального злочину. Деякі країни криміналізували «підготовку» або «спробу» підкупу, що охоплює далеко не всі випадки пропозиції чи обіцянки хабара. Наприклад, суди деяких країн можуть визнати, що усне пропонування хабара нерівнозначно спробі підкупу; хабародавцю необхідно вчинити подальші дії перш, ніж його дію буде кваліфіковано як злочин: наприклад, зняти гроші для хабара в банку» [6, с. 131–132].

Отже, зважаючи на специфіку протиправних діянь, проблема розслідування яких складає предмет нашого наукового пошуку, можна розподілити їх на групи: по-перше, пропозиція надання службовій особі (або особі, що надає публічні послуги тощо) неправомірної вигоди та/або обіцянка такого надання; по-друге, надання неправомірної вигоди (в будь-якому вираженні: грошовому еквіваленті, іншими матеріальними/нематеріальними цінностями, виконанням певних дій або утримання від їх виконання тощо); по-третє, отримання неправомірної вигоди; по-четверте, вимагання надання неправомірної вигоди. При цьому слід відмітити, що у випадку перших двох категорій суб'єктом вчинення злочину є особа, яка не є службовою особою або працівником підприємства, установи чи організації тощо (в розумінні чинного КК України). Слід констатувати, що зважаючи на доволі велику кількість протиправних діянь, що відносяться законодавцем до корупційних правопорушень та правопорушень, пов'язаних із корупцією, в межах однієї наукової статті важко виокремити всі підходи до їх розсліду-

вання, відповідно до сформованої законодавцем класифікації, визначеної у примітці до ст. 45 КК України, а саме:

по-перше, кримінальні правопорушення, передбачені ст. ст. 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410 КК України, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем;

по-друге, кримінальні правопорушення, передбачені ст. ст. 210, 354, 364, 364¹, 365², 368-369² КК України;

по-третє, кримінальні правопорушення, пов'язані з корупцією, ст. ст. 366², 366³ КК України [4], пропонуємо для зручності розподілити всі зазначені кримінальні правопорушення на корупційні правопорушення та правопорушення, пов'язані із корупцією, на ті, де суб'єктом їх вчинення виступає, по-перше, службова особа або особа, яка пов'язана з виконанням функцій держави тощо, по-друге, вчинені іншим суб'єктом.

У науковій літературі зазначається, «що початковий етап будь-якого розслідування – це важливий напрямок роботи, спрямований на збирання фактичних даних, які в подальшому мають стати достатніми для прийняття рішення у провадженні. У даному випадку особливостями діяльності слідчого буде швидкість реагування на докази, які можуть бути знищеними, спрямування зусиль на розкриття правопорушення «по гарячих слідах», встановлення та затримання винних» [3, с. 102].

Так, розглядаючи типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування провокації підкупу, С. Самойленко класифікував їх залежно від способу на такі: «1) має місце пропонування неправомірної вигоди; 2) має місце обіцянка неправомірної вигоди; 3) має місце надання неправомірної вигоди; 4) має місце прийняття пропозиції неправомірної вигоди; 5) має місце прийняття обіцянки неправомірної вигоди; 6) має місце одержання неправомірної вигоди» [10, с. 222].

Слід зазначити, що типовим алгоритмом дій під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, пов'язаних із корупцією, є дослідження документів, які у переважній більшості випадків є доказами у кримінальному провадженні, проте з розвитком інформаційних технологій, засобів комунікації та обміну інформацією дедалі більшого поширення набуває спілкування в месенджерах, зокрема, завдяки алгоритмам шифрування, що ними використовуються, та тому, що набагато менших зусиль потребує «видалення» інформації, при чому деякі месенджери надають таку функцію і для видалення інформації з пристроїв співрозмовника. У такому випадку через несвоєчасну фіксацію, зокрема, за допомогою «скріншотів» або функції «запису екрану» доказова інформація може бути знищена з усіх пристроїв без можливості її відновлення. У контексті розгляду вказаної ситуації варто говорити про так звані «цифрові докази», які, на жаль, на сьогодні так і не отримали належного закріплення у чинному Кримінальному процесуальному кодексі України [5] (КПК України) як джерело доказів. Проте, у науковій доктрині питанню використання цифрових або електронних доказів присвячено чимало уваги, зокрема, висловлюється думка, що під цифровими доказами варто розуміти «фактичні дані, що представлені у цифровій (дискретній) формі та зафіксовані на будь-якому типі носія та після обробки електронно-обчислювальною машиною (ЕОМ) стають доступними для сприйняття людиною. При цьому, обов'язковою ознакою цифрового доказу є конвергентність, під якою розуміється здатність одиничного доказу входити у сукупність інших доказів і набувати у зв'язку з цим доказового значення» [11, с. 257]. Інші науковці, порівнюючи електронні докази з «типовими»

чи «традиційними» джерелами доказів підкреслюють, що «електронні докази мають спільні риси з традиційними доказами, але водночас мають низку унікальних характеристик: 1) їх не видно неозброєним оком: вилучити їх подекуди може лише спеціаліст; 2) вони є нестійкими, за певних обставин інформація в пам'яті пристрою може бути змінена або втрачена. Наприклад, у разі розрядки пристрою або недостатності пам'яті система накладає (записує) нову інформацію замість попередньої, а це значить, що й докази можуть бути знищені. Комп'ютерна пам'ять може бути пошкоджена або знищена під впливом фізичних факторів (високий рівень вологості, висока температура) та електромагнітних хвиль; 3) їх можна копіювати без втрати якості необмежену кількість разів, і будь-яка наступна копія не буде відрізнятися від оригіналу» [1, с. 125]. Водночас неможна залишити поза увагою той факт, що не обов'язково цифрова (електронна) інформація має зберігатися саме на «фізичному» носії інформації, великого поширення набуває зберігання в хмарних сховищах, доступ до яких може здійснюватися з необмеженої кількості пристроїв. За таких умов, зважаючи на специфічність здійснюваної протиправної діяльності, яка нами досліджується, слід зазначити, що у такого роду «хмарних базах даних» може зберігатися інформація щодо реальних здійснюваних операцій, які здійснювалися під «прикриттям» легальних, тощо.

Слід зазначити, що на сьогодні існують прецеденти, коли суд визнавав цифрові (електронні) докази під час судового розгляду, зокрема, показовою в розрізі розгляду вказаного питання виступає постанова Верховного Суду від 12 червня 2024 року, де зазначається, що «електронні (цифрові) докази, до яких належать: матеріали фотозйомки, звуко-запису, відеозапису та інші носії інформації (у тому числі комп'ютерні дані), що містяться у відкритих (інтернет; різноманітні засоби масової інформації; соціальні мережі) чи закритих мережах (приватні месенджери та телеграмканали; особисте листування з використанням комп'ютерної техніки і мобільних телефонів, флешносії, карти пам'яті тощо). За змістом ст. 99 КПК матеріали, у яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп осіб, зібрані оперативними підрозділами з дотриманням вимог процесуального законодавства, є документами та можуть використовуватися в кримінальному провадженні як докази» [8].

Водночас під час розслідування корупційних правопорушень та правопорушень, пов'язаних із корупцією, достатньо ефективним тактичним засобом, на наш погляд, є використання комп'ютерного поліграфа для збору доказової інформації. Проведення дослідження за допомогою зазначеного пристрою можливе як у випадку проведення допиту підозрюваного, так і потерпілого, зокрема, проте чинний КПК України не передбачає використання комп'ютерного поліграфа як засобу, результати використання якого носять в подальшому доказовий характер, а лише можуть використовуватися у сукупності з іншими допустимими доказами. «Поліграф – технічний пристрій, який дозволяє відстежувати динаміку фізіологічних реакцій респондента у відповідь на стимули, що пред'являються, за рахунок перетворення фізіологічних показників респіраторної, серцево-судинної активності і т.п. в електричні сигнали, що відображаються у вигляді графіків» [7]. Водночас варто констатувати, що проведення такого роду досліджень вимагає наявності специфічних умов для його здійснення та відповідної кваліфікації у суб'єкта, що його проводить.

Література:

1. Ахтирська Н.М. До питання доказової сили кіберінформації в аспекті міжнародного співробітництва під час кримінального провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер. Право*. 2016. Вип. 36. Т. 2. С. 123–125.
2. Індекс сприйняття корупції. *Transparency international Ukraine* : вебсайт. URL : <https://cpi.ti-ukraine.org>
3. Кимлик Н. В., Кимлик Р. В. Розслідування злочинів, пов'язаних із корупцією. *Міжнародний юридичний вісник*: зб. наук. праць Нац. ун-ту держ. податкової служби України. 2014. Вип. 1 (1). С. 102–107.
4. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 року № 2341-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
5. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
6. Мезенцева І.Є. Тактика і методика розслідування корупційних злочинів. *Криміналістика і судова експертиза*. 2017. Вип. 62. С. 129–138. URL : <https://digest.kndise.gov.ua/wp-content/uploads/2019/03/a2fc25cb69-129-138.pdf>
7. Методики проведення досліджень з використанням поліграфа. *Українська асоціація поліграфологів* : веб-сайт. URL : <https://polygraph.ua/metodiki/>
8. Постанова Верховного Суду від 12.06.2024 року по справі № 569/1908/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119741340>
9. Результати досудового розслідування корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією. *НАЗК*. URL : https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://dap.nazk.gov.ua/kpi/info/pdf/%3Fid%3D1%26cid%3D7&ved=2ahUKEwj1y8-8kNyIAxUIRPEDHV14HZEQFnoECCUQAQ&usg=AOvAww1Y_fvaSxGrORpa2tUO6MzN
10. Самойленко С.В. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування провокації підкупу. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 5. С. 217–224. URL : http://apnl.dnu.in.ua/5_2022/32.pdf
11. Цехан Д.М. Цифрові докази: поняття, особливості та місце у системі доказування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2013. № 5. С. 256–260.

Arkusha L., Zahorodnii V., Zahorodnii I., Chipko N. Modern innovative approaches to the investigation of corruption-oriented criminal offenses

Summary. The article is devoted to the issue of the investigation of criminal offenses of a corruption orientation, statistical information, which is in public access, regarding corruption offenses and offenses related to corruption that were detected during 2023, was researched, it

was stated that the specific weight of the specified criminal offenses is quite high, which requires decisive action and the introduction of effective approaches to investigation. Criminal offenses within the scope of the study are divided into groups: first, an offer to provide an official (or a person providing public services, etc.) with an unlawful benefit and/or a promise of such provision; secondly, providing an unlawful benefit (in any form: monetary equivalent, other tangible/intangible values, performance of certain actions or refraining from their performance, etc.); thirdly, obtaining an unlawful benefit; fourthly, demanding the provision of undue benefit. At the same time, it is noted that in the case of the first two categories, the subject of the crime is a person who is not an official or an employee of an enterprise, institution or organization, etc. (in the sense of the current Criminal Code of Ukraine). It was determined that the typical algorithm of actions during the investigation of corruption criminal offenses and criminal offenses related to corruption is the study of documents, which in the vast majority of cases are evidence in criminal proceedings, however, with the development of information technologies, means of communication and information exchange, it is becoming more and more widespread communication in messengers, in particular, thanks to the encryption algorithms they use and the fact that much less effort is needed to "delete" information, while some messengers provide such a function to delete information from the interlocutor's devices. In this case, due to untimely recording, in particular, with the help of "screenshots" or the "screen recording" function, evidentiary information can be destroyed from all devices without the possibility of its recovery. In the context of consideration of the specified situation, it is mentioned about the so-called "digital evidence", which, to date, has not been properly established in the current Criminal Procedure Code of Ukraine as a source of evidence. The judicial practice was studied when the court admitted digital (electronic) evidence during the trial. At the same time, it is stated that during the investigation of corruption offenses and offenses related to corruption, the use of a computer polygraph to collect evidentiary information is, in our opinion, a sufficiently effective tactical tool. It was determined that conducting research with the help of the specified device is possible both in the case of interrogation of the suspect and the victim, in particular, however, the current Code of Criminal Procedure of Ukraine does not provide for the use of a computer polygraph as a means, the results of which are subsequently used as evidence, but can only be used in aggregate with other admissible evidence.

Key words: corruption offenses and offenses related to corruption, investigation of criminal activity, digital (electronic) evidence, tactical means, polygraph.

*Васильковський О. В.,**аспірант кафедри криміналістики,
детективної та оперативно-розшукової діяльності
Національного університету
«Одеська юридична академія»**Радецький С. В.,**аспірант кафедри криміналістики,
детективної та оперативно-розшукової діяльності
Національного університету
«Одеська юридична академія»*

ВИКОРИСТАННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС НЕЙТРАЛІЗАЦІЇ ПРОТИДІЇ РОЗСЛІДУВАННЮ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню протидії розслідуванню кримінальних правопорушень та формуванню парадигм нейтралізації такої протидії. Зокрема, авторами в межах дослідження визначено, що протидія розслідуванню не завжди може спричинитися спеціально заради недопущення розкриття кримінального провадження, тому запропоновано розподілити її на такі групи: по-перше, умисне, свідоме перешкодження процесу досудового розслідування; по-друге, несвідоме перешкодження процесу досудового розслідування. В подальшому дослідниками більше уваги приділено кожній з вищезазначених груп. Так, умисне, свідоме перешкодження процесу досудового розслідування передбачає вчинення активних/пасивних дій, спрямованих на недопущення органам досудового розслідування «розкрити» кримінальне провадження. Визначено, що активні дії передбачають свідоме втручання в процес досудового розслідування, при чому суб'єктом протидії може виступати не обов'язково саме особа/особи, що вчинили кримінальне правопорушення, а й особи, що приховували сліди правопорушення, були його свідками, перебувають у родинних, близьких стосунках чи є знайомими підозрюваного, мають перед ним певні зобов'язання особистого характеру тощо чи безпосередньо беруть участь в процесі досудового розслідування, наприклад, експерти/спеціалісти і т.д., звернуто увагу на те, що більш складною є ситуація, коли розслідуванню протидіють безпосередньо особи, до функціональних обов'язків яких входить безпосереднє розслідування злочинної діяльності.

Окрему увагу приділено ситуації, коли протидія розслідуванню особою здійснюється несвідомо, тобто особа, наприклад, беручи участь в певних процесуальних діях, переконана в тому, що надає суб'єкту кримінального переслідування правдиву інформацію, при цьому ведучи його по «хибному» сліду. До цієї ж категорії, на думку авторів, слід віднести діяльність засобів масової інформації, які неодноразово задля отримання «сенсації» висвітлювали на шпальтах видань чи транслювали за допомогою відеофіксуючих засобів у прямому ефірі або у записі інформацію, що становила таємницю слідства, і через завчасний розголос повідомляла злочинцю про наявну у правоохоронних органах інформацію щодо події кримінального правопорушення.

В цілому не заперечуючи запропоновані науковцями в дослідженнях підходи щодо нейтралізації протидії розслідуванню кримінальних правопорушень, автори

запропонували доповнити запропоновані ними пропозиції наступними: по-перше, проводити тренінги слідчих разом з психологами щодо забезпечення злагодженої роботи в колективі, оскільки ефективна діяльність щодо подолання злочинності насамперед вимагає злагодженої та поступової взаємодії всередині «колективу»; по-друге, збільшення кількості висококваліфікованих кадрів, покликаних на здійснення діяльності з розслідування злочинної діяльності, зокрема через велику кількість навантаження на слідчих; по-третє, посилення міжнародного співробітництва в розрізі обміну досвідом між провідними правоохоронними органами ЄС та США; по-четверте, запровадження до «арсеналу» слідчого більш прогресивних засобів та методів, що можуть ефективно використовуватися під час розслідування злочинної діяльності, зважаючи на позитивний закордонний досвід; по-п'яте, збільшення попиту під час розслідування на дослідження даних з відкритих джерел інформації, що після кваліфікованого опрацювання та аналізу можуть слугувати доказовою інформацією під час кримінального провадження, зокрема, використання у досудовому розслідуванні OSINT.

Ключові слова: криміналістика, криміналістичні знання, сучасні криміналістичні знання, досудове розслідування, кримінальні правопорушення, протидія розслідуванню, нейтралізація протидії розслідуванню, суб'єкт кримінального переслідування.

Постановка проблеми. Боротьба зі злочинною діяльністю відіграє важливу роль у формуванні України як незалежної, соціальної та демократичної країни, проте проблема існування зазначеного соціального феномену завжди була актуальною як за часів зародження суспільства, так залишається поширеною і у наші дні. Водночас варто зазначити, що певні діяння асимілювалися в повсякденне життя та набули статусу «типової» поведінки, порівняно з раніше визнаними соціальними устоями. Варто констатувати, що у процесі розвитку технологій та поступового підвищення рівня життя середньостатистичного громадянина, суттєво змінилися форми вираження та характер злочинної поведінки, що супроводжується винайденням нових та удосконаленням вже існуючих способів та методів вчинення останньої. Слід підкреслити, що зазначені процеси перебувають у кореляційній залежності з формуванням новітніх способів подолання та боротьби з проявами протиправної поведінки,

іншими словами – дедалі більшої актуальності набуває питання нейтралізації протидії розслідуванню в цілому, використовуючи сучасні методи та механізми такої діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання нейтралізації протидії розслідуванню протягом останніх років привертало увагу з боку наукової спільноти, проте з розвитком способів та методів вчинення злочинів, коло питань, що ставиться для вирішення перед суб'єктом розслідування, дедалі змінюється, водночас неможна залишити поза увагою вже отримані здобутки дослідників в галузі криміналістичної науки щодо удосконалення методології щодо розслідування окремо взятих категорій злочинних посягань або підготовки ними методичних рекомендацій вказаного спрямування тощо, деякими з них ми і будемо користуватися під час проведення власного наукового пошуку, зокрема, слід відзначити роботи Л. Аркуші, О. Бандурки, В. Берназа, Ю. Гресь, М. Дідковської-Бідюк, К. Калюги, М. Курляк, П. Лепісевич, Й. Мерзлікіна, А. Мурашко, О. Самойленко, Д. Цехана, С. Черкасова, В. Шепітька та багатьох інших вітчизняних вчених.

Мета статті полягає у формулюванні парадигм використання окремих криміналістичних знань під час нейтралізації протидії розслідуванню.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі відзначається, що найбільш типовими формами протидії розслідуванню злочинів є «приховування злочинів, неправдиві свідчення, фальсифікація доказів, знищення матеріалів та речових доказів у кримінальній справі, погроза свідкам і потерпілим, слідчому, прокурору, судді, корупція серед осіб правоохоронних органів, негативне використання засобів масової інформації, застосування фізичного впливу стосовно учасників кримінального судочинства» [3, с. 277]. Отже, як вбачається, на практиці існує велика кількість чинників, які так чи інакше заважають процесу розслідування, а іноді навіть нівелюють всі отримані слідством результати. Водночас варто констатувати, що протидія розслідуванню не завжди може спричинитися спеціально заради недопущення розкриття кримінального провадження, тому пропонуємо розподілити її на такі групи: по-перше, умисне, свідоме перешкодження процесу досудового розслідування; по-друге, несвідоме перешкодження процесу досудового розслідування.

Пропонуємо більш докладно розглянути кожну з виокремлених вище груп. Так, *умисне, свідоме перешкодження процесу досудового розслідування* передбачає вчинення активних/пасивних дій, спрямованих на недопущення органам досудового розслідування «розкрити» кримінальне провадження. Активні дії передбачають свідоме втручання в процес досудового розслідування, при чому суб'єктом протидії може виступати не обов'язково саме особа/особи, що вчинили кримінальне правопорушення, а й особи, що приховували сліди правопорушення, були його свідками, перебувають у родинних, близьких стосунках чи є знайомими підозрюваного, мають перед ним певні зобов'язання особистого характеру тощо чи безпосередньо беруть участь в процесі досудового розслідування, наприклад, експерти/спеціалісти і т.д., більш складною є ситуація, коли розслідуванню протидіють безпосередньо особи, до функціональних обов'язків яких входить безпосереднє розслідування злочинної діяльності, зазвичай причиною такої діяльності можуть бути близькі, дружні, родинні зв'язки між підозрюваним та особою, яка бере участь у досудовому розслідуванні,

при цьому такі відносини між учасниками кримінального провадження можуть приховуватися обома сторонами, а в процесуальних документах та/або під час проведення процесуальних дій фіксуватися неправдива або відозмінена інформація. Одним з підвидів вищевказаної ситуації є така, коли особа обізнана щодо способів та методів, що використовуються під час досудового розслідування. Доволі цікавим прикладом такої діяльності є випадок, пов'язаний з Андрієм Чикатилом, коли особа, за даними слідства вчинила доведені 52 акти умисних вбивств, при цьому безпосередньо брала участь в операції, покликаній на його пошуки, що мала назву «Лісосмуга».

Водночас не виключенням у вказаній ситуації може бути випадок, коли наявні акти підкупу та/або іншого впливу на працівника правоохоронного органу або його близьких осіб шляхом погрози життям тощо.

Інша ситуація складається, коли протидія розслідуванню *особою здійснюється несвідомо*, тобто особа, наприклад, беручи участь в певних процесуальних діях переконана в тому, що надає суб'єкту кримінального переслідування правдиву інформацію, при цьому ведучи його по «хибному» сліду. До цієї ж категорії вважаємо, що слід віднести діяльність засобів масової інформації, які неодноразово задля отримання «сенсації» висвітлювали на шпальтах видань чи транслювали за допомогою відеофіксуючих засобів у прямому ефірі або у записі інформацію, що становила таємницю слідства, і через завчасний розголос повідомляла злочинцю про наявну у правоохоронних органів інформацію щодо події кримінального правопорушення.

Так, П. Лепісевич, М. Курляк зазначають, що «до головних форм протидії розслідуванню злочинів у сучасних умовах належать:

- 1) приховування злочину;
- 2) корупційні механізми протидії розслідуванню;
- 3) використання засобів масової інформації;
- 4) повідомлення неправдивих показань;
- 5) фальсифікація доказів;
- 6) застосування погроз і фізичного впливу» [3, с. 278–279].

Зважаючи на вищевикладене, пропонуємо розглянути декілька ситуацій, коли має місце протидія розслідуванню кримінального правопорушення та спробуємо надати певні рекомендації щодо шляхів її нейтралізації.

Ситуація 1. Протидію розслідуванню вчиняють особи, які є безпосередньо його учасниками. В даному аспекті вважаємо, що можна виокремити декілька різновидів суб'єктів, які можуть здійснювати вказану діяльність:

по-перше, суб'єкту кримінального переслідування відомо, що особа свідомо йде на «конфлікт» з органами досудового розслідування, при цьому відома особа, яка чинить такий опір. До прикладу можна навести ситуацію, коли особа не з'являється за викликом для надання показань чи участі в інших процесуальних діях;

по-друге, слідством було встановлено, що особа чи група осіб фальсифікують та/або піддроблюють інформацію, яка носить доказовий характер у кримінальному провадженні. Як окремі підвиди можна визначити:

– фальсифікацію доказів здійснюють особи, які не є працівниками правоохоронних органів:

а) особа, яка є свідком/потерпілим/підозрюваним у вчиненні кримінального правопорушення, починає кардинально

змінювати свої показання, порівняно з інформацією, наданою нею під час першого допиту;

б) особа, яка є свідком/потерпілим/підозрюваним у вчиненні кримінального правопорушення, підроблює докази, надаючи суб'єкту кримінального переслідування «хибну» доказову інформацію, при чому це можуть бути як речові докази, так і документи;

– фальсифікацію здійснюють особи, наділені державою виконувати правоохоронну функцію та мають відповідний статус. В цьому випадку можна виокремити:

а) слідчий, працівник оперативного підрозділу, інший співробітник правоохоронного органу в силу своїх обов'язків та посадової інструкції виконує доручення керівника, який завідомо надає «наказ» та/або доручення, що носить протиправний характер задля приховування слідів кримінального правопорушення або «знаття провини» з підозрюваної особи;

б) підозрюваний під впливом власного авторитету, службового становища (наприклад, будучи високопосадовцем чи громадським діячем) чи завдяки зв'язкам з керівництвом здійснює вплив на осіб, що здійснюють досудове розслідування;

в) підкуп службової особи (керівника слідчого підрозділу, слідчого, працівника оперативного підрозділу тощо), спеціаліста/експерта тощо;

по-третє, злочинна діяльність здійснювалася не одноосібно, а мала місце складна розгалужена система «злочинної ієрархії» з розподілом функціональних обов'язків між членами угруповання;

по-четверте, особою використовувалися засоби «приховування» під час здійснення злочинної діяльності з використанням мережі Інтернет та/або месенджери чи соціальні мережі. Вказане має місце під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених з використанням кіберпростору. В цьому аспекті варто зазначити, що задля забезпечення анонімності та приховування реального місцезнаходження особи та IP-адреси комп'ютерного пристрою нерідко для входу в інтернет використовують VPN та «безпечні» браузері, такі як, наприклад, Tor Browser, Brave Browser, PirateBrowser, Epic Privacy Browser тощо, так само можуть використовуватися різноманітні проксі-сервери. У такому випадку доволі результативним, на наш погляд, є використання так званого «інформаційного профайлінгу», під яким в літературі пропонують розуміти «сукупність методик оцінювання інформації, що знаходиться у соціальних мережах, інших засобах, які використовуються для обміну чи розміщення інформації, задля діагностики та формування «портрета» особи, яка розміщує такого роду інформацію» [4, с. 473]. Формуючи кореляційні залежності між інформацією, що знаходиться в інформаційному просторі, та тією, що наявна у слідства, слідчий може сформулювати коло спілкування підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення, можливих співників та однодумців, коли мова йде, наприклад, про злочини, що становлять загрозу національній безпеці, тощо. Зважаючи на доволі велику за обсягом роботу щодо «моніторингу» соціальних мереж та перегляду іншої інформації, що знаходиться в інтернеті, вважаємо, що окремим напрямком діяльності правоохоронних органів має бути саме вказане спрямування;

по-п'яте, специфічною формою протидії розслідуванню, на наше переконання, можна вважати некомпетентність окремо взятих учасників кримінального процесу та неналагодженість

комунікації між учасниками кримінального провадження. Так, О. Бурлаку та І. Шинкаренко відзначають, що «серед найголовніших принципів комунікаційного контакту можна назвати: законність, моральність, знання слідчим основ практичної психології, володіння слідчими прийомами психологічного комунікативного контакту, вміння уникати конфліктних ситуацій, володіння ініціативою під час комунікаційного акту» [1, с. 26]. Водночас важливим аспектом ефективного досудового розслідування є злагоджена робота слідчого (групи слідчих), працівників оперативних підрозділів, спеціалістів, експертів тощо.

Ситуація 2. Протидія розслідуванню здійснюється особами, що не фігурують у кримінальному провадженні та/або не є його учасниками (особи залишаються суб'єкту кримінального переслідування невідомими). Зазначена ситуація є складнішою за попередню, оскільки у слідства відсутня інформація щодо особи, яка здійснює протидію розслідуванню, у цьому випадку доречним є використання «інноваційної» методології, що доволі ефективно зарекомендувала себе в англо-американській правовій системі, зокрема, профілювання та моделювання. Так, «профайлінг – це багатоаспектний процес аналізу поведінки, особистості та інших характеристик людини або групи» [2]. Досліджуючи діяльність спеціаліста-профайлера, відзначається, що вона є пролонгованою та складається з декількох рівнів: по-перше, моделювання події вчиненого кримінального правопорушення, що ґрунтується на аналізі наявної у слідства інформації; по-друге, моделювання поведінки особи після вчинення протиправного діяння [5, с. 160]. Отож вказане передбачає формування на базі правоохоронних органів самостійних підрозділів, що склалися б зі спеціалістів, наділених відповідними повноваженнями щодо «моделювання» та «прогнозування» подальшої злочинної діяльності, беручи до уваги отриману слідством інформацію щодо вже вчинених актів злочинної поведінки у випадку можливості подальшого рецидиву. На наше переконання, вказаний напрямок діяльності є більш актуалізується у випадку вчинення злочинної діяльності ОЗГ, для якої така діяльність є «професійною».

Лепісевич П. та Курляк М. зробили висновок, що «аналіз основних форм протидії організованих злочинних груп розкриттю та розслідуванню злочинів дає змогу стверджувати, що така протидія значно ускладнює роботу правоохоронних органів, оскільки потребує термінової розробки і використання окремих криміналістичних рекомендацій слідству, зважаючи на особливості конкретного акта протидії, з метою ефективного протистояння організованим злочинним групам. Враховуючи підступність злочинних організацій з пошуку нових форм протидії розслідуванню злочинів, органи досудового розслідування зобов'язані бути готовими до таких актів і діяти на випередження. Крім цього, органи досудового розслідування мають усі можливості використовувати для виявлення і документування фактів протидії розслідуванню злочинів сучасний комплекс наукового забезпечення пізнання та доказування (детективознавчі, криміналістичні, експертознавчі, безпекознавчі засоби, методи і технології). Також необхідно удосконалювати професійну підготовку слідчих, якісний підбір кадрів на посади слідчих підрозділів» [3, с. 281–282].

Висновки. В цілому не заперечуючи запропоновані науковцями підходи щодо нейтралізації протидії розслідуванню кримінальних правопорушень, хочемо взяти на себе сміливість доповнити запропоновані ними пропозиції наступними:

по-перше, проводити тренінги слідчих разом з психологами щодо забезпечення злагодженої роботи в колективі, оскільки ефективна діяльність щодо подолання злочинності насамперед вимагає злагодженої та поступової взаємодії всередині «колективу»;

по-друге, збільшення кількості висококваліфікованих кадрів, покликаних на здійснення діяльності з розслідування злочинної діяльності, зокрема через велику кількість навантаження на слідчих;

по-третє, посилення міжнародного співробітництва в розрізі обміну досвідом між провідними правоохоронними органами ЄС та США;

по-четверте, запровадження до «арсеналу» слідчого більш прогресивних засобів та методів, що можуть ефективно використовуватися під час розслідування злочинної діяльності, зважаючи на позитивний закордонний досвід;

по-п'яте, збільшення попиту під час розслідування на дослідження даних з відкритих джерел інформації, що після кваліфікованого опрацювання та аналізу можуть слугувати доказовою інформацією під час кримінального провадження, зокрема, використання у досудовому розслідуванні OSINT (що складається з двох ключових складових: OSINT – «розвідка» (intelligence) та «відкриті бази даних» чи «відкриті джерела» (open source) [6, с. 7].

Література:

1. Бурлаку О.Г., Шинкаренко І.О. Комунікативний аспект досудового розслідування. *Актуальні проблеми адміністративно-правового забезпечення діяльності Національної поліції*. 2017. С. 26–28.
2. Кирилова Л. Профайлінг, його Методи та Застосування. *Profiling club* : вебсайт. URL : <https://profiling.club/profayling-yogo-metodi-ta-zastosuvannya>
3. Лепісевич П.М., Курляк М.Д. Практичні засади усунення протидії розслідуванню злочинів у сучасних умовах. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2018. № 1. С. 277–283.
4. Мурашко А.С. Перспективні напрями використання профайлінгу в Україні. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень* : матеріали Міжнародної конференції (м. Одеса, 19 травня 2023 р.). Одеса, 2023. С. 472–474.
5. Мурашко А.С. Профайлінг як складова пізнавальної діяльності у досудовому розслідуванні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. : Юриспруденція*. 2023. Вип. 66. С. 159–162. URL : <https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc66/35.pdf>
6. Торбас О.О. OSINT при розслідуванні кримінальних правопорушень : підручник. Одеса, 2024. 180 с.

Vasylovskiy O., Radetskiy S. The use of forensic knowledge during the neutralization of opposition to the investigation

Summary. The article is devoted to the study of opposition to the investigation of criminal offenses and the formation of paradigms for the neutralization of such opposition.

In particular, the authors determined within the framework of the study that opposition to the investigation cannot always be caused specifically to prevent the disclosure of criminal proceedings, therefore it is proposed to divide it into the following groups: first, intentional, conscious obstruction of the pre-trial investigation process; secondly, unconscious obstruction of the pre-trial investigation process. In the future, researchers paid more attention to each of the above-mentioned groups. Thus, intentional, conscious obstruction of the pre-trial investigation process involves taking active/passive actions aimed at preventing pre-trial investigation bodies from “opening up” criminal proceedings. It was determined that active actions involve deliberate interference in the process of pre-trial investigation, while the subject of countermeasures may not necessarily be the person/persons who committed the criminal offense, but also persons who hid traces of the offense, were its witnesses, are in family, close relationships whether they are acquaintances of the suspect, have certain obligations of a personal nature to him, etc., or are directly involved in the process of pre-trial investigation, for example, experts/specialists, etc., attention is drawn to the fact that the situation is more difficult when persons directly oppose the investigation, whose functional duties include the direct investigation of criminal activity.

Particular attention is paid to the situation when a person opposes the investigation unconsciously, that is, the person, for example, participating in certain procedural actions, is convinced that he is providing the subject of criminal prosecution with true information, while leading him on the “wrong” trail. The same category, according to the authors, should include the activities of the mass media, which repeatedly, in order to obtain a “sensation”, covered in the columns of publications or broadcast with the help of video recording devices live or recorded information that constituted the secret of the investigation, and due to premature publicity informed the criminal about the information available to the law enforcement agencies regarding the event of the criminal offense.

In general, while not denying the approaches proposed by the scientists in the studies to neutralize countermeasures to the investigation of criminal offenses, the authors proposed to supplement their proposed proposals with the following: first, to conduct trainings of investigators together with psychologists to ensure coordinated work in the team, since effective activities to overcome crime first of all require a coordinated and gradual interaction within the “team”; secondly, an increase in the number of highly qualified personnel called to carry out criminal investigation activities, in particular due to the large amount of workload on investigators; thirdly, the strengthening of international cooperation in terms of exchange of experience between the leading law enforcement agencies of the EU and the USA; fourthly, the introduction to the investigator's “arsenal” of more progressive means and methods that can be effectively used during the investigation of criminal activity, taking into account positive foreign experience; fifth, an increase in the demand during the investigation for the study of data from open sources of information, which after qualified processing and analysis can serve as evidentiary information during criminal proceedings, in particular, the use of OSINT in a pre-trial investigation.

Key words: criminalistics, forensic knowledge, modern forensic knowledge, pre-trial investigation, criminal offenses, opposition to the investigation, neutralization of opposition to the investigation, the subject of criminal prosecution.

*Дуфенюк О. М.,
доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу
та криміналістики факультету № 1 ІПФПНП
Львівського державного університету внутрішніх справ*

ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗШУКУ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ, ЯКІ ПОКИНУЛИ МІСЦЕ ДТП

Анотація. Стаття присвячена проблематиці інформаційно-аналітичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень. Цей напрям діяльності набуває дедалі більшої ваги та потребує розробки належного теоретично-методологічного обґрунтування та апробації в оперативно-розшуковій діяльності та слідчій практиці. На прикладі розслідування порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, продемонстровано практичну цінність інформаційно-аналітичних інструментів. Мета статті полягає у системному огляді інформаційно-аналітичного забезпечення розшуку транспортних засобів, які покинули місце ДТП. У розумінні інформаційно-аналітичного забезпечення за основу прийнято концепт, що об'єднує: *по-перше*, програмно-технічні та інші комплекси (сервери, програмне забезпечення, комунікаційне обладнання, автоматизовані робочі місця, сховища даних тощо), функціонально призначені для роботи з інформацією (збирання, узагальнення, систематизація, обробка, архівування, синхронізація і т.д.), яка може бути цінною для процесу розслідування випадків; *по-друге*, аналітичні інструменти опрацювання інформації з метою ухвалення тактичних та стратегічних процесуальних рішень. У статті виділено п'ять типових ситуацій розслідування, коли транспортний засіб покинув місце ДТП (власник (співвласник) керував транспортним засобом; власник (співвласник) передав транспортний засіб іншій особі; транспортний засіб було викрадено перед ДТП і особа водія невідома; було використано викрадені номерні знаки і особа водія невідома; було використано номерні знаки-двійники або за офіційними даними знищені номерні знаки і особа водія невідома). З'ясовано, що інформаційно-аналітичне забезпечення розслідування вказаного виду кримінальних правопорушень доцільно умовно розділити на три напрями: (1) інформаційно-аналітичне забезпечення процесу встановлення параметрів транспортного засобу, номерних знаків, маршруту його руху, персональних даних водія; (2) інформаційно-аналітичне забезпечення процесу розшуку особи, у тому числі вивчення даних відкритих джерел (OSINT аналітики), соціальних мереж на предмет наявності інформації про водія; (3) інформаційно-аналітичне забезпечення судових експертиз при розслідуванні ДТП, при яких водій покинув місце злочину. В рамках обмеженого обсягу публікації основну увагу було присвячено першому напрямку. У контексті цього обговорення розглянуто функціонування (1) електронних інформаційних ресурсів єдиної інформаційної системи МВС, (2) інформаційної підсистеми «Гарпун» інформаційно-комунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України» та (3) автоматизованої інформаційно-аналітичної сис-

теми «Безпечне місто». Інші два напрями отримують докладне висвітлення у наступних публікаціях.

Ключові слова: інформаційно-аналітичне забезпечення, інформаційні системи, бази даних, оперативно-розшукова діяльність, досудове розслідування, кримінальний аналіз, процесуальні рішення, дорожньо-транспортна пригода, безпека дорожнього руху.

Постановка проблеми. Дорожньо-транспортні пригоди є проблемою не тільки українських доріг. В світовому масштабі вчені говорять про неймовірні цифри завданих матеріальних збитків, травмувань та втрат у випадках настання трагічних наслідків [1]. У зоні відповідальності водіїв є правильна оцінка ситуації на дорогах, вибір оптимальних, безпечних параметрів руху, експлуатація транспортних засобів у справному стані. У зоні відповідальності територіальних громад та уповноважених державних інституцій є утримання дорожньої інфраструктури в належному стані, реагування на потреби посилення безпеки на певних ділянках, вживання заходів усунення умов, що сприяють таким подіям. У зоні відповідальності органів правопорядку є своєчасне реагування на порушення у сфері безпеки руху, якісне розслідування порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами. З появою новітніх технологій та посиленням тенденції цифровізації інформаційно-аналітичні інструменти цілком закономірно розширюють свою сферу впливу, зокрема використовуються й при встановленні обставин ДТП. Дослідженню окремих методологічних питань цього процесу присвячена дана стаття.

Стан дослідження. Бібліографічною основою для праці над окресленою проблематикою склали дві групи джерел. Перша група стосується концепту «інформаційно-аналітичне забезпечення». У сучасній науковій доктрині, яка закладає теоретико-методологічні основи протидії злочинності, доволі часто у фокусі дослідницької уваги є інформаційно-аналітичне забезпечення розслідування окремих видів кримінальних правопорушень. Так, С. Томин, О. Лишак вивчали цю проблематику в контексті забезпечення діяльності з попередження, розкриття та розслідування корупційних правопорушень [2], О. Вівчар – при дослідженні організаційно-правового механізму фінансових розслідувань [3], В. Бондар – при обговоренні проблем розслідування злочинів, учинених із застосуванням вогнепальної зброї [4; 5], питань протидії тероризму [6], Є. Тищенко – при вивченні окремих аспектів розслідування злочинів, пов'язаних із одержанням неправомірної вигоди [7] і т.д. Ці праці сформулювали уявлення про існуючі в українській науці

підходи до змісту та механізмів оптимізації інформаційно-аналітичного забезпечення досудового розслідування. Особливо слід згадати наукові дослідження інформаційно-аналітичного забезпечення поліцейської діяльності (С. Пеньков, В. Шендрік [8], В. Гаркуша [9], А. Коваленко [10; 11] та ін.), які також пролили світло чи навпаки поглибили дискусію щодо окремих термінологічних питань.

Другу групу джерел становить фахова література, присвячена висвітленню різних аспектів розслідування порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами (далі для потреб дослідження умовно позначатимемо ці кримінальні правопорушення аббревіатурою ДТП). Йдеться про дисертаційні роботи, присвячені проблематиці розслідування, процесу доказування, використання спеціальних знань (В. Дячук [12], Д. Карпенко [13], М. Климчук [14], І. Колеснік [15], П. Луцюк [16], П. Луцюк [17]); дослідження причин та умов, що сприяють ДТП (О. Долженкова, І. Гринько [18], І. Шаша, О. Сазонов, О. Лемешко [19], Г. Фоменко, Н. Поташева [20], І. Шевченко, М. Васильченко [21] та ін.). Цінними є також наукові публікації, які стосуються сучасних новітніх технологій дослідження обставин ДТП [22], реалізації проєкту «безпечне місто» [23–25].

Мета статті полягає у системному огляді інформаційно-аналітичного забезпечення розшуку транспортних засобів, які покинули місце ДТП.

Виклад основного матеріалу. У науці численними є дослідження змісту, структури, механізму функціонування інформаційно-аналітичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, тому з метою економії часу та дослідницьких ресурсів не станемо, переповідаючи різні підходи, творити нову вітку термінологічного дискурсу та приймемо за основу розуміння цього концепту як системи, що об'єднує:

по-перше, програмно-технічні та інші комплекси (сервери, програмне забезпечення, комунікаційне обладнання, автоматизовані робочі місця, сховища даних тощо), функціонально призначені для роботи з інформацією (збирання, узагальнення, систематизація, обробка, архівування, синхронізація і т.д.), яка може бути цінною для розслідування кримінального правопорушення;

по-друге, аналітичні інструменти опрацювання вказаної вище інформації з метою ухвалення процесуальних рішень у конкретному кримінальному провадженні тактичних рішень та/або стратегічних управлінських рішень в рамках реалізації стратегії протидії певному виду кримінальних правопорушень.

Застосування інструментів обох рівнів, інформаційного та аналітичного, вимагає відповідно навиків інформаційної та аналітичної роботи. Їхній зміст і водночас відмінність між ними, як зауважують О. Користін, Ю. Кардашевський [26, с. 20], А. Мовчан [27, с. 36] та ін., полягає в тому, що інформаційна робота передбачає первинну обробку інформації (збір, систематизацію, класифікацію, зберігання, кількісний аналіз), тоді як аналітична робота передбачає якісно-змістовну обробку інформації, тобто виявлення сутнісних латентних елементів, отримання нового знання, підготовка управлінських рішень. Такими прихованими «в товщі інформації» даними можуть бути серед іншого: закономірності, причинно-наслідкові зв'язки, зовнішні та внутрішні чинники, що впливають на ситуацію, цілі дій суб'єктів, ризики, оцінки загроз, патерни подій тощо [26, с. 20–21].

Узагальнюючи огляд наукових джерел та галузевого законодавства, можна резюмувати, що інформаційно-аналітичне забезпечення розслідування кримінального правопорушення передбачає:

- формування відомчих баз (банків) даних, безперервного функціонування різних інформаційних систем (підсистем), що акумулюють інформацію, яка має значення для досудового розслідування;

- надання уповноваженим користувачам автоматизованого доступу до інформаційних ресурсів в інтерактивному режимі реального часу та можливості виконання необхідних дій аналітичної обробки інформації, а також ведення системних журналів аудиту приймання-передачі інформації, реєстрації роботи програмних засобів, роботи засобів безпеки і т.д.;

- забезпечення інформаційної взаємодії різних баз даних, інформаційних систем (підсистем);

- проведення аналітичного дослідження отриманої інформації, що може мати орієнтуюче або доказове значення: попередній огляд даних у різному форматі і з різних джерел, порівняння даних, виявлення суттєвих зв'язків, оформлення та оцінка результатів, формулювання висновків;

- ухвалення тактичних процесуальних рішень, впровадження алгоритмів дій, планування розслідування на основі проведеної інформаційної та аналітичної роботи (побудова версій, проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, вжиття заходів забезпечення кримінального провадження, залучення експертів для проведення судових експертиз, надання доручень оперативним підрозділам в порядку ст. 40 КПК України тощо);

- ухвалення стратегічних рішень на основі результатів і висновків кримінального аналізу, тобто проведеної інформаційної та аналітичної роботи, вивчення динаміки, прогнозування тенденцій змін з метою протидії певному виду кримінальних правопорушень.

Важливість інформаційно-аналітичного забезпечення у діяльності органів слідства підтверджує практика розслідування ДТП у ситуаціях, ускладнених відсутністю на місці події водія-порушника та його транспортного засобу. Можна виокремити кілька типових слідчих ситуацій, які можуть виникати при розслідуванні таких злочинів (свідомо не беремо тут до уваги ситуації, коли водій залишив транспортний засіб на місці події, а сам зник, оскільки в такому випадку логічно зникає потреба розшуку транспортного засобу): (1) власник (співвласник) транспортного засобу перебував в момент ДТП за кермом; (2) власник (співвласник) транспортного засобу передав його іншій особі, яка в момент ДТП була за кермом; (3) транспортний засіб було викрадено перед ДТП і в момент вчинення кримінального правопорушення за кермом перебувала невідома особа; (4) номерні знаки було викрадено перед ДТП, розміщено на транспортному засобі, за участю якого сталося ДТП, і в момент вчинення кримінального правопорушення за кермом перебувала невідома особа; (5) на транспортному засобі, за участю якого сталося ДТП, було розміщено номерні знаки-двійники або номерні знаки, які за даними Єдиного державного реєстру транспортних засобів (далі – ЄДРТЗ) знищено, і в момент вчинення кримінального правопорушення за кермом перебувала невідома особа.

Перед органами досудового розслідування та оперативними підрозділами постають важливі завдання встановлення

даних про кримінальне правопорушення та ідентифікації учасників події. Реалізація цих завдань реалізується з використанням інформаційно-аналітичних інструментів, передусім, функціональних підсистем *єдиної інформаційної системи МВС*, впроваджені постановою Кабінету Міністрів України від 14 листопада 2018 р. № 1024 [28]. Ця система забезпечує інформаційну підтримку та супроводження діяльності уповноважених суб'єктів і становить «сукупність взаємозв'язаних функціональних підсистем, сервісів, програмно-інформаційних комплексів, програмно-технічних та технічних засобів електронної комунікації, які забезпечують логічне поєднання та інтеграцію електронних інформаційних ресурсів єдиної інформаційної системи МВС, обробку та захист інформації, внутрішню та зовнішню інформаційну взаємодію шляхом використання функціональної підсистеми єдиної інформаційної системи МВС із спеціальними функціями» [28]. Органи досудового розслідування та оперативні підрозділи для розшуку транспортних засобів, які покинули місце ДТП, можуть аналізувати наступні масиви даних:

- дані з інформаційної підсистеми «Гарпун» інформаційно-комунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України»;
- дані з ЄДРТЗ;
- дані з Реєстру адміністративних правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху;
- дані системи фіксації адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху в автоматичному режимі;
- дані інтегрованої міжвідомчої інформаційно-комунікаційної системи щодо контролю осіб, транспортних засобів та вантажів, які перетинають державний кордон.

Із переліку електронних інформаційних ресурсів єдиної інформаційної системи МВС актуальними для реалізації завдання встановлення даних про транспортний засіб, власника (співвласника), який ймовірно здійснював експлуатацію транспортного засобу в момент ДТП, можна назвати ресурси, об'єктами реєстрації яких є: дані персонально-довідкового обліку; видані дозвільні документи у сфері безпеки дорожнього руху та дозволи на рух окремих категорій транспортних засобів; викрадені транспортні засоби, які розшуковуються у зв'язку з безвісним зникненням особи, виявлені безгосподарні транспортні засоби, а також викрадені, втрачені номерні знаки; транспортні засоби, що перетнули державний кордон [28].

Інформаційна підсистема «Гарпун» інформаційно-комунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України» безпосередньо призначена для «обробки відомостей про транспортні засоби усіх типів (автомобілі, автобуси, мотоцикли всіх типів, марок і моделей, самохідні машини, причепи та напівпричепи до них, мотоколяски, інші прирівняні до них транспортні засоби та мопеди) та номерні знаки транспортних засобів, що розшуковуються у рамках кримінального, виконавчого провадження, провадження у справах про адміністративні правопорушення, оперативно-розшукової діяльності, а також за ухвалою слідчого судді, суду» [29]. Відповідно до визначеної мети «Гарпун» серед іншого об'єднує інформацію про розшук транспортних засобів та номерних знаків в єдиному інформаційному просторі з використанням сучасних інформаційних, комп'ютерних, комунікаційних технологій; забезпечує оперативне реагування та прийняття

управлінських рішень уповноваженими суб'єктами органів поліції щодо розшуку транспортних засобів та номерних знаків; здійснює моніторинг тимчасових потоків даних про номерні знаки, що надходять із систем відеофіксації, на предмет їх розшуку, використання номерів-двійників або номерних знаків, які вважаються знищеними [29]. В інформаційній підсистемі «Гарпун» ведеться облік орієнтувань про незаконне заволодіння транспортного засобу, залишення транспортним засобом місця ДТП, неправомірну експлуатацію транспортного засобу з номерним знаком, що йому не належить, а також розшук транспортного засобу у зв'язку із незаконним заволодінням; розшук транспортного засобу, що залишив місце ДТП; розшук викраденого/втраченого номерного знака; облік знищених номерних знаків і т.д. Підстави для внесення відомостей до інформаційної підсистеми «Гарпун», питання взаємодії оперативного чергового та слідчого, який здійснює досудове розслідування, порядок припинення розшуку регламентує Інструкція з формування та ведення інформаційної підсистеми «Гарпун» інформаційно-комунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України», затверджена наказом МВС від 13 червня 2018 року № 497.

Особливої уваги заслуговує питання впровадження спеціального програмного модуля аналітичної обробки та інформування про розшук транспортного засобу або номерного знака через фото- і відеоінформацію. Джерелами такої інформації можуть бути не тільки дані зі службових технічних засобів та приладів, які мають функції фото- і відеофіксації (запису), закріплених поліцією на службових транспортних засобах або монтованих/розміщених по зовнішньому периметру доріг і будівель, але й інформація, отримана з автоматичної фото- і відеотехніки, що знаходиться в чужому володінні [29]. У цьому контексті варто згадати актуальний крайніми роками інструмент, який може бути корисним для реалізації кримінального аналізу. Йдеться про функціонування *автоматизованої інформаційно-аналітичної системи «Безпечне місто»*. Отриманий досвід засвідчує ефективність цього високотехнологічного проекту в виконання правоохоронних функцій, у тому числі розкриття правопорушень «за гарячими слідами» та затримання осіб і транспортних засобів, що знаходяться в розшуку [23, с. 106; 24, с. 280; 30, с. 128]. Цілодобовий моніторинг оперативної обстановки здійснюється за будь-яких кліматичних умов. Автономне електроживлення дозволяє вирішувати аналітичні завдання за відсутності централізованого електропостачання. За даними окремих досліджень, в українських містах вже використовується понад 11,5 тис. відеокамер і тенденція масштабування моніторингу посилюється [30, с. 128]. Цікаво, що в одному із укладених міжнародних рейтингів Київ здобув досить високе 49 місце з 6200 камерами (дві камери на 1000 жителів). За аналогічним показником співвідношення кількості жителів до кількості камер поряд опинилися Прага (Чехія), Кардіфф (Велика Британія), Бостон (США) та Рим (Італія). Безперечними лідерами виявилися міста Китаю, де в окремих мегаполісах концентрація засобів моніторингу сягнула показника кількості населення, а подекуди й перевищила це число. Іншими словами, камер більше, ніж людей! [30, с. 130–131].

Ілюстративним прикладом ефективного використання можливостей таких систем для розшуку транспортних засобів є програмний комплекс «САМАР», який використовується відділом кримінального аналізу ГУНП в Тернопільській

області [31, с. 78]. Усі камери відеонагляду системи інтегровані до інформаційної підсистеми «Гарпун», а деякі з них мають додаткову функцію розпізнавання обличчя. Обладнання дає змогу реалізувати такі заходи: (1) *проводити* розпізнавання марки, моделі, кольору та державних номерних знаків транспортних засобів; (2) *встановлювати* місце перебування транспортного засобу за заданими параметрами (час, місце перебування, номер, вид, модель, колір транспортного засобу тощо); (3) *будувати* маршрути пересування транспортного засобу; (4) *здійснювати* постійний контроль за рухом в режимі онлайн; за необхідності надавати в месенджер пуш-повідомлення з координатами камери, на яку зафіксовано транспортний засіб та фото; вмикати звукову сигналізацію та відкривати карту з актуальною позицією камери на карті, фотофіксацією, описом транспортного засобу та причин контролю; (5) *встановлювати* місця перебування транспортних засобів за архівними даними (комплекс архіває дані впродовж двох років, оскільки терміни збереження матеріалів обмежені об'ємом доступної пам'яті на сервері); (6) *реалізувати* пошук транспортного засобу за номерним знаком чи його фрагментом; (7) *додавати* транспортні засоби у список контролю за певними критеріями і т.д. Аналітичний компонент системи може автоматизовано враховувати транспортні засоби, які є так звані «гостями» в зоні дії певної камери чи групи камер [31, с. 79].

Поряд зі значущими перевагами використання системи «безпечне місто» варто погодитися, що проблемою впровадження технології є, по-перше, відсутність єдиної концепції, яка б регламентувала розвиток таких систем на державному рівні, по-друге, потенційна небезпека несанкціонованого підключення через Інтернет неперевіраних користувачів до камер відеонагляду, що може нести загрозу державній безпеці [20, с. 129; 32, с. 146]. Втім це вже тема для подальших досліджень.

Також в умовах обмеженого обсягу публікації не вдалося розкрити питання інформаційно-аналітичних інструментів для ідентифікації та розшуку особи, у тому числі вивчення даних відкритих джерел (OSINT аналітики), соціальних мереж на предмет наявності інформації про водія, який залишив місце ДТП і переховується від органів правопорядку, а також інформаційно-аналітичне забезпечення судових експертиз, наприклад, судової експертизи матеріалів та речовин, зокрема лако-фарбового покриття, скла, полімерних матеріалів транспортних засобів у випадках, коли їх фрагменти, осипи, мікрочастинки були виявлені на місці події; експертизи матеріалів відеореєстратора у випадках необхідності вирішення ідентифікаційних завдань тощо.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави для формулювання наступних висновків. 1. Без якісного інформаційно-аналітичного забезпечення в сучасних умовах неможливо уявити ефективне досудове розслідування кримінальних правопорушень. Цей напрям діяльності набуває дедалі більшої ваги та потребує розробки належного теоретично-методологічного обґрунтування та апробації в оперативно-розшуковій діяльності та слідчій практиці. На прикладі розслідування порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, продемонстровано важливість інформаційно-аналітичних інструментів для встановлення та розшуку осіб, які в момент вчинення ДТП керували транспортним засобом та зникли з місця події.

2. Інформаційно-аналітичне забезпечення розслідування вказаного виду кримінальних правопорушень умовно можна розділити на три напрями: (1) інформаційно-аналітичне забезпечення процесу встановлення параметрів транспортного засобу, номерних знаків, маршруту його руху, персональних даних водія; (2) інформаційно-аналітичне забезпечення процесу розшуку особи, у тому числі вивчення даних відкритих джерел (OSINT аналітики), соціальних мереж на предмет наявності інформації про водія, який керував транспортним засобом і після вчиненого ДТП залишив місце події і переховується від органів правопорядку; (3) інформаційно-аналітичне забезпечення судових експертиз при розслідуванні ДТП, при яких водій покинув місце події.

В рамках обмеженого обсягу публікації основна увага була присвячена першому напрямку. У цьому контексті розглянуто функціонування електронних інформаційних ресурсів (1) єдиної інформаційної системи МВС, (2) інформаційної підсистеми «Гарпун» інформаційно-комунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України» та (3) автоматизованої інформаційно-аналітичної системи «Безпечне місто». Інші два напрями інформаційно-аналітичного забезпечення отримують докладне висвітлення у наших наступних публікаціях.

Література:

- Chand A., Jayesh S., Bhasi A. B. Road traffic accidents: An overview of data sources, analysis techniques and contributing factors. *Materials Today: Proceedings*. 2021. Vol. 47. P. 5135–5141.
- Томин С. В., Лишак О. А. Інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності з попередження, розкриття та розслідування корупційних правопорушень. *Криміналістика і судова експертиза*. 2023. Вип. 68. С. 218–227.
- Вівчар О. І. Організаційно-правовий механізм озслідувань у правоохоронній діяльності: інформаційно-аналітичний підхід. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2021. № 3. С. 82–86.
- Бондар В. С. Підвищення ефективності інформаційно-аналітичного забезпечення розслідування злочинів, учинених із застосуванням вогнепальної зброї: питання запровадження балістичного стандарту. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2018. Вип. 2. С. 206–221.
- Бондар В. С. Шляхи оптимізації інформаційно-аналітичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, вчинених із використанням вогнепальної зброї. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2015. Вип. 1. С. 232–241.
- Бондар В. С. Інформаційно-аналітичне забезпечення криміналістичної діяльності в процесі досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з тероризмом. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 33(2). С. 137–141.
- Тіщенко Є. І. Інформаційно-аналітичне забезпечення виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних із одержанням неправомірної вигоди. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Вип. 6 (2). С. 150–153.
- Пеньков С. В., Шендрік В. В. Аналіз організації інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності Національної поліції України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2017. Вип. 3. С. 66–73.
- Гаркуша В. В. Особливості реформування інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності Національної поліції. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 2 (93). С. 36–40.

10. Коваленко А. В. Інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності Національної поліції: теоретичний і практичний підхід. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 3. С. 250–254.
11. Коваленко А. В. Взаємозв'язок інформаційно-аналітичного забезпечення та наукового супроводження поліцейської діяльності в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2018. Вип. 36(2). С. 107–109.
12. Дячук В. І. Використання спеціальних знань при розслідуванні дорожньо-транспортних пригод : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Академія управління Міністерства внутрішніх справ. Київ, 2010. 19 с.
13. Карпенко Д. О. Техніко-криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням правил безпеки руху або експлуатації транспорту : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2017. 23 с.
14. Климчук М. П. Розслідування злочинів про порушення правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспортних засобів (криміналістичні та процесуальні аспекти) : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київський національний університет внутрішніх справ. Київ, 2007. 19 с.
15. Колеснік І. І. Методика розслідування злочинів проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2016. 225 с.
16. Луцюк П. П. Розслідування порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації автотранспортних засобів : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київський національний університет внутрішніх справ. Київ, 2007. 16 с.
17. Луцюк П. С. Особливості процесуального доказування в ході дослідження дорожньо-транспортних пригод, вчинених в несприятливих умовах : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.09. Академія адвокатури України. Київ, 2009. 20 с.
18. Долженкова О., Гринько І. Проблеми виникнення дорожньо-транспортних пригод та можливі шляхи їх вирішення. *Молодий вчений*. 2019. № 12 (2). С. 321–324.
19. Шаша І. К., Сазонов О. Г., Лемешко О. М. Фактори, що впливають на виникнення дорожньо-транспортних пригод з вини водіїв транспортних засобів. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2007. № 37. С. 169–176.
20. Фоменко Г. Р., Поташева Н. С. Дорожньо-транспортні пригоди та їх причини. *Автомобільні дороги і дорожнє будівництво*. 2016. Вип. 98. С. 283–288.
21. Шевченко І. Ю., Васильченко М. С. Причини та наслідки дорожньо-транспортних пригод в Україні. *Соціально-гуманітарний вісник*. 2023. Вип. 42. С. 58–61.
22. Сараєв О. В. Новітні технології дослідження обставин дорожньо-транспортної пригоди. *Вісник Національного транспортного університету*. 2013. № 28. С. 405–414.
23. Щур Б., Гладун Ю. Забезпечення громадської безпеки в м. Львові за допомогою автоматизованої інформаційно-аналітичної системи «безпечне місто». *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2010. Вип. 5. С. 104–108.
24. Гладун Ю. Я. Побудова автоматизованої інформаційно-аналітичної системи «безпечне місто». *Ефективність державного управління*. 2012. Вип. 32. С. 277–283.
25. Медведенко, Н., Медведенко, С. Особливості інформаційно-технічного забезпечення безпеки дорожнього руху, перспективи розвитку в умовах викликів сучасності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 3. С. 316–320.
26. Користін О., Кардашевський Ю. Сутність та теоретичне осмислення феномену аналітики. *Реалізація філософії «Intelligence-led Policing» в системі кримінального аналізу Національної поліції України* : монографія / за заг. ред. Користіна О. Є. Київ: «ВАІТЕ», 2024. С. 19–26.
27. Мовчан А. В. Інформаційно-аналітична робота в оперативно-розшуковій діяльності Національної поліції: навч. посібник. Львів: ЛьВДУВС, 2017. 244 с.
28. Про затвердження Положення про єдину інформаційну систему Міністерства внутрішніх справ та переліку пріоритетних електронних інформаційних ресурсів її суб'єктів: постанова Кабінету Міністрів України від 14 листопада 2018 р. № 1024 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 15 серпня 2023 р. № 866). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1024-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення 26.09.2024).
29. Про затвердження Інструкції з формування та ведення інформаційної підсистеми «Гарпун» інформаційно-комунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України»: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 13 червня 2018 року № 497. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0787-18#Text> (дата звернення 26.09.2024).
30. Пустовіт О. Б., Крилова І. І. Обґрунтування запровадження проєктів «безпечне місто» на державному рівні в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2023. № 11. С. 126–131.
31. Качуць В. А. Роль інтегрованих систем відеоспостереження у створенні надійного безпекового простору «безпечне місто» (на прикладі функціонування програмно-апаратного комплексу «САМАР»). *Актуальні питання та перспективи розвитку кримінального аналізу в правоохоронній системі України* : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 11 серп. 2022 р.) / [редкол.: С. С. Чернявський, Д. І. Овсянюк, В. В. Корольчук]. Київ : НАВС, 2022. С. 77–80.
32. Черниш Р. Ф. Єдиний інформаційний простір системи безпеки громад: позитивні та негативні аспекти функціонування. *Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави* : зб. тез наук. доп. наук.-практ. конф. (Київ, 26 березня 2021 р.). Київ : НА СБУ, 2021. С. 145–147.

Dufeniuk O. Information and analytical support for the search of vehicles that left the traffic accident scene

Summary. The article is devoted to the problem of informational and analytical activities for effective pretrial investigation of criminal offenses. The purpose of the article is a systematic review of information and analytical support for the search of vehicles that have left the traffic accident scene. The understanding of information and analytical support was formed as a concept that includes: first, software, technical and other complexes, functionally intended for working with information (collection, generalization, systematization, processing, archiving, synchronization, etc.), which can be valuable for the investigation process; secondly, analytical tools for processing information for the purpose of making tactical and strategic procedural decisions. The article shows five typical investigation situations when the vehicle left the scene of the accident. It was found that the information and analytical support for the investigation of the specified type of criminal offenses should be conditionally divided into three areas: (1) informational and analytical support for the process of establishing the vehicle parameters, license plates, the route of its movement, personal data of the driver; (2) information and analytical support for the search of a person involved in a traffic collision, including the study of data from open sources (OSINT analytics), social networks regarding information about the driver; (3) information and analytical support of forensic examinations in the investigation of traffic accidents in which the driver left the crime scene. Within the limited scope of the publication, the main attention was devoted to the first direction. In the context of this

discussion, the functioning of (1) the electronic information resources of the unified information system of the Ministry of Internal Affairs, (2) the information subsystem “Harpoon” of the information and communication system “Information Portal of the National Police of Ukraine” and (3) the automated information and analytical system “Safe City” were analyzed.

The other two areas will be covered in detail in subsequent publications.

Key words: information and analytical support, information systems, databases, operational search activity, pre-trial investigation, criminal analysis, procedural decisions, traffic accident, traffic safety.

*Колонюк В. В.,
аспірант аспірантури і докторантури
Національної академії Служби безпеки України*

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЛІНГВІСТИЧНИХ ЗНАТЬ В КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Анотація. Стаття присвячена проблемним питанням використання спеціальних лінгвістичних знань в кримінальних провадженнях про злочини проти інформаційної безпеки держави. На підставі аналізу експертної практики та практики досудового розслідування розглянуто причини масштабного зростання кількості судово-лінгвістичних експертиз за кримінальними провадженнями про злочини проти інформаційної безпеки держави. Зазначено, що судово-лінгвістична експертиза є унікальною і складається з таких видів як семантико-стилістична і авторознавча. Метою авторознавчої експертизи є встановлення автора документа на основі дослідження загальних та окремих ознак писемного мовлення, що відображають ступінь розвитку його мовленнєвих навичок. Ці задачі не залежать від категорій кримінального провадження. Метою семантико-стилістичної експертизи є встановлення особливостей того або іншого мовного значення, вираженого у тексті чи його складових (слові, словосполученні, висловлюванні та ін.) поза залежності від ступеня розвитку мовних навичок автора тексту. Визначено основну, пов'язану з цим проблему – недостатність власної методології семантико-стилістичної експертизи в сфері кримінального судочинства. Одним із негативних явищ цього є вирішення експертами-лінгвістами питань, що виходять за межі їх спеціальних знань та компетенції. Семантико-стилістична експертиза здебільшого пов'язана з категоріями кримінальних проваджень, зокрема експертиза публічних закликів до повалення конституційного ладу буде відрізнятися від експертизи наклепу, образ. Предметом лінгвістичної експертизи текстів є встановлення фактичних даних про його специфіку, зокрема це спрямованість тексту, комунікативна мета автора, мета повідомлення, ознаки закликів до певних активних дій, ознаки пропаганди певних поглядів, значення окремих компонентів тексту тощо.

З урахуванням актуальності даної проблематики у статті представлено підстави використання спеціальних лінгвістичних знань у формі судової комплексної експертизи за кримінальними провадженнями про злочини проти інформаційної безпеки, що пов'язані із розпалюванням ненависті і ворожнечі, навмисною дискредитацією органів державної влади, розповсюдженням брехливих під виглядом вірогідних повідомлень та ін.

Ключові слова: кримінальні провадження, лінгвістична експертиза, психолого-лінгвістична експертиза, змістовне розуміння тексту, експертні дослідження, інтернет-комунікації.

Постановка проблеми. Кожна держава піклується про власну інформаційну безпеку, цього ж вимагає і розбудова та зміцнення української державності. Питання інформаційної безпеки є особливо актуальним для України у зв'язку із ніким

не спровокованою війною, яку розв'язала проти неї РФ. Сучасний інтернет-простір є безмежним інформаційним майданчиком, котрий слугує не лише засобом комунікації й обміну інформацією, джерелом різноманітних і майже невичерпних знань, а й середовищем зберігання та обігу офіційних й неофіційних, особистісних та громадських, відкритих і конфіденційних або й таємних відомостей. Користувачі всесвітньої віртуальної мережі наражаються на небезпеку викрадення або спотворення їхньої інформації, можуть ставати жертвами масованих інформаційних атак, спрямованих на розповсюдження фейкових, дифамаційних відомостей, екстремістсько-пропагандистської та іншої деструктивно-криміногенної інформації [1, с. 531–532].

Особливістю експертного дослідження об'єктів, які проходять у кримінальних провадженнях про злочини проти інформаційної безпеки України є те, що майже завжди для їх дослідження потрібно призначати комплексні судові експертизи, беручи до уваги не лише технічний, а й змістовний компонент та його спрямованість при використанні таких засобів злочинцями. Потреба оперативних і слідчих підрозділів СБ України у експертних дослідженнях в галузі судової лінгвістики об'єктивно зумовлена соціальним замовленням на використання спеціальних знань для вирішення багатьох питань, що виникають у зв'язку із розповсюдженням конфліктогенних та криміногенних текстів, які посягають на інформаційну безпеку держави. Такі знання є вкрай необхідними при виявленні й розслідуванні злочинів, пов'язаних із розпалюванням ненависті і ворожнечі, навмисною дискредитацією органів державної влади, розповсюдженням брехливих, під виглядом вірогідних повідомлень та ін. Це дослідження формально-мовної та змістовно-сислової сторін мовлення твору з метою виявлення словесних конструкцій та смислових одиниць тексту, що підпадають під ознаки конкретного протиправного діяння, відповідальність за яке передбачена відповідною законодавчою нормою. Важливість і значущість для розслідування злочинів та розв'язання зазначених завдань зумовлюють потребу їх дослідження.

Стан дослідження. Дослідженню питань судово-лінгвістичної експертизи та її значення в різних видах судочинства присвячена низка праць вітчизняних вчених, зокрема: Л.В. Ажнюк, Т.В. Будко, Х.М. Гайдис, Н.Я. Дідушок, Ю.О. Заїки, Н.В. Кондратенко, Ю.Ф. Прадіда, Д.Ю. Сизонова, Л.В. Свиридової, Л.В. Фраймович, Л.І. Шевченко, Г.С. Яроцької та ін. Водночас питання щодо застосування спеціальних лінгвістичних знань при розслідуванні злочинів проти інформаційної безпеки України, досліджені не достатньо повно. Одним з таких мало досліджених питань є тексти, які містять публічні заклики

із посяганням на національну, громадську безпеку або безпеку миру та міжнародного правопорядку. Найбільш інтенсивним інформаційним впливом на усвідомлене сприйняття інформації є здійснення вкрай небезпечної для українського суспільства пропаганди. Тому залишаються проблемними питання використання спеціальних лінгвістичних знань органами досудового розслідування й судом в оцінці змісту висловлювань або поширеного матеріалу, що мають значення для кримінального процесуального доказування.

Мета статті полягає в обґрунтуванні сучасних можливостей спеціальних лінгвістичних знань в дослідженні текстів, що містять публічні заклики до вчинення злочинів проти основ національної безпеки держави, миру, безпеки людства та ін.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні військова агресія РФ проти України є різноманітним поєднанням різноманітних комбінацій форм і методів шкідливого й деструктивного впливу, серед яких домінуючим є інформаційний і кібернетичний. Важливим аспектом негативного інформаційного впливу, що намагаються здійснювати російські спецслужби, є його спрямованість на руйнування української державності. З цією метою ними використовуються підконтрольні їм ЗМІ, інтернет-ресурси, групи в соцмережах, поштові сервіси та ін. Саме через цю розгалужену мережу не тільки збирається розвідувальна інформація, а й проводяться деструктивні пропагандистські та інформаційно-психологічні операції.

Стратегією забезпечення державної безпеки, яка окреслена рішенням Ради національної безпеки і оборони України від 30 грудня 2021 року та введена в дію Указом Президента України від 16 лютого 2022 року № 56/2022, сформульовано поняття інформаційної безпеки, під якою розуміється стан захищеності національних інтересів людини, суспільства і держави в інформаційній сфері, за якого унеможливлено завдання шкоди через: неповноту, невчасність та невірогідність інформації, що використовується, негативний інформаційний вплив; витік державної таємниці та службової інформації; негативні наслідки застосування інформаційних технологій; несанкціоноване розповсюдження, використання і порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації, у тому числі шляхом проведення іноземними спецслужбами, окремими організаціями, групами, особами спеціальних інформаційних операцій та деструктивних інформаційних впливів, а також забезпечується своєчасне виявлення, запобігання та нейтралізація реальних і потенційних загроз національним інтересам та національній безпеці України [2].

Інтернет-простір є сприятливим середовищем для швидкого, вірусоподібного розповсюдження деструктивної інформації. Комунікативна деструктивність проявляє себе у всіх сферах міжособистісної взаємодії, починаючи від побутового спілкування й завершуючи політичною комунікацією. Деструктивна поведінка, яка містить у собі склад злочину, стає поведінкою злочинною і тягне за собою юридичну відповідальність згідно з чинним законодавством [3, с. 714]. Публічні заклики в інформаційно-телекомунікаційних мережах мають найбільший ступінь публічності, оскільки з протиправною інформацією, що становить зміст таких закликів, може ознайомитися широке коло осіб, які мають доступ до сайту з розміщенням такої інформації. При цьому цифрові технології дозволяють створювати відомості, що становлять зміст публічних закликів, в обстановці приватності, поширювати їх у короткі

строки й серед широких категорій осіб. Лінгвістичні засоби маніпулювання свідомістю людини є одним із предметів, що досліджується когнітивною лінгвістикою. Загалом маніпулювання людською свідомістю характеризується цілеспрямованим впливом одного суб'єкта на іншого (інших) одновекторністю такого впливу, відбувається під час спілкування, має на меті змінити когнітивну та поведінкову діяльність іншої особи. Науковці звертають увагу на те, що лінгвістичне маніпулювання є родовим поняттям до слова «заклики» [4, с. 32–33, 86–87].

Поняття «публічні заклики», на думку В.В.Гапончука, включає безпосередньо саму цю дію, а також, виготовлення, зберігання й розповсюдження матеріалів з такими закликами (видові поняття). Воно є по суті наскрізним кримінально-правовим поняттям, оскільки вживається у диспозиціях декількох статей Особливої частини КК України: публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади (ч. 2, 3 ст. 109 КК), до зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України (ст. 110 КК), до вчинення терористичного акту (ст. 258-2 КК), до агресивної війни або розв'язування воєнного конфлікту (ст. 436 КК) та ін. [5, с. 11–12]. Публічними, на думку О.О.Книженко, вважається поширення закликів або висловлювання заперечення до невідомого кола осіб, зокрема в мережі Інтернет або за допомогою засобів масової інформації. Заклик як мовленнєвий акт полягає в озвучуванні певної інформації протиправного характеру у вигляді фонетичних звуків, зображення тощо [6, с. 27].

Із 2014 року та за період повномасштабного вторгнення до України держави-агресора кількість запитів на проведення лінгвістичних експертиз текстів, що містять заклики до: підтримки рішень та/або дій держави-агресора, співпраці з державою-агресором, з її збройними формуваннями та окупаційною адміністрацією; невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України тощо значно збільшилося. Зростання кількості кримінальних проваджень викликало бурхливий попит на так звані «лінгвістичні докази». Вчена-процесуаліст І. Гловюк звертає увагу на те, що навіть при скороченому характері процедури доказування (при застосуванні консенсуальних процедур), враховуючи специфіку об'єктивної сторони, важливим є посилання на висновок експерта стосовно оцінки змісту висловлювань або поширеного матеріалу [7, с. 80].

Для правильної кваліфікації протиправних діянь не можна спиратися на думки лише простих носіїв мови, якими інколи виступають самі слідчі або оперативні працівники. Тут потрібне залучення професійних спеціальних знань у тій галузі науки, котра займається мовою і мовленням. Експерти-лінгвісти стали надзвичайно необхідними і правоохоронним органам, і адвокатам-захисникам, і суддям, які намагаються використати лінгвістичні докази як «чарівну паличку», щоб вирішити будь-яку справу, де був задіяний мовний матеріал. Необхідно брати до уваги те, що дослідження мовленнєвого текстуального джерела інформації здійснюється фахівцями з різних галузей знань, зокрема лінгвістами, психологами, криміналістами та іншими фахівцями. Судова лінгвістична експертиза відноситься до роду експертиз, де проблема експертних задач є особливо актуальною. Вона відрізняється від експертизи матеріалів відео-, звукозаписів, де об'єктом також є мовлення й продукти мовленнєвої діяльності. Ці експертизи є криміналістичними

і вирішують поряд із традиційними криміналістичними задачами – ідентифікацією особи за мовленням, діагностику умов його продукування, задачі класифікаційні, спрямовані на звуження кола підозрюваних тощо. Такі задачі не залежать від категорії кримінальних проваджень. Судова лінгвістична експертиза і її вид – семантико-стилістична, навпаки, напряму пов'язані з категоріями кримінальних проваджень і вирішують специфічні задачі, що визначаються ними. Так, характер задач семантико-стилістичної експертизи за кримінальними провадженнями про наклеп або висловлення образ будуть відрізнятися від задач за кримінальними провадженнями про публічні заклики до підтримки рішень або дій держави-агресора. Це викликано насамперед їх об'єктивною стороною.

В практиці проведення судово-лінгвістичних експертиз мають місце випадки, коли експерти опиняються у складній ситуації, що пов'язана з відмінністю лінгвістичного тлумачення мовленнєвого порушення від правової кваліфікації об'єктивної сторони мовленнєвого діяння як складу злочину.

Так, наприклад, в юриспруденції публічні заклики до протиправних дій зазвичай виражаються у двох формах: вербальні заклики (поширення інформації серед невизначеного кола осіб на мітингу, зібранні, демонстрації, зокрема, й у мережі Інтернет або за допомогою засобів масової інформації); розповсюдження матеріалів із закликами (поширення, зокрема, звернень, листів, листівок, гасел, комп'ютерних носіїв інформації серед невизначеного кола осіб, зокрема, й у мережі Інтернет або за допомогою засобів масової інформації). Такі заклики до протиправних дій – це завжди дії умисні. Для настання відповідальності за публічні заклики до протиправних дій не має значення, якою була реакція осіб, на яких вони були спрямовані, схвальна чи не схвальна, з підтримкою чи обурлива.

У лінгвістиці заклики розглядаються як особливий тип мовленнєвого акту, під комунікативним призначенням якого розуміємо наявність наміру вплинути на адресата шляхом повідомлення йому певної інформації [8, с. 81]. Вітчизняна вчена Л.В. Суховерха розглядає природу заклику у контексті його агональності, під якою розуміється такий психологічний стан готовності до боротьби з супротивником, який здатен породити різноманітні форми агресивної поведінки, у тому числі й вербальну [9, с. 134].

Предметом лінгвістичної експертизи текстів є встановлення фактичних даних про його специфіку. Зокрема – це спрямованість тексту, комунікативна мета автора, мета самого тексту повідомлення, ознаки закликів до певних активних дій, ознаки пропаганди певних поглядів, значення окремих компонентів тексту тощо. По суті предметом даного виду експертизи є встановлення наявності або відсутності таких характеристик тексту та його автора, що знайшли відображення, котрі мають значення для прийняття рішення у кримінальному провадженні, тобто юридично значущих. Слід погодитися з позицією Т.В. Будко, що в такому разі йдеться не про надання експертом кримінально-правової кваліфікації інформації, яка міститься в тексті повідомлення, а про визначення її об'єктивного змісту спеціальними судово-лінгвістичними методами [10]. Правова кваліфікація – це завдання органів досудового розслідування, сторони захисту та суду.

Науковцями також звертається увага на потребу дослідження конфліктогенних та криміногенних текстів, які посягають на інформаційну безпеку держави, проведення психоло-

го-лінгвістичної експертизи і зазначається, що експерт-лінгвіст має бути зорієнтований на предметно-змістовний аналіз, виявлення значення окремих слів та висловлювань, усього тексту, мовні засоби виразу смислу, формальні особливості комунікації. Під час проведення судової психолого-лінгвістичної експертизи фахівці досліджують текст як явище мовленнєвої діяльності, як проекції психічного: мова як продукт певної психічної діяльності людини та мовленнєву діяльність як психічний процес. Автор повідомлення, оприлюднюючи матеріал, робить це для досягнення певного результату – вплинути на думку, поведінку, ставлення аудиторії до чогось або когось [11, с. 367]. Безумовно, що сучасні науково-методичні підходи до вирішення комплексних психолого-лінгвістичних експертиз ще перебувають на стадії розроблення і потребують удосконалення в бік чіткої алгоритмізації дій і розмежування компетенції експертів – лінгвіста і психолога.

На потребу проведення комплексних психолого-лінгвістичних експертиз у вирішенні завдань, пов'язаних із розслідуванням злочинів, спричинених збройною агресією РФ вказує Ю.І. Браїлко, підкреслюючи, що їх проведення є виправданим з огляду на помітне збільшення можливостей кодування тексту, який публічно поширюють із метою мультимодального впливу на свідомість аудиторії, оскільки визначення смислового, експресивного навантаження мовленнєвого об'єкта часто потребує зважання на візуальний та/або акустичний контекст, що належить до компетенції експерта-психолога [12, с. 14].

До компетенції експерта-лінгвіста під час проведення комплексних психолого-лінгвістичних експертиз мовлення відносять вирішення таких завдань: надання тлумачення значенню й походженню слів, словосполучень, усталених фразеологічних виразів (ідіом), використаних в об'єкті; інтерпретування основного і додаткового значень ключових лексичних маркерів в аналізованому контексті; тлумачення об'єктивного змісту лексем і лексичних структур для визначення варіантів розуміння досліджуваних конструкцій; визначення змістовної спрямованості, модальності, експресивності й емотивності мовленнєвого об'єкта; виявлення в наданому об'єкті формально-граматичної характеристики, з'ясування специфіки використаних стилістичних засобів і прийомів; визначення адресатів, до яких звертається мовець; виокремлення лексичних маркерів, що містять семантику виправдовування, заперечення, підтримки, схвалення та ін. [13, с. 91–92].

Необхідність звернення нами до наукової бази судово-лінгвістичної експертизи пов'язана як із загальними вимогами дотримання принципів об'єктивності, всебічності й повноти експертного дослідження, використання сучасних досягнень науки, так і з потребою в універсалізації лінгвістичного аналізу, що необхідно для подолання негативних проявів суб'єктивного характеру, які інколи притаманні діяльності експертів-лінгвістів. Нами не випадково робиться акцент на необхідності саме професійних спеціальних знань в галузі судово-лінгвістичної експертизи, яку мають проводити судові експерти. Завдання судово-лінгвістичного аналізу є доволі різноманітними. Проте основним посилом щодо значення саме цієї галузі експертних знань є те, що судово-лінгвістична експертиза може надати важливі докази, які допомагають виявити двозначність, маскування, мову маніпуляції та ін.

На даний час в експертній спільноті практично досягнута угода щодо того, яка філологічна дисципліна здатна інтегру-

вати теорії, методи, підходи, що застосовуються з прикладною метою в межах лінгвістичної експертизи. Вирішення експертних задач, які відповідають цьому роду судової експертизи, пов'язане з встановленням значущих в криміналістичному сенсі смислових компонентів тексту і здійснюється із застосуванням процедур спеціальної мета мовленнєвої рефлексії на досліджуваній об'єкт. У загальному вигляді зміст дослідницької діяльності може бути визначено як семантичний аналіз тексту. Найбільш пристосований для цього категоріальний апарат лінгвістичної семантики, тому сама лінгвістична експертиза отримала таку назву як семантична або семантико-стилістична.

Як зазначають автори підручника «Лінгвістична експертиза», об'єкт дослідження фахівця-лінгвіста обмежений продуктом мовленнєвої діяльності людини, який знаходить свій вираз в усному чи писемному мовленні і може зберігатися на матеріальних носіях в графічній або у цифровій формі. Лінгвістична експертиза за своєю суттю має бути окремим типом аналітичної ідентифікації тексту з самостійною предметністю, фаховими методами аналізу та аргументацією. Дослідницька увага в цьому випадку зосереджується на спеціальних методиках аналізу таких текстів як: лінгвістична ідентифікація текстів у кримінальних провадженнях; лінгвістичне доведення текстів у справах щодо наклепу, образи; фахова лінгвістична аргументація у спірних текстах ЗМІ за звинуваченням в екстремізмі, тероризмі, сепаратизмі, розпалюванні міжнаціональної, релігійної ворожнечі; дуалістична інтерпретація семантики слова / фрази в будь-яких текстах, що мають судову перспективу [14, с. 143–144].

Ведучи мову про судово-лінгвістичну експертизу писемного мовлення, Т.В.Будко зазначає, що будучи цілісною за завданнями, вона поділяється на авторознавчу, якою вирішується питання щодо автора (виконавця) тексту, і семантико-стилістичну експертизу, якою вирішуються питання встановлення не особи автора тексту, а об'єктивного змісту тексту в цілому, окремих його висловів і слів у контексті, особливостей стилістичного оформлення тексту, фактів запозичання або використання в ньому інших мовленнєвих джерел тощо [15, с. 475–476]. Ми погоджуємося з вченою стосовно розподілу лінгвістичної експертизи на авторознавчу та семантико-стилістичну, і хочемо лише додати, що метою авторознавчої експертизи є встановлення автора документа на основі дослідження загальних та окремих ознак писемного мовлення, що відображають ступінь розвитку його мовленнєвих навичок. Метою ж семантико-стилістичної експертизи є встановлення особливостей того або іншого мовного значення, вираженого у тексті чи його складових (слові, словосполученні, висловлюванні та ін.) поза залежності від ступеня розвитку мовних навичок автора тексту. Також хочемо звернути увагу й на те, що в теорії та практиці кожного з цих видів експертиз вироблені певні вимоги, що визначають придатність мовленнєвих об'єктів для проведення дослідження і вирішення задач даного виду експертиз.

Так, основними критеріями придатності мовленнєвого твору для семантико-стилістичної експертизи є такі ознаки тексту як цілісність, зв'язність, завершеність, структурованість, контекстна визначеність тощо, відображення результату мовленнєвої дії на матеріальному носії. Для вирішення задач авторознавчої експертизи мовленнєвий твір повинен мати властивості мовленнєвого сліду, у котрому відображені інтелектуальні, дискурсивні, мовні навички автора тексту в ступені

й обсязі, що є достатнім для встановлення автора мовленнєвого твору й діагностично значущих ознак так званих облікових характеристик.

Завдяки впровадженню методики проведення судової лінгвістичної експертизи матеріалів, що містять заклики до вчинення протиправних дій, спрямованих на підриг конституційного ладу, порушення суверенітету і територіальної цілісності України, здійснюється об'єктивна фіксація й надається оцінка конкретних мовленнєвих дій. Сьогодні експерт озброєний системою лінгвістичних категорій і методів, котрі необхідно використовувати в дослідженні висловлювань, що потрапили до правової сфери.

При перенесенні ознак злочину на метамову лінгвістичної семантики, виокремлюють дві особливі їх групи, котрі мають цікавити експерта і мають значення для правової оцінки досліджуваних фактів слідчим, прокурором, захисником, судом. Перша група – семантичні ознаки, оскільки текст із закликами до вчинення протиправних дій у прямій або побічній формі містить слова й твердження у певному контексті, що виражають погрози, пропаганду, приховану мотивацію тощо. Предметом дослідження під час семантико-текстуального аналізу є зміст повідомлення, а саме: зміст понять, лексичне значення слів або словосполучень, використаних в тих або інших текстах, їх стилістична забарвленість, смислове навантаження, характер інформації, що міститься в текстах, тобто вирішення питань мовленнєвого характеру, не пов'язаних із встановлення фактичних даних про автора (мовця), про його мовленнєву особистість. Інша група ознак – прагматичні, тобто встановлення мети, інтенції, реакції та ін. [16, с. 109].

Злочини проти інформаційної безпеки України приховують надзвичайно велику суспільну небезпеку, а отже потребують швидкого й ефективного розслідування фактів їх вчинення. Це завдання, серед іншого, може бути розв'язаним із залученням можливостей судової експертизи. Розгляд актуальних питань експертного забезпечення розслідування зазначених злочинів дає змогу поглибити знання слідчих, прокурорів, адвокатів щодо меж компетенції судового експерта-лінгвіста, питань, що можуть бути розв'язані судово-лінгвістичною експертизою, а також уникнути типових помилок при призначенні відповідних видів експертиз.

Окремої уваги потребує й розгляд в межах питань судово-лінгвістичної та психолого-лінгвістичної експертизи особливостей електронної комунікації у глобальній комп'ютерній мережі Інтернет. Предметом такого перспективного дослідження мають бути лінгвістичні релевантні особливості електронної комунікації на різноманітних мовних рівнях: морфологічному, лексичному, синтаксичному, текстовому, комунікативному. Проте слід констатувати, що на даний час експерти-лінгвісти дещо обмежені у знаннях властивостей інтернет-комунікацій та проводять такі експертизи, базуючись на власній лінгвістичній підготовці й особистому досвіді проведення судово-лінгвістичних експертиз.

Висновки. У контексті вирішення проблеми боротьби зі злочинами проти інформаційної безпеки України як одного з важливих напрямів розвитку національної, державної безпеки дедалі все частіше йдеться про те, що на всіх стадіях кримінального процесу неможливо обійтися без залучення спеціальних знань, основною процесуальною формою використання яких є судова експертиза. При цьому питання використання

спеціальних знань в галузі лінгвістики, психології, криміналістики та ін. є актуальними з огляду на те, що кількість кримінальних проваджень про злочини проти інформаційної безпеки України постійно збільшується. Підбиваючи підсумки розгляду піднятих в даній статті питань, слід зазначити, що хоча нині в галузі судової експертизи і розроблені методики окремих видів семантико-стилістичної експертизи текстів, проте судово-лінгвістична експертиза потребує подальшого розвитку. Основні напрями подальшого розвитку лінгвістичних експертиз мають бути спрямовані на розроблення і впровадження у практику експертних методик з дослідження інформаційних загроз у Інтернет-середовищі електронної комунікації та комплексних психолінгвістичних експертиз.

Література:

1. Злочини проти інформаційної безпеки держави: поняття, виявлення, досудове розслідування: монографія І.В. Гора, В.А. Колесник, В.В. Малюк та ін.; за заг. ред. Колесника В.А. Київ : 7БЦ, 2023. 512 с.
2. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 грудня 2021 року «Про Стратегію забезпечення державної безпеки» : Указ Президента України № 56/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/562022-41377>.
3. Чорний Г.О. Деструктивна поведінка: визначення та форми її прояву. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 11/2022. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/171>. С. 712–714.
4. Гапончук В.В. Кримінально-правова протидія публічним закликам до вчинення злочинних дій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2021. 272 с.
5. Гапончук В.В. Публічні заклики до протиправних дій як наскрізне кримінально-правове поняття. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2019. № 1(21).
6. Книженко О.О. Кримінально-правова характеристика складу кримінального правопорушення, передбаченого ст.111-1 КК України «Колабораційна діяльність». В кн.: Кваліфікація та розслідування окремих видів злочинів проти основ національної безпеки та воєнних злочинів: навч. посіб. Київ: НА СБУ, 2022. С. 24–39.
7. Гловюк І. Питання мотивування вироків за статтею 436-2 КК України. *Протидія кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану* : зб. мат-лів Всеукр. наук.-практ. конф. (Кропивницький, 27.10.2022). Кропивницький, 2022. С. 78–81.
8. Стасюк Н. Заклик як агітаційна форма політичного дискурсу: прагмалінгвістичний аспект. *Рідний край*. 2014. № 1 (30). С. 80–85.
9. Суховецька Л. В. Агональна природа директивного мовленнєвого акту заклику в політичному дискурсі. *Філологічні трактати*. 2016. Том 8. № 2. С. 133–141.
10. Будко Т.В. Судово-лінгвістична експертиза: об'єктивна необхідність та суб'єктивні фактори гальмування її розвитку. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/bf952a6c-674c-449a-9224-7ed3cabd83c3/content>
11. Ходанович В.О. Роль судово-авторознавчої та психолінгвістичної експертизи в доказуванні у кримінальних провадженнях про злочини екстремістської спрямованості. *Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні: матер. Всеукр. наука-практ. інтернет конф.* Одеса: Юридична література, 2013. С. 366–367.
12. Браїлко Ю. І. Мультиmodalний текст як об'єкт судової експертизи в кримінальних провадженнях за фактами колабораційної діяльності. *Експертне забезпечення розслідування фактів колабораційної діяльності* : мат-ли міжнар. наук.-практ. кругл. столу (Київ, 23.06.2022). Львів ; Торунь, 2022. С. 12–17.
13. Ковкіна С.В., Фесюнін В.М. Межі компетенції судових експертів у комплексній психолого-лінгвістичній експертизі мовлення. *Судова експертиза в контексті відновлення України. III Всеукраїнський форум судових експертів* : Матер. III всеукр. наук.-практ. конф. (Львів, 9 червня 2023). Київ : Вид-во Ліра-К, 2023. С. 89–94.
14. Лінгвістична експертиза: підручник / Л. І. Шевченко, Д. Ю. Сизонов ; за ред. Л. І. Шевченко. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2021. 244 с.
15. Будко Т.В. Лінгвістична експертиза. В кн.: Експертизи у судочинстві України: наук.-практ. посіб. за заг. ред. В.Г. Гончаренка, І.В. Гори. Київ: Юрінком Інтер, 2015. С. 474–481.
16. Черняк А.М. Використання спеціальних знань при дослідженні текстів із закликами до підризу конституційного ладу, порушення територіальної цілісності і недоторканості України. *Вісник кримінального судочинства*. № 3–4/2022. С. 101–111. DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2022.3-4/101>.

Kolonyuk V. Certain aspects of the use of special linguistic knowledge in criminal proceedings about crimes against the information security of Ukraine

Summary. The article is devoted to problematic issues of the use of special linguistic knowledge in criminal proceedings about crimes against the information security of the state. Based on the analysis of expert practice and the practice of pre-trial investigation, the reasons for the large-scale increase in the number of forensic linguistic examinations in criminal proceedings about crimes against the information security of the state were considered. It is noted that forensic-linguistic expertise is unique and consists of such types as semantic-stylistic and authorial expertise. The purpose of the author's examination is to establish the author of the document based on the study of general and individual signs of written speech, which reflect the degree of development of his speaking skills. These tasks do not depend on the categories of criminal proceedings. The purpose of semantic and stylistic examination is to establish the peculiarities of one or another linguistic meaning expressed in the text or its components (words, phrases, expressions, etc.) regardless of the degree of development of the language skills of the author of the text. The main problems related to this are identified - the inadequacy of the own methodology of semantic and stylistic examination in the field of criminal justice. One of the negative phenomena of this is the solution by linguist experts of issues that go beyond their special knowledge and competence. The semantic and stylistic examination is mostly related to the categories of criminal proceedings, in particular, the examination of public calls for the overthrow of the constitutional order will differ from the examination of slander, insults. The subject of the linguistic examination of texts is the establishment of factual data about its specifics, in particular, the focus of the text, the communicative purpose of the author, the purpose of the message, signs of calls for certain active actions, signs of propaganda of certain views, the meaning of individual components of the text, etc.

Taking into account the relevance of this issue, the article presents the grounds for using special linguistic knowledge in the form of a complex forensic examination in criminal proceedings on crimes against information security, which are related to inciting hatred and enmity, deliberate discrediting of state authorities, spreading false messages under the guise of credible reports and others.

Key words: criminal proceedings, linguistic expertise, psychological and linguistic examination, semantic understanding of a text, expert research, Internet communications.

Максимюк Н. І.,
аспірантка кафедри
кримінального процесу і криміналістики
Львівського національного університету імені Івана Франка

ОКРЕМІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАСАДИ УСНОСТІ ВПРОДОВЖ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню реалізації засади усності під час судового розгляду в кримінальному провадженні. Авторкою розглянуто прояви усності: 1) у підготовчій частині судового розгляду; 2) під час з'ясування обставин кримінального провадження і перевірки їх доказами; 3) у судових дебатах; 4) упродовж виголошення обвинуваченим останнього слова; 5) при ухваленні й проголошенні судового рішення.

У статті наведено приклади рішень Верховного Суду, у яких визначено роль усності під час роз'яснення процесуальних прав та обов'язків учасникам судового розгляду, можливості оскарження ухвал та проголошення лише резолютивної частини рішення у судовому засіданні.

Встановлено взаємозв'язок безпосередності та усності під час дослідження доказів судом. Доведено, що показання у судовому засіданні можуть надаватись і досліджуватись лише усно, за винятком обмежень встановлених на час дії воєнного стану. Зроблено висновок про можливість оскарження судових ухвал незалежно від того в усній чи письмовій формі їх було ухвалено.

Запропоновано перелік обов'язкових елементів, що мають містити судові промови сторін та висловлено думку про необхідність його закріплення в межах КПК України. Підкреслено особливу роль останнього слова обвинуваченого у формуванні внутрішнього переконання в суду. Встановлено, що винятково особисто та усно обвинувачений проголошує або відмовляється від проголошення останнього слова. Проведено розмежування понять «ухвалення» та «проголошення» з врахуванням ролі усності для кожного з них.

Зроблено висновок, що засада усності на стадії судового розгляду у судах першої інстанції реалізується під час: комунікації між учасниками та судом; здійснення організаційних дій, спрямованих на забезпечення судового розгляду; безпосереднього дослідження доказів; заявлення клопотань; виголошення промов та реплік у судових дебатах; проголошення останнього слова або заявлення відмови його висловлювати; ухваленні та проголошенні судом ухвал та вироків; здійсненні інших процесуальних дій.

Ключові слова: засади кримінального провадження, усність, судовий розгляд, процесуальні гарантії, слухання справи.

Постановка проблеми. Засада усності є однією з ключових процесуальних гарантії дотримання прав обвинуваченого, потерпілого та інших учасників кримінального провадження. Відкрите обговорення та дослідження доказів у судовому засіданні сприяє прозорості процесу та справедливому вирішенню справи. Практикою Європейського Суду з прав людини напрацьовано однозначну позицію щодо необхідності забезпечення особі можливості усного висловлювання у судовому засіданні

під час розгляду справи у суді першої інстанції, як елементу права на справедливий суд. Водночас, український законодавець прямо не визначає усність як засаду кримінального провадження. Однак, відсутність усності у статті 7 КПК України не означає, що вона не є частиною системи засад кримінального провадження, тому важливо дослідити прояви усності, що опосередковано закріплені в нормах кримінального процесуального закону. При цьому, особливого значення набувають нормативні положення, що регулюють судовий розгляд, як центральну стадію всього кримінального провадження, на якій одержують найповніший вираз усі засади.

Метою статті є дослідження реалізації засади усності у стадії судового розгляду у кримінальному провадженні.

Стан дослідження. Вивченню окремих аспектів реалізації усності на етапі судового розгляду присвячені напрацювання О. Дехтяр, І. Мудрак, Н. Сизої, В. Сухонос. Однак, досліджуючи роль усності у судовому провадженні, науковці переважно не розглядають усність як засаду кримінального провадження. В. Кройтор, М. Ясинок у своїх наукових доробках вивчають усність як засаду під час судового розгляду, однак їхні праці стосуються цивільного процесу. Донині системних наукових розвідок з питань реалізації засади усності під час судового розгляду в кримінальному провадженні не проводилось.

Виклад основного матеріалу. У Главі 2 КПК України, що регулює питання засад кримінального провадження, законодавець вказує на усність, як на вимогу саме судових стадій провадження [1]. Безсумнівно, це не означає, що усність відсутня на інших стадіях провадження. Адже загалом не може існувати самостійних засад, притаманних тій чи іншій стадії, це б порушувало одну з головних ознак, що дозволяє стверджувати про те чи інше положення, саме як про засаду провадження. Однак, найповніше вимоги засади усності проявляються у центральній стадії кримінального процесу – судовому розгляді. Усність, як гарантія права на справедливий судовий розгляд, що здійснюється в умовах гласності та публічності, має місце на кожному з етапів судового розгляду, а саме: 1) підготовчій частині; 2) під час з'ясування обставин кримінального провадження і перевірки їх доказами; 3) судових дебатах; 4) під час виголошення останнього слова обвинуваченого; 5) на етапі ухвалення і проголошення судового рішення.

На кожному із зазначених етапів прояви усності мають певні особливості, з огляду на завдання, що покладаються на той чи інший етап. Крім того, усність взаємодіє з різними засадами, залежно від етапу, тому необхідно досліджувати усність на кожному з них окремо.

1) Підготовча частина судового засідання. Завданням даного етапу є вирішення організаційних для конкретного

судового засідання питань. Підготовча частина є досить короткою і тісно пов'язана з усною комунікацією та залученням широкого кола учасників.

Розпочинається вона з відкриття головуючим судового засідання, про що останній усно повідомляє і оголошує про розгляд відповідного кримінального провадження.

Секретар судового засідання доповідає суду, хто з учасників кримінального провадження прибув у судове засідання, хто бере участь у режимі відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів, встановлює їх особи, перевіряє повноваження захисників і представників, з'ясовує, чи вручено судові виклики та повідомлення тим, хто не прибув, і повідомляє причини їх неприбуття, якщо вони відомі. Відтак секретар судового засідання вчиняє низку організаційних дій, спрямованих на забезпечення можливості в подальшому здійснювати судовий розгляд, в тому числі шляхом усної комунікації з учасниками провадження та судом.

Головуючий суддя зобов'язаний усно роз'яснити процесуальні права та обов'язки особам, що беруть в ньому участь, але лише у випадку, якщо такі особи заявляють про необхідність такого роз'яснення. Даний висновок зробив Верховний Суд в постанові від 6 жовтня 2022 року у справі № 444/2906/17, зазначивши, що з метою забезпечення права на захист судовий розпорядник надає обвинуваченому письмову пам'ятку про його права та обов'язки, передбачені КПК, після ознайомлення з якою, головуючий може роз'яснити ці права і обов'язки, якщо вони не зрозумілі і обвинувачений просить про їх роз'яснення. Відтак, суд за власною ініціативою не зобов'язаний здійснювати усне роз'яснення прав, що зазначені у пам'ятці [2].

2) З'ясування обставин кримінального провадження та перевірка їх доказами. На цьому етапі судового розгляду дії його учасників спрямовані на те, щоб представити суду докази на підтвердження своєї позиції, аби він міг безпосередньо сприйняти їх і надати відповідну оцінку. Сторони наділені правом виступу з вступними промовама, в яких вони зазначають, якими доказами сторони захисту та обвинувачення підтверджуватимуть наведені ними обставини, порядок дослідження доказів, а також можуть висловлювати позицію сторони. Право першою усно озвучити вступну промову надається стороні обвинувачення, після чого вступну промову проголошує сторона захисту [3, с.72]. У такий спосіб, усність допомагає реалізуватись засаді змагальності вже на початку судового розгляду.

Основною формою звернення до суду учасників провадження під час судового розгляду є судові клопотання. На відміну від апеляційної та касаційної скарги, інших заяв по суті, КПК України не встановлює чітких вимог щодо змісту клопотання. Судові клопотання можуть бути заявлені, як письмово, так і усно. Якщо учасник судового розгляду вибрав останню форму, таке клопотання і його суть фіксується у журналі судового засідання. І хоч КПК України не містить положення про необхідність певної форми того чи іншого клопотання і віддає це на вибір учасника провадження, в науці й на практиці це питання лишається дискусійним.

Усність на даному етапі найтісніше пов'язана з безпосередністю дослідження доказів, що здійснюється судом першої інстанції шляхом виконання судових дій, визначених ст. ст. 351–361 КПК України. Перед їх дослідженням головуючий, відповідно до ч. 1 ст. 349 КПК України, з'ясовує думку учасників судового провадження про: 1) обсяг доказів, які під-

лягають дослідженню; 2) порядок їх дослідження [4, с. 109]. З'ясування позиції учасників з цих питань здійснюється шляхом відкритої усної комунікації у судовому засіданні. При цьому дослідження показань, документів та речових доказів, здійснюється усно, але залежно від виду джерела доказів має певні особливості.

Безпосередність у дослідженні судом показань означає, що у ході судового розгляду суд особисто сприймає відомості щодо обставин кримінального провадження, які відомі обвинуваченому, потерпілому, свідкам, експерту та мають значення для цього кримінального провадження. Хоча ч. 1 ст. 95 КПК України передбачає надання показань обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом в усній або письмовій формі, проте ч. 1 ст. 23 КПК України чітко визначає, що показання учасників кримінального провадження суд отримує усно [4, с. 110]. Враховуючи суть засади безпосередності та її вплив на порядок дослідження доказів у суді, приходимо до висновку, що у судовому засіданні показання можуть досліджуватись лише шляхом усного допиту відповідного учасника та заслуховування відомостей, висловлених ним. Єдиний законний виняток з цього правила передбачений на період дії воєнного стану. Так, показання, які були отримані в ході допиту потерпілого, свідка чи підозрюваного на стадії досудового розслідування, можуть бути використані як доказ у суді.

Формою судового рішення, що вирішує процедурні питання й забезпечує здійснення самого судового розгляду є ухвала. Щодо форми ухвал, то український законодавець дотримується логіки відповідно до якої, якщо щодо тієї чи іншої ухвали окремо в КПК України встановлюється обов'язок суду приймати рішення з виходом у нарадчу кімнату, то воно повинно прийматись у формі письмового документа. В решті випадків – залишає форму ухвалення на розсуд суду.

Х.Р. Тайлієва, здійснюючи класифікацію судових ухвал одним з критеріїв виділяє форму судових рішень, під якою розуміє умови, порядок їх ухвалення, а також процедуру закріплення. І на підставі цього критерію авторка виділяє 1) письмові рішення; 2) альтернативні рішення. Перші, відповідно до КПК України ухвалюються винятково у письмовій формі і у вигляді окремого документа, процедура їх ухвалення передбачає вихід до нарадчої кімнати, а за необхідності вони можуть бути оскаржені. Другі – ухвалюються на розсуд суду з виходом у нарадчу кімнату чи без такого, відповідно набувають письмову чи усну форму, й у випадку останньої оскарженню не підлягають [5, с. 56–57].

Поділяємо думку авторки щодо запропонованої класифікації, проте не погоджуємось з твердженням, що в разі обрання судом усної форми ухвали, сторони позбавляються можливості оскаржити таке рішення. Хоч КПК України у ч. 6 ст. 371 передбачає, що усі судові рішення викладаються письмово у паперовій чи електронній формі, усними слід вважати рішення, які первинно приймались судом, оголошувались для учасників, а лише потім набували відповідного письмового закріплення у журналі судового засідання. При цьому сторони не позбавляються можливості такі рішення оскаржити, адже це суперечило б засаді оскарження процесуальних рішень. На можливість оскарження ухвали, незалежно від її форми вказує Верховний Суд у постанові від 23 вересня 2020 року, де зазначається, що протокольна форма ухвали може оскаржуватись на рівні з ухвалою, що набуває вигляду окремого документа [6].

3) Судові дебати. Єдиним способом вираження думки для сторін щодо обставин, які досліджувались у суді, є судова промова. Вона, своєю чергою, становить усний виступ, що функціонує у вигляді «живої» мови у формі кримінально-процесуальних комунікацій [7, с. 65–66]. Промова не може мати іншого вигляду, окрім як усного висловлення своєї позиції учасником у судовому засіданні, аби всі присутні могли почути своєрідний підсумок судового розгляду з точки зору кожної з сторін. Однак, слід враховувати основне призначення судових промов – остаточно сформувати в суду внутрішнє переконання у правильності висловленої стороною позиції і прийняття відповідного рішення.

Відтак, важливим питанням є зміст такої промови. Законодавець не встановлює чітких вимог щодо змісту, що передусім зумовлено усною формою промов і відсутністю обов'язку учасниками складати промови у письмовому вигляді. Написання промови повністю чи тезово є питанням зручності, а не процесуальною вимогою. Проте у доктрині орієнтовний зміст промови визначають предметом судових дебатів [8, с. 380].

Вважаємо, що доцільно закріпити в КПК України перелік обов'язкових елементів, що мають містити судові промови сторін, до них віднести: 1) аналіз обставин кримінального провадження; 2) оцінку досліджених у суді доказів; 3) висновки щодо події кримінального правопорушення та винуватості обвинуваченого у його вчиненні; 4) особисту характеристику особи обвинуваченого; 5) обставини, що обтяжують чи пом'якшують покарання; 6) міркування з приводу обґрунтованості обвинувачення, кримінально-правової кваліфікації діяння, виду та розміру заходів кримінально-правового характеру. При цьому законодавчо не обмежувати сторони у можливості вийти за межі таких обов'язкових елементів у судових дебатах.

В подальшому сторонам надається можливість обміняти репліками під якими розуміються усні короткі обґрунтовані відповіді (заперечення) на висловлену у судовій промові позицію протилежної сторони процесу. Своєю чергою, репліки є ситуативною реакцією на промови, а тому їх написання під час судових дебатів стає просто неможливим.

Під час судових дебатів в продовження етапу судового розгляду все ще має місце комунікативний аспект засади усності, адже зміст даного етапу становить чітко структурований і спеціально організований публічний обмін думками між двома сторонами з приводу доведеності висунутого обвинувачення [9, с. 87]. Промови під час судових дебатів дають можливість для сторін вплинути на процес формування внутрішнього переконання судді (суддів) до виходу в нарадчу кімнату, акцентуючи увагу суду на тих доказах, які сторона, інший учасник судового провадження вважає найважливішими для вирішення кримінального провадження [8, с. 381].

4) Останнє слово обвинуваченого. За часом даний етап чи не найкоротший у судовому провадженні, проте він має істотне значення для формування в суду остаточного уявлення про особу обвинуваченого. Останнє слово проголошується лише в усній формі і не обмежується в часі. Хоч обвинуваченому дозволяється користуватись необхідними записами, суд, учасники провадження та присутні в судовому засіданні особи сприймають його усні висловлювання безпосередньо.

При цьому, на відміну від судових дебатів, даний етап характеризується тим, що мовець, який проголошує промову не є правником, тому, останнє слово має бути виважене. Обви-

нуваченому слід продумати зміст та структуру своєї промови, адже саме на цьому етапі суд найбільшою мірою може оцінити особисту позицію обвинуваченого (а не сторони захисту) та його ставлення до кримінального правопорушення.

Усність набуває вирішального значення у цій ситуації ще й тому, що право на останнє слово є особистим правом особи, відтак вона не може реалізувати його через захисника, наприклад, шляхом складення тексту, який останній зачитає. Більше того, обвинувачений може відмовитись від останнього слова, проте про своє рішення він також заявляє усно.

5) Ухвалення і проголошення судового рішення. Відразу після останнього слова обвинуваченого суд усно оголошує присутнім про вихід до нарадчої кімнати для ухвалення рішення. Саме тут відбувається процедура ухвалення вироку, що становить процес формування внутрішнього переконання в кожного судді окремо, на підставі безпосередньо сприйнятих у судовому засіданні доказів та керуючись нормами матеріального та процесуального права, а в разі колегіальності суду передбачає досягнення консенсусу, з врахуванням думок і висновків кожного з суддів. Без сумніву, дійти до спільних висновків та прийняти єдине рішення, що враховувало б позицію окремого судді з колегіального складу можливо лише за умови активного діалогу, що відбувається в усній формі.

Після ухвалення рішення воно має бути проголошене прилюдно у судовому засіданні. Проголошення відбувається усно. При цьому існує різниця щодо усного проголошення вироку та інших судових рішень (ухвал та постанов). За загальним правилом, на вироки не поширюється можливість усного проголошення винятково резолютивної частини. Незважаючи на великий об'єм інформації викладеної у вироку, що інколи потребує значної затрати часу для зачитування, законодавець, зважаючи на високу значущість даного виду рішень, зберігає обов'язок суду проголошувати вирок повністю.

Виняток встановлено Законом України від 27 липня 2022 року № 2462-IX, з огляду на потреби кримінального судочинства в умовах воєнного стану. Відповідно до вище згаданого Закону, ст. 615 КПК України було доповнено новою частиною 15, яка передбачає право суду «після складання та підписання повного тексту вироку обмежитися проголошенням його резолютивної частини з обов'язковим врученням учасникам судового провадження повного тексту вироку в день його проголошення». Зважаючи, що дане обмеження застосовується лише за відповідних обставин вважаємо, що такі зміни є позитивними та сприятимуть процесуальній економії та ефективності кримінального провадження в особливих умовах.

Можливість усно проголошувати лише резолютивну частину нині часто використовується судами, як першої, так і апеляційної інстанцій, особливо в регіонах наближених до зони бойових дій. Інколи сторона захисту розглядає це як можливість формальної підстави для оскарження вироків. Однак, ККС ВС в постанові від 13 вересня 2023 року у справі № 638/4224/22 відмовив у задоволенні касаційної скарги, яка обґрунтовувалась істотним порушенням кримінального процесуального закону, що на думку захисника, полягало у проголошенні судом апеляційної інстанції лише вступної та резолютивної частин вироку. ККС ВС наголосив, що суд мав право проголосити лише резолютивну частину вироку, адже зробив це з посиланням на ч. 15 ст. 615 КПК України, що підтверджується записами у журналі судового засідання та з технічного

запису судового засідання, та з дотриманням вимоги вручення повного тексту вироку в день його ухвалення [10].

Висновки. Усність під час судового розгляду є обов'язковою вимогою і дає можливість забезпечити справедливий судовий розгляд, в умовах де кожна зі сторін може висловити свої аргументи й міркування, представити докази, які суд сприйматиме безпосередньо й зможе надати відповідну правову оцінку.

Усність присутня на усіх етапах судового розгляду у суді першої інстанції і реалізується у:

- 1) комунікації між а) судом та іншими учасниками провадження, б) судом та сторонами, в) сторонами, г) сторонами та іншими учасниками провадження, г) суддями у складі колегії;
- 2) здійсненні організаційних дій учасниками провадження, спрямованих на забезпечення судового розгляду;
- 3) безпосередньому дослідженні показань, речових доказів та документів;
- 4) заявленні клопотань учасниками судового розгляду;
- 5) виголошенні промов та реплік сторонами у судових дебатах;
- 6) висловленні останнього слова або заявленні відмови щодо його висловлення;
- 7) ухваленні та проголошенні судом ухвал та вироків;
- 8) здійсненні інших процесуальних дій.

Тож, засада усності на стадії судового розгляду в кримінальному провадженні забезпечує комплексний підхід до розгляду справи, що сприяє досягненню справедливого і обґрунтованого судового рішення.

Література:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show> (дата звернення: 01.09.2024)
2. Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 06 жовтня 2022 року у справі № 444/2906/17 (провадження № 51-1070 км 22) URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106788059> (дата звернення: 01.09.2024)
3. Сиза Н.П. Реалізація змагальності сторін під час судового розгляду у кримінальному провадженні Сиза Н.П. Сизий І.І. *ВІСНИК НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право.* Випуск 2 (46). 2020. С. 70–76.
4. Дехтяр О.Г. Засада безпосередності дослідження показань, речей і документів та її реалізація в кримінальному провадженні : дис. канд. юрид. наук : 12.00.09 .Одеса, 2013. 231 с.
5. Тайлієва Х.Р. Судові рішення у кримінальному процесі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. НАВС. Київ, 2016. 211 с.
6. Постанова Верховного Суду від 23 вересня 2020 року у справі № 756/12128/15-ц (провадження № 61-4486св19) URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/92173350>. (дата звернення: 01.09.2024)

7. Мудрак Інна Василівна. Комунікативний процес в судових дебатах у кримінальному судочинстві України. : дис. канд. юр. наук : 12.00.11 / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса. 2011. 242 с.
8. Бобченко Н.Р. Судові дебати у кримінальному провадженні: суть, завдання, значення, зміст. *Право і суспільство* № 4. 2022. С. 378–386. с. 380
9. Сухонос. В.В. Комунікативний аспект обвинувальної промови у судових дебатах. В.В. Сухонос, О.Є. Звірко. *Вісник прокуратури.* № 9. 2012. С. 86–92.
10. Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного Кримінального Суду Верховного Суду від 13 вересня 2023 року у справі № 638/4224/22 (провадження № 51-2372км23) URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113536486>. (дата звернення: 01.09.2024)

Maksymiuk N. Some aspects of the implementation of the principle of orality during the judicial proceedings

Summary. The article is devoted to implementing the principle of orality during the trial in criminal proceedings. The author considered manifestations of orality at: 1) the preparatory part of the court session; 2) court proceedings; 3) court debates; 4) the announcement of the last word of the accused; and 5) rulings and pronouncements of court decisions. The article provides examples of decisions of the Supreme Court, which define the role of orality during the clarification of procedural rights and obligations to the participants in the court proceedings, appeals against decisions, and the announcement of the exclusively decisive part of the decision in the court session. It is established that the relationship between immediacy and orality during the examination of evidence by the court. It has been confirmed that testimony in a court session can be given and examined only orally, except for restrictions established for the duration of martial law. It was concluded that court decisions can be appealed, regardless of whether they were passed orally or in writing. A list of mandatory elements that must be included in the court speeches of the parties was proposed and an opinion was expressed about the need to consolidate it within the Criminal Procedure Code of Ukraine. The special role of the last word of the accused in the formation of internal conviction in court is emphasized. It is established that the accused only verbally pronounces or refuses to pronounce the last word. The concepts of “approval” and “proclamation” are distinguished, considering the role of orality for each of them. It was concluded that the principle of orality at the stage of judicial proceedings is implemented during oral communication; implementation of organizational actions aimed at ensuring a trial; direct examination of evidence; statement of requests; delivering speeches and retorts in court debates; uttering the last word or declaring refusal to utter it; adoption and promulgation of decisions and sentences by the court; implementation of other procedural actions.

Key words: principles of criminal proceedings, orality, trial, procedural guarantees, oral hearing.

Ракінова І. В.,*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»*

КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ У ФОРМІ ПРИВАТНОГО ОБВИНУВАЧЕННЯ В УКРАЇНІ: ОКРЕМА ДУМКА В АСПЕКТІ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТИВ, ЗАКОНОДАВСТВА ТА ПРАКТИКИ НІМЕЧЧИНИ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню окремих аспектів здійснення кримінального провадження у формі приватного обвинувачення в Україні. В межах проблематики роботи підкреслюється, що адаптація українського галузевого законодавства до права ЄС має бути зваженою, комплексною, не поспішною (*на прикладі домашнього насильства та у порівнянні із законодавством ФРН*).

Наголошено на потребі переглянути нормативне регулювання інституту потерпілого в кримінальному провадженні та інституту приватного обвинувачення, а також розширити повноваження прокурора щодо можливості втрутитися в кримінальне провадження чи розпочати його, якщо кримінальне правопорушення становить значну суспільну небезпеку та має особливе громадське значення, чи у випадку, коли потерпілий з об'єктивних причин не може захистити свої права та законні інтереси.

Акцентовано увагу на законодавстві та практиці ФРН, зокрема, щодо профілактики насильства, діяльності спеціалізованих служб підтримки потерпілих, в тому числі, жертв насильницьких кримінальних правопорушень. Підкреслено, що відповідно до §376 КПК ФРН (StPO) державне обвинувачення порушується державним обвинувачем за правопорушення, передбачені §374, лише якщо це відповідає інтересам суспільства.

Зроблено пропозиції щодо внесення змін до глави 36 КПК України, що мають перспективу подальших досліджень. Зокрема, пропозиції щодо внесення змін до ст. 477 КПК України, якою визначити кримінальні правопорушення, які слід віднести до приватно-публічного обвинувачення; ст. 478 КПК України, якою регламентувати початок і здійснення кримінального провадження у формі приватно-публічного обвинувачення; ст. 479 КПК України, якою регламентувати компенсацію шкоди потерпілому у кримінальному провадженні у формі приватного та приватно-публічного обвинувачення; доповнення КПК України ст. 477-1 та ст. 478-1, якими регламентувати початок і здійснення кримінального провадження у формі приватного обвинувачення, визначити кримінальні правопорушення, які слід віднести до приватного обвинувачення, передбачити безпосереднє звернення потерпілого до суду з обвинуваченням у вчиненні такого кримінального правопорушення; регламентування повноважень прокурора втрутитися в кримінальне провадження чи розпочати його, якщо кримінальне правопорушення становить значну суспільну небезпеку та має особливе громадське значення, чи у випадку, коли потерпілий з об'єктивних причин не може захистити свої законні права та інтереси; створення та забезпечення ефективного функціонування спеціалі-

зованих служб підтримки потерпілих, зокрема, жертв насильницьких кримінальних правопорушень; доповнення КК України такою формою домашнього насильства як кібернасильство; внесення інших змін та доповнень до кримінального процесуального закону та інших законів України з метою узгодження їх положень.

Ключові слова: кримінальне провадження, кримінальне правопорушення, кримінальний процесуальний закон, кримінально-процесуальний інститут, приватне обвинувачення, потерпілий, домашнє насильство.

Постановка проблеми. Приватне обвинувачення як історично перший спосіб кримінального переслідування – це кримінально-процесуальний інститут, що існує в наш час в більшості країн континентального права. Дослідження його розвитку в Україні є актуальним сьогодні з огляду на комунікації щодо очевидної відмінності сучасної «української» формули приватного обвинувачення від його класичного розуміння, а також необхідності внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України з метою узгодження національного законодавства з міжнародними стандартами (зокрема, Конвенцією Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству і боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція), норми якої імплементовані в наше законодавство лише частково. Погоджуємося, що наявність інституту приватного обвинувачення в законодавстві України зобов'язує останню здійснити досконалу правову регламентацію в цій сфері. Ретроспективний аналіз правових приписів дасть змогу оцінити ступінь їх визначеності в попередніх нормативних актах, а дослідження сучасного регулювання та майбутніх змін – оцінити, яке правове регулювання є найбільш деталізованим та приближеним до сучасних тенденцій і практики інших країн [1, с. 269].

Також актуальність проблематики перегляду законодавчої регламентації приватного обвинувачення та необхідності посилення захисту потерпілого від кримінального правопорушення, зокрема, пов'язаного з насильством, підсилюється, на нашу думку, Директивою (ЄС) 2024/1385 Європейського Парламенту та Ради від 14.05.2024 р. про боротьбу з насильством щодо жінок і домашнім насильством [2], що набула чинності 13.06.2024 р¹. Положення Директиви містять детальне

¹ Країни-члени ЄС мають імплементувати Директиву про захист від насильства в національне законодавство до 14 червня 2027 року.

обґрунтування щодо кібернасильства², що прямо не вказано як форма насильства щодо жінок у Стамбульській конвенції. Привертає увагу, що на додаток до боротьби з насильством, ще однією основною метою Директиви є «комплексний захист жертв, зменшення кількості незареєстрованих випадків насильства щодо жінок і домашнього насильства шляхом кращих процедур повідомлення, відповідного навчання відповідальних органів, комплексної підтримки через консультаційні центри тощо, забезпечення достатнього захисного житла, створення телефонів довіри, запобігання вторинній і повторній віктимізації, особливо у сфері кібернасильства, допомога через спеціалізовані служби підтримки та надання механізмів фінансової компенсації. У цьому контексті наголошується на необхідності негайного надання психологічної консультації та педіатричної допомоги не лише у випадку, якщо дитина сама стала жертвою домашнього насильства, а й якщо вона була свідком» [3]. В Україні «частиною цієї проблеми є рівень комунікації системи правопорядку з потерпілими від сексуального насильства. Його наслідком є не тільки небажання звертатися до органів правопорядку та недовіра до того, що вони можуть допомогти, а й психологічна шкода для особи, насамперед, вторинна віктимізація через непрофесійне спілкування з нею, необхідність багаторазового повторення обставин кримінального правопорушення під час повторних допитів тощо. Належна комунікація, демонстрація результатів розслідування та відновлення справедливості, просвітницькі кампанії можуть позитивно впливати на те, що потерпілі особи звертатимуться із заявою про необхідність відкриття кримінального провадження в цих категоріях справ» [4].

Крім того, тривала історія вирішення справ приватного обвинувачення у вітчизняному та зарубіжному судочинстві переконливо доводить ефективність безпосереднього звернення потерпілого до суду з обвинуваченням у вчиненні низки злочинів. Тому питання вдосконалення правового регулювання кримінального провадження у формі приватного обвинувачення, вважаємо, є досить назрілим.

Стан дослідження. Актуальні питання, пов'язані з особливим порядком кримінального провадження у формі приватного обвинувачення, та зокрема, питання забезпечення реалізації прав потерпілого як приватного обвинувача досліджувалися у працях О. О. Торбаса, О. Г. Яновської, М. І. Тлепової, О. М. Осінської, С. І. Перепелиці, інших вчених. Наприклад, О. Г. Яновська вважає за необхідне надати потерпілому право не тільки підтримувати обвинувачення самостійно у разі повної або часткової відмови прокурора від підтримання обвинувачення, а й в інших випадках, коли позиція потерпілого не збігається із позицією державного обвинувача. Тоді потерпілий повинен мати право на подання до суду обвинувального акту, в якому була б висловлена позиція потерпілого [5, с. 243]. Досліджуючи дану проблематику, О. О. Торбас вважає необхідним задля попередження можливих правопорушень внести відповідні зміни до КПК України та дозволити прокурору у виключних випадках втручатися у кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення (за приклад можна взяти відповідні положення КПК 1960 р.) [6]. В літературі також вказується на «необхідність закріплення положення, згідно з яким

слідчий, дізнавач, прокурор зобов'язані розпочати досудове розслідування, якщо особа не подала заяву про вчинення щодо неї кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 477 КПК, та внаслідок кримінального правопорушення померла або перебуває у такому фізіологічному чи психологічному стані, що унеможливує подання нею заяви, і відповідна заява не подана правонаступником, близькими родичами чи членами сім'ї такої особи» [7].

Метою роботи є дослідження інституту приватного обвинувачення в Україні в аспекті, по-перше, імплементації міжнародно-правових стандартів, по-друге, порівняння та досвіду законодавчого регулювання і практичного втілення нормативних положень щодо прав потерпілого як приватного обвинувача у ФРН, а також напрацювання пропозицій з удосконалення національного кримінально-процесуального законодавства у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Держава бере на себе зобов'язання розпочинати кримінальне провадження і підтримувати обвинувачення щодо абсолютної більшості злочинів. Підставою для такого підходу є концепція суспільної небезпечності злочинів, вчинення яких завдає шкоди не лише конкретній постраждалій особі, а і суспільству в цілому, а також державі. Одним з виявів диспозитивного начала у вітчизняному кримінальному судочинстві є кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення. Правовою природою такого відступу від принципу публічності традиційно вважається прагнення до демократизації кримінального процесу, надання можливості особі у випадках кримінальних правопорушень, які не заподіюють значної суспільної шкоди, вирішувати самостійно щодо необхідності кримінального переслідування правопорушника. Початок кримінального провадження щодо злочинів, якими порушено виключно права та законні інтереси певної особи, без її згоди означало б усунення цієї особи від розпорядження її власними правами [8, с. 225]. Вважаємо, доцільним при віднесенні кримінальних правопорушень до категорії приватного обвинувачення враховувати їх суспільну небезпечність. Можна погодитися і з С. І. Перепелицею, який зауважує, що врахування певних взаємин між правопорушником і потерпілим (родинні, подружні зв'язки) здатні підвищити «концентрацію приватності» кримінально-правового конфлікту [9, с. 12].

Саме тому КПК України 1960 р. відносив до справ приватного обвинувачення саме ті правопорушення, які не становили значної суспільної небезпеки, та під час провадження яких волевиявлення потерпілого мало вирішальне значення, визначаючи виникнення, зміну і припинення відповідних правовідносин, скаргу потерпілий подавав відразу до суду, а досудове розслідування не проводилося. Окремо було регламентовано приватно-публічне обвинувачення, яке порушувалося тільки за скаргою потерпілого або власника (співвласника) юридичної особи приватного права, якій завдано шкоду, та в ході якого проводилося досудове розслідування, прокурор підтримував обвинувачення в суді, а примирення обвинуваченого з потерпілим не мало наслідком закриття провадження. Зокрема, відповідно до ст. 27 КПК 1960 р., якщо справа про будь-який із зазначених у частині 1 цієї статті злочинів має особливе громадське значення, а також у виняткових випадках, коли потерпілий у такій справі чи в справі про злочин, зазначений у частині 2 цієї статті, через свій безпорадний стан, залежність від обвинуваченого чи з інших причин не може захистити свої законні

² Тому підтримуємо українських вчених, які вже сьогодні пропонують доповнити ст. 126-1 КК України ще однією формою домашнього насильства, якою є кібернасильство (див. Степаненко О. В. *Кібернасильство як форма домашнього насильства. Держава та регіони. Серія: Право.* 2022. № 4(78). С. 224–228).

інтереси, прокурор порушує справу і при відсутності скарги потерпілого. Справа, порушена прокурором, направляється для провадження дізнання чи досудового слідства, а після закінчення розслідування розглядається судом в загальному порядку. Така справа в разі примирення потерпілого з обвинуваченим, підсудним закриттю не підлягає. Прокурор вправі в будь-який момент вступити в справу, порушену суддею за скаргою потерпілого, про злочини, зазначені в частині 1 цієї статті, і підтримувати обвинувачення в суді, коли цього вимагає охорона державних або громадських інтересів чи прав громадян. Вступ прокурора в справу не позбавляє потерпілого прав, передбачених статтею 49 цього Кодексу, але справа в цих випадках за примиренням потерпілого з обвинуваченим, підсудним закриттю не підлягає [10].

Відповідно до ст. 27 КПК 1960 р. притягнення до кримінальної відповідальності не інакше як за скаргою потерпілого (кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення) здійснювалося лише за десятьма складами злочинів. З прийняттям КПК України 2012 р. [11] кількість кримінальних правопорушень, які відносяться до проваджень у формі приватного обвинувачення було збільшено більше ніж у 6 разів. У зв'язку з цим в літературі зверталась увага, що порівняльний аналіз кількісних показників кримінальних правопорушень, які відповідно до законодавства європейських країн на сьогодні переслідуються в порядку приватного обвинувачення, дає можливість констатувати, що в даному напрямку Україна є одним із лідерів [12, с. 47]. Згідно Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 06.12.2017 р. з 2019 р. [13] набули чинності зміни до ч. 1 ст. 477 КПК, відповідно до яких пп. 2 та 3 ч. 1 ст. 477 КПК (кримінальне провадження, яке може бути розпочате слідчим, прокурором лише на підставі заяви потерпілого щодо кримінальних правопорушень, передбачених п. 2 ч. 1 ст. 477 КПК за умови, що вказані діяння вчинені тільки чоловіком (дружиною) потерпілого; кримінальне провадження, яке може бути розпочате слідчим, прокурором лише на підставі заяви потерпілого щодо кримінальних правопорушень, передбачених п. 3 ч. 1 ст. 477 КПК за умови, що вказані діяння вчинені тільки чоловіком (дружиною) потерпілого, іншим близьким родичем чи членом сім'ї потерпілого, або якщо вони вчинені особою, яка щодо потерпілого була найманим працівником і завдала шкоду виключно власності потерпілого) виключено. Разом з тим ч. 1 ст. 477 КПК доповнено статтею 126¹ (домашнє насильство), статтею 151² (примушування до шлюбу), ст. 153 (сексуальне насильство). Таким чином, сьогодні кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення може здійснюватися щодо 45 кримінальних правопорушень.

Відповідно до чинного КПК України 2012 р. провадження у формі приватного обвинувачення розпочинається на підставі заяви потерпілого, однак надалі здійснюється на загальних засадах, у судовому розгляді прокурор підтримує публічне обвинувачення, учасники досліджують докази, внаслідок чого вирішується питання про винуватість чи невинуватість обвинуваченого і ухвалюється судове рішення. Тобто норми глави 36 КПК містять лише положення щодо порядку початку провадження у формі приватного обвинувачення та перелік складів кримінальних правопорушень, а безпосередньо порядок кри-

мінального провадження у формі приватного обвинувачення главою 36 КПК майже не врегульований, оскільки норми, які мають регламентувати цей порядок або відсутні взагалі, або містяться у всьому КПК. Виходячи зі змісту ст. 477–479 КПК досудове розслідування і судовий розгляд таких кримінальних проваджень суттєво не відрізняється від кримінальних проваджень публічного обвинувачення. В літературі зазначається, що більш точно цей різновид кримінального провадження, що не є класичним провадженням у формі приватного обвинувачення, відображала б, наприклад, назва «кримінальне провадження, яке може бути розпочате лише на підставі заяви потерпілого» [14].

Велика Палата ВС приходять до висновку про те, що кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення, як свідчить зміст глави 36 КПК України, має особливість стосовно початку такого провадження та його завершення. Жодних інших особливостей кримінального провадження у формі приватного обвинувачення ані главою 36 КПК України, ані іншими положеннями КПК України не передбачено. Тобто після того, як кримінальне провадження розпочато за заявою потерпілого про вчинення кримінального правопорушення, що міститься у переліку таких правопорушень у ст. 477 КПК України, задіюється державно-владний ресурс органів досудового розслідування та прокуратури, який слугує подальшою рушійною силою здійснення досудового розслідування та підтримання обвинувачення під час судового розгляду. Таким чином, визначений КПК України процесуальний порядок здійснення кримінального провадження у формі приватного обвинувачення за своєю правовою природою є приватно-публічним різновидом кримінального провадження і його варто розглядати як диференціацію форми такого провадження у межах загальної його форми, врегульованої КПК України [15].

Крім того, слід зауважити, що прискіпливий аналіз положень ст. 214 та ст. 477 КПК містить деякі колізії щодо регламентування процедури початку кримінального провадження у формі приватного обвинувачення. Погоджуємось, що не є зрозумілим і визначеним КПК «як діяти у тих випадках, коли із заявою про вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 477 КПК, звертається не потерпілий, а інша особа» [16]. Статтею 214 КПК на слідчого, дізнавача, прокурора покладається обов'язок прийняття заяв та повідомлень про кримінальні правопорушення, а ч. 4 ст. 214 КПК накладає заборону відмови у прийнятті та реєстрації заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення.

Також в доктрині зазначається, що існує два шляхи вирішення зазначеної колізії – відмова від включення до системи кримінальної процесуальної діяльності окремого провадження у формі приватного обвинувачення і зміна назви відповідної глави КПК України або ж опрацювання належної правової регламентації приватного обвинувачення як окремого провадження, що пов'язано, зокрема, із покладанням на приватного обвинувача обов'язку підтримувати й доводити пред'явлене ним обвинувачення, наділенням його відповідними засобами доведення перед судом обвинувачення з метою забезпечення кримінально-процесуальної відповідальності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення [17, с. 88–93]. Лунають думки українських вчених щодо необхідності надати потерпілому право не тільки підтримувати обвинувачення самостійно у разі повної або часткової відмови прокурора від під-

тримання обвинувачення, а й в інших випадках, коли позиція потерпілого не збігається із позицією державного обвинувача [18, с. 243], законодавчого закріплення обов'язку слідчого, прокурора розпочати досудове розслідування в межах кримінального провадження у формі приватного обвинувачення у разі відсутності заяви потерпілого, який знаходиться в безпорадному стані [19], дозволу прокурору втручатися у кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення у виключних випадках [20].

Вважаємо, що такі виключні випадку, коли прокурор може втручатися у кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення мають бути обумовлені значною суспільною небезпекою, що не відповідає інтересам суспільства. Додатковою гарантією захисту особи від кримінальних правопорушень, що сприятиме розумінню розширення кола кримінальних проваджень приватного обвинувачення як такого, що забезпечує захист приватних інтересів особи у кримінальному судочинстві, стане можливість слідчого, прокурора у виключних випадках самостійно втручатися у кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення, розпочинаючи його [21]. Так, з метою захисту прав та законних інтересів потерпілого слід законодавчо передбачити можливість розпочати кримінальне провадження (досудове розслідування) у формі приватного обвинувачення у випадку, коли потерпілий, перебуваючи у стані, що унеможливує подання ним заяви, не в змозі самостійно привести в дію власне волевиявлення. Підкреслимо, що в деяких випадках мова може йти і про відсутність близьких родичів чи членів сім'ї у такого потерпілого. Крім того, якщо мова йде про домашнє насильство, сексуальне насильство, то чи не може особа потерпілого перебувати психологічно у безпорадному стані, що унеможливує подачу нею відповідної заяви про вчинення кримінального правопорушення? Звичайно, це цілком можливо. Тому такий обов'язок слід було б закріпити у чинному КПК України за слідчим, прокурором. Саме уповноважені посадові особи мають контролювати законність щодо початку та закриття кримінального провадження у формі приватного обвинувачення та у випадках, передбачених законом, втручатися у цей процес.

Для прикладу, за кримінальним процесуальним кодексом ФРН (StPO) [22] право висувати приватне обвинувачення обмежене колом правопорушень, визначених §374. Це такі правопорушення: порушення недоторканності житла, службового приміщення (§123 StGB [23]), образа, наруга над пам'яттю померлого (§185 StGB [24], 189 StGB [25]), порушення особистої сфери життя та особистих прав шляхом фотозйомки (§201a StGB [26]), порушення таємниці листування (§202 StGB [27]), тілесні ушкодження (§223 StGB [28], 229 StGB [29]), примус (§240 StGB [30]), погроза (§241 StGB [31]), корупція або хабарництво в комерційних операціях (§299 StGB [32]), пошкодження майна (§303 StGB [33]), а також вчинення усіх вище вказаних злочинів у стані сп'яніння (§323a StGB [34]), та окремі злочини згідно Закону про недобросовісну конкуренцію (§16) [35], Закону про охорону комерційної таємниці (§23) [36], Закону про патенти (§142 абз.1) [37], Закону про корисну модель (§25 абз.1) [38], Закону про захист напівпровідників (§10 абз.1) [39], Закону про охорону сортів рослин (§39 абз.1) [40], Закону про товарні знаки (§143 абз.1, 143a абз.1, 144 абз.1,2) [41], Закону про дизайн (§51 абз.1, 65 абз.1) [42], Закону про авторське право (§106–108, 108b абз.1,2) [43]

та Закону про авторське право на твори образотворчого мистецтва та фотографії (§33) [44].

Водночас відповідно до §376 StPO державне обвинувачення порушується державним обвинувачем за правопорушення, передбачені §374, лише якщо це відповідає інтересам суспільства. Цікаво зазначити, що німецький законодавець вказує, що окрім суспільного інтересу, існує також поняття особливого суспільного інтересу. Так, відповідно до §183 Кримінального кодексу ФРН (StGB) [45] (2) правопорушення буде притягнуто до кримінальної відповідальності лише за запитом, якщо тільки орган кримінального переслідування не вважає за необхідне втрутитися *ex officio* через особливий суспільний інтерес до кримінального переслідування. Також відповідно до §230 StGB (1) умисне тілесне ушкодження згідно з §223 та необережне тілесне ушкодження згідно з §229 буде притягнуто до кримінальної відповідальності лише за запитом, якщо тільки орган прокуратури не вважає за необхідне втрутитися *ex officio* через особливий суспільний інтерес до кримінального переслідування. Аналогічно законодавець регламентує повноваження прокуратури у §248a, §263, §265a, §266 StGB. Поняття ж суспільного інтересу «є дискреційним поняттям...StA (прокуратура) має право на розсуд» [46] щодо його підтвердження. Разом з тим, «якщо кримінальне переслідування є предметом занепокоєння широкої громадськості або, можливо, якщо від потерпілої особи не можна очікувати подання приватного позову через її особисті стосунки з обвинуваченим» [46], то суспільний інтерес вбачається.

Безсумнівно, що уникнення, запобігання та покарання, наприклад, домашнього насильства є важливим завданням нашого суспільства, а його поспішне віднесення до кримінальних правопорушень, за якими кримінальне провадження може здійснюватися (розпочинатися) виключно у порядку приватного обвинувачення призвело до того, що вже сьогодні є потреба відмовитися від такої практики в аспекті невідповідності кримінально-процесуального законодавства ст. 55 Стамбульської конвенції³.

Цікаво, що теоретики та практики Німеччини зауважують щодо нової кримінальної політики, яка більше зосереджена на необхідності захисту вразливих людей і груп та водночас висловлюють думку, що «кримінальне право виходить за межі, коли йдеться про психологічні атаки у стосунках. Кримінально-правове регулювання складних міжособистісних взаємодій потребує не менш складних кримінально-правових норм, які мають незвичайний для кримінального права індивідуальний характер і водночас не обходяться без використання розпливчастих термінів. Дуже різні та складні прояви емоційного насильства навряд чи можна охопити стандартом, який відповідає конституційним вимогам щодо конкретності. Крім того, існують очевидні проблеми з доказами, які ставлять під сумнів ефективне застосування положення на практиці» [47].

³ Так, проектом Закону про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо укладення угоди про примирення та кримінальних проваджень у формі приватного обвинувачення у зв'язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) від 13.03.2023 р. передбачалось виключення з переліку складів кримінальних правопорушень, які розслідуються та розглядаються у формі приватного обвинувачення, провадження за ст. 126-1 (домашнє насильство); ч. 2, 4 і 5 ст. 134 (стосується примушування до абортів та стерилізації); ст. 151-2 (примушування до шлюбу); ч. 1 ст. 152 (згвалтування без обтяжуючих обставин); ч. 1 ст. 153 (сексуальне насильство); ст. 154 (примушування до вступу в статевий зв'язок). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41491>

Разом з тим, у Німеччині на всіх рівнях відповідально приділяється увага профілактиці насильства через освіту та підвищення обізнаності, пропозиції підтримки постраждалим і послідовне використання існуючих правових можливостей, таких як ті, що пропонуються Законом про захист від насильства ФРН (GewSchG) [48]. Наприклад, відповідно до статистичного річного Звіту за 2023 р. Фонд підтримки потерпілих у Нижній Саксонії (12 офісів підтримки у різних містах) консульгував, інформував та підтримував жертв злочинів та їх родичів (у відсотковому співвідношенні найчастіше це була вікова група 21–64 рр. (близько 65%), а також молодь і підлітки 14–20 рр. (близько 17%) та діти до 13 р. (близько 8%), які найчастіше були постраждалими від сексуального насильства (Ольденбурзький офіс – 58,7%, офіс Оснабрюка – 57%, офіс Брауншвейга – 47%, офіс Ганновера – 40%, офіс Вердена – 80%) та тілесних ушкоджень (Ольденбурзький офіс – 23,9%, офіс Оснабрюка – 8%, офіс Брауншвейга – 28%, офіс Ганновера – 34%, офіс Вердена – 14%).

Висновки. Вкотре підкреслимо, що поспішна імплементація положень Стамбульської конвенції призвела до необхідності знову вносити зміни, зокрема, до ст. 477 КПК, та дискутувати з цього приводу щодо невідповідності нашого законодавства ст. 55 Конвенції. Тому, вважаємо, проблему адаптації українського законодавства до права ЄС слід досліджувати і вирішувати комплексно. Зокрема, слід взяти до уваги і положення Директиви (ЄС) 2024/1385 Європейського Парламенту та Ради від 14.05.2024 р. про боротьбу з насильством щодо жінок і домашнім насильством, ст. 25 якої вказує на обов'язковість спеціальної підтримки потерпілих та функціонування з цією метою спеціалізованих служб підтримки, які повинні надавати легкодоступну допомогу, у тому числі онлайн, та забезпечувати захист і спеціалізовані послуги підтримки жертв, що були б їм доступні до кримінального провадження, під час кримінального провадження та протягом відповідного періоду після кримінального провадження.

Вважаємо, сьогодні існує потреба переглянути нормативне регулювання інституту потерпілого в кримінальному провадженні та інституту приватного обвинувачення (в бік розширення права потерпілого на процесуальну комунікацію) шляхом:

- внесення змін до глави 36 КПК України, якою регламентувати кримінальне провадження у формі приватного та приватно-публічного обвинувачення;
- внесення змін до ст. 477 КПК України, якою визначити кримінальні правопорушення, які слід віднести до приватно-публічного обвинувачення (в тому числі, домашнє насильство);
- внесення змін до ст. 478 КПК України, якою регламентувати початок і здійснення кримінального провадження у формі приватно-публічного обвинувачення;
- доповнення КПК України ст. 477-1 та ст. 478-1, якими регламентувати початок і здійснення кримінального провадження у формі приватного обвинувачення, визначити кримінальні правопорушення, які слід віднести до приватного обвинувачення, передбачити безпосереднє звернення потерпілого до суду з обвинуваченням у вчиненні такого кримінального правопорушення;
- внесення змін до ст. 479 КПК України, якою регламентувати компенсацію шкоди потерпілому у кримінальному провадженні у формі приватного та приватно-публічного обвинувачення;

- регламентування повноважень прокурора втрутитися в кримінальне провадження чи розпочати його, якщо кримінальне правопорушення становить значну суспільну небезпеку та має особливе громадське значення, чи у випадку, коли потерпілий з об'єктивних причин не може захистити свої законні права та інтереси;

- створення та забезпечення ефективного функціонування спеціалізованих служб підтримки потерпілих, зокрема, жертв насильницьких кримінальних правопорушень;

- доповнення КК України такою формою домашнього насильства як кібернасильство;

- внесення інших змін та доповнень до кримінального процесуального закону та інших законів України з метою узгодження їх положень.

Література:

1. Фотул В.В. Приватне обвинувачення: аналіз історичного розвитку та законодавства. *Young Scientist*. № 5(57). 2018. С. 269.
2. Директива (ЄС) 2024/1385 Європейського Парламенту та Ради від 14.05.2024 р. про боротьбу з насильством щодо жінок і домашнім насильством (GewSch-RL) URL: https://beck-online.beck.de/Dokument?vpath=bibdata%2Fges%2Ffeu_rl_2024_1385%2Fcont%2Ffeu_rl_2024_1385.htm&anchor=Y-100-G-EU_RL_2024_1385
3. P. Volke. Die neue EU Richtlinie zur Bekämpfung von Gewalt gegen Frauen und häuslicher Gewalt – ein Überblick. URL: <https://beck-online.beck.de/Dokument?vpath=bibdata%2Fzeits%2Ffnzfam%2F2024%2Fcont%2Ffnzfam.2024.769.1.htm&pos=1&hlwords=on#FNA5>
4. Кримінальні правопорушення, пов'язані із сексуальним насильством: приватне vs публічне обвинувачення URL: <https://jurfem.com.ua/wp-content/uploads/2023/06/Discussion-paper.pdf>
5. Яновська, О. Г. (2013). Особливості кримінальних проваджень у формі приватного обвинувачення за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Часопис Київського університету права*, 1, 242–245.
6. Торбас О. О. Відмова потерпілого від обвинувачення як підстава закриття кримінального провадження. Актуальні питання державотворення в Україні. Київ: Принт-Сервіс. 2015. С. 442–444. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/7702>
7. Ракіпова І.В. Теоретичні, правові та праксеологічні засади правозахисної комунікації потерпілого у кримінальному провадженні: дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2023. 544 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/309a09cf-7ab0-41e5-b6bd-d536dfb47098>
8. Канока І.М., Радухівська Л.Л. Кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення як спосіб реалізації процесуальної економії. *Прикарпатський юридичний вісник*. № 2(5). 2014. С. 224–235.
9. Перепелиця С. І. Кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.09 : кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Харків. 2014. 22 с.
10. Кримінальний процесуальний кодекс 1960 р. (втратив чинність на підставі Кодексу № 4651-VI (4651-17) від 13.04.2012) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05#Text>
11. Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 р.
12. Перепелиця С. І. Кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.09 : кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Харків. 2014. С. 47.
13. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції

- Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: Закон України від 06.12.2017 р. з 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19#Text>
14. Крушинський С. А. Відмова потерпілого (приватного обвинувача) від обвинувачення: поняття, порядок здійснення та правові наслідки. *Університетські наукові записки*. 2015. № 2 (54). С. 212–220. URL: <http://old.univer.km.ua/doc/kkp/11.pdf>
 15. Постанова ВП ВС від 28. 02. 2023 р. (справа № 496/4142/14-к) URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109303198>
 16. Лукашкіна Т. В. Форми обвинувачення у кримінальному провадженні України URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/43f36a86-1561-4b7a-8961-e6437fa683f8>
 17. Перепелиця С. І. Особливості процедури судового розгляду кримінального провадження у формі приватного обвинувачення за новим КПК України. *Юрист України*. № 3 (24). 2013. С. 88–93.
 18. Яновська О.Г. Особливості кримінальних проваджень у формі приватного обвинувачення за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 1. С. 243.
 19. Тлепова М. І. Процесуальне становище потерпілого під час досудового розслідування : дис. канд. юрид. наук : 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Харків. 2015. 221 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/12010/1/Тлепова_2015_dus.pdf
 20. Торбас О. О. Відмова потерпілого від обвинувачення як підстава закриття кримінального провадження. *Актуальні питання державотворення в Україні*. Київ : Прінт-Сервіс. 2015. С. 442–444. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/7702>
 21. Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар. За ред. С. В. Ківалова та С. І. Кравченко. Одеса : Фенікс. 2020. 924 с.
 22. Strafprozeßordnung (StPO) URL: <https://beck-online.beck.de/?vpath=bibdata%2Fges%2FSTPO%2Fcont%2FSTPO%2eht>
 23. Strafgesetzbuch (StGB) URL: <https://beck-online.beck.de/Dokument?vpath=bibdata%2Fges%2Fstgb%2Fcont%2Fstgb.p123.htm&anchor=Y-100-G-STGB-P-123>
 24. Strafgesetzbuch (StGB) URL: <https://beck-online.beck.de/Dokument?vpath=bibdata%2Fges%2Fstgb%2Fcont%2Fstgb.p185.htm&anchor=Y-100-G-STGB-P-185>
 25. Strafgesetzbuch (StGB) URL: <https://beck-online.beck.de/Dokument?vpath=bibdata%2Fges%2Fstgb%2Fcont%2Fstgb.p189.htm&anchor=Y-100-G-STGB-P-189>
 26. Strafgesetzbuch (StGB) URL: <https://beck-online.beck.de/Dokument?vpath=bibdata%2Fges%2Fstgb%2Fcont%2Fstgb.p201a.htm&anchor=Y-100-G-STGB-P-201A>
 27. Strafgesetzbuch (StGB) URL: <https://beck-online.beck.de/Dokument?vpath=bibdata%2Fges%2Fstgb%2Fcont%2Fstgb.p202.htm&anchor=Y-100-G-STGB-P-202>
 28. Strafgesetzbuch (StGB) URL: <https://beck-online.beck.de/Dokument?vpath=bibdata%2Fges%2Fstgb%2Fcont%2Fstgb.p223.htm&anchor=Y-100-G-STGB-P-223>
 29. Strafgesetzbuch (StGB) URL: <https://beck-online.beck.de/Dokument?vpath=bibdata%2Fges%2Fstgb%2Fcont%2Fstgb.p229.htm&anchor=Y-100-G-STGB-P-229>
 30. Strafgesetzbuch (StGB) URL: <https://beck-online.beck.de/Dokument?vpath=bibdata%2Fges%2Fstgb%2Fcont%2Fstgb.p240.htm&anchor=Y-100-G-STGB-P-240>
 31. Strafgesetzbuch (StGB) URL: <https://beck-online.beck.de/Dokument?vpath=bibdata%2Fges%2Fstgb%2Fcont%2Fstgb.p241.htm&anchor=Y-100-G-STGB-P-241>
 32. Strafgesetzbuch (StGB) URL: <https://beck-online.beck.de/Dokument?vpath=bibdata%2Fges%2Fstgb%2Fcont%2Fstgb.p299.htm&anchor=Y-100-G-STGB-P-299>
 33. Strafgesetzbuch (StGB) URL: <https://beck-online.beck.de/Dokument?vpath=bibdata%2Fges%2Fstgb%2Fcont%2Fstgb.p303.htm&anchor=Y-100-G-STGB-P-303>
 34. Strafgesetzbuch (StGB) URL: <https://beck-online.beck.de/Dokument?vpath=bibdata%2Fges%2Fstgb%2Fcont%2Fstgb.p323a.htm&anchor=Y-100-G-STGB-P-323A>
 35. Unlauterer Wettbewerb-Gesetz (UWG) URL: <https://beck-online.beck.de/Dokument?vpath=bibdata%2Fges%2Fuwg%2Fcont%2Fuwg.p16.htm&anchor=Y-100-G-UWG-P-16>
 36. Geschäftsgeheimnisgesetz (GeschGehG) URL: <https://beck-online.beck.de/Dokument?vpath=bibdata%2Fges%2Fgeschgeh%2Fcont%2Fgeschgeh.p23.htm&anchor=Y-100-G-GESCHGEHG-P-23>
 37. Patentgesetz (PatG) URL: <https://beck-online.beck.de/Dokument?vpath=bibdata%2Fges%2Fpatg%2Fcont%2Fpatg.p142.htm&anchor=Y-100-G-PATG-P-142>
 38. Gebrauchsmustergesetz (GebrMG) URL: <https://beck-online.beck.de/Dokument?vpath=bibdata%2Fges%2Fgebrmg%2Fcont%2Fgebrmg.p25.htm&anchor=Y-100-G-GEBRMG-P-25>
 39. Halbleiterschutzgesetz (HalbLSchG) URL: <https://beck-online.beck.de/Dokument?vpath=bibdata%2Fges%2Fhalbschg%2Fcont%2Fhalbschg.p10.htm&anchor=Y-100-G-HALBLSCHG-P-10>
 40. Sortenschutzgesetz (SortSchG) URL: <https://beck-online.beck.de/Dokument?vpath=bibdata%2Fges%2Fsortschg%2Fcont%2Fsortschutzg.p39.htm&anchor=Y-100-G-SORTSCHUTZG-P-39>
 41. Markengesetz (MarkenG) URL: <https://beck-online.beck.de/?vpath=bibdata%2Fges%2FMARKENG%2Fcont%2FMARKENG%2ehtm>
 42. Designgesetz (DesignG) URL: <https://beck-online.beck.de/?vpath=bibdata%2Fges%2FGESCHMMG%2Fcont%2FGESCHMMG%2ehtm>
 43. Urheberrechtsgesetz (UrhG) URL: <https://beck-online.beck.de/?vpath=bibdata%2Fges%2FURHG%2Fcont%2FURHG%2ehtm>
 44. Kunsturhebergesetz (KunstUrhG) URL: <https://beck-online.beck.de/Dokument?vpath=bibdata%2Fges%2Fkunsturhg%2Fcont%2Fkunsturhg.p33.htm&anchor=Y-100-G-KUNSTURHG-P-33>
 45. Strafgesetzbuch (StGB) URL: <https://beck-online.beck.de/?vpath=bibdata%2Fges%2FSTGB%2Fcont%2FSTGB%2ehtm>
 46. Meyer-Goßner/Schmitt/Schmitt StPO. 67., neu bearbeitete Auflage des von Otto Schwarz begründeten. 2024 Verlag C.H. Beck oHG. Munich. P. 1810.
 47. Aufsatz von Professorin Dr. Elisa Hoven. Bekämpfung häuslicher Gewalt durch Strafrecht? URL: <https://beck-online.beck.de/Dokument?vpath=bibdata%2Fzeits%2Fzrp%2F2024%2Fcont%2Fzrp.2024.11.2.1.htm&pos=7&hlwords=on>
 48. Gewaltschutzgesetz (GewSchG) URL: <https://beck-online.beck.de/Dokument?vpath=bibdata%2Fges%2Fgewschg%2Fcont%2Fgewschg.inh.htm&anchor=Y-100-G-GEWSCHG&jumpType=Jump&jumpWords=GewSchG&readable=Suche%2Bnach%2BGesetz%253a%2BGewSchG>
 49. Opferhilfebüro Oldenburg. Jahresbericht 2023. URL: <https://www.opferhilfe.niedersachsen.de/html/download.cms?id=1151&datei=Jahresbericht-2023-OHB-OL-1151.pdf>

Rakipova I. Criminal proceedings in the form of a private prosecution in Ukraine: a separate opinion in the aspect of the implementation of international standards, legislation and practice of the Federal Republic of Germany

Summary. The article is devoted to the study of certain aspects of criminal proceedings in the form of private prosecution in Ukraine. Within the scope of the work, it is emphasized that the adaptation of Ukrainian industry legislation to EU law should be considered, comprehensive, and not hasty (on the example of domestic violence and in comparison with the legislation of Germany).

It is emphasized the need to review the normative regulation of the institution of the victim in criminal proceedings and the institution of private prosecution, as well as the powers of the prosecutor to intervene in criminal proceedings or initiate them, if the criminal offense poses a significant public danger and is of special public importance, or in the case when the victim cannot protect his rights and legitimate interests for objective reasons.

Attention is focused on the legislation and practice of the Federal Republic of Germany, in particular, regarding the prevention of violence, the activities of specialized support services for victims, including victims of violent criminal offenses. It is emphasized that according to §376 of the Criminal Code of Germany (StPO), public prosecution is initiated by the public prosecutor for the offenses provided for in §374 only if it is in the public interest.

Proposals were made to amend Chapter 36 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, which have the prospect of further research. In particular, proposals for amendments to Art. 477 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, which defines criminal offenses that should be referred to private-public prosecution; Art. 478 of the Criminal Code of Ukraine, which regulates the initiation and implementation of criminal proceedings in the form of private-public prosecution;

Art. 479 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, which regulates compensation for damage to the victim in criminal proceedings in the form of private and private-public prosecution; addition to the CCP of Ukraine, Art. 477-1 and Art. 478-1, which regulate the initiation and implementation of criminal proceedings in the form of private prosecution, determine criminal offenses that should be attributed to private prosecution, provide for the direct appeal of the victim to the court with the accusation of committing such a criminal offense; regulation of the powers of the prosecutor to intervene in criminal proceedings or initiate them, if the criminal offense poses a significant public danger and is of particular public importance, or in the case when the victim cannot protect his legal rights and interests for objective reasons; creating and ensuring the effective functioning of specialized support services for victims, in particular, victims of violent criminal offenses; supplementing the Criminal Code of Ukraine with such a form of domestic violence as cyberviolence; introduction of other changes and additions to the criminal procedural law and other laws of Ukraine with the aim of harmonizing their provisions.

Key words: criminal proceedings, criminal offense, criminal procedural law, criminal procedural institute, private prosecution, victim, domestic violence.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО
ТА ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО

*Бірюков Р. М.,
заступник начальника департаменту
Національної поліції України*

ФОРМУВАННЯ ГРУПИ ТРЕВІ ЯК ЗАРОДКУ МІЖНАРОДНОГО ПОЛІЦЕЙСЬКОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В ЄВРОПІ В 1970-Х РОКАХ

Анотація. В статті розглядається розвиток міжнародного поліцейського співробітництва в Європі в 1970-х роках, зокрема зусилля держав, що призвели до створення Групи ТРЕВІ – платформи щодо співробітництва у боротьбі з тероризмом та іншими формами організованої злочинності. Констатується, що Група ТРЕВІ представляла собою ранню форму міжнародного поліцейського співробітництва в Європі.

Зазначається, що особливий вплив на формування Групи ТРЕВІ мали Федеративна Республіка Німеччина, Франція та Сполучене Королівство. Формат Групи ТРЕВІ народився з боротьби позицій цих трьох держав, в якій ФРН виступала за високий рівень централізації, в той час як Франція та Сполучене королівство опиралися планам створення ієрархічної структури, що зрештою призвело до формування Групи ТРЕВІ як неформального міжурядового органу для обміну кращими практиками.

Наголошується, що європейські держави, в цілому, виступали за формалізацію поліцейського співробітництва, однак мали різні погляди щодо його остаточного вигляду. Зазначається, що вирішальний вплив на формування Групи ТРЕВІ в тому вигляді, в якому вона існувала, справило Сполучене Королівство, яке не бажало відмовлятися від частини свого державного суверенітету на користь нового супранационального органу та виступало за наділення Групи ТРЕВІ виключно функціями інформаційного обміну.

Робиться висновок, що вирішальну роль в формуванні Групи ТРЕВІ відіграла політизація даного питання в суспільствах відповідних держав та публічний тиск на уряди щодо посилення боротьби з тероризмом і організованою злочинністю. Разом з тим, держави прагнули уникнути створення наднаціональної структури, а тим більше органу ЄЕС, що зрештою призвело до створення Групи ТРЕВІ як неформальної чи півформальної платформи для співробітництва та інформаційного обміну, яка не була частиною Європейських Спільнот та формально не була пов'язана з жодним європейським органом.

Ключові слова: міжнародне поліцейське співробітництво, поліцейська інтеграція в Європі, управління внутрішньою безпекою ЄС, доктринальні дослідження, тероризм.

Постановка проблеми. Інституціоналізація міжнародного поліцейського співробітництва в Європі розпочалася в 1970-х роках зі створенням Групи ТРЕВІ, що являла собою півформальну платформу щодо співробітництва у боротьбі з тероризмом. Сама назва Групи походить зі скорочення англійських слів “terrorism, radicalism, extremism and international violence” (тероризм, радикалізм, екстремізм та міжнародне насильство) [1]. Група була створена рішенням Ради міністрів внутрішніх справ держав-учасниць ЄС в червні 1976 року [2].

Хоча група була створена виключно в міжурядовому форматі, вона була навмисно поміщена поза межами Європейських спільнот. Вона представляла собою першу реальну спробу створення європейських структур в галузі безпеки та представляє собою попередника всіх структур поліцейського співробітництва в ЄС. Вона стала першим проявом інтеграції в поліцейській сфері. Зі створенням групи відбулася певна централізація та формалізація європейського поліцейського співробітництва, що заклало підвалини для подальшої вертикальної інтеграції, в тому числі, через тісний зв'язок Групи зі структурою ЄС.

Тим не менш, початковий обсяг повноважень Групи був обмежений одним питанням: боротьбою з тероризмом. Відповідно, Група ТРЕВІ представляла собою ранню форму міжнародного поліцейського співробітництва в Європі. Хоча вона була міжурядовою по своїй суті, вона мала певні характеристики, що помістили її між виключно міждержавною структурою та органом ЄС. Цей процес відображав розбіжності в преференціях держав щодо ступеню інтеграції, яка не існувала до того в цій галузі [3, с. 122]. Особливий вплив на формування та діяльність групи мали ФРН, Франція та Сполучене Королівство. Їхні преференції можна звести в три групи: запропонований рівень централізації, функціональне охоплення та територіальне поширення. Так, ФРН виступала за високий рівень централізації, в той час як Сполучене Королівство та Франція опиралися планам створення ієрархічної структури з власним набором повноважень. Німеччині не вдалося відстояти свій погляд, і Група ТРЕВІ зрештою була створена як неформальний виключно міжурядовий орган для обміну інформацією та кращими практиками. Що стосується функціонального охоплення, Німеччина та Сполучене Королівство виступали за включення до нього широкого переліку питань внутрішньої безпеки. Однак Франція виступила проти передачі Групі більше ніж одного питання. Зрештою, Сполучене Королівство поступилося, і єдиним пріоритетом Групи стала боротьба з тероризмом. Що стосується територіального охоплення, всі три держави виступили за універсальне членство, бажано через Організацію Об'єднаних Націй (далі – ООН) чи Інтерпол. Зрештою, це побажання виявилось нездійсненим і Група стала організацією виключно для держав-учасниць Європейських Спільнот [4].

Аналіз демонструє, що обраний формат Групи з виключно міжурядовими характеристиками відображає асиметричний вплив різних рухів в різних країнах. Ця асиметрія викликала різні рівні інтеграційного тиску в кожній державі-учасниці, що перетворилося на різні преференції та різні переговорні позиції.

Стан дослідження. Вперше бачення єдиного європейського підходу до боротьби з тероризмом з'явилося після терористичних атак під час літніх олімпійських ігор 1972 року в Німеччині.

Через тиждень після нападу на ізраїльську команду міністр закордонних справ Німеччини Вальтер Шеель закликав до колективної боротьби з міжнародним тероризмом на зустрічі представників держав-учасниць ЄЕС в Фраскати 12 вересня 1972 року [5, с. 81]. В результаті, в рамках європейського поліцейського співробітництва були створені три робочих групи, завданням яких стали питання тероризму та спостереження за іноземними громадянами. Однак, співробітництво в цьому форматі в дійсності ніколи не здійснювалося та припинилося за декілька місяців.

Німеччина здійснила нову спробу запустити європейське співробітництво в галузі внутрішньої безпеки на початку 1973 року в форматі європейської політичної кооперації. Цей імпульс походив з вищих політичних рівнів, адже процес ініціював міністр внутрішніх справ Ганс-Дітріх Геншер на європейській конференції з внутрішньої безпеки. В світлі досвіду 1972 року, Німеччина цілеспрямовано запропонувала більш гнучкий підхід. Відповідно, і всупереч початковим намірам, вона не поінформувала всі держави-учасниці ЄЕС, але вступила у двосторонні контакти з Францією з метою обговорення ідей співробітництва [6].

Перші переговори вищих чиновників в лютому 1974 року виявили загальне бажання спільно розвивати європейське співробітництво. З огляду на ускладнення безпекової ситуації в Західній Європі та інтернаціоналізації організованої злочинності, Франція погодилася з потребою проведення європейської конференції з внутрішньої безпеки. Цікаво, що обидві країни підкреслювали зростання міжнародної взаємозалежності та відповідну потребу в посиленні міждержавного співробітництва з питань внутрішньої безпеки. Однак, вони розходилися щодо конкретного обсягу та охоплення таких заходів. Німеччина виступала за нову ініціативу серед держав-учасниць ЄЕС в надії утворити стійке тривале співробітництво не тільки в боротьбі з організованою злочинністю та тероризмом, але й в усій сфері внутрішньої безпеки. Більше того, Німеччина наполягала на всеохоплюючому співробітництві як на важливому компоненті європейської інтеграції, який вона вбачала ключовою опорою на майбутнє. На відміну від цього, Франція дала зрозуміти, що вона не готова до нової багатосторонньої ініціативи, оскільки декілька подібних заходів на міжнародному рівні вже виявилися неуспішними. Змість цього Франція запропонувала інтенсифікувати двостороннє співробітництво між державами-учасницями ЄЕС [7].

Мета статті. У вересні 1974 року була утворена двостороння франко-німецька робоча група з загальних питань міжнародної безпеки. Її можна розглядати як перший крок в напрямку європейської конференції з внутрішньої безпеки. Хоча ця група спочатку декларувала своєю ціллю покращення франко-німецького співробітництва у боротьбі з організованою злочинністю, Німеччина явно намагалася помістити ці зусилля в ширший контекст підготовки спільної політики ЄЕС щодо внутрішньої безпеки. Результати зусиль робочої групи та досвід двостороннього співробітництва повинні були сформувати базис для обговорення багатостороннього співробітництва в ЄЕС та можливої конференції щодо міжнародної безпеки. Після ряду міждержавних та міністерських зустрічей, французьке та німецьке міністерство внутрішніх справ погодилися на проведення європейської конференції. Відповідні плани були оголошені в жовтні 1974 року.

Ситуація змінилася з залученням до процесу Сполученого Королівства, яке відбулося через місяць під час візиту лорда Джона Гарріса, міністра внутрішніх справ до Федерального міністерства внутрішніх справ Німеччини в Бонні. Серед іншого, позитивний результат референдуму щодо членства Сполученого Королівства в ЄС проклав шлях до того, аби Сполучене королівство здійснювало проактивну діяльність щодо європейського поліцейського співробітництва [8, с. 589]. 14 жовтня 1975 року міністр внутрішніх справ Сполученого Королівства Рой Дженкінс формально запропонував провести зустріч міністрів внутрішніх справ держав-учасниць ЄЕС для обговорення розширення співробітництва всередині Європейських Спільнот з питань спільного інтересу, особливо в сфері боротьби з тероризмом та технічної підтримки поліцейських операцій [9].

Виклад основного матеріалу. 14 жовтня 1975 року в міністр внутрішніх справ Сполученого Королівства Рой Дженкінс формально запропонував проведення зустрічі міністрів внутрішніх справ держав-учасниць Європейських Спільнот щодо розширення співробітництва з питань контртероризму та технічної підтримки поліцейських операцій. Зусилля Дженкінса були спрямовані на визначення можливостей для консультацій та співробітництва на базі Спільнот [10, с. 94].

Слід відзначити три пункти щодо бачення Сполученим Королівством європейського поліцейського співробітництва. По-перше, початковий поштовх надійшов з міністерського рівня. Зустріч, на якій було запущено роботу групи ТРЕВІ була запропонована самим міністром внутрішніх справ. У співробітництві з Міністерством закордонних справ та Кабінетом Міністрів, він рекомендував представити цю ідею на вищих політичних рівнях, а саме через формальну пропозицію Європейській Раді. По-друге, початкова преференція британського уряду демонструє сильний наголос на використанні можливостей Спільнот та не демонструє стурбованості щодо збільшення компетенцій ЄЕС та відповідної втрати національного суверенітету. Навпаки, документи показують, що хоча внутрішні справи традиційно не були сферою політики Спільнот, міністр внутрішніх справ Сполученого королівства вважав, що ця галузь, як і багато інших, мала тенденцію до перенесення точки докладання зусиль в бік Ради ЄЕС, що є більш ефективною інституцією. По-третє, варто підкреслити швидкість з якою просувалися британські плани щодо зустрічі міністрів внутрішніх справ держав-учасниць ЄЕС після позитивного результату британського референдуму. Пройшло менше ніж півроку до моменту коли прем'єр-міністр Сполученого Королівства Вільсон надав згоду на просування в цьому напрямку, та координацію між британськими міністерствами, а також на неформальні контакти з Францією та Німеччиною [2].

На той момент бачення франко-німецької робочої групи відповідно до німецьких пропозицій було добре підготовлене, а конференція міністрів внутрішніх справ держав-учасниць ЄЕС повинна була призвести до значущих результатів політики в формі конкретних рішень. Сполучене Королівство мало своїм пріоритетом реалізацію багатосторонньої робочої групи та безпосередній практичний обмін, а не політичні рішення та довгострокове співробітництво. Відповідно, британський міністр закордонних справ Джеймс Каллаган оголосив пропозицію для міністрів внутрішніх справ держав-учасниць ЄЕС нефор-

мального на зборах в Луді в жовтні 1974 року. Пропозиція була успішно погоджена як пункт порядку денного для зустрічі Європейської Ради в Римі в грудні того ж року [11].

Це спонукало інші держави до дій. Так, Німеччина відреагувала, підтримавши британську ініціативу та зблизивши свою позицію з британською за багатьма пунктами. В цьому контексті Німеччина запропонувала не підводити співробітництво, якого планувалося досягти в межі європейського політичного співробітництва як це пропонувало Сполучене Королівство, через провальний досвід робочих груп 1972 року. Компромід, якого вдалося зрештою досягти передбачав, що відповідальні міністри ЄЕС та вищі чиновники та експерти не будуть зустрічатися в форматі європейського політичного співробітництва, а оберуть формат поза межами будь-яких формальних органів ЄЕС. Тим не менш, між державами-учасниками ЄЕС передбачалося інтенсивне співробітництво та спільна робота з органами ЄЕС. Що стосується часу конференції, Сполучене Королівство пропонувало провести її якомога швидше, бажано в 1976 році, в той час як Франція та Німеччина пропонували відсунути строки, аби мати більше часу на підготовчу роботу, прояснення деталей та очікуваного результату та полегшення ухвалення конкретних рішень. Німеччина особливо сподівалася змінити британську позицію перед зустріччю Європейської Ради [12].

Офіційний початок роботи Групи ТРЕВІ був оголошений на червень 1976 року. Однак, зберігалася значна розбіжність щодо запланованих результатів міністерської зустрічі в червні, а саме щодо інституційного вибору в цьому новому форматі співробітництва. В той час як Німеччина сподівалася отримати практичні результати у вигляді конкретних рішень щодо довгострокового співробітництва між державами-учасниками ЄЕС, Сполучене Королівство розглядало в якості такого результату створення робочих груп. Напередодні зустрічі міністрів внутрішніх справ держав-учасниць ЄЕС в червні 1976 року Німеччина почала лобювати інтенсифікацію інтеграції. Поряд двосторонніми та багатосторонніми підготовчими переговорами з іншими державами-учасниками, Німеччина запропонувала альтернативу британській пропозиції.

На протигагу позиції Німеччини, Франція прихильно поставилася до британської ідеї щодо європейського поліцейського співробітництва. Франція підтримувала модель децентралізації, в тому числі, на європейському рівні. Відповідно, коли Сполучене Королівство презентувало свою пропозицію на вищому рівні в Парижі, французька сторона погодилася на співробітництво на двосторонній основі між ними, Німеччиною, Нідерландами та Італією [2].

З огляду на французьку та британську позиції, на початку 1976 року Німеччина змиралася з тим, що всеохоплюючі плани європейського співробітництва в галузі внутрішньої безпеки не будуть реалізовані в досяжному майбутньому. Однак, було вирішено закласти основи для обов'язкових довготривалих рішень шляхом включення якомога більшої кількості елементів такого співробітництва в проект [2].

Таким чином, бачення Німеччини полягало в укладенні зобов'язуючої конвенції, в той час як Сполучене Королівство та Франція віддавали перевагу більш вільному та практично орієнтованому формату співробітництва, що зробило досягнення німецької мети малоімовірним. В цьому контексті, Німеччина запропонувала укласти хоча б політичну декларацію про

наміри, яку вона розглядала як першу цеглину, від якої не очікувалося ні ухвалення довгострокових політичних рішень, ні конкретних довготривалих зобов'язань [13].

В першій половині 1976 року Німеччина суттєво вплинула на підготовку до саміту на робочому рівні, наприклад через активне залучення до розробки фінальних документів. К моменту, коли дев'ять міністрів внутрішніх справ зустрілися в Люксембурзі 29 червня 1976 року, що офіційно знаменувало собою створення групи ТРЕВІ, Німеччина успішно запровадила ключові елементи своїх преференцій. Хоча досягнути політичної декларації про наміри не вдалося, до тексту Декларації ТРЕВІ були включені ключові елементи з німецьких пропозицій. Зокрема, в них підкреслювалася необхідність перманентного співробітництва в усій галузі внутрішньої безпеки та висловлювалося сподівання провести другий раунд міністерської конференції. Німецька преференція щодо постійного все більш формального співробітництва продовжувала озвучуватись на різних робочих рівнях під час конференції в червні. Тим не менш, результати першої зустрічі Групи ТРЕВІ далеко не задовольняли очікування Німеччини і зрештою відображали преференції Сполученого Королівства. Наприклад, вони стосувалися переважно боротьби з тероризмом та практичного співробітництва поліцейських органів через Групу ТРЕВІ, а не на всеохоплюючих політичних рішеннях щодо внутрішньої безпеки в цілому [6].

Хоча Німеччина і розглядала результати конференції ТРЕВІ успіхом та суттєвим прогресом, вона все ж віддала б перевагу більш далекосяжним заходам щодо інституційного співробітництва – мети, що переслідували на рівні робочих груп. В той же час, Франція продовжувала демонструвати небажання просувати ініціативу на рівні Спільнот, в той час як Сполучене Королівство опиралося формалізації Групи ТРЕВІ, але виступало за розширення контактів та практичне співробітництво [12, с. 59].

На відміну від високого рівня політизації в Німеччині, у Франції тематика лівого та правого тероризму на початку 1970-х років активно не обговорювалася. Рівень терористичного насильства у Франції був суттєво нижчим за німецький, і терористичні групи не сприймалися як значна загроза французькій державі та громадській безпеці [14, с. 431]. Між 1974 та 1985 роками Франція зазнала 358 терористичних інцидентів, в той час як Німеччина – 2355 [15, с. 181]. Прикметно, що кількість терористичних актів в Сполученому Королівстві склала 242 [15, с. 181], але при цьому воно активно підтримувало дії Спільнот щодо тероризму. Це, ймовірно, демонструє, що рівень терористичних нападів та фактична взаємозалежність самі по собі не можуть пояснити преференції держав в бік європейського співробітництва. Також слід брати до уваги тип терористичних нападів.

Політизація внутрішньої безпекової ситуації в Сполученому Королівстві в формі публічних політичних дебатів щодо тероризму Ірландської республіканської армії (далі – ІРА) впливала на британську преференцію на користь розробки європейського поліцейського співробітництва. Хоча дискусії переважно стосувалися не міжнародного виміру тероризму та не вимагали негайних дій, постійний та зростаючий громадський тиск всередині країни та міжнародній арені робили для Сполученого Королівства політично неможливим не підтримати європейські зусилля зі співробітництва. Після нападів ІРА

та суттєвої політизації, Сполучене Королівство відреагувала через ряд внутрішньодержавних правових та політичних заходів. Наростаючі емоції та, здавалося б, нечутливість терористів до спрямованих проти них заходів, викликали дискусію щодо суспільної безпеки та зростаючий тиск на уряд щодо просування поліцейського співробітництва на рівні ЄС [16].

Прикметно, що навіть після того, як Сполучене Королівство успішно взяло участь в підготовчих заходах щодо створення Групи ТРЕВІ влітку 1976 року, політизація та громадський тиск продовжували відігравати свою роль.

Органи ЄС, зокрема Європейська Комісія від початку не були залучені до роботи Групи ТРЕВІ, оскільки в Європейських Спільнот немає компетенції в сфері поліції. Відповідно, Група ТРЕВІ розглядалася як така, що звітує Раді Міністрів, структурі. Що представляє уряди. Вона розглядалася як форум для дискусій та співробітництва між державами-учасницями Європейських Спільнот. Таким чином, Група ТРЕВІ виступала як, по суті, неформальний орган, метою якого було просування практичного співробітництва. Оскільки питання поліції знаходяться поза межами компетенції Європейських Спільнот, Група ТРЕВІ була незалежною від них в своїй інституційній структурі, і Європейська Комісія не була представлена на її зустрічах [17].

Література:

- Герич А.Й. Генеза правового регулювання міграційного контролю в країнах ЄС та вплив на цей процес військового вторгнення РФ на територію незалежної України. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/09/52.pdf> (дата звернення: 12.08.2024).
- Tony Bunyan. Trevi, Europol and the European state. URL: <https://www.statewatch.org/media/documents/news/handbook-trevi.pdf> (дата звернення: 12.08.2024).
- Європейський Союз у міжнародних відносинах: навчальний посібник / за ред. В.В. Копійки. Київ : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2021. 561 с.
- Trevi Group. URL: <https://uia.org/s/or/en/1100000619> (дата звернення: 12.08.2024).
- Friedrichs J. Fighting terrorism and drugs: Europe and international police cooperation. New York : Routledge, 2008. 365 p.
- König F., Trauner F. From Trevi to Europol: Germany's role in the integration of EU police cooperation. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/07036337.2021.1877694> (дата звернення: 12.08.2024).
- Anthony Teasdale. Trevi Group. URL: https://penguincompaniontoeu.com/additional_entries/trevi-group/ (дата звернення: 12.08.2024).
- Wall S. The Official History of Britain and the European Community, Vol. II From Rejection to Referendum, 1963–1975. New York : Routledge, 2013. 719 p.
- E. Mourlon-Druol. Regional Integration and Global Governance : the Example of the European Council (1974–1986). URL: <https://www.caim.info/revue-les-cahiers-irice-2012-1-page-91.htm> (дата звернення: 12.08.2024).
- Derencinovic D., Getos A.M. Cooperation of law enforcement and intelligence agencies in prevention and suppression of terrorism: European perspective. *Revue internationale de droit penal*. 2007, vol 78. P. 79–112.
- Vasilliauskienė V. The Development of European Union Security Policy. URL: <https://ojs.mruni.eu/ojs/vsvt/article/view/8150/5830> (дата звернення: 13.08.2024).
- König F. EU Police Cooperation (1976–2016) State Preferences in the Context of Differentiated Integration. Dissertation submitted to the Hertie School of Governance in partial fulfilment of the requirements for the degree of Doctor rerum politicarum (Dr. rer. pol.) in the Doctoral Programme in Governance. Berlin, 2019. 308 p.
- Valente I.M.F. European Union Police and Customs Cooperation. A Historical Perspective. URL: <https://bibliotekanauki.pl/articles/1879423.pdf> (дата звернення: 13.08.2024).
- Requate J., Zessin P. Comment sortir du 'terrorisme'? La violence politique et les conditions de sa disparition en France et en Republique Federale d'Allemagne en comparaison 1970-annees 1990. *European Review of History*. 2007, No 14(3), p. 423–445.
- Chalk P. West European Terrorism and Counter-Terrorism: The Evolving Dynamic. London: Macmillan Press Ltd, 1996. 747 p.
- Sessions W.S. Police Foundation Lecture, 1990. URL: <https://www.police-foundation.org.uk/wp-content/uploads/2010/10/jhml1990.pdf> (дата звернення: 17.08.2024).
- The gradual establishment of an area of freedom, security and justice. URL: <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/the-gradual-establishment-of-an-area-of-freedom-security-and-justice.html> (дата звернення: 16.08.2024).

Biriukov R. Formation of the trevi group as the onset of international police cooperation in europe in the 1970s

Summary. The article examines the development of international police cooperation in Europe in the 1970s, in particular the efforts of states that led to the creation of the TREVI Group – a platform for cooperation in the fight against terrorism and other forms of organized crime. It is noted that the Trevi Group represented an early form of international police cooperation in Europe.

It is noted that the Federal Republic of Germany, France and the United Kingdom had a special influence on the formation of the TREVI Group. The format of the Trevi Group was born out of a struggle between the positions of these three states, in which Germany advocated a high level of centralization, while France and the United Kingdom resisted plans to create a hierarchical structure, which eventually led to the formation of the Trevi Group as an informal intergovernmental body for the exchange of best practices.

It is emphasized that the European states, as a whole, advocated the formalization of police cooperation, but had different views on its final form. It is noted that the decisive influence on the formation of the Trevi Group in the form in which it existed was exerted by the United Kingdom, which did not want to give up part of its state sovereignty in favor of a new supranational body and advocated the endowment of the Trevi Group exclusively with the functions of information exchange.

It is concluded that the decisive role in the formation of the TREVI Group was played by the politicization of this issue in the societies of the respective states and public pressure on governments to strengthen the fight against terrorism and organized crime. At the same time, states sought to avoid the creation of a supranational structure, and even more so an EU body, which eventually led to the creation of the Trevi Group as an informal or semi-formal platform for cooperation and information exchange, which was not part of the European Communities and was not formally connected to any European body.

Key words: international police cooperation, police integration in Europe, EU internal security management, doctrinal studies, terrorism.

*Галімурка П. І.,
аспірант кафедри міжнародного права
Львівського національного університету імені Івана Франка*

СПІВВІДНОШЕННЯ ТИМЧАСОВИХ ЗАХОДІВ МІЖНАРОДНИХ СУДОВИХ УСТАНОВ ІЗ ЗАГАЛЬНИМИ ПРИНЦИПАМИ ПРАВА

Анотація. Стаття присвячена дослідженню загально-теоретичних аспектів інституту тимчасових заходів міжнародних судових установ та його ролі у мирному врегулюванні міжнародних спорів, а також міжнародному захисті прав людини. Аналізуються особливості співвідношення та взаємозв'язку тимчасових заходів, або повноваження на їх вжиття із загальними принципами права. Встановлено, що поширеним в доктрині є віднесення інституту тимчасових заходів до числа загальних принципів права. Підкреслюється порівняльно-правова природа резолюції Інституту міжнародного права щодо визнання інституту тимчасових заходів, чи повноваження на їх вжиття як загального принципу права.

Оглядаються загальні особливості сучасної дискусії щодо змісту категорії «загальні принципи права». Розглянуто та проаналізовано теорії щодо виділення як їх окремої категорії «загальних принципів права, сформованих у міжнародній правовій системі». Звертається увага на ймовірний зв'язок між окремими нормами міжнародного звичаєвого права та певними принципами процесуального права. Припускається, що окремі принципи процесуального права, такі як *res judicata* та *Kompetenz-Kompetenz* можуть в міжнародному праві формуватися та діяти окремо і незалежно від своїх аналогів із систем національного права, а також відповідних норм звичаєвого права. Зроблено висновок, що формування та прийняття таких принципів як «загальних принципів права, сформованих у міжнародній правовій системі» може свідчити про доволі обмежений розвиток міжнародного правопорядку. Наведено певні додаткові обставини, що можуть свідчити на користь можливості виділення «загальних принципів права, сформованих у міжнародній правовій системі», в тому числі приклади застосування відповідної термінології у договірній практиці держав, а також у міжнародній судовій практиці.

Запропоновано погляд щодо виокремлення права на ефективний розгляд запитів про тимчасові заходи як одного із елементів або аспектів права на справедливий судовий розгляд (права на доступ до суду), як воно розглядалось в практиці окремих міжнародних судових установ із захисту прав людини. Проаналізовано можливу роль тимчасових заходів у координації міжнародної відповідальності, що виникає з найбільш серйозних міжнародно-протиправних діянь, а також у запобіганні переростанню міжнародних спорів або розбіжностей у конфлікті. Підкреслюється тісний концептуальний зв'язок між принципом та міжнародним зобов'язанням щодо непоглиблення спору та ідеєю мирного врегулювання міжнародних спорів.

Ключові слова: тимчасові заходи, забезпечення позову, загальні принципи права, судовий процес, *Kompetenz-Kompetenz*, принципи процесуального права, система міжнародного права, принцип непоглиблення спору.

Постановка проблеми. Тимчасові заходи (заходи забезпечення позову) є поширеним засобом попереднього судового захисту прав учасників міжнародних відносин різного характеру. Контексти їх застосування різняться від справ про порушення найбільш засадничих прав та свобод людини до спорів, що виникають з приводу поведінки держав у морських просторах. Поширеність цього інституту в національно-правових системах, а також на міжнародному рівні, спонукала прийняття з боку Інституту міжнародного права резолюції щодо віднесення відповідного судового повноваження до загальних принципів права. З іншого боку, питання джерел міжнародного права в цілому, а також загальних принципів права, зокрема, належить в доктрині до одного із найбільш дискусійних. Що стосується принципів процесуального характеру, ситуація ускладнюється тим, що можливість їх застосування часто залежить від обмеження державного суверенітету, якому на сучасному етапі в міжнародних відносинах надається суттєвого значення.

Стан дослідження. Тимчасові заходи міжнародних судових та квазісудових установ були предметом досліджень численних авторів, зокрема А. Є. Зубаревої, К. П. Футорянської, Дж. Фіцморіса (G. Fitzmaurice), Е. Хембро (E. Hambro), П. Гутгенхайма (P. Guggenheim), Е. Дамболда (E. Dumbauld), Б. Ченга (B. Cheng), Г. Терлуєя (H. Thirlway), Дж. Кроуфорда (J. Crawford), Ш. Розена (S. Rosenne), Дж. Елкайнда (J. V. Elkind), Дж. Меррілла (J. G. Merrills), П. Голдсуорці (P. J. Goldsworthy), С. Швобела (S. M. Schwebel), Л. Коллінза (L. Collins), Т. Менса (T. A. Mensah), А. Тріндаді (A. A. Cançado Trindade), Р. Вольфрума (R. Wolfrum), К. Оеллерс-Фрам (K. Oellers-Frahm), Є. Рітер (E. Rieter), І. Хек (Y. Haeck), В. Шабаса (W. Schabas), Є. Салькевич-Муннерлін (E. Salkiewicz-Munnerlyn), К. Майлза (C. A. Miles), Р. Колба (R. Kolb), М. Ландо (M. Lando), П. Пальчетті (P. Palchetti), А. Цанакопулоса (A. Tzanakopoulos).

Метою статті є дослідження правової природи тимчасових заходів як одного із способів забезпечення прав сторін міжнародних судових розглядів та їх співвідношення із загальними принципами права як джерелом міжнародного права.

Виклад основного матеріалу. У 2017 році Інститут міжнародного права, одна із найбільш ранніх міжнародних наукових організацій, що вдалися до дослідження проблем міжнародного права та шляхів їх подолання, прийняв резолюцію щодо керівних принципів застосування тимчасових заходів, в якій повноваження на вжиття таких заходів визначив як загальний принцип права [1]. Цей документ, який цілком можна вважати результатом порівняльно-правового дослідження, торкнувся одразу кількох питань, що належать до найбільш доктринально дискусійних.

Суперечки щодо змісту категорії «загальні принципи права» зустрічаються ще в період розроблення статті 38 Статуту Постійної палати міжнародного правосуддя. Перш ніж набути схожого формулювання відповідний пункт пройшов шлях від «норм міжнародного права, визнаних правосвідомістю цивілізованих націй» [2, с. 306] до принципів справедливості та рівності (*equity*) [2, с. 323–325, 332–333] та зрештою до «загальних принципів права, визнаних цивілізованими націями» [2, с. 331, 344]. Хоча і сьогодні немає єдиного підходу до розуміння природи та обсягу загальних принципів права в системі міжнародного права, одним із найбільш поширених поглядів є те, що загальні принципи охоплюють окремі принципи національного права або рівноцінні їм [3]. Саме таке тлумачення було запропоновано делегатом в Консультативний комітет юристів від Англії [2, с. 335].

Попри те, що посилання на «загальні принципи права» в міжнародній судовій практиці зустрічаються не так і часто, питання своєї актуальності не втратило і до сьогодні. У 2018 році Комісія міжнародного права включила відповідну тему до програми своєї поточної роботи, дослідження якої триває. Одним із питань, яке привернуло увагу науковців в роботі Комісії є виокремлення як окремої категорії загальних принципів, «що можуть бути сформовані в рамках міжнародної правової системи» [4]. Стверджувалось, що такі принципи можуть, крім іншого, повторювати окремі принципи судового процесу, що, з самого початку виникли в середовищі національно-правових систем [5]. Тобто припускається, що певні, в тому числі процесуальні принципи в міжнародно-правовому середовищі «формуються» та функціонують окремо від аналогічних принципів в системах національного права.

Спробуємо застосувати до такого погляду метод спростування (фальсифікації) [6]. Чи може міжнародне право існувати як система правових норм без яких-небудь вихідних основоположних засад, що наділені характером принципу, і, які варто сприймати як істинні, без будь-якого окремого визнання з боку держав чи міжнародних організацій або підтвердження, у випадку виключно наукового дискурсу? Якщо мова йде саме про право, а не про систему виключно моральних цінностей (разом із поняттям ввічливості), то відповідь, швидше за все, буде негативною.

До цього питання можна підійти і з іншої перспективи. Загальноприйнятим як на науковому рівні, так і в практиці міждержавних відносин є виділення в системі джерел міжнародного права міжнародного звичаю. Чи можливо, в такому контексті та за таких умов, стверджувати, що міжнародне звичаєве право охоплює лише ті норми та правила, що позбавлені характеру принципу? Як і з першим випадком, відповідь на це питання, найімовірніше, буде негативною, щонайменше, з огляду на природу імунітетів державних службовців від іноземної кримінальної юрисдикції, а також юрисдикційних імунітетів держав та їх власності, як їх до цього часу тлумачив Міжнародний суд ООН [7; 8].

Отже, як проміжний висновок, припустимо, що навіть якщо такі принципи, як *Kompetenz-Kompetenz* чи *res judicata* і стали частиною міжнародного звичаєвого права, їх доступність, від цього, у формі загальних принципів, сформованих у міжнародній правовій системі, не спростовується.

Обставиною, яка певною мірою підкріплює теорію щодо виділення «загальних принципів права, сформованих в між-

народній правовій системі» є епізодичні посилання в міжнародних документах та судовій практиці на «загальні (загальноновизнані/визнані) принципи міжнародного права». Однак чи можна «загальні принципи міжнародного права» вважати складовою «загальних принципів права, сформованих у міжнародній правовій системі»? Як на обґрунтування позитивної відповіді на згадане питання наводились резолюції Генеральної Асамблеї ООН та рішення міжнародних судів щодо визнання обов'язкової природи принципів, що лежать в основі Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього «навіть без конвенційної основи» [5], а також практика щодо включення схожої термінології у різноманітні міжнародні угоди [5]. Серед схожих постулатів, які, попри свою засадничість для будь-яких правопорядків, наділені на міжнародному рівні особливим контекстом застосування, у міжнародній судовій практиці згадувались принципи рівноправності (*equitable principles*) [9, п. 85; 10, п. 46], а також принципи обачності та обережності [11, с. 1963; 12, пп. 133, 135]. Крім того, зустрічаються й інші приклади включення відповідної термінології у договірну практику держав [13, ст. 7(2); 14, ст. 10(6)]. Отже, емпірична складова питання, схожим чином, не схильна спростовувати виділення категорії загальних принципів права, сформованих в міжнародній правовій системі.

Що стосується можливості віднесення тимчасових заходів, або повноваження на їх застосування, до загальних принципів права, обставиною, яка значною мірою підтверджує їх універсальність, є обширна практика міжнародних судових та квазісудових установ у сфері захисту прав людини, в якій тимчасові заходи проявили себе як засіб правового захисту *sine qua non*, коли зайві зволікання можуть призвести до заподіяння неправної шкоди найбільш фундаментальним правам людини, таким як право на свободу та особисту недоторканність, право на життя, тощо [15; 16; 17, с. 180–181, 205–207, 213]. Відтак, не виключаємо, що частину, або особливий аспект права на справедливий судовий розгляд (права на доступ до суду), як воно розумілось в практиці Європейського та Міжамериканського судів з прав людини [18, п. 35; 19, п. 40; 20, пп. 125, 128; 21, п. 127; 22, пп. 28–29] може становити право на ефективний розгляд запитів про тимчасові заходи.

З іншого боку, окремі науковці вважали, що про процесуальний розвиток правопорядку може свідчити централізація його основних структурних елементів (інституцій) [23, с. 425–427; 24, с. 703]. Чи може прийняття таких норм, як *Kompetenz-Kompetenz* чи *res judicata* як загальних принципів, сформованих в рамках міжнародної правової системи свідчити про її поступовий, хай і повільний, розвиток? Враховуючи, що, за своєю природою, такого роду принципи стосуються насамперед судового процесу, такий розвиток, на нашу думку, міг би бути охарактеризований лише як частковий. Це підтверджується і тим, що навіть попри існування колективних механізмів запобігання актам агресії, на кшталт Ради Безпеки ООН, сучасне міжнародне право не здатне запобігти проявам протиправного застосування сили та силовому захопленню територій. З цього приводу Ганс Кельзен писав: «Щонайбільше можна сказати, що міжнародний контроль, який все ще залишається проблематичним, не дозволить автору агресії, визнаної несправедливою, домогтися в судовому порядку виконання положень договору, який він силою нав'язав своїй жертві» [23, с. 428].

Попри це, окремі процедури, які, з певної точки зору, можна розглядати як квазі-колективні [25, ст. 9], визнавались, як такі, що здатні демонструвати певні, хоч і обмежені, перспективи, що стосується координації міжнародної відповідальності держав [26, с. 68–69]. До них, звісно, не без застережень, можна було б віднести тимчасові заходи міжнародних судових установ [27, ст. 52(4)], які, тією чи іншою мірою, торкаються питань збройної агресії. Окремої уваги в цьому сенсі заслуговує принцип «непоглиблення спору». В міжнародному праві цей принцип часто наділяється особливим значенням, що стосується елементу спілкування (ведення переговорів) як однієї із передумов запобігання «переростанню» спору в конфлікт [28, п. 36; 29; 30, пп. 31–33; 31, п. 35]. В судовій практиці та доктрині непоодинокими є ідеї, які стверджують, що відповідне міжнародне зобов'язання закладене в саму природу, ідею мирного врегулювання міжнародних спорів [11, с. 1950–1951; 31, п. 32; 32, с. 64]. З іншого боку, і особливо з огляду на рівень процесуального розвитку сучасного міжнародного права та його окремих суб'єктів, вказання цього зобов'язання як одного із тимчасових заходів, очевидно, не в змозі запобігти дії норм міжнародного гуманітарного права, навіть якщо їхня застосовність зумовлена обставинами, далекими від обґрунтованого чи правомірного звернення до *jus ad bellum*.

Висновки. Отже, поширеність тимчасових заходів в системах національного та міжнародного права сприяла формуванню в доктрині переважного погляду щодо віднесення відповідного інституту процесуального права до загальних принципів права. Водночас, висловлювались також цілком правдоподібні ідеї щодо того, що окремі принципи процесуального права можуть на міжнародному рівні «формуватися» окремо від подібних принципів у системах національного права, та, відтак, становити окрему підкатегорію «загальних принципів права, сформованих в міжнародній правовій системі». Вважаємо, що широка репрезентативність відповідної судової практики та положень установчих актів та процесуальних правил міжнародних судових та квазісудових установ свідчить на користь можливості віднесення інституту тимчасових заходів до принципів такого типу.

Враховуючи універсальність та гнучкість тимчасових заходів у забезпеченні найбільш фундаментальних прав людини, вважаємо за можливе також припускати, що процесуальне право на ефективний розгляд запитів про тимчасові заходи становить частину або особливий аспект права на справедливий (належний) судовий розгляд (доступ до суду).

Література:

1. Institut de Droit international. Provisional Measures (Deliberations). *Yearbook of Institute of International Law*. 2017. Vol. 78. P. 99–130.
2. League of Nations Advisory Committee of Jurists. Procès-verbaux of the proceedings of the Committee, June 16th–July 24th, 1920, with Annexes. The Hague : Van Langenhuysen, 1920. 779 p.
3. Міжнародне публічне право: підручник / В. М. Репецький, В. М. Лисик, М. М. Микієвич, А. О. Андрусевич, О. В. Буткевич; за ред. В. М. Репецького. К. : Знання, 2012. 437 с.
4. ILC. General principles of law (Text of the draft conclusions provisionally adopted by the Drafting Committee on first reading). UN Doc. A/CN.4/L.982. URL: <https://legal.un.org/docs/?symbol=A/CN.4/L.982> (дата звернення: 12.09.2024).
5. Bjorge E. General Principles of Law formed within the International Legal System. *International and Comparative Law Quarterly*. 2023. Vol. 72. P. 845–867.
6. Popper K. *The Logic of Scientific Discovery*. Taylor & Francis e-Library, 2005. 513 p.
7. ICJ. *Arrest Warrant of 11 April 2000 (Democratic Republic of the Congo v. Belgium)*, ICJ Reports 2002, Judgment of 14 February 2002.
8. ICJ. *Jurisdictional Immunities of the State (Germany v. Italy: Greece intervening)*, ICJ Reports 2012, Judgment of 3 February 2012.
9. ICJ. *North Sea Continental Shelf (Federal Republic of Germany/Netherlands)*, ICJ Reports 1969, Judgment of 20 February 1969.
10. ICJ. *Continental Shelf (Libyan Arab Jamahiriya/Malta)*, ICJ Reports 1985, Judgment of 3 June 1985.
11. *Trail smelter case (United States, Canada)*, Reports of International Arbitral Awards 2006, Decision of 11 March 1941.
12. ITLOS. *Responsibilities and obligations of States sponsoring persons and entities with respect to activities in the Area (Request for Advisory Opinion submitted to the Seabed Disputes Chamber)*, ITLOS Reports 2011, Advisory Opinion of 1 February 2011.
13. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 12.09.2024).
14. Угода між Урядом України та Урядом Фінляндської Республіки про сприяння та взаємний захист інвестицій. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/246_022 (дата звернення: 12.09.2024).
15. Зубарева А. Є. Юридична природа рішень Комітету ООН з прав людини. *Сучасні проблеми міжнародного права. Liber Amicorum до 60-річчя проф. М.В. Буроменського*: монографія / за ред. В.М. Репецького та В.В. Гутника. Львів ; Одеса : Фенікс, 2017. С. 304–325.
16. Футорянська К. П. Застосування Правила 39 Регламенту Європейського суду з прав людини у світлі практики щодо України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 5. С. 220–223.
17. Tomuschat C. *Human Rights: Between Idealism and Realism*. Oxford University Press, 2003. 333 p.
18. ECtHR. *Golder v. The United Kingdom*, Application no. 4451/70, Judgment of 21 February 1975.
19. ECtHR. *Hornsby v. Greece*, Application no. 18357/91, Judgment of 19 March 1997.
20. ECtHR. *Mamatkulov and Askarov v. Turkey*, Applications nos. 46827/99 and 46951/99, Judgment of 4 February 2005.
21. IACHR. *Baena-Ricardo et al. v. Panama*, Judgment of 2 February 2001.
22. IACHR. *Judicial Guarantees in States of Emergency (Arts. 27(2), 25 and 8 American Convention on Human Rights)*, Advisory Opinion no. OC-9/87 of 6 October 1987. Kelsen H. *Principles of international law*. New York: Holt, Rinehart and Winston, Inc, 1966. 602 p.
23. Schwarzenberger G. *The Conceptual Apparatus of International Law. The Structure and process of international law: essays in legal philosophy, doctrine, and theory* / Macdonald R. St.J., Johnston D. M. (eds.). The Hague: Martinus Nijhoff, 1983. P. 685–712.
24. Statute of the International Court of Justice. URL: <https://www.icj-cij.org/statute> (дата звернення: 12.09.2024).
25. Crawford J. Counter-measures as Interim Measures. *European Journal of International Law*. 1994. Vol. 5. P. 65–76.
26. Draft articles of International Law Commission on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts (2001). URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf (дата звернення: 12.09.2024).
27. *Application of the International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism and of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (Ukraine v. Russian Federation)*, ICJ Reports 2024, Separate opinion of Judge Charlesworth of 31 January 2024.
28. *Aegean Sea Continental Shelf (Greece v. Turkey)*, ICJ Reports 1978, Separate Opinion of Judge Lachs of 19 December 1978.

29. *The M/V "SAIGA" (No. 2) Case, Provisional Measures*, ITLOS Reports 1998, Separate Opinion of Judge Laing of 11 March 1998.
30. ICJ. *Passage through the Great Belt (Finland v. Denmark)*, ICJ Reports 1991, Order of 29 July 1991.
31. Committee of Jurists on the Statute of the Permanent Court of International Justice, Minutes. Geneva, 1929. 135 p.

Halimurka P. Relationship of provisional measures of international adjudicative institutions with general principles of law

Summary. Paper is devoted to the study of general theoretical aspects of the institution of provisional measures of international adjudicative bodies and its role in the peaceful settlement of international disputes as well as international protection of human rights. Peculiarities of relationship and interconnection between provisional measures, or power to issue such measures, and general principles of law are being considered. It has been established that it has become quite common in the doctrine to qualify the concept of provisional measures as an example of general principles of law. The comparative legal nature of the resolution of the Institute of International Law on the recognition of the concept of provisional measures, or respective judicial competency as a general principle of law is being highlighted.

General tendencies of current debate on the substance of general principles of law are being reviewed. Theories on distinguishing of a separate category of “general principles of law, formed within international legal system” are being considered and analyzed. Attention is drawn to the probable connection between certain rules of customary international

law and certain principles of procedural law. The article proves that certain principles of procedure, such as *res judicata* and *Kompetenz-Kompetenz*, may be formed and operate in international law separately and independently of their counterparts from the systems of national law and respective customary norms. It as well suggests that the formation and adoption of such principles as “general principles of law formed in the international legal system” may indicate a rather limited development of the international legal order. Certain additional evidence is suggested that supports the possibility of distinguishing of “general principles of law, formed within international legal system”, including examples of utilization of the relevant terminology in the treaty practice of states and in international jurisprudence.

A suggestion that a part or separate aspect of the right to fair trial (access to court), as it has been considered in the practice of certain international human rights judicial institutions, may be the right to effective consideration of provisional measures requests is being put forward. Possible role of provisional measures in the coordination of international responsibility arising from the most serious internationally wrongful acts, as well as in preventing international disputes or disagreements from escalating into conflicts, is being analyzed. A rather strong conceptual link between the principle and the international obligation of non-aggravation of disputes and the idea of peaceful settlement of international disputes is underlined.

Key words: provisional measures, interim relief, general principles of law, judicial process, *Kompetenz-Kompetenz*, principles of procedural law, system of international law, principle of non-aggravation of a dispute.

*Криворучко Л. С.,**доктор юридичних наук, старший дослідник,
професор кафедри публічного та приватного права
Навчально-наукового гуманітарного інституту
Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*

ДОСВІД ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА КРАЇН СХОДУ ЩОДО ЗАПРОВАДЖЕННЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Анотація. Актуальність статті полягає в тому, що імплементація у національну правову систему будь-яких світових тенденцій у тій чи іншій сфері життєдіяльності суспільства часто супроводжується проведенням глибоких змін у структурі вітчизняного законодавства, органів державної влади, соціальних відносин тощо. Пов'язано це із тим, що міжнародні стандарти визначають загальний взірць «належного» у певній галузі, який може суттєво відрізнитись від усталених на території Української держави порядків в аналогічному секторі. Нехтування цим моментом може призвести до конфлікту правових норм вітчизняних та міжнародних правових документів, через що останні фактично не будуть реалізовані на території України. Для подолання цієї проблеми та визначення найбільш ефективного шляху запровадження міжнародних стандартів, зокрема у сфері забезпечення захисту прав людини, важливим є аналіз зарубіжного досвіду з приводу цього питання, дослідження якого дасть можливість установити найбільш важливі закономірності, які можна використати у вітчизняних реаліях. Метою статті є: узагальнити досвід Європейського Союзу та країн Сходу щодо запровадження міжнародних стандартів у сфері забезпечення захисту прав людини та опрацювати можливості його використання в Україні. У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вітчизняних та зарубіжних вчених, узагальнено позитивний досвід Європейського Союзу та країн Сходу щодо запровадження міжнародних стандартів у сфері забезпечення захисту прав людини. Визначено перспективні напрями запровадження міжнародних стандартів у сфері забезпечення захисту прав людини на території України. Виділено досвід країн Європейського Союзу, країн Ліги арабських держав (Кувейту, Бахреїну, ОАЕ, Саудівської Аравії) та Казахстану, який є цікавим в контексті забезпечення захисту прав людини. Встановлено, що на сьогодні сформувався дві ключові форми перейняття міжнародних стандартів у сфері прав людини, а саме: повна імплементація положень міжнародно-правових актів у сфері забезпечення та захисту прав людини, за якою вказані документи стають повноправною частиною правової системи; видання на основі міжнародно-правових актів у галузі прав та свобод людини власних нормативних документів, які вбирають у себе ідею світових стандартів.

Ключові слова: Європейський Союз, країни Сходу, Казахстан, арабські держави, міжнародні стандарти, забезпечення, захист прав людини, зарубіжний досвід.

Постановка проблеми. Імплементація у національну правову систему будь-яких світових тенденцій у тій чи іншій сфері життєдіяльності суспільства часто супроводжу-

ється проведенням глибоких змін у структурі вітчизняного законодавства, органів державної влади, соціальних відносин тощо. Пов'язано це із тим, що міжнародні стандарти визначають загальний взірць «належного» у певній галузі, який може суттєво відрізнитись від усталених на території Української держави порядків в аналогічному секторі. Нехтування цим моментом може призвести до конфлікту правових норм вітчизняних та міжнародних правових документів, через що останні фактично не будуть реалізовані на території України. Для подолання цієї проблеми та визначення найбільш ефективного шляху запровадження міжнародних стандартів, зокрема у сфері забезпечення захисту прав людини, важливим є аналіз зарубіжного досвіду з приводу цього питання, дослідження якого дасть можливість установити найбільш важливі закономірності, які можна використати у вітчизняних реаліях.

Стан дослідження. Особливості та проблеми запровадження міжнародних стандартів у сфері забезпечення захисту прав людини в правовий сектор нашої держави розглядали такі науковці, як: О.М. Бандурка, Ю.М. Бисяга, В.В. Галуцько, Є.О. Гладкова, А.Т. Комзюк, І.С. Кравченко, М.І. Лазарев, В.М. Стешенко, О.О. Уварова, М.О. Ушаков, І.А. Шуміло та багато інших. Втім, незважаючи на значну теоретичну опрацьованість, у зазначеній сфері залишається чимала кількість проблем, що зумовлює необхідність вивчення позитивного зарубіжного досвіду.

Саме в зв'язку з цим метою статті є: узагальнити досвід Європейського Союзу (далі – ЄС) та країн Сходу щодо запровадження міжнародних стандартів у сфері забезпечення захисту прав людини та опрацювати можливості його використання в Україні.

Виклад основного матеріалу. Запровадження міжнародних стандартів у сфері забезпечення захисту прав людини на території ЄС характеризується декількома цікавими моментами. Першим із них є дворівнева система взаємодії між ЄС та Організацією Об'єднаних Націй у питаннях імплементації нормативних рішень останньої в сфері прав людини. Алгоритм запровадження організаційно-правових елементів механізму реалізації міжнародних соціальних стандартів містить у собі два етапи. Перший етап: обговорення Генеральною Асамблеєю ООН будь-яких питань з прав людини з ухваленням рекомендацій державам-членам ООН та Радою Безпеки ООН; надання державами доповідей Генеральному секретарю ООН про закони, що ухвалюються ними у сфері прав людини, та при-

ведення національного законодавства у відповідність до міжнародних угод, учасниками яких вони є; розгляд доповідей держав або їх частин в ЕКОСОП (або в інших спеціалізованих установах) з виробленням проєктів конвенцій і рекомендацій. Другий етап охоплює: врегулювання у відповідних комітетах (самостійно або за допомогою різних погоджувальних комісій і процедур) суперечок між державами щодо застосування або тлумачення конвенцій з прав людини, розгляд суперечок у сфері прав людини Міжнародним судом ООН, Європейським судом з прав людини, Судом ЄС та ін., розгляд комітетами за підпорядкованістю порушень громадянських або політичних прав та інших порушень конвенцій [1, с. 133–134].

Саме за такою схемою свого часу відбулось упровадження найбільш прогресивних міжнародних стандартів у галузі забезпечення прав і свобод людини на території ЄС безпосередньо. При цьому варто наголосити, що становлення і закріплення принципу поваги до прав людини в праві Європейського Союзу подолало довгий шлях. Спочатку європейські співтовариства створювалися як суто економічні, тому положення про права людини в договори, які засновували європейські співтовариства, не були включені. Утім, у 1974 р Суд Європейських співтовариств ухвалив рішення, в якому вказав, що міжнародно-правові акти з прав людини, до яких приєдналися держави-члени ЄС, можуть і повинні враховуватися в межах права європейських співтовариств. Із цього моменту пріоритетний характер прав людини для права європейських співтовариств вже не піддавався сумніву, а практика Суду ЄС стала відправною точкою для формування каталогу прав людини в межах європейських співтовариств. Згодом практика Суду ЄС була схвалена і прийнята всіма інститутами і державами-членами Європейського Співтовариства, а в подальшому була закріплена в преамбулі Єдиного європейського акта та в Маастрихтському, Амстердамському та Ніщцькому договорах. У 1975 р. Європейська комісія розпочала до розроблення каталогу основних прав і свобод людини, який відповідав би реальним потребам європейських співтовариств і містив би, перш за все, економічні і соціальні права. У 1977 р. Європейський парламент, Європейська комісія та Європейський рада ухвалили Спільну декларацію про основні права, підкресливши своє прагнення під час здійснення їх повноважень і реалізації цілей європейських співтовариств дотримуватися основних прав у тому вигляді, в якому їх закріплено в конституціях держав-членів, а також в Європейській конвенції про права людини [2, с. 69].

Не менш цікавим та унікальним є досвід запровадження міжнародних стандартів у сфері забезпечення захисту прав людини країн Сходу, зокрема тих, що входять до складу Ліги арабських держав (далі – ЛАД). Так, ЛАД, яка об'єднує нині 22 держави, була створена раніше ООН (у серпні 1945 р.). Однак на відміну, наприклад, від Європи й Америки, субрегіон, на який поширюється компетенція ЛАД, тривалий час залишався без власного механізму захисту прав людини. Існує два основних підходи до участі арабських держав у міжнародних договорах у сфері захисту прав людини. Перший підхід звертає увагу на той факт, що ісламське бачення прав людини перешкоджає участі арабських держав в міжнародних угодах з прав людини. Такої позиції відкрито дотримується низка арабських країн, розташованих у зоні Перської затоки. Однак на противагу цьому існує інший підхід: сім із дев'яти арабських країн африканського континенту, за винятком Сомалі та Марокко,

є учасниками як Африканської хартії прав людини і народів від 1981 р., так і двох міжнародних пактів про права людини від 1966 р., що свідчить про те, що вищезгадана позиція низки країн Перської затоки є непереборною перешкодою до укладення міжарабської угоди з прав людини.

Утім, свого часу Ліга арабських держав зробила спробу видати документ у сфері прав людини – Арабську хартію прав людини. Процес створення цього документу супроводжувався низкою негативних моментів. Першим із них є пасивність органів ЛАД (ініціативи щодо здійснення міжарабської співпраці і створення регіонального механізму захисту прав людини походили від представників громадськості, а також від органів ООН, а не від органів ЛАД); другим – існування серед членів ЛАД низки держав, позиція яких стала перешкодою на шляху до укладення міжарабської угоди з прав людини. Така позиція, характерна для арабських країн Перської затоки, виражалася в трьох формах. Перша була характерною для Саудівської Аравії, яка вважає за краще дотримуватися положень у межах ухвалені раніше Каїрської декларації прав людини в ісламі від 1990 р. Друга форма – це внесення низки застережень, несумісних із цілями ухвалення Арабської хартії прав людини, які в сукупності означають відмову від самої Хартії (така позиція є характерною для ОАЕ). Третя форма виражалася у проханні відкласти обговорення проєкту Хартії під приводом паралельного обговорення аналогічного проєкту в межах інших міжарабських форумів (таку позицію займали Кувейт і Бахрейн). Арабська хартія прав людини була ухвалена Радою ЛАД у 1994 р., проте чинності так і не набула [2, с. 102–103].

Серед східних країн пострадянського простору не можна нехтувати досвідом Республіки Казахстан у сфері запровадження міжнародних стандартів щодо забезпечення захисту прав людини. Так, у Конституції цієї країни проголошено, що Республіка Казахстан утворюється як демократична, світська, правова та соціальна держава, вищими цінностями якої є людина, її життя, права і свободи. Сенс правової держави розкривається через цю ж статтю Конституції: «вищими цінностями держави є людина, її життя, права і свободи». Варто вказати, що правовий статус особистості, закріплений у Конституції Республіки Казахстан 1995 р., ґрунтується на концепції прав людини і громадянина та виходить з основних положень міжнародно-правових документів. Конституція Республіки Казахстан запозичила основні ідеї і положення міжнародно-правових актів про права людини і закріпила їх з урахуванням специфічних умов держави. Центральне місце в системі забезпечення і захисту прав людини посідають пакти про права людини – Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права і Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 1966 р. Зазначені документи були ратифіковані Республікою Казахстан у 2005 р. Відповідно до положень цих актів, у державі було проголошено право народу на самовизначення, у відповідності до якого він вільно встановлює свій політичний статус і забезпечує свій економічний і політичний розвиток, вільно розпоряджається своїми природними багатствами і ресурсами. Крім того, низка положень Конституції Республіки Казахстан 1995 р. є прикладом трансформації та інкорпорації. Стаття 15 Конституції майже дослівно відтворює статтю 6 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, стаття 24 – статтю 7 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права. У статті 4 Конституції Рес-

публіки Казахстан сказано: «Міжнародні договори, ратифіковані Республікою, мають пріоритет перед її законом». Таким чином, у Конституції Республіки Казахстан 1995 р. та загалом на території всієї країни міжнародним стандартам у сфері прав людини приділено достатню увагу та відведено роль невід'ємного елементу національної системи права, а саме:

- по-перше, з положень про права людини і громадянина Республіки Казахстан власне починається сама Конституція;
- по-друге, права громадян у законодавстві Республіки Казахстан досить докладно регламентовано;
- по-третє, права казахстанських громадян регулюються відповідно до положень міжнародних пактів про права людини, статті яких майже дослівно введено у національний Основний закон [3; 4; 5; 6].

Варто зауважити, що досвід Республіки Казахстан у галузі запровадження міжнародних стандартів у сфері забезпечення захисту прав людини також важливий тим, що в зазначеному процесі бере участь спеціальний суб'єкт – Уповноважений з прав людини. Останній визначається як посадова особа, яка здійснює спостереження за дотриманням прав і свобод людини і громадянина, наділена в межах своєї компетенції повноваженнями вживати заходів з відновлення порушених прав і свобод людини і громадянина. Уповноважений під здійснення своєї діяльності є незалежний. Ніхто не має права покладати на Уповноваженого функції, не передбачені законодавством. Будь-яке незаконне втручання в діяльність Уповноваженого не допускається. Робота зазначеної посадової особи ґрунтується на принципах законності, пріоритетності прав і свобод людини і громадянина, об'єктивності та гласності. Уповноважений у межах своєї компетенції сприяє вдосконаленню законодавства Республіки Казахстан, що стосується прав і свобод людини, форм і методів їх захисту, приведення його у відповідність до загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права, розвитку міжнародного співробітництва в галузі прав людини шляхом внесення відповідних пропозицій до державних органів Республіки Казахстан [7].

Висновки. Отже, аналіз дозволив розглянути особливості процесу запровадження міжнародних стандартів у сфері забезпечення захисту прав людини на прикладі досвіду країн Європейського Союзу, країн Ліги арабських держав (Кувейту, Бахрейну, ОАЕ, Саудівської Аравії) та Казахстану. З огляду на зазначене вище нами було встановлено, що на сьогодні сформувалося дві ключові форми перейняття міжнародних стандартів у сфері прав людини, а саме:

1) повна імплементація положень міжнародно-правових актів у сфері забезпечення та захисту прав людини, за якою вказані документи стають повноправною частиною правової системи;

2) видання на основі міжнародно-правових актів у галузі прав та свобод людини власних нормативних документів, які вбирають у себе ідею світових стандартів.

На нашу думку, для України найбільш позитивною буде друга форма. Відповідно до неї введення в дію міжнародних положень у сфері прав людини повинно віддзеркалюватись на національному законодавчому рівні. Так, нормативну систему сучасної України досі не перебудовано за світовими аналогами, зокрема європейськими. Тому навіть у разі ратифікації певних міжнародних документів може виникнути ситуація, коли закріплені в них механізми правового регулювання не матимуть

належного юридичного вираження, інакше кажучи, через свій новаторський зміст не зможуть бути реалізовані в межах національних реалій. У зв'язку із цим запровадження міжнародних стандартів у сфері забезпечення захисту прав людини повинно здійснюватися шляхом ухвалення відповідного нормативно-правового акта національної системи права, в якому визначатимуться вказані міжнародні стандарти, а також установлюватимуться механізми їх реалізації. Такий підхід дозволить не лише вдосконалити сферу захисту прав людини, але й надасть можливість уникнути появи «мертвого» нормативного матеріалу.

Література:

1. Савич О. С. Міжнародно-правові зобов'язання держав щодо становлення альтернативних форм соціального страхування : дис. ... канд. юрид наук : 12.00.11. Київ, 2008. 241 с.
2. Шуміло І. А. Міжнародна система захисту прав людини : навч. посіб. Київ : ФОП Голембовська О. О., 2018. 168 с.
3. Сәрсембаев М. А. Халықаралық құқық : оқу құралы. жәрдемақы. Алматы, Қазақстан : Жеті жарғы, 1996. 448 б.
4. Қазақстан Республикасының Конституциясы : Қазақстан Республикасының 30 тамыздағы Заңы 1995. *Національний законодавчий портал Республіки Казахстан* : [сайт]. URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1005029.
5. Сапарғалиев Ғ. С. Қазақстан Республикасының Конституциялық құқығы. Академиялық курс : оқулық. Алматы : Жеті жарғы, 2004. 528 б.
6. Імплементація рішень комітетів ООН в національні правові системи та міжнародний контроль за процесом імплементації. *Українська Гельсінкська спілка з прав людини* : [сайт]. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/implementatsiya-rishen-komitativ-oon-v-natsionalni-pravovi-sistemy-ta-mizhnarodnyj-kontrol-za-protseom-implementatsiji/>.
7. Адам құқықтары жөніндегі уәкіл лауазымын тағайындау туралы: Қазақстан Республикасы Президентінің 19 қыркүйектегі Жарлығы. 2002 жылғы № 947. *Уповноважений з прав людини в Республіці Казахстан* : [сайт]. URL: <https://ombudsman.kz/ru/zakon/polozhenie-ob-upolnomochennom-po-pravam-cheloveka-v-respublike-kazakhstan>.

Kryvoruchko L. Experience of the European Union and Eastern countries in implementing international standards in the field of human rights protection

Summary. The relevance of the article lies in the fact that the implementation of any world trends in one or another area of society's life into the national legal system is often accompanied by profound changes in the structure of domestic legislation, state authorities, social relations, etc. This is due to the fact that international standards determine the general pattern of "proper" in a certain industry, which may differ significantly from the procedures established on the territory of the Ukrainian state in a similar sector. Neglecting this moment may lead to a conflict of legal norms of domestic and international legal documents, due to which the latter will not actually be implemented on the territory of Ukraine. To overcome this problem and determine the most effective way of introducing international standards, in particular in the field of ensuring the protection of human rights, it is important to analyze foreign experience on this issue, the study of which will make it possible to establish the most important patterns that can be used in domestic realities. The purpose of the article is: to summarize the experience of the European Union and the countries of the East regarding the introduction of international standards in the field of ensuring the protection of human rights and to work out

the possibilities of its use in Ukraine. The article, based on the analysis of the scientific views of domestic and foreign scientists, summarizes the positive experience of the European Union and the countries of the East regarding the introduction of international standards in the field of ensuring the protection of human rights. Prospective directions for the introduction of international standards in the field of ensuring the protection of human rights on the territory of Ukraine have been determined. The experience of the countries of the European Union, the countries of the League of Arab States (Kuwait, Bahrain, UAE, Saudi Arabia) and Kazakhstan is highlighted, which is interesting in the context of ensuring the protection

of human rights. It has been established that today two key forms of adoption of international standards in the field of human rights have been formed, namely: full implementation of the provisions of international legal acts in the field of ensuring and protecting human rights, according to which the specified documents become a full-fledged part of the legal system; publication of its own regulatory documents based on international legal acts in the field of human rights and freedoms, which incorporate the idea of world standards.

Key words: European Union, countries of the East, Kazakhstan, Arab states, international standards, ensuring, protection of human rights, foreign experience.

*Самойленко Г. В.,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільного права
Запорізького національного університету*

*Янковий М. В.,
здобувач PhD
Запорізького національного університету*

ІНСТИТУТ МІЖНАРОДНОЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАХИСТУ ІНТЕРЕСІВ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РФ

Анотація. Стаття присвячена аналізу інституту міжнародної кримінальної юстиції через призму використання його як інструменту захисту інтересів України в умовах збройної агресії РФ. Встановлено, що існуюча система міжнародної кримінальної юстиції (починаючи з Нюрнберзького та Токійського міжнародних воєнних трибуналів та міжнародних кримінальних трибуналів ad hoc, наразі постійно діючого Міжнародного кримінального суду (МКС)) є недосконалою. Адже попри підписання Римського статуту 13.09.2000 р. РФ, після здійснення акту анексії території АР Крим, що рівнозначне за визначенням МКС 14.11.2016 р. міжнародному збройному конфлікту між РФ та Україною, Указом Президента РФ вийшла з Римського статуту, а відтак, і з-під юрисдикції МКС, згода на дію якого мала добровільний порядок. Наразі єдиним органом міжнародної юрисдикції залишається Міжнародний Суд. Особливістю його діяльності є його юрисдикція – вирішення спорів між державами, в той час, як у судів міжнародної кримінальної юстиції, включно, МКС – притягнення до відповідальності осіб, винних у скоєнні міжнародних воєнних злочинів. Визначено, що акт агресії РФ проти України довів, що діяльність Міжнародного Суду та міжнародних кримінальних трибуналів (включно МКС як постійно діючого органу) не є достатньо ефективним засобом її запобігання та припинення, адже не виконуються проголошені Статутом ООН завдання забезпечення миру шляхом мирного вирішення конфліктних питань. Механізм забезпечення миру та запобігання агресії потребує модернізації. Визначено, що хоч ст. 94 Статуту ООН і закріплює обов'язок кожного члена Організації виконати рішення Міжнародного Суду по тій справі, в якій він є стороною, проте, зі змісту ч. 2 зазначеної статті слідує, що виконання такого рішення, а відтак і виконання покладеного обов'язку часто носить добровільний характер, оскільки у випадку невиконання зобов'язання, покладеного на Учасника рішенням Суду, інша сторона має право та можливість звернутися до Ради Безпеки, яка у разі визнання необхідності може надати рекомендації або ухвалити рішення про вжиття заходів для виконання прийнятого рішення. Наразі РФ має право вето як постійний учасник Ради Безпеки ООН, чим блокує прийняття необхідних резолюцій та виявляє спроби обґрунтування та легалізації власної військової агресії. Зроблено висновок, що в умовах вчинення акту збройної агресії РФ проти України, з погляду на спрямованість Статуту ООН на забезпечення миру, існує нагальна необхід-

ність в модернізації його положень щодо діяльності Ради Безпеки ООН, зокрема, в закріпленні механізму позбавлення права голосу, а відповідно, і права «вето» країни, яка вчиняє акт військової агресії. Притому, має бути сформовано механізм (визначено суб'єкта прийняття рішення, підстави, процедуру, порядок) визнання «акту агресії», що зніме напругу та невизначеність щодо даного питання, а відтак, посилить гарантії безпеки та миру, в тому числі застосування заходів впливу на їх порушників. Також визначено потребу у створенні універсальної системи міжнародної кримінальної юстиції і відшкодування шкоди (репарації) потерпілій країні внаслідок збройної агресії шляхом задоволення цивільного позову про відшкодування шкоди в міжнародному кримінальному процесі на основі презумпції вини країни-агресора.

Ключові слова: злочини проти миру, злочин агресії, репарації, міжнародний трибунал, міжнародна кримінальна юстиція, відшкодування шкоди, збройна агресія, порушення законів війни.

Постановка проблеми. Міжнародне право, яке, як здавалося, досягло свого апогею, на перевірку в умовах збройної агресії РФ проти України виявило низку недоліків, прогалин та протиріч. Наразі чи не основною проблемою залишається право вето РФ на рішення, які приймаються Радою Безпеки ООН. За таких умов пошук способів сформулювати дієвий міжнародний механізм протидії збройній агресії РФ з метою захисту інтересів України та прав і свобод її громадян є вкрай важливим. Діяльність Нюрнберзького, Токійського, міжнародних трибуналів по Югославії та Руанді довели можливість впливу на країни-агресори, в тому числі шляхом застосування індивідуальної кримінальної відповідальності до осіб, винних у воєнних злочинах. Створення Міжнародного кримінального суду мало перевести діяльність подібних судів з діяльності ad hoc на постійну основу. Водночас, відкритим залишається питання його здатності бути платформою захисту інтересів України від збройної агресії РФ. Воно потребує свого вивчення та аналізу.

Стан дослідження. З початку 2000-х років в юридичній науці почали обговорюватися питання міжнародної кримінальної юстиції, що закономірно відобразилося в працях науковців. Закономірно, що саме з початком збройної агресії РФ проти України, якій було надано назву гібридна війна, зокрема, після збиття Боїнгу рейсу МН17 цьому питанню почала надаватися більш ретельна увага. Серед них: Дрьоміна Н.В. «Юрисдик-

ція міжнародних кримінальних судів і трибуналів» (2006), Цирфа Ю. «Міжнародна кримінальна юстиція: індивідуальний підхід» (2014), Кучер О.Б. «Україна та Міжнародний кримінальний Суд: еволюція та розвиток взаємовідносин» (2014), Гусев В. «Нюрнберзький трибунал: створення та відкриття» (2015), Сірант М. «Міжнародний кримінальний суд як головний орган із протидії агресії» (2019), Попко В.В. «Органи міжнародного кримінального правосуддя: множинність інституційних моделей» (2021). Після повномасштабного вторгнення РФ до України 2022 р. питання набуло практичного значення, оскільки потребувало свого вирішення в реальних умовах: Присяжнюк С.Ю. «Генезис правового співробітництва міжнародних кримінальних судів з державами» (2023), Бехруз Х.Н., Мануїлова К.В. «Міжнародне співробітництво держав та Міжнародного кримінального Суду щодо міжнародних злочинів» (2023), Гутник В.В. «Міжнародний кримінальний Суд: сучасні проблеми та шляхи їх вирішення» (2024) та ін.

Постановка мети. Дослідження інституту міжнародної кримінальної юстиції було предметом наукових пошуків низки науковців, однак, більшість з них мали вибірковий характер і були орієнтовані на вивчення генезису його становлення та особливостей співпраці держав. В умовах збройної агресії РФ проти України та наявності низки питань наукового та практичного рівнів, необхідності їх вирішення, ставиться завдання дослідити інститут міжнародної кримінальної юстиції через призму можливості використання її інструментарію для захисту інтересів України.

Виклад основного матеріалу. За влучним визначенням В.В. Попко створення та діяльність органів міжнародного кримінального правосуддя було зумовлене складними політичними та фактичними ситуаціями, а також внаслідок стурбованості міжнародної спільноти фактами порушення загальноновизнаних норм і принципів міжнародного права. Відповідно, саме розвиток міжнародного співробітництва у сфері протидії міжнародним злочинам у ХХ ст. привів до появи нового інституту міжнародного права, а саме, міжнародної юстиції [1, с. 305].

Події Другої світової війни сприяли переосмисленню існуючих підходів забезпечення прав і свобод людини і вироблення концепції наднаціонального механізму їх закріплення та захисту. Тому сприяв і Нюрнберзький процес, до якого звертається більшість науковців. Ідея Загальної декларації прав людини 1948 р., яка була продиктована його висновками, полягала в декларуванні прав людини саме на міжнародному, наднаціональному рівні з метою недопустимості зловживання країнами своїми суверенними правами та апелювання до національного правового режиму, як це мало місце з боку представників фашистського режиму. Наразі «правовий режим» прав і свобод людини має такий наднаціональний характер, що зумовлює закріплення правового статусу особи саме на такому міжнародному рівні. Втім, закріплення прав людини, хоч і вважається однією із гарантій її прав, тим не менше, не забезпечує неможливість їх порушення, а відповідно, і захисту. Іншою гарантією є інститут відповідальності, який орієнтований, здебільшого, на попередження правопорушень. Становлення ідеї притягнення до відповідальності за воєнні злочини шляхом створення міжнародного суду має давнє коріння. Одним із перших був Лорд Керзон, який на засіданні Імператорського військового кабінету 20.11.1918 р. запропонував притягнути до відповідальності кайзера та інших німецьких можновладців. За визначенням

Д. Лойд Джордж, в процесі дискусії «зростало відчуття, що сама війна була злочином проти людяності» [2, с. 294]. Проте, хоч при створенні Комісії (25.01.1919 р.) йшлося про розслідування питань відповідальності осіб, винних у розв'язуванні війни, і санкцій, проте, створений нею Трибунал притягував до відповідальності лише осіб, винних у порушенні законів та звичаїв війни та законів людяності. Тобто, на цьому етапі не йшлося про заборону агресії, заборону війни, – лише про порушення законів та звичаїв самої війни.

Після Другої світової війни було створено Нюрнберзький трибунал, діяльність якого регламентувалася Статутом його держав. Статут Нюрнберзького трибуналу додавався до Угоди про судове переслідування і покарання головних військових злочинців європейських країн від 8 серпня 1945 року, укладеної в Лондоні Радянським Союзом, Сполученим Королівством, Сполученими Штатами і Францією. Науковці визнали, що Нюрнберзький трибунал, попри всю його важливість, мав недоліки: обґрунтування криміналізації акту агресії на основі Пакту Бріана-Келлога 1928 р. є недостатньо обґрунтованим, оскільки учасники пакту висловили наміри, а не зобов'язання. Серед учасників був і СРСР, який за такої логіки мав бути притягнутий до відповідальності за агресію проти Польщі та Фінляндії, чого не сталося. СРСР не поніс відповідальності за бомбардування Дрездена, масові зґвалтування німецьких жінок військовослужбовцями Червоної Армії в 1945 році та ін. [3, с. 62].

Юлія Цирфа у своїй праці навела позицію, висловлену в тексті рішення Нюрнберзького трибуналу від 01.10.1946 р., яким вперше в міжнародно-правовій практиці було встановлено принцип індивідуальної кримінальної відповідальності особи. Основним аргументом стала теза, що злочини проти міжнародного права здійснюються людьми, а не абстрактними суб'єктами, відтак саме покарання винних у вчиненні протиправних діянь людей має забезпечити дотримання положень міжнародного права [4].

За визначенням Н.В. Дрьоміної, цей, а також інші трибунали, включаючи Токійський, Міжнародний кримінальний трибунал по колишній Югославії (МКТЮ) та Міжнародний кримінальний трибунал по Руанді (МКТР) були судами ad hoc [5, с. 8]. Спробою створення постійно діючого міжнародного суду стала розробка та підписання Римського статуту. Питання створення та діяльності Міжнародного кримінального суду (МКС) було предметом обговорення політиків та науковців, адже досвід створення та функціонування міжнародних воєнних трибуналів довів свою ефективність. З початком збройної агресії РФ проти України це питання не лише актуалізувалося через розуміння його як інструменту справедливості, а більше набуло характеру усвідомленої необхідності як інструменту впливу на країну-агресора та її очільників та виконавців злочинних наказів. Безвідповідальність породжує безкарність дій, які у свідомості пересічної людини є нічим іншим, як злочином, а відтак, не містить інструментів гальмування агресії. Адже відомо, що доволі часто саме страх бути притягнутим до відповідальності зупиняє чи може зупинити людину від вчинення неправомірних дій.

Римський Статут вперше, окрім злочинів геноциду, проти людяності та військових злочинів, визнав таким злочин агресії (п. d ч. 1 ст. 5 Римського Статуту Міжнародного кримінального суду) [6]. Зазначимо, що наразі внаслідок відсутності норма-

тивного закріплення поняття «агресія» існує три підходи: 1) лише Рада Безпеки ООН має право визначати факт вчинення акту агресії; 2) Генеральна Асамблея ООН; 3) сам МКС. Відповідь є неоднозначною, проте, напевно, МКС самостійно може вирішувати це питання щодо акту агресії країн, які є учасниками-підписантами Римського Статуту.

Римський Статут було ратифіковано 122 державами із 193. Україна підписала Статут 20.01.2000 р., проте, не ратифікувала його, оскільки за висновком Конституційного Суду України 2001 р. надання юрисдикції МКС порушує норми Конституції України. За загальним правилом МКС може здійснювати свою юрисдикцію за умови, що держава, на території якої було вчинено злочин, або громадянином якої є обвинувачений, є учасницею Римського Статуту. РФ підписала Римський статут 13.09.2000 р., проте, після визнання 14.11.2016 р. МКС анексії Криму рівнозначною міжнародному збройному конфлікту між РФ та Україною, президент РФ видав наказ про її вихід з-під юрисдикції цього суду.

Більшість науковців, визначаючи етапи розвитку та становлення міжнародної кримінальної юстиції, стан та перспективи розвитку, не говорять, що в міжнародному праві з часів Священної Римської імперії з цього питання мало що змінилося, адже діє принцип поваги до державного суверенітету та невтручання у внутрішні справи держав на основі принципу *par in parem non habet imperium*. Окремі науковці визнають перехід від цього принципу до принципу співробітництва чи співтовариства, оскільки держави пов'язані між собою договорами та зобов'язаннями [7, с. 503].

Сучасне міжнародне право в умовах перевірки його дієвості збройною агресією РФ проти України виявилось малодієвим, недосконалим, неспроможним гарантувати безпеку суверенних держав та прав і свобод людини і громадянина, – того, заради чого створювалася ООН та її функціонал. З початком повномасштабної війни РФ проти України постало закономірне питання про відшкодування шкоди, завданої РФ: пересічним громадянам, фізичним особам-підприємцям, юридичним особам, територіальним громадам, АР Крим, державі Україна. Оскільки Конституція України та ЦК України оперують поняттями «український народ», то доречно говорити і про український народ вцілому, оскільки навіть люди-громадяни України, які безпосередньо (мається на увазі в аспекті їхнього життя та здоров'я) не постраждали, шкода житлу чи іншому майну яких не завдана, відчули стрес чи інші психічні розлади здоров'я, які ідентифікуються в ЦК України як моральна шкода, адже, щонайменше, змінився існуючий звичний і комфортний їм уклад життя, включаючи можливість забезпечити себе, свою сім'ю їжею, одягом, водою, житлом та ін. складовими, які забезпечують достойний рівень життя людини. Неодноразово як в пресі, так і в науковій літературі ставилося питання репарацій за завдану шкоду з країни агресора, тобто, з РФ. Поставлене завдання має на меті виконання кількох завдань, які вцілому, властиві інституту юридичної відповідальності: публічний осуд, відшкодування завданої шкоди, забезпечення дієвості принципів справедливості, законності, рівності. Такий підхід відповідає основним ідеям створення ООН, Статуту ООН та ідеям, покладеним в їхню основу. Серед них – взаємна повага до суверенітету та територіальної цілісності держав незалежно від їхніх розмірів, можливостей, розвитку економіки, капіталу чи амбіцій. Так, ч. 1 ст. 2 Статуту ООН закріплено принцип:

«Організація заснована на принципі суверенної рівності всіх її Членів», а ч. 4 «Усі Члени Організації Об'єднаних Націй утримуються в своїх міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування як проти територіальної недоторканності або політичної незалежності будь-якої держави, так і якимось іншим чином, несумісним із Цілями Об'єднаних Націй»[8]. Оскільки авторитетною міжнародною організацією на планеті є саме ООН, варто пригадати і ст. 1 її Статуту, якою визначено та закріплено мету цієї організації: «Підтримувати міжнародний мир та безпеку і з цією метою вживати ефективних колективних заходів для запобігання та усунення загрози миру й придушення актів агресії, або інших порушень миру, і проводити мирними засобами, відповідно до принципів справедливості та міжнародного права, залагоджування або розв'язання міжнародних конфліктів або ситуацій, що можуть призвести до порушення миру». Як реакція на збройну агресію, ст. 42 Статуту ООН визначено право організації у випадку недостатності переговорів та консультацій для відновлення миру, через Раду Безпеки, яка має повноваження, вжити такі дії повітряними, морськими або сухопутними силами, які виявляться необхідними для підтримки або відновлення міжнародного миру й безпеки. Відповідно такі дії можуть включати демонстрацію сили, блокаду або ж інші операції повітряних, морських або сухопутних сил Членів ООН. На етапі, коли застосовані дії виявляться ефективними, може йтися про репарації з країни-агресора на користь постраждалої країни. Такий висновок виникає на основі аналізу роботи тих воєнних трибуналів, які мали місце після розв'язання воєнного конфлікту чи відсічі збройній агресії.

Бехруз Х.Н. було звернуто увагу на важливе питання, – особливості створення трибуналів: визначено, що міжнародні трибунали *ad hoc* були утворені резолюціями Ради Безпеки ООН на підставі Глави VII Статуту ООН, у той час як МКС на основі міжнародного договору. Відповідно, всі держави мали обов'язок співпрацювати з Міжнародними трибуналами *ad hoc*, у той час як з МКС, – лише держави-члени Римського Статуту [8, с. 504].

Водночас, Радою Безпеки ООН може бути надана юрисдикція МКС по справах, за якими країни не є учасницями Римського статуту. Такий висновок може бути зроблений на основі аналізу підстав та юридичної природи юрисдикції міжнародних кримінальних трибуналів *ad hoc* по колишній Югославії та Руанді. Юрисдикція цих трибуналів була заснована на використанні Радою Безпеки ООН своїх примусових повноважень відповідно до глави VII Статуту ООН. Це було доведено у справі *Prosecutor v. Tadic*, в якій щодо питання про підстави юрисдикції Трибуналу по колишній Югославії було визнано, що його заснування знаходиться у межах повноважень Ради Безпеки ООН [5, с. 41]. В цій справі Д. Тадич стверджував, що оскільки конфлікт мав не міжнародний характер (в рамках громадянської війни мало місце протистояння боснійського серба проти режиму боснійських мусульман), Рада Безпеки ООН перевищила повноваження, адже в Главі VII Статуту ООН відсутні положення, які б санкціонували створення Радою Безпеки судових органів з метою захисту міжнародного миру і безпеки, а Генеральна Асамблея ООН, яка гіпотетично могла б вирішити це питання, не приймала у цьому участі [5, с. 33]. Судовою камерою було визначено, що Глава VII Статуту ООН та ст. 41 надає Раді Безпеки можливість дій (хоч і не безмежних, оскільки і вона повинна діяти в межах цілей і принципів

Статуту ООН) для вживання заходів, спрямованих на захист миру і безпеки [9, paras. 7–15].

Складним є вирішення питання «злочину агресії», який входить до предметної юрисдикції МКС відповідно до п. d ч. 1 ст. 5 Римського Статуту Міжнародного кримінального суду. Навіть на етапі його розробки було визначено необхідність окремого визначення зазначеного злочину та умов здійснення своєї юрисдикції МКС стосовно нього. Відповідні зміни до статуту були внесені 11.06.2010 р., а вступили в силу 17.07.2018 р. Як визначає Гутник В.В. основна причина «проблем» категорії «злочину агресії» криється в побоюванні керівників окремих країн, які, власне, і вчиняють такий акт, бути притягнутими за цей злочин. Якщо Нюрнберзьким та Токійським процесами «злочин проти миру» визнавався центральним стосовно інших злочинів, то в подальшому про це вже не йшлося [10, с. 253].

Наведене дає підстави для висновку щодо можливості захисту інтересів України від збройної агресії РФ та її наслідків як на підставі створення та функціонування військового трибуналу ad hoc, так і МКС, але у випадку, якщо ця справа буде передана на розгляд Радою Безпеки ООН. Наразі можна констатувати недосконалість Статуту ООН в частині функціонування Ради Безпеки ООН, за яким країна-агресор навіть у випадку вчинення злочину агресії має право «вето» на її резолюції, та відсутність універсального механізму міжнародної кримінальної юстиції.

Недоліком Міжнародного кримінального суду (МКС) на основі підписаного країнами-учасниками Римського Статуту, як і судів ad hoc є вирішення виключно питань притягнення до міжнародної криміналь, яка вчинила акт агресії. До того ж, проблемою став вихід РФ з-під дії Римського Статуту.

З питань відшкодування завданої збройною агресією шкоди країні та її громадян, які постраждали від такої агресії, напевно, варто згадати про Статут Міжнародного Суду, згідно ст. 93 Статуту ООН усі Члени Організації є ipso facto учасниками Міжнародного Суду. Нажаль, хоч ст. 94 Статуту ООН хоч і закріплює обов'язок кожного члена Організації виконати рішення Міжнародного Суду по тій справі, в якій він є стороною, проте, зі змісту ч. 2 зазначеної статті слідує, що виконання такого рішення, а відтак і виконання покладеного обов'язку часто носить добровільний характер, оскільки у випадку невиконання зобов'язання, покладеного на Учасника рішенням Суду, інша сторона має право та можливість звернутися до Ради Безпеки, яка у разі визнання необхідності може надати рекомендації або ухвалити рішення про вжиття заходів для виконання прийнятого рішення. Наразі РФ має право вето як постійний учасник Ради Безпеки ООН, чим блокує прийняття необхідних резолюцій та виявляє спроби обґрунтування та легалізації власної військової агресії.

Висновки. Вважаємо, що за викладених обставин (вчинення акту збройної агресії РФ проти України попри спрямованість Статуту ООН на забезпечення миру шляхом мирного вирішення конфліктних питань) існує кричуща необхідність в модернізації положень Статуту ООН, принаймні, в частині тих положень, якими регламентовано діяльність Ради Безпеки ООН (йдеться про необхідність позбавлення права голосу, а відповідно, і права «вето» країни, яка вчиняє акт військової агресії) та у створенні універсальної системи міжнародної кримінальної юстиції і відшкодування шкоди (репарацій) потерпілій країні внаслідок збройної агресії країни-агресора шляхом

задоволення цивільного позову (про відшкодування шкоди) в міжнародному кримінальному процесі на основі презумпції вини країни-агресора. Притому, має бути сформовано механізм (визначено суб'єкта прийняття рішення, підстави, процедуру, порядок) визнання «акту агресії», що зніме напругу та невизначеність щодо даного питання, а відтак, посилить гарантії безпеки та миру, в тому числі через застосування заходів впливу на їх порушників.

Література:

1. Попко В.В. Органи міжнародного кримінального правосуддя: множинність інституційних моделей. *Часопис Київського університету права*. 2021. № 1. С. 304–311.
2. Присяжнюк С.Ю. Генезис правового співробітництва міжнародних кримінальних судів з державами. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2023. Серія ПРАВО. Випуск 76: частина 2. С. 291–298.
3. Гусев В. Нюрнберзький трибунал: створення та відкриття. *Віче*. 2015. № 21. С. 60–63.
4. Цирфа Ю. Міжнародна кримінальна юстиція: індивідуальний підхід. *Віче*. 2014. № 5. С. 34–35. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2014_5_13
5. Дрьоміна Н.В. Юрисдикція міжнародних кримінальних судів і трибуналів: дис. ... к.ю.н., спец.: 12.00.11. Київ, 2006. 240 с.
6. Римський статут Міжнародного кримінального суду. URL: [https://webcitation.org/66vwVs7LS?url=http://www.un.org/russian/law/icc/rome_statute\(r\).pdf](https://webcitation.org/66vwVs7LS?url=http://www.un.org/russian/law/icc/rome_statute(r).pdf)
7. Бехруз Х.Н., Мануїлова К.В. Міжнародне співробітництво держав та Міжнародного кримінального суду щодо міжнародних злочинів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 9. С. 503–505.
8. Статут ООН. 26.06.1945 р. URL: https://unic.un.org/-aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf
9. International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. Decision on the Defence Motion on Jurisdiction (rule 73). *Prosecutor v. D. Tadic* Case No. IT-94-1. 10 august 1995. (Trial Chamber).
10. Гутник В.В. Міжнародний кримінальний суд: сучасні проблеми та шляхи їх вирішення. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2024. Серія ПРАВО. Випуск 81: частина 3. С. 251–257.

Samoilenko G., Dybko O. Exercise of the right to entrepreneurial activities in Ukraine under the conditions of marital state

Summary. The article is devoted to the analysis of the institution of international criminal justice through the prism of its use as a tool for protecting the interests of Ukraine in the conditions of armed aggression by the Russian Federation. It has been established that the existing system of international criminal justice (starting with the Nuremberg and Tokyo international military tribunals and ad hoc international criminal tribunals, currently the permanent International Criminal Court (ICC)) is imperfect. After all, despite the signing of the Rome Statute of the Russian Federation on September 13, 2000, after the implementation of the act of annexation of the territory of the Republic of Crimea, which is equivalent to the definition of the ICC on November 14, 2016 international armed conflict between the Russian Federation and Ukraine, by the Decree of the President of the Russian Federation it withdrew from the Rome Statute, and therefore from the jurisdiction of the International Criminal Court, whose consent was voluntary. Currently, the only body of international

jurisdiction remains the International Court of Justice. The peculiarity of its activity is its jurisdiction – the resolution of disputes between states, while the courts of international criminal justice, including the ICC – bring to justice persons guilty of international war crimes. It was determined that the act of aggression of the Russian Federation against Ukraine proved that the activity of the International Court of Justice and international criminal tribunals (including the International Criminal Court as a permanent body) is not a sufficiently effective means of its prevention and termination, because the tasks of ensuring peace through the peaceful resolution of conflict issues declared by the UN Charter are not fulfilled. The mechanism for ensuring peace and preventing aggression needs to be modernized. It was determined that although Art. 94 of the UN Charter and establishes the obligation of each member of the Organization to fulfill the decision of the International Court of Justice in the case in which he is a party, however, from the content of part 2 of the specified article it follows that the implementation of such a decision, and therefore the fulfillment of the assigned duty, often is of a voluntary nature, since in the event of non-fulfillment of the obligation imposed on the Participant by the Court's decision, the other party has the right and opportunity to appeal to the Security Council, which, if deemed necessary, can provide recommendations or decide on taking measures to implement the decision. Currently, the Russian Federation

has the right of veto as a permanent member of the UN Security Council, thereby blocking the adoption of necessary resolutions and revealing attempts to justify and legalize its own military aggression. It was concluded that in the conditions of the act of armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, from the point of view of the focus of the UN Charter on ensuring peace, there is an urgent need to modernize its provisions on the activities of the UN Security Council, in particular, to establish the mechanism of deprivation of the right to vote, and accordingly, and "veto" rights of a country that commits an act of military aggression. At the same time, a mechanism must be formed (decision-making subject, grounds, procedure, procedure) for recognition of an "act of aggression" should be formed, which will remove tension and uncertainty regarding this issue, and therefore, strengthen guarantees of security and peace, including the use of influence measures on their violators. The need to create a universal system of international criminal justice and compensation for damage (reparations) to the injured country as a result of armed aggression by satisfying a civil claim for compensation in an international criminal process based on the presumption of guilt of the aggressor country is also determined.

Key words: crimes against peace, crime of aggression, reparations, international tribunal, international criminal justice, reparations, armed aggression, violation of the laws of war.

ЗМІСТ

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Афанасьєва М. В.

**ПРОСТА МОВА ЮРИДИЧНИХ ДОКУМЕНТІВ ЯК ВИМОГА ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА:
МІЖНАРОДНИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ ДОСВІД**..... 4

Нестеров Г. Г.

**МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ УКРАЇНИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА
У СФЕРІ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ**..... 9

АДМІНІСТРАТИВНЕ, ФІНАНСОВЕ, ПОДАТКОВЕ ПРАВО

Бобожко Ю. Б.

**АДМІНІСТРАТИВНА ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ НОТАРІУСА ЯК ЕЛЕМЕНТ ЙОГО ПРАВОВОГО СТАТУСУ
У ВІДНОСИНАХ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ: ПРОБЛЕМАТИКА НАУКОВОГО ПІДХОДУ ДО ВИЗНАЧЕННЯ**..... 18

Воронюк Н. П.

**ПРАВОВИЙ СТАТУС КЛАСИФІКАЦІЙНИХ ТОВАРИСТВ ЗГІДНО ЗАКОНУ УКРАЇНИ
«ПРО ВНУТРІШНІЙ ВОДНИЙ ТРАНСПОРТ»**..... 22

Коваленко В. В.

**ГРОШОВО-КРЕДИТНІ ВІДНОСИНИ ПРИ СТАЛОМУ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ:
КРИТЕРІЙ ТА ПРИНЦИПИ РЕГУЛЮВАННЯ**..... 28

Козін А. О.

**ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ
У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН**..... 33

Рябченко В. В.

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД У СПРАВАХ ПРО ЗАХИСТ ПРАВА
НА ПІДПРИЄМНИЦТВО В АДМІНІСТРАТИВНИХ СУДАХ (НА ОСНОВІ ВРАХУВАННЯ
ПРАВОВИХ ПОЗИЦІЙ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ)**..... 36

Серебро М. В.

**АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ:
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД**..... 40

Стефанчишен Р. В.

РОЛЬ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ ПІД ЧАС ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ..... 45

Трофіменко О. В., Ляшук Р. М., Вичавка В. І.

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ
ТА СУБ'ЄКТІВ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ**..... 49

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

Ковалишин О. Р., Шподар Ю. Ф.

АСТРЕНТ В СУДОЧИНСТВІ: УКРАЇНСЬКИЙ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ КОНТЕКСТ..... 56

ЗЕМЕЛЬНЕ, АГРАРНЕ, ЕКОЛОГІЧНЕ, ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

Харитоновна Т. С., Григор'єва Х. А.

**МЕДІАБЕЛЬНІСТЬ ЗЕМЕЛЬНИХ СПОРІВ НА ПРИКЛАДІ СПОРІВ ЩОДО ВІДНОВЛЕННЯ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ**..... 62

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Малетова О. С., Уткіна М. С., Крамаренко О. А.
СПРИЯННЯ ПРОЗОРОСТІ: РОЛЬ ВІДКРИТОЇ НАУКИ У ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ
В АКАДЕМІЧНИХ І НАУКОВО-ДОСЛІДНИХ УСТАНОВАХ.....68

Панасюк Т. І.
ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА «КОРИГУВАННЯ ВОГНЮ»: ОСНОВНІ ВИСНОВКИ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ
АНАЛІЗУ СУДОВИХ ВИРОКІВ.....73

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА, ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Аркуша Л. І., Загородній В. Є., Загородній І. В., Чіпко Н. В.
СУЧАСНІ ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ
КОРУПЦІЙНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ.....78

Васильковський О. В., Радецький С. В.
ВИКОРИСТАННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ЗНАНЬ
ПІД ЧАС НЕЙТРАЛІЗАЦІЇ ПРОТИДІЇ РОЗСЛІДУВАННЮ.....82

Дуфенюк О. М.
ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗШУКУ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ,
ЯКІ ПОКИНУЛИ МІСЦЕ ДТП.....86

Колонюк В. В.
ОКРЕМІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЛІНГВІСТИЧНИХ ЗНАНЬ В КРИМІНАЛЬНИХ
ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....92

Максимюк Н. І.
ОКРЕМІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАСАДИ УСНОСТІ ВПРОДОВЖ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ.....97

Ракіпова І. В.
КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ У ФОРМІ ПРИВАТНОГО ОБВИНУВАЧЕННЯ В УКРАЇНІ:
ОКРЕМА ДУМКА В АСПЕКТІ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ,
ЗАКОНОДАВСТВА ТА ПРАКТИКИ НІМЕЧЧИНИ.....101

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ТА ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО

Бірюков Р. М.
ФОРМУВАННЯ ГРУПИ ТРЕВИ ЯК ЗАРОДКУ МІЖНАРОДНОГО ПОЛІЦЕЙСЬКОГО СПІВРОБІТНИЦТВА
В ЄВРОПІ В 1970-Х РОКАХ.....110

Галімурка П. І.
СПІВВІДНОШЕННЯ ТИМЧАСОВИХ ЗАХОДІВ МІЖНАРОДНИХ СУДОВИХ УСТАНОВ
ІЗ ЗАГАЛЬНИМИ ПРИНЦИПАМИ ПРАВА.....114

Криворучко Л. С.
ДОСВІД ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА КРАЇН СХОДУ ЩОДО ЗАПРОВАДЖЕННЯ
МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ.....118

Самойленко Г. В., Янковий М. В.
ІНСТИТУТ МІЖНАРОДНОЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАХИСТУ ІНТЕРЕСІВ УКРАЇНИ
В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РФ.....122

CONTENTS

CONSTITUTIONAL LAW AND MUNICIPAL LAW

Afanasieva M.

THE PLAIN LANGUAGE OF LEGAL DOCUMENTS AS THE RULE OF LAW REQUIRES:
INTERNATIONAL AND NATIONAL EXPERIENCE..... 4

Nesterov H.

INTERNATIONAL LEGAL OBLIGATIONS OF UKRAINE AND THEIR IMPACT
ON THE DEVELOPMENT OF LEGISLATION IN THE SPHERE OF LOCAL SELF-GOVERNMENT..... 9

ADMINISTRATIVE, FINANCE, TAX LAW

Bobozhko Yu.

THE ADMINISTRATIVE LEGAL PERSONALITY OF A NOTARY AS AN ELEMENT
OF HIS LEGAL STATUS IN RELATION TO STATE REGISTRATION:
ISSUES OF A SCIENTIFIC APPROACH TO THE DEFINITION..... 18

Voronyuk N.

THE LEGAL STATUS OF CLASSIFICATION SOCIETIES UNDER THE LAW OF UKRAINE
“ON INLAND WATER TRANSPORT”..... 22

Kovalenko V.

MONEY AND CREDIT RELATIONS WITH SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE ECONOMY:
CRITERIA AND PRINCIPLES OF REGULATION..... 28

Kozin A.

PROBLEM ASPECTS OF LOCAL GOVERNMENT FUNCTIONING
IN THE SPHERE OF LAND LEGAL RELATIONS..... 33

Riabchenko V.

ENSURING THE RIGHT TO A FAIR TRIAL IN CASES OF PROTECTION OF THE RIGHT
TO ENTREPRENEURSHIP IN ADMINISTRATIVE COURTS (BASED ON TAKING INTO ACCOUNT
THE LEGAL POSITIONS OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS)..... 36

Serebro M.

ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGY:
NATIONAL AND FOREIGN EXPERIENCE..... 40

Stefanchishen R.

THE ROLE OF THE PRESIDENT OF UKRAINE DURING THE LEGAL REGIME OF MARTIAL LAW..... 45

Trofimenko O., Liashuk R., Vychavka V.

LEGAL REGULATION OF INTERACTION BETWEEN THE STATE BORDER GUARD SERVICE OF UKRAINE
AND SUBJECTS OF THE SECURITY AND DEFENSE SECTOR..... 49

CIVIL AND ECONOMIC LAW AND PROCESS

Kovalyshyn O., Shpodar Yu.

ASTRENT IN COURT PROCEDURE: EUROPEAN AND UKRAINIAN CONTEXT..... 56

LAND, AGRICULTURAL, ENVIRONMENTAL, NATURAL RESOURCES LAW

Kharytonova T., Hryhorieva K.

THE MEDIABILITY OF LAND DISPUTES AS AN EXAMPLE OF DISPUTES REGARDING
RESTORATION OF AGRICULTURAL LANDS..... 62

НОТАТКИ

НАУКОВИЙ ВІСНИК МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія: ЮРИСПРУДЕНЦІЯ

Науковий збірник

Виходить шість разів на рік
№ 70, 2024

Серію засновано у 2010 р.

Коректор Вишнякова Я.І.
Комп'ютерна верстка Калабухова С.Ю.

Підписано до друку 30.08.2024 р. Формат 60×84/8. Обл.-вид. арк. 17,16, ум. друк. арк. 15,34.
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 200 примірників. Замовлення 1024/714.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7623 від 22.06.2022 р.)
Україна, м. Одеса, 65101, вул. Інглєзі, 6/1
Тел. +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua